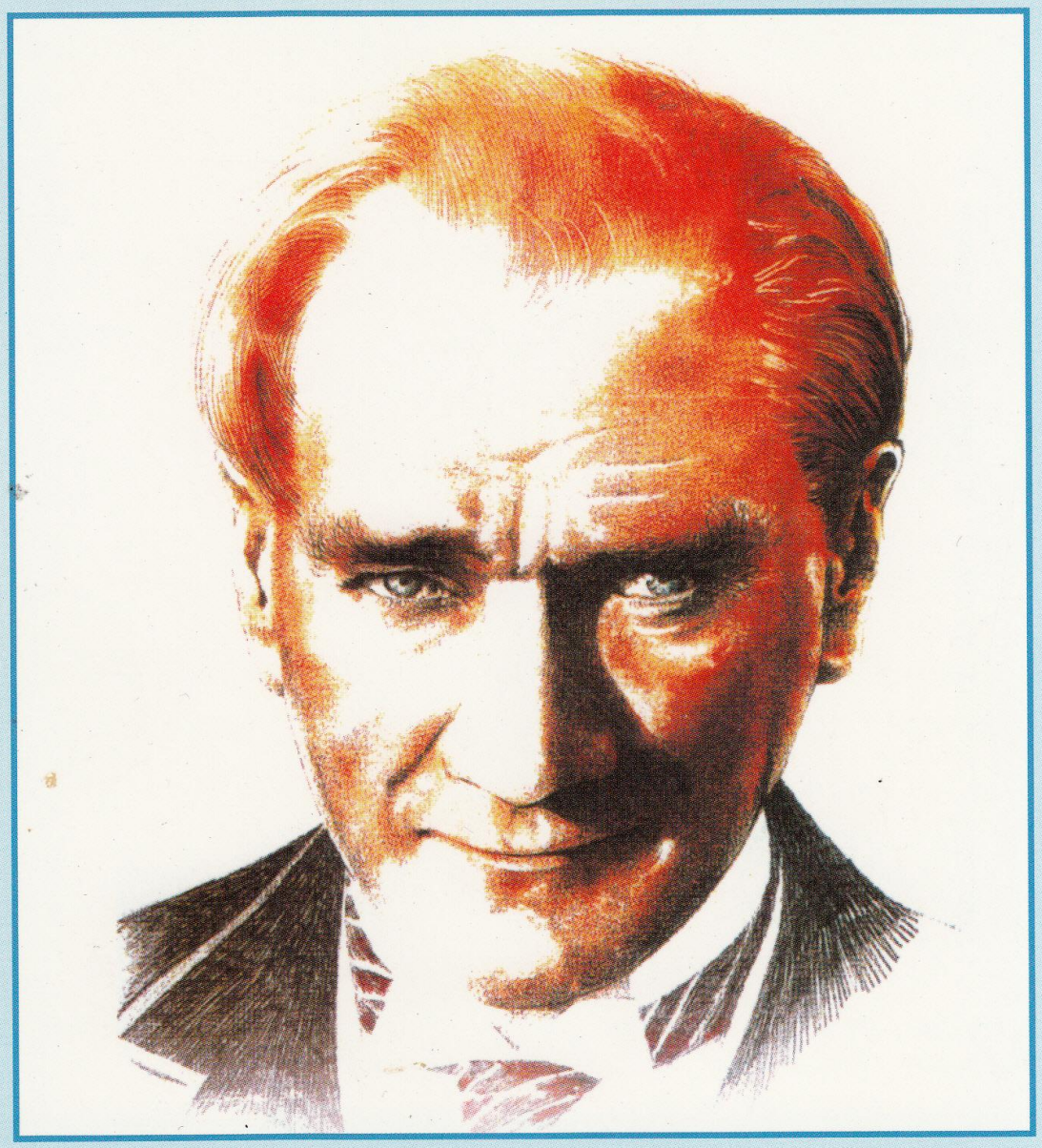
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXIV TEMMUZ 2008 SAYI: 71

ISSN 1011-727X

Levent Sahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ

CİLT: XXIV KASIM 2008 SAYI: 71

ISSN 1011-727X

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER

VOLUME: XXIV JULY 2008 NUMBER: 71

Mart, Temmuz ve Kasım Aylarında Yayımlanan Hakemli Dergi

Peer Reviewed Journal Published in March, July and November

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ

ATATÜRK SUPREME COUNCIL FOR CULTURE, LANGUAGE AND HISTORY
ATATÜRK RESEARCH CENTER

Levent Şahverdi Arşivi

BU SAYININ HAKEMLERİ / *ABRITRALS FOR THIS ISSUE*

Prof. Dr. Cezmi ERASLAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı

Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Anadolu Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Marmara Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa YILMAZ
Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Mustafa TURAN
Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Ali ARSLAN
İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Reşat GENÇ
Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi

Prof. Dr. Temuçin Faik ERTAN
Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. Mustafa AKBULUT
Emekli Öğretim Üyesi

Prof. Dr. Serap KURBANOĞLU
Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. İzzet ÖZTOPRAK
Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Hamit PEHLİVANLI
Kırıkkale Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
Journal of Atatürk Research Center

CİLT: XXIV **TEMMUZ 2008** **SAYI: 71**

SAHİBİ / *OWNER*
Atatürk Araştırma Merkezi Adına / *Owner on behalf of Atatürk Research Center*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN

YAYIN KURULU / *EDITORIAL BOARD*
Prof. Dr. Cezmi ERASLAN — Prof. Dr. İhsan GÜNEŞ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU — Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ
Prof. Dr. Mustafa YILMAZ — Prof. Dr. Mustafa TURAN
Prof. Dr. Ali ARSLAN

YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ / *LEGAL REPRESENTATIVE*
Mustafa CÖHCE

REDAKSİYON / *REDAKTION*
Hüseyin TOSUN

HABERLEŞME / *INFORMATION*
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
GMK Bulvarı No: 133 06570 Maltepe/ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: info@atam.gov.tr. • web: http://www.atam.gov.tr.
• Atatürk Araştırma Merkezi Süreli Yayını olan
Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin bu sayısı 1000 (bin) adet basılmıştır.
• Makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarına aittir.
• Yazıların yayın hakkı merkezimize devredilmiş sayılır. Bu devir sanal ortamda yayımlanmayı da kapsar.
Basıldığı Yer: Erdal Basın Yayın Dağıtım - Ankara, Tel: (0312) 398 05 11
Basım Tarihi: Ankara 20 Temmuz 2009

ABONE BEDELLERİ / *SUBSCRIPTION*
Yurtiçi Yıllık (3 Sayı): 24.00 TL.
Yurtdışı Yıllık (3 Sayı): 15.00$

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

İÇİNDEKİLER / *CONTENTS*

PROF. DR. NURİ KÖSTÜKLÜ : Millî Mücadele'de Akşehir
Akşehir in the Turkish National Struggle 299

DR. SEZEN KILIÇ : Musul Sorunu ve Lozan
The Mosulissue and Laussanne 319

YRD. DOÇ. DR. MUSTAFA ALBAYRAK : Hürriyet Partisi'nin Türk Siyasî Tarihindeki Yeri ve Önemi
The Role Importance of Freedom of Turkish Politics 341

YRD. DOÇ. DR. ZAFER KOYLU : XX. Yüzyılın Başlarında Eskişehir
Eskişehir at the Beginning of the 20th Century 381

YRD. DOÇ. DR. BÜLENT BAKAR : Zor Zamanlarda İyi Komşuluk Örneği: İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'den Yunanistan'a Yapılan Yardımlar
The Example of Good Neighbouring in Hard Times: Aids From Turkey to Greece in the Second World War 413

DR. ALİ RIZA GÖNÜLLÜ : Antalya'da Salgın Hastalıklar (1894 - 1922)
Epidemic Diseases in Antalya (1894 - 1922) 445

DR. HAKAN ANAMERİÇ : Belgelerle Atatürk ve Kütüphaneler
Atatürk and Libraries in Archival Records 485

Levent Şahverdi Arşivi

DR. SEYFİ YILDIRIM : Osmanlıdan Cumhuriyete Bir Bürokrat ve Siyasetçi: Mehmet Sabri Toprak (1878 - 1938)
An Ottoman and Republican Mehmet Sabri Toprak (1878 - 1938) 513

DİLEK ÇAVUŞ : Mustafa Kemal'in Basınla ve Minber Gazetesiyle İlişkisi
Mustafa Kemal's Relation With Press and the Minber Newpaper 543

YAYIN TANITIM / *PUBLICATION DESCRIPTION*

HÜSEYİN TOSUN : "Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)"
Change the World in Terms of the Karadeniz and Boğazlar Qustian 557

HÜSEYİN TOSUN : Atatürk Araştırma Merkezinden Haberler
Atatürk Research Center News..... 564

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi Yayın İlkeleri 595

Journal of Atatürk Research Center – Editorial Principles 603

Levent Şahverdi Arşivi

MİLLÎ MÜCADELE'DE AKŞEHİR

Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ*

ÖZET

Bilindiği üzere Akşehir, bir ilçe merkezi olmakla birlikte, siyasî, ekonomik ve stratejik bakımdan Anadolu'nun önemli yerleşim yerlerinden biridir. Millî Mücadele yıllarında da burada çok yoğun hareketler yaşanmıştır. Özellikle Türk-Yunan savaşı sırasında Batı Cephesi'nin önemli merkezlerinden biri olan Akşehir üzerine yeterince araştırma yapıldığı söylenemez. Bu araştırmada, Millî Mücadele'de Akşehir'in yeri, konuyla ilgili arşiv vesikaları ve diğer kaynaklar taranarak tespit edilmeye çalışılmıştır. Saha araştırması denilen metodla bazı hatıralar, literatüre kazandırılırken, ilk kez Akşehir Vefâyâta Mahsus Vukûat Defterleri de incelenerek Akşehirli şehitler ayrıntılı bir şekilde ortaya çıkarılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Akşehir, Millî Mücadele, Batı Cephesi, Akşehirli Şehitler.

AKŞEHİR IN THE TURKISH NATIONAL STRUGGLE

ABSTRACT

As it is known, although Akşehir is a county, it is an important settlement in Anatolia with regard to policy, economy, and strategy. There were also intensive activities during the National Struggle in Akşehir. It cannot be said that sufficient studies have been done on Akşehir, one of the important centres of Western front during the Turkish-Greek War. In this study, the relevant documents in the archives and other sources were scanned in order to determine the place of Akşehir in the National Struggle. Thanks to the field research method, some recollections were added to the literature and *Vefayata Mahsus Vukuat Defterleri* (The registers of the events related with the dead) were scanned and detailed information about the martyrs from Akşehir were brought to the light.

Key Words: Akşehir, National struggle, Western front, the martyrs of Akşehir.

* Selçuk Üniversitesi Ahmet Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Bilindiği üzere, Mondros Mütârekesi'yle birlikte Mustafa Kemal Paşa'nın "müstevliler" dediği emperyalistler, Anadolu'yu kendi aralarında parselleyerek işgallere başlamışlardı. 2. Viyana yenilgisinden itibaren geri çekilme sürecine giren bir cihan devleti, özellikle son on yılda kolu kanadı budana budana Anadolu'ya doğru sıkıştırılmış, gövde niteliğindeki bu son vatan coğrafyası da neredeyse elden çıkma durumuna gelmiş idi.

Gerçekten Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu durum, milletin sahipsizliği ve perişanlığı, içler acısıydı. Mustafa Kemal Paşa 19 Mayıs'ta Samsun'a çıktığında ülkenin içinde bulunduğu durumu şöyle tasvir etmektedir;

"1919 yılı Mayısının 19'uncu günü Samsun'a çıktım. Ülkenin genel durumu ve görünüşü şöyledir; Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu grup, I. Dünya Savaşı'nda yenilmiş, Osmanlı Ordusu her tarafta zedelenmiş, şartları ağır bir mütâreke imzalanmış. Büyük Savaş'ın uzun yılları boyunca millet yorgun ve fakir bir durumda. Milleti ve memleketi I. Dünya Savaşı'na sürükleyenler, kendi hayatlarını kurtarma kaygısına düşerek memleketten kaçmışlar. Saltanat ve Hilafet makamında oturan Vahdettin soysuzlaşmış, şahsını ve bir de tahtını koruyabileceğini hayal ettiği alçakça tedbirler araştırmakta. Damat Ferid Paşa'nın başkanlığındaki hükümet âciz, haysiyetsiz ve korkak. Yalnız Padişahın iradesine boyun eğmekte ve onunla birlikte kendilerini koruyabilecekleri herhangi bir duruma râzı. Ordunun elinde silahları ve cephanesi alınmış ve alınmakta.

İtilâf Devletleri, mütârekenin hükümlerine uymayı gerekli görmüyorlar. Birer bahane ile İtilâf donanmaları ve askerleri İstanbul'da. Adana ili Fransızlar; Urfa, Maraş, Ayıntap (Gâziantep) İngilizler tarafından işgal edilmiş. Antalya ve Konya'da İtalyan askerî birlikleri, Merzifon ve Samsun'da İngiliz askerleri bulunuyor. Her tarafta yabancı subay ve memurlar ile özel ajanlar faâliyette. Nihayet konuşmamıza başlangıç olarak aldığımız tarihten dört gün önce, 15 Mayıs 1919'da, İtilâf Devletleri'nin uygun bulması ile Yunan ordusu da İzmir'e çıkartılıyor.

Bundan başka, memleketin her tarafında Hristiyan azınlıklar gizli veya açıktan açığa kendi özel emel ve maksatlarını gerçekleştirmeye, devleti bir an önce çökertmeye çalışıyorlar"[1].

[1] Kemal Atatürk, **Nutuk,** (Yayına hazırlayan Zeynep Korkmaz), Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2000, s.1.

Levent Şahverdi Arşivi

Atatürk'ün bu tespitlerinden de açıkça görüleceği üzere, Türk Milleti çok zor durumda idi. Adeta *varolma* veya *yokolma*nın sınırına gelmişti. Trablusgarp'tan itibaren neredeyse kesintisiz devam eden 10 yıl savaş, insan kaynaklarımızı tükenme noktasına getirdi. Çanakkale'de 15-16 yaşında şehit olan çocuklar vardır. Millî Mücâdele'de ise bu yaş sınırı daha da aşağılara inecektir. Antepli Mehmet elinde silahı cepheye koştuğunda henüz 12 yaşındaydı. Asker üniformalı olarak altında atı elinde silahı İnönü Cephesi'nden diğer cephelere koşan Nezahat Hanım (Baysel)da 11- 12 yaşlarında idi. Akşehir'de ve Anadolu'nun hemen her tarafında benzer örnekleri görmek mümkündür. Akşehirli Hatmeoğullarından Mestan oğlu Hüseyin 17 Ekim 1921'de Akşehir Menzil Hastanesi'nde şehâdet mertebesine ulaştığında henüz 13 yaşında idi[2]. Eğer bir millet 11- 12-13 yaşına varıncaya kadar çocuklarını cepheye sürmek durumunda kalıyorsa, bu durum, o milletin artık nesil olarak bile, devam edip edememe gibi, kritik bir çizgiye geldiğini gösteriyor. Atatürk'ün ifadesiyle, uzun savaş yılları milleti yorgun ve fakir düşürmüştü.

Nüfus faktörünün yanında bir diğer ciddî mesele de fakirlik idi. Bu fakirlik, karın doyurmaktan kendini savunacak silaha varıncaya kadar her alanda yaşanıyordu. Mondros Mütârekesi sonucu silahları elinden alınmış, adeta savunmasız bırakılmış fakir bir millet, elinde avucunda ne varsa bununla İstiklâl Savaşı'na girecektir. Savaşın devam eden yıllarında ise maddî kaynaklar tükenme noktasına gelecektir. Tekâlif-i Milliye ile ortaya konan kaynaklar, artık son imkânlardır. Bu imkânlarla ya zafer kazanılacaktır! Ya zafer kazanılacaktır. Başka çare yoktur. Bir çift çarığın, bir çift çorabın -hem de kullanılmış- hesabı yapılmaktadır.

Bu iki ciddî problem yani nüfus ve ekonomik durumun yanı sıra, memleketi idare edenler arasında "şahsî menfaatlerini, müstevlilerin siyasî emelleriyle tevhit" edecek kadar "âciz, haysiyetsiz ve korkak" nitelikte yöneticilerin bulunması, "*mütâreke basını*"nın ve "*mütâreke sermayesi*"nin üç kuruşluk kendi menfaatleri için vatanı satma yolunda adeta birbiriyle yarış etmeleri mevcut durumun vehâmetini bir kat daha artırıyordu.

---

[2] **Şehitlerimiz,** MSB yay., Ankara 1998, C.4, s.74, sıra no: 1378; Millî Mücadele'de henüz daha buluğ yaşına gelmemiş çocuklar vatan savunmasına koşmak mecburiyetinde kalmıştı. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz., Nuri Köstüklü, "Millî Mücadele'de Türk Çocukları ve Bir Destan", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** Mart 1997, sayı:37.

Levent Şahverdi Arşivi

Böyle kritik bir ortamda, o zamana kadar Türk devletinin çatısı altında rahat ve huzur içinde yaşayagelmiş bazı azınlık unsurların, bulanık suda balık avlamak misâli işgalcilerle işbirliği yaparak devleti bir an önce çökertmeye çalışmaları da tablonun bir başka acı ama bir o kadar da ibret alınacak yüzünü teşkil ediyordu.

Hiç de abartılmayan bir ifade ile Türkler, belki de tarihinde görmediği bir felâket ile karşı karşıya idi. Anadolu'da Türk varlığına son vermek hedefine yönelik "şark meselesi" nin gerçekleşmesine ramak kalmıştı.

İşte böyle bir ortam içinde Türk Milleti, Mustafa Kemal Paşa ve kadrosunun öncülüğünde Millî Mücadele'ye girişerek, yeniden dirilişin destanını yazdı. Bu destanda diğer vatan beldeleriyle birlikte, Akşehir'in de fevkalâde hizmetleri olmuştur. Hatta öyle ki, Yunan'a son darbenin vurulmasının yani büyük zaferin tohumlarının Akşehir'de atıldığını söylersek, hiç de abartmış sayılmayız.

Şimdi Mondros Mütârekesi sonrası işgallerin başlamasıyla birlikte Akşehir'deki gelişmelere ana hatlarıyla bakmak istiyoruz;

Akşehir'de İngiliz ve İtalyan İşgalleri ve Azınlıklar

Mondros Mütârekesi'nde hemen sonra başlayan işgallerden stratejik bir konuma sahip olan Konya da ilk nasibini alanlar arasındaydı. İngilizler, 22 Ocak 1919'da Konya Tren İstasyonu'nu işgal ettikten bir gün sonra Akşehir istasyonunu da kontrol altına aldılar. İşgalci İngiliz kuvvetleri İstasyon ve civarında kontrolü ellerinde bulundurmakla birlikte şehre girmeye cesaret edememişler ama, Rum ve Ermeniler vasıtasıyla da Türkler üzerinde kontrol ve baskı kurmaya çalışmışlardı. Ancak, İngiliz işgal kuvvetlerinin Akşehir'de tam anlamıyla hakimiyet kurdukları söylenemez, çünkü, 4 ay sonra 14 Mayıs'ta burayı İtalyanlara devredip çekildiler. İtalyanlar Akşehir istasyonunu 1 subay ve 70 er olarak sembolik bir kuvvetle işgal ettiler. Zaten pek çok yerdeki İtalyan işgalleri de işgal metodlarının bir gereği olarak ya sembolik nitelik taşımış ya da işgal ettikleri yerlerdeki yerli halka iyi davranarak neticede emperyalist emellerini gizlemeye çalışmışlardır. İtalyan işgal metodunun bu özelliği aslında millî mukavemet ruhunu kırmaya yönelik idi. Akşehir'de de bunu denemeye çalıştılar.

İtalyanlar, işgalin ilk günlerinde şehir içine girmeye cesaret edememişlerse de Rum ve Ermenilerle kurdukları diyaloglarla yavaş yavaş şehir merkezine nüfuz etmeye başladılar. O günleri yaşamış Gâzi Hacı Çiloğ-

Levent Şahverdi Arşivi

lu'nun anlattığına göre[3], İtalyanlar şehirdeki bazı Rum ve Ermeni evleriyle Bermende Köyü'ne yerleşerek işgal siyasetlerini uygulamaya başlamışlardı. İtalyan askerleri zaman zaman gruplar halinde Türk mahallelerine gelerek Çınaraltı'ndaki asırlık çınara, Ulu Camii'nin kubbesine, hatta bacalara yuva yapan leyleklere nişan alıp ateş ediyorlar, ama halkın tepkisini de önlemek için çocuklara, ihtiyarlara çikolata ve yiyecek vb. bazı maddeler vermeyi hatta bazı gençlere iş vermeyi de ihmal etmiyorlardı. İtalyanların buna benzer tavırlarını diğer işgal bölgelerinde mesela Burdur'da da aynen görmek mümkündür. Ancak, İtalyanların bu niyetlerinin altındaki gerçeği çok iyi kavrayan duyarlı Akşehirliler, işgalcilerin sinsi emellerine alet olmayıp onlara kesin tavır koydular. Akşehirli gençler, işgalcilerle işbirliğine giren, ama o zamana kadar ekmeğini yediği, suyunu içtiği vatan coğrafyasını satmaya kalkan yerli Rum ve Ermenilere karşı mücadeleye giriştiler.

Osmanlı vatandaşı Ermeni ve Rumlar'ın çoğunluğu maalesef her tarafta olduğu gibi, Akşehir'de de düşmanla işbirliği yapmaktan geri durmadılar. Bu işbirliği I. Dünya Savaşı'nda da vardı. Bilindiği üzere, Osmanlı Devleti, halkını ve ordusunu içerden vurmaya kalkan, gayr-i müslim özellikle Ermeni unsurlara karşı haklı olarak bazı tedbirler aldı. Doğu Anadolu bölgesindeki tehcirin yanısıra Batı bölgelerinden de düşmanla işbirliği yapan bazı unsurların daha güvenli yerlere nakledilme zarureti doğdu. Akşehir'den de bazı Ermeni ve Rumlar I. Dünya Savaşı'nda daha güvenli yerlere nakledilmiş idiler. Ama Mondros Mütârekesi'ni takiben işgalcilerin tazyikiyle bu insanlar eski yerlerine getirilmeye başlandılar. Akşehir'den teb'id edilen Rum ve Ermeniler, mevcut atmosferi fırsat bilerek, hiç te kendi malı ve hakkı olmadığı halde bazı taleplerde bulunuyorlardı. Bu talepler için İngiliz ve İtalyanlardan oluşan bir komisyon kuruldu. Ama komisyonun, haksız olarak ve zorla Türklerden bazı malları alıp Ermeni ve Rumlara vermeye ve başka haksız uygulamalara kalkışması Akşehirlileri tedirgin etti. İleride bahsedeceğimiz Akşehirlilerden oluşan gönüllü milis kuvvetler, sözkonusu komisyonun faâliyetlerini durdurdular.

İtalyan işgali süresince ve Yunanla çarpışmaların hararetlendiği zamanlarda Akşehir'deki gayr-i müslim unsurların çoğunluğu maalesef düşman

[3] 1993 yılında Tarih Anabilim Dalı son sınıf öğrencim Akşehirli Ahmet Altıparmak vasıtasıyla, Akşehirli gazilerden Hacı Çiloğlu , Fevzi Dirikul ve Nasuh Özkaya ile röportaj yapılmış ve Millî Mücadele'de Akşehir konusunda önemli bilgiler elde edilmiştir. Yardımlarından dolayı Ahmet Altıparmak'a teşekkür ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

lehine tavır koymaktan kendilerini alıkoyamadılar. Cepheye yakın yerlerden başlamak üzere pekçok yerden Rum ve Ermeniler cephe haricine veya daha gerilere nakledilmek zarureti doğdu. Ocak 1921 sonlarına doğru Burdur ve Isparta'dan 234 Rum ve Ermeni Akşehir'e sevkedildi[4]. Büyük bir ihtimalle Millî Mücadele aleyhinde davranışları görülen Akşehir'deki Rum ve Ermenilerle birlikte bunların daha sonra Konya bölgesine nakledildiğini tahmin ediyoruz.

Millî Teşkilatlanma ve Zafer'e Giden Yolda Akşehirliler

İşgaller ve gayr-i müslimlerin faâliyetleri devam ederken, şüphesiz millî duygusu yüksek Akşehirliler de millî teşkilatlanma faâliyetlerine başlamışlardı. 1906- 1908 yıllarında Akşehir'de kaymakamlık yapmış olan Mustafa Şükrü Bey, Kurrazade Hacı Bekir (Sümer) Efendi, Tevfik Fikret (Sılay) Bey'ler öncülüğünde teşkilatlanma faâliyetlerine hız verildi ve kısa sürede Akşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti kuruldu. Bu teşkilatlanmada; İsmail Efendi, Hoca Mehmet Reşit Efendi, Mumcu Mustafa Efendi, Hacı Küçük Efendi, Nalbant Mustafa Efendi, Ak Ağa Efe, Gönülsüzlerin Doktor Haydar Bey, Hafızoğlu Onbaşı Çolak Salih, Yüzbaşı Hamdi Bey, Ağır ceza Reisi Mehmet Bey, İmam Haşim Efendi, Kör Hüseyin Ağa, Hacı Rüştü Efendi, Abdullah Efendi fiilen görev alanlar arasındaydı[5].

Bu cemiyet, bir taraftan halkı işgalcilere karşı şuurlandırırken bir taraftan da cephe için gönüllü ve maddî destek sağlama gayreti içine girdi. Kısa sürede Akşehir'de bir milis gönüllü birlik yani Kuva-yı Milliye teşekkül etti. 4. Kolordu Ahzı Asker Kalem Riyasetinin Akşehir Kalem Riyaseti'yle olan yazışmalarından[6] anladığımıza göre sözkonusu gönüllülere Akşehir Millî Bölüğü adı verilmişti. Çarıksaraylı Hasan Hüseyin

[4] ATASE Arşivi, Kl: 810, D:74, Fh: 22; Kl:313, D:55, Fh: 46; Nuri Köstüklü, **Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları,** Kültür Bak. Yay., Ankara 1990, s.226- 227.

[5] Bu isimler alan araştırması ve bazı kayıtlardan (İbrahim Hakkı Konyalı, **Akşehir Nasreddin Hocanın Şehri Tarihi,** Konya 1945; **Yurt Ansiklopedisi,** C.7, Konya maddesi; Ahmet Atalay, **Konya Kuva-yı Milliyecileri,** C1-2; Tarık Buğra, **Küçük Ağa,** İstanbul 1979) elde edilen bilgiler sonucu oluşmuştur. Ancak daha sağlıklı listelere Cumhurbaşkanlığı Arşivi'nde bulmak mümkündür. 1985- 86 yıllarında bir başka konu üzerinde araştırma yaparken Cumhurbaşkanlığı Arşivinde Akşehir Müdafaai Hukuk Cemiyeti üyelerinin listesi ve faaliyetlerine dair bazı belgeler görmüş idim. Ancak bu çalışmamız sırasında sözkonusu arşive müracaat ettiğimizde "arşiv belgelerinin bilgisayara aktarılma çalışmaları sürdürüldüğünden araştırmacılara kapalı olduğu" cevabı verilmiştir.

[6] **8. Fırka ve Akşehir Kalem Riyasetleri 1920 Yılı Şifre-i Mevrude Defteri,** yazma nüsha, s.44; Konya'dan Manisa'nın Doğusuna kadarki hat üzerinde bulunan bazı askerlik şubelerinin yazışmalarını ihtiva eden ve rik'a yazı hattıyla yazılmış olan 101 sayfadan oluşan bu defter üzerine çalışmalarımız tamamlanmış Atatürk Araştırma Merkezi tarafından yayınlanmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

Efe'nin kumanda ettiği milis kuvvetin herhalde daha sonra bu gönüllülere katıldığını tahmin ediyoruz. Yazışmalardan bu gönüllü bölüğün masrafının karşılanmasında Akşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin oldukça aktif olduğunu söyleyebiliriz. Sözkonusu Millî Bölüğe zaman içinde gerekli aydınlatmalar yapıldıkça katılmalar gittikçe arttı. Meselâ, Akşehir'e 45 km. uzaklıktaki Kundullu köyünde türemiş olan bir çete daha sonra Akşehir Millî Bölüğüne iltihak etmiştir. Gâzi Fevzi Dirikul'un anlattığına göre, istasyon ve Rum ve Ermenilerin evlerinde İtalyan İşgal kuvvetleri bulunmasına rağmen, Millî Kuvvetler çok rahat bir şekilde Akşehir'in geniş arazilerinde talim yapıyorlardı. Akşehir Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, Tekalif-i Milliye Emirleri'nin uygulanmasında da oldukça faal çalışmış hem ilçe merkezi hem de civar köylerden temin edilen malzemeler, hemen Konya Merkez komisyonuna iletilmiştir.

Burada Akşehir Askerlik Şubesi'nin de bölgede önemli bir merkez olduğunu belirtmek durumundayız. Yunan işgallerinin yayılması ve gelişen şartlar çerçevesinde 6 Eylül 1920 tarihinde Burdur ve Muğla Ahz-ı Asker Kalem Riyasetleriyle birlikte Akşehir Ahz-ı Asker Kalem Riyaseti 12. Kor. emrine verildi. Bir nevi Bölge Askerlik Şubesi diyebileceğimiz Akşehir Kaleminin ilgi alanı oldukça genişti. Afyon, Yalvaç, Şarkikaraağaç, Emirdağ, Bolvadin, Sandıklı, Ilgın ve Kadınhanı Askerlik Şubeleri Akşehir Kalemine bağlı idiler. Dolayısıyla 1920 yılının Eylül ayından itibaren Akşehir, Batı Cephesi'nin önemli bir lojistik merkezi konumunda idi.

İstiklal Savaşı'nın hararetle devam ettiği günlerde, Akşehir'de millî heyecan ve hareketlenme yaşanırken, Konya'da patlak veren Delibaş isyanı, maalesef Akşehir'i de tehdit etmeye başladı. Bölgedeki isyancıları tenkille görevlendirilen Yarbay Osman Akşehir'i tehdit eden isyancıları dağıtmak için 10/11 Ekim 1920 gecesi 70 Alay'ın 1. Taburunu Akşehir'e gönderdi. Bu kuvvet gelinceye kadar kendi ilçelerini savunan Akşehirliler taburu çok iyi karşıladı. İsyancılar umduklarını bulamamışlardı. Ancak, İsyanın Yalvaç bölgesine sıçraması ve 1. Tabur'un Yalvaç'a gitmesini fırsat bilen âsiler 12 Ekim 1920 akşamı elebaşılardan Serikli Ali komutasında Akşehir'e saldırdılar. İlçede bulunan millî kuvvetler, halk ve depo Taburundan 60 kişi gece yarısına kadar savunarak isyancıları şehre sokmadılar. Ilgın'dan Çiğil'e[7] yürümekte iken bu taarruzu haber alan Osman Bey, em-

[7] Nutuk'un yeni harfli baskılarında "Çiğil", "Çekil" şeklinde okunup yazılagelmiştir. Doğrusu "Çiğil" dir.

Levent Şahverdi Arşivi

rindeki iki taburla derhal Akşehir'e döndü ve asiler dağılıp kaçtılar. Bundan sonra Akşehir'de bir olay olmadı[8].

Tam tarihi tespit edilememekle birlikte, Delibaş İsyanı'nın bastırılmasını müteakip, İtalyanlar'ın Akşehir'i boşattıklarını biliyoruz[9].

1921 yılı başından itibaren ise Yunan ordusuyla temaslar artmaya başladı. 6-11 Ocak 1921 I.İnönü ve arkasından 23- 31 Mart'taki 2. İnönü muharebeleri, İstiklal Savaşı'nın kaderini yakından etkiledi. Temmuz ayındaki Kütahya-Eskişehir muharebesi ve 21 gün süren o meşhur Sakarya Meydan Muharebesi'yle yükselen moraller, Büyük Taarruz'un hazırlıklarını da beraberinde getirdi. Yukarıda adı geçen muharebelerde biraz ileride ayrıntılı olarak bahsedeceğimiz gibi pekçok Akşehirli şehit veya Gâzi oldu. Sakarya Zaferi'nden sonra azimli Türk ordusu düşmanı vatanından atmak için Büyük Taarruz hazırlıklarına başladı ve bu kutsal hazırlık devresi de Akşehir'de tamamlandı.

Hatırlanacağı üzere, Garp Cephesi'nin ilk karargahı Alagöz adlı küçük bir köyde kurulmuştu. Sakarya Zaferi'nden sonra karargah evvela Polatlı'ya, sonra Sivrihisar'a, 15 gün sonra Aziziye'ye (Emirdağ) 2 gün sonra da Çay'a getirildi. Buradan da Akşehir'e nakledildi ve Batı Cephesi karargahı 18 Kasım 1921'de Akşehir'e yerleşmiş oldu. İşte bu tarihten büyük Taarruz'a kadar aşağı- yukarı 9 aylık sürede Akşehir'de çok heyecanlı günler yaşandı. 9 Eylül'e giden yolda Akşehir adeta zafer tohumlarının atıldığı yer oldu.

Mustafa Kemal Paşa, Büyük Taarruz'un arefesinde 23 Temmuz 1922 akşamı Akşehir'e geldi. Ertesi gün Konya'ya ve 27 Temmuz'da da yine Akşehir'e döndü. Diğer komutanlarla birlikte çok gizlilik içinde Akşehir'de taarruzun planları yapıldı. Türk ordusu ve karargah bütün ağırlıklarıyla birlikte taarruz hattı Kocatepe'ye ulaştıktan sonra 26 Ağustos'ta o kutsal emir verildi ve 5 gün gibi kısa sürede 30 Ağustos'ta, Türk tarihindeki Ağustos ayının zaferlerine bir zafer daha eklendi.

Tabii ki biz bu çalışmamızda Büyük Taarruz'un ayrıntısına girmeyeceğiz. Ancak buruda şunu ifade etmeliyiz ki, yedisinden yetmişine bütün Akşehirliler bu büyük taarruzun heyecanını yaşadılar, şehit oldular, Gâzi oldular.

Şimdi bu süreçte, şehit olan Akşehirliler'e bakmak istiyoruz;

---

[8] **Türk İstiklal Harbi İç Ayaklanmalar,** Ankara 1974, C.6, s.200

[9] Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya,** M.E.B. yay., C.IV, İstanbul 1991, s.55- 56.

Levent Şahverdi Arşivi

Millî Mücadele'de Şehit Olan Akşehirliler:

Araştırmamızda 180 şehit ismi tespit edilmiştir[10].

Kayıtlarda şehadet yeri belli olan şehitlerin genel dağılımına baktığımızda 164 şehitle en fazla Batı Cephesi'nde şehit verildiğini görüyoruz. Bunun dışında; Hastanede, Eşkıya tenkilinde şehit düşen Akşehirliler de vardır. (Bkz., Grafik: 1)

Batı Cephesi'nde şehit olan Akşehirliler buradaki pekçok muharebelerde bulunmuşlar idi. Bu muharebeler içinde 16 şehitle en fazla 2. İnönü Muharebesi yer almaktadır. Daha sonra Sakarya, Dumlupınar, Balmahmut, Afyon muharebelerinde fazla şehit verildiği görülüyor. Bunun dışında pek çok yerde daha Akşehirliler şehâdet mertebesine ulaşmıştır (bkz., Grafik: 2). Bilindiği üzere, Batı Cephesi, ve buradaki İnönü, Sakarya, Dumlupınar vd. muharebeler İstiklal Savaşı'nın kaderini tayin eden önemli Mücâdele alanları idi. Bunun anlamı şudur: Akşehirliler İstiklal Savaşı'nın kaderini tayin eden muharebelerde şehâdet mertebesine erişerek vatan savunmasındaki şerefli mevkilerini almış oluyorlardı.

Akşehirli şehitlerin isimlerine baktığımızda; en fazla Mehmet (27 kişi) isminin olduğunu görüyoruz. Bunu sırasıyla; İbrahim, Mustafa (14 kişi), Ali (11 kişi), Osman (10 kişi), Abdullah, İsmail (9 kişi), Ahmet (8 kişi), Ömer, Halil (6 kişi), Hüseyin, Süleyman (5 kişi) ve diğer isimler takip etmektedir (Bkz., Grafik: 3) İsimler şüphesiz bize toplumun tercihlerini, değer yargılarını ve hayat felsefelerini anlamada önemli ipuçları sunarlar. Akşehir'de yoğunlaşan yukarıdaki şehit isimleri, sosyolojik açıdan bu yörede tipik Türk aile yapısı ve karakteristiğinin varlığı düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Tanzimatla başlayan Batılılaşma sürecinin tabiî sonucu olarak sivilizasyon etkisinin görüldüğü yörelerde ise isimler açısından farklı tablolarla karşılaşmamız mümkündür.

Yine aynı çerçevede Şehit lâkaplarına bakmak istiyoruz. Sıkça geçen lakaplar arasında en fazla "Hacıoğulları" var (4 şehit). Bunu; 3 şehitle, "Mustafaoğulları", ve 2'şer şehitle "Abdullahoğulları", "Kaşıkaraoğulları", "İsmailoğulları", "Hüseyinoğulları" ve "Salihoğulları" takip etmektedir (Bkz., GRAFİK: 4).

---

[10] Bu liste, Akşehir Nüfus ve Vatandaşlık Müdürlüğü arşivinde bulunan Akşehir Vefayâtâ Mahsus Vukuat Defterleri ile MSB.'nın kayıtlarından (**Şehitlerimiz,** MSB yay. Ankara 1998) tespit edilmiştir.

Levent Şahverdi Arşivi

Şehitlerin yaş durumlarına baktığımızda 13 yaşından 45 yaşına varıncaya kadar hemen her yaşta şehâdet mertebesine ulaşan Akşehirlilere rastlıyoruz. (Bkz., GRAFİK: 5). Hatmeoğullarından Mestan oğlu Hüseyin yaralanıp Akşehir Menzil Hastanesi'nde tedavi gördüğü sırada şehit olduğunda 13 yaşında idi. Kızılca mahallesinden Kaşıkaraoğullarından Mehmet Emin oğlu Hamdi asilerle mücadele sırasında 45 yaşında şehit olmuştur. Şüphesiz şehit yaşlarıyla ilgili bu durum ancak ulaşabildiğimiz yazılı kaynakların verileridir. Bunun ötesinde, sözkonusu yaşların altında ve üstünde şehitlerin olması kuvvetle muhtemeldir. Çünkü, askerlik şubesi kayıtlarına girmeyen gönüllüler de çok idi. Yukarıda da kısmen temas ettiğimiz gibi, nüfus faktörü ve buna bağlı yaş meselesi yakın tarihimizin ve özellikle varolma veya yokolma sınırına geldiğimiz Milî Mücâdele tarihimizin fevkalâde önemli sosyal boyutunu teşkil eder.

Akşehirli şehitlerin şehit oldukları zamanlara göre bir dağılımını yaptığımızda, 1919'da 2, 1920'de 6, 1921 yılında 116 , 1922'de 51, 1923'te 2 olmak üzere en fazla 1921 ve 1922 yıllarında şehit olduklarını görüyoruz. Şehâdet tarihi belli olmayanlar da vardır. (Bkz., GRAFİK: 6).

Millî Mücâdele'de şehit olanlar içinde baba adıyla aynı adı taşıyanlar da dikkatimizi çekmiştir. 2 tane Mehmet oğlu Mehmet (Hacı Osmanoğulları ve Hocaoğullarından), 1 tane İbrahim oğlu İbrahim (Kocnaoğullarından), 1 tane Ahmet oğlu Ahmet (Deli Hasanoğullarından), Osman oğlu Osman (Eğrigöz köyü-Alemdaroğullarından) bulunmaktadır (Bkz., Tablo:1). Türk toplumunda babası sağ iken çocuğa aynı ismi koyma adeti yok denecek kadar azdır. Genellikle, çocuk doğmadan babası ölmüş ise babasının hatırasına hürmeten aynı ad çocuğa verilir. Buradaki durumu, çocuk doğmadan babasının ölmüş olmasıyla -büyük bir ihtimalle savaşlarda şehit olmasıyla- çocuğa aynı ismin verilmesi olarak izah etmek daha akla yatkın gözüküyor. Çünkü, bu yıllar, Türk toplumunun 93 Harbi'nden itibaren (1877- 1878 Osmanlı Rus Savaşı) sürekli savaş halinde bulunduğu yıllardır. Cepheyi de Anadolu beslemektedir. Bu bakımdan, yukarıda adlarını verdiğimiz babasıyla aynı adı taşıyan şehitler için "şehit oğlu şehit" ifadesini kullanabileceğimiz kanaatindeyim. Akşehir, vatan savunmasında "şehit oğlu şehitler" bakımından da dikkat çekmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

Şimdi Millî Mücadele'de Şehit olan Akşehirliler'in listesini veriyoruz;

	Köy/ mahalle	Lakap	Baba adı	Anne adı	Adı	Doğum Tarihi	Şehit olduğu tarihi	Şehit olduğu yer	Yaşı
1		Kahvecioğulları	Bayram			1311	29.08.1922	Harp'te	27
2			Mustafa		Abdil	1299	10.09.1922	Papaz Uçtu Harbi	39
3			Ali		Abdil	1310	02.12.1921	Ankara Merkez Hastahanesi	27
4	*Bozlağan Karyesi*	*Mehmetali oğulları*	*Halil İbrahim*	__	*Abdil*	*1304*	*2 Eylül 1338*	*Elvanlar Meydan Harbinde*	*34*
5		Mahmutoğulları	Musa		Abdulkadir	1300	30.08.1922	Kaplankaya'da	38
6			Mehmet		Abdulkadir	1301	07.10.1921	Tastepe'de	36
7			Hüseyin		Abdullah	1315	30.03.1921	2. İnönü Harbi'nde	22
8		Hacı	Hüseyin		Abdullah	1317	04.04.1921	Tekke Tepe Muharebesi	20
9		Hacıoğulları	Hasan		Abdullah	1315	25.03.1921	Söğüt Harbi	22
10	Esseyid Karyesi		Hasan	__	Abdullah	1315	28 Mart 1337	İnönü'de Kanlı Tepede	22
11	Yenice Karyesi		Ramazan	__	Abdullah	1310	28 Mart 1337	Teke Muharebesinde	27
12	Saray Karyesi	Çiçekoğlu	Hasan	__	Abdullah	1315	10 Nisan 1337	Dumlupınar Muharebesinde	22
13	Çobanlı Karyesi		Hüseyin	__	Abdullah	1315	30 Ağustos 1338	Başkumandan Muharebesinde	23
14			Ahmet		Abdullah Efendi	1307	05.07.1921	Keşif Taarruzunda	30
15	Kızılca Mahallesi	Molla Ahmed Efendi oğlu	Molla Ahmed Efendi	Şerife	Abdullah Efendi	1307	5/6 Eylül 1337	Balviran tepesinde	30
16	*Konarı Karyesi*	*İsabeyoğullarından*	*Mustafa*	__	*Abdurrahman*	*1314*	*27 Mart 1337*	*Bal Mahmud sırtlarında*	*23*
17	Tuzlukçu Aşağı Mahalle		Süleyman	__	Abdülkadir	1314	24 Mayıs 1337	Teke Muharebesi	23
18	Böğrüdeli kKaryesi		Mehmed	__	Abdülkadir	1301	1 Eylül 1337	Mezartepe Muharebesinde	36
19	Aşağı Tuzlukçu		Musa	__	Abdülkadir	1310	30 Ağustos 1338	Kaplanlı Muharebesi	28
20	Nadir Karyesi	Dikbasan oğlu	Mustafa	__	Abdülkadir	1299	10 Eylül 1338	Papaz Uçtu Meydan Harbinde	39
21			Veli		Abidin	1315	30.03.1921	Eskişehir Hilal-i Ahmer Hastanesi	22
22	Meydan Mahallesi		Mustafa	__	Ahmed	1311	25 Ağustos 1337	Gedikli Sırt Mevkiinde	26
23	Engilli Karyesi		Halil	__	Ahmed	1307	21 Temmuz 1337	Sarı Sungurlu Muharebesinde	30
24	Eğrigöz Karyesi	Nebi oğlu	Osman	__	Ahmed	1315	10 Eylül 1337	Karadağ Tepesinde	22
25	*Akait Karyesi*	*Koca oğullarından*	*Musa*	__	*Ahmed*	*1303*	*26 Ağustos 1338*	*Tezekli yaylası*	*35*
26	Eğrigöz Karyesi		Ömer	__	Ahmed	1312	28 Ağustos 1338	Meydan-ı Harpte	26
27	*Meydan Mahallesi*	*Deli Osmanoğulları*	*Mustafa*	__	*Ahmed*	*1311*	*24 Ağustos 1337*	*Mangal Tepe Muharebesi*	*26*
28	Ökes Karyesi	Çil Hüseyin oğlu	Haydar	Ayşe	Ahmed	1314	1337	Uşak Cephesinde	23
29	*Mesudiye Karyesi*	*Selimoğulları*	*Selim*	__	*Ahmed*	*1317*	*24 Mart 1339*	*Şeyh Sait Harekatı'nda Alay 19/2 de*	*22*
30		Çolakoğulları	Ömer		Ahmet				
31			Yakup		Ahmet	1304	23.09.1921	6 No'lu İstasyon Hastanesi	33

Levent Şahverdi Arşivi

32		Deli Hasanoğulları	Molla Ahmet		Ahmet	1311	01.09.1921	3. Seyyar Hastaneleri	26
33		Nebioğulları	Osman		Ahmet	1315	01.09.1921	Karadağ Harbi	22
34	Karahüyük Karyesi		Mevlüt	Keziban	Ahmet	1307	337	Bozhüyük Muharebesi	30
35	Yaşarlar	Hatip	Mehmet		Ali	1317	10.04.1921	Dumlupınar Muharebesi	20
36		Keleçoğulları	Hüseyin		Ali	1315	16.07.1921	Çukurlar Harbi	22
37		Ahçıoğulları	Memiş		Ali	1310	18.07.1921	Doğanbaba Harbi	27
38	Hacı Kuşçu Mahallesi		Salih	__	Ali	1313	13 T.Evvel 1336	Eğrigöz karyesinde usatla muharebede	23
39	Aşağı Piribeyli Karyesi	Kekiçoğlu	Hüseyin	__	Ali	1306	16 Temmuz 1337	Kuruçay? Muharebesinde	31
40	Reis Karyesi	Berşivan oğlu	Hüseyin	__	Ali	1314	23 T.Evvel 1337	Türkmen Dağı civarında Baskında	23
41	*Saray Karyesi*	*Delibaş oğlu*	*Mustafa*	*Cennet*	*Ali*	*1307*	*19 Temmuz 1337*	*Ilgar boğazı Harbinde*	*30*
42	Mevlüdlü Karyesi	Köse Mustafa oğlu	Hasan Ali	__	Ali	1306	27 Ağustos 1338	Pılıntepe Taaruzunda	32
43	Konarı Karyesi	Kandıroğlu	Hasan	Ünzile	Ali	1315	9 Nisan 1337	20.Fırka 3/3 Alayında, İnönü Harbinde	22
46	Kuzviran Karyesi	Dereçineli	Müteveffa Mehmed	Müteveffa Meryem	Ali	1303	1337	Meydan Harbinde şehiden	34
44			Kadir		Bayram	1312	28.08.1921	Sakarya Muharebesi	25
45	Kileci Mahallesi		Mestan	__	Büstan	1309	12 Eylül 1338	Mudanya, Yunanlılar tar. Şehiden	29
46			Şerafettin		Cemalettin	1311	05.10.1921	Doğancı Köyü'nde	26
47	Çamlı Mahallesi		İbrahim	__	Edhem	1305	6 T.Evvel 1337	Sivriyoklu tepesinde	32
48	*Hatırlı Karyesi*		*Hasan*	__	*Hacı*	*1312*	*9 Eylül 1337*	*Meydan Muharebesinde Çekirdeksiz köyü*	*25*
49			Ahmet		Hacı Mehmet	1316	29.08.1922	1. Ordu	22
50		Velioğulları	Mustafa		Halil	1312	29.07.1921	Toydemir Harbi'nde	25
51		Salihoğulları	Mehmet		Halil	1298	29.04.1922	Oğurlu'da	40
52		Razıoğulları	Mehmet		Halil	1308	29.09.1922	Gelizman Çiftliği Karşısı	30
53			Seyit		Halil	1309	29.08.1922	Kazuçuran'da	29
54	*Mevlüdlü Karyesi*	*Nafioğulları*	*Ali*	__	*Halil*	*1315*	*29 Ağustos 1338*	*Şuhut'ta Ağır Mecruhin Hastanesinde*	*23*
55	Hursunlu Karyesi		Seyyid	__	Halil	1309	26 Ağustos 1338	Kara civarında	29
56			Hasan Hüseyin		Halil İbrahim	1311	29.09.1922	Konya Hariciye Hastanesi	27
57	Kızılca Mahallesi	Kaşıkara oğlu	Müteveffa Mehmed Emin	Müteveffiye Hadiye	Hamdi	1290	1335	Bozkır Hadisesinde usat tar. şehiden	45
58	Eğrigöz Karyesi		Mehmed	__	Hasan	1306	15 Temmuz 1337	Çukurlar civarında	31
59	Yukarı Ağzıaçık Karyesi	Ali Gâzi oğlu	Hamdi	__	Hasan	1312	26 Ağustos 1338	Kazucurantepe Muharebesinde	26
60	Akait Karyesi		Mevlüd	Fatma	Hasan	1315	1336	İnegöl civarında	21

Levent Şahverdi Arşivi

61	*Ortaca Karyesi*	*Hüseyinoğulları*	*Halil*	__	*Himmet*	*1310*	*29 Ağustos 1337*	*Sakarya Muharebesinde*	*27*
62	Kozağaç Karyesi		Şerif	__	Hüsameddin	1311	5 T.Evvel 1337	Doğancı karyesi Garbi sırtlarında Kafkas birinci alayı	26
63			Ali		Hüseyin		29.04.1921		
64		Hatmeoğulları	Mestan		Hüseyin	1324	29.10.1921	Akşehir Menzil Hastanesi	13
65		Hacıeyüpoğulları	Mehmet		Hüseyin	1310	29.07.1921	Cokurler Köyü	27
66		Burcuoğulları	Mahmut		İbrahim	1310	29.07.1921	Tonantepe'de	27
67		Abdullahoğulları	Ali		İbrahim	1314	29.08.1922	Tınastepe'de	24
68		Bekiroğulları	Ahmet		İbrahim	1305	29.09.1921	Şerefli Sırtı'nda	32
69		Kocnaoğulları	İbrahim		İbrahim	1305	29.10.1921	Toplu Tepe	32
70			Ahmet		İbrahim	1315	29.03.1921	Söğüt Harbi'nde	22
71		Ömerosmanoğulları	Ömer		İbrahim	1315	29.08.1921	Katrancı Harbi	22
72	Hacı Hamza Mahallesi	Oruçoğlu	Mahmud	__	İbrahim	1312	14 Temmuz 1337	Tavşantepe Muharebesinde	25
73	Kuzviran Karyesi	Raziye oğlu	Osman	__	İbrahim	1315	26 Ağustos 1337	8.Fırka, 135/3.Alay, 12.Bölük'de	22
74	Sinanlı Karyesi	Şanlı oğlu	Ahmed	__	İbrahim	1305	8 Eylül 1337	Şerefli Sırtında	22
75	Bisse Karyesi	Kaçaroğlu	Yusuf	__	ibrahim	1310	27 Ağustos 1338	27.Fırka, 29. Alay Zabit vekili iken	28
76	Ali Çomak Karyesi		Ali	__	İbrahim	1314	27 Ağustos 1338	Taştepe'de Meydan-ı Harpte	24
77			Veli		İbrahim Efendi		29.07.1921	Çaldağı Muharebesi	
78			Yusuf		İbrahim Efendi	1310	29.06.1922	Sol Harekatında	28
79	Hacı Kuşçu Mahallesi	Derici Veli oğlu	Veli	__	İbrahim Efendi	1310	3 Ağustos 1337	Taşlıtepede	27
80		Çubukoğulları	Ömer		İlyas	1310	29.08.1922	Yenice Köy Harbi	28
81	Saray Karyesi Yunak nahiyesine tabi	Hüseyin oğlu	Ömer	__	İlyas	1310	9 K.Evvel 1338	Dumlupınar civarında meydan harbinde	28
82		Mustafaoğulları	Hasan		İsa		29.08.1922		
83	*Koraşı Karyesi*	*inceoğullarından*	*Kadir*	__	*İsa*	*1309*	*12 Eylül 1338*	*Afyon Karahisar Meydan Muharebesi*	*29*
84		İbrahimoğulları	Mustafa		İsmail	1310	29.03.1921	Gündüz Bey Harbi	27
85		İranioğulları	Mustafa		İsmail	1310	29.03.1921	Balmahmut Harbi	27
86		Tüysüzoğulları	Hasan		İsmail	1311	29.08.1922	Afyon Harbi	27
87		Mart	Bektaş		İsmail	1314	29.07.1922	Pozantı Menzil Hastanesi'nde	24
88		Güzel Oğulları	Musa		İsmail	1314	29.03.1921	2. İnönü Harbi'nde	23
89	Tuzlukçu Karyesi Aşağı Mahalle		Musa	__	İsmail	1314	30 Mart 1337	İnönü Karaağaç Muharebesinde	23
90	Odabaşı Karyesi	İbrahim Paşa oğlu	Mustafa	__	İsmail	1310	29 Nisan 1337	İnönü Muharebesi	27
91	Çeltik Karyesi	Hüseyin oğlu	Hüseyin	Mütevef fa Satı	İsmail	1311	26 Ağustos 1338	127. Alayda	27
92			Yetim		İzzet	1306	29.08.1921	Sakarya Muharebesi	31

Levent Şahverdi Arşivi

93		Topaloğulları	Sait		İzzet	1313	29.09.1921	Kara Süleymanlı'da	24
94			Süleyman		Kadir	1314	29.03.1921	İnönü Muharebesi	23
95	Çobanlı Karyesi	Hacı Osman oğullarından	Hacı Hasan	__	Küçük Hasan	1315	24 Ağustos 1338	Başkumandan Muharebesi	23
96	Yenice Mahallesi	Abdullah oğlu	Müteveffa Abdullah	Fatma	Mahmud	1314	21 Temmuz 1337	Eskişehir Muharebesinde	23
97	Yunak Karyesi		Hacı Mahmut	__	Mehmed	1311	18 K.Sani 1337	İnönü meydan muharebesinde	26
98	Karaağa Karyesi		Hüseyin	__	Mehmed	1310	28 Mart 1337	İnönü Muharebesinde Kanlı Tepede	27
99	Tuzlukçu Yukarı Mahallesi	Hacı Halil oğlu	Hamdi	__	Mehmed	1301	12 Eylül 1337	Muharebede *(İstiklal)*	26
100	Çeltik Karyesi		Hacı Ahmed	__	Mehmed	1315	29 Mart 1337	İkinci İnönü Harbinde	22
102	*Aşağı Piribeyli Karyesi*	*Saltakoğulları*	*Ali*	__	*Mehmed*	*1304*	*17 T.Sani 1337*	*Kırgız Muharebesinde*	*33*
103	Eğrigöz Karyesi	Hacı Ali oğlu	Ramazan	Emine	Mehmed	1314	29 Ağustos 1337	Büyük çalış çifte taşlı tepesinde	23
104	*Kaldırım Karyesi*	*Kızıloğullarından*	*Mustafa*	__	*Mehmed*	*1312*	*27 Ağustos 1338*	*Titrektepe Afyon Meydan Muharebesi*	*26*
105	Mamure-i Elhamid Karyesi		Bekir	__	Mehmed	1308	5 T.Evvel 1338	İzmir'de	30
106	Gürnes Karyesi		Mustafa	Kezban	Mehmed	1307	1336	Kütahya Cephesinde	29
107	Kızılca Mahallesi	Kaşıkara oğlu	Hamdi	__	Mehmed Emin	1311	31 T.Evvel 1338	Ankara Merkez Kalemi	27
108	Ahi Celal Mahallesi	İbrahim Efendi oğlu	İbrahim Efendi	Zeliha	Mehmed Haşim	1304	13 Temmuz 1337	__ *((İstiklal - Kolatkaya))*	33
109		Hacı Haliloğulları	Hamdi		Mehmet	1301	29.09.1921	Çekirdeksiz Köyü	36
110		Hacı Ömeroğulları	Hacı Mahmut		Mehmet	1310	29.12.1921	1. İnönü Harbi'nde	27
112			İsmail		Mehmet	1310	29.07.1921	Kara Çoban Harbi	27
113			Bekir		Mehmet	1308	29.09.1922	İzmir'de	30
114		İzzetoğulları	Hacı Ahmet		Mehmet	1304	29.10.1921	Polatlı Hastanesi	33
115		Salihoğulları	Musa		Mehmet	1304	29.08.1922	Muharebe'de	34
116		Cevizoğulları	Musa		Mehmet	1309	29.07.1921	Yumruçalı Harbi	28
117		İsmailoğulları	Hasan		Mehmet	1310	29.03.1921	Söğüt Harbi	27
118			Hamdi		Mehmet	1311		9. Kolordu Sıhhiye Bölüğü	
119		Kel Hüseyinoğulları	Osman		Mehmet	1312	21.04.1921	Ankara Merkez Hastanesi	25
120		Ahmetoğulları	Mahmut		Mehmet	1314	30.08.1922	4. Seyyar Hastanesi	24
121		Hocaoğulları	Mehmet		Mehmet	1314	24.03.1921	Söğüt Harbi	23
122		Hacıoğulları	Ramazan		Mehmet	1314	29.08.1922	Taşlıtepe'de	24
123		Hacı Osmanoğulları	Hacı Mehmet		Mehmet	1315	20.03.1921	2. İnönü Harbi'nde	22
124		Mustafaoğulları	Hasan		Mehmet	1315	21.09.1921	Haymana'da	22
125		Abdullahoğulları	Süleyman		Mevlüt	1302	09.09.1921	Basri Tepe'de	35
126			Ali		Mevlüt	1316	15.10.1921	Ankara Merkez Hastanesi	21
127		Efeoğulları	Mehmet		Musa	1313	10.10.1921	Keskin Merkez Hastanesi	24
128	Karabulut Karyesi		Mehmet	__	Musa	1312	1 T.Evvel 1336	Turgut'un Deveci Beli mevkiinde müsademede	24

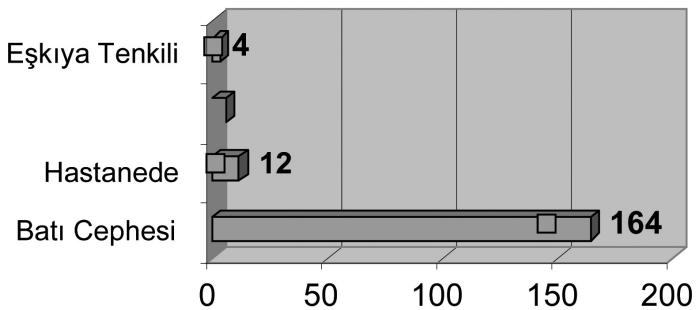
Levent Şahverdi Arşivi

129			Mehmet		Mustafa	1300	11.09.1921	27. Fırka Sıhhiye Bölüğü	37
130		Keleşoğulları	Emin		Mustafa	1311	07.12.1920	Sarıkaya Civarı'nda	25
131	Sorkun		Hasan		Mustafa	1308	10.09.1921	11. Fırka Sıhhiye Bölüğü	29
132		Araphaliloğulları	İsmail		Mustafa	1310	21.08.1921	Haymana Harbi	27
133		Azizoğulları	Hüseyin		Mustafa	1306	09.09.1922	Ürgüp Hastanesi	32
134		Ömeroğulları	Osman		Mustafa	1308	29.08.1921	Sudemir Harbi	29
135		Mollaoğulları	Battal		Mustafa	1309	12.01.1921	Eskişehir Hastanesi	28
136	Tekkeköy	Kesmelioğulları	Hasan		Mustafa	1310		Kuyuderesi Muharebesi	
137		Kirazoğulları	Ömer		Mustafa	1315	30.08.1921	Gökgöz Tepe Harbi	22
138		Degeoğulları	Ramazan		Mustafa	1316	29.09.1921	Bilemez Tepe'de	21
139			Osman		Mustafa		07.09.1922	1. Seyyar Hastanesi	
140	Saray Karyesi		Osman	__	Mustafa	1308	2 Eylül 1337	Yaybur (?) Muharebesinde	29
141	Karahüyük Karyesi	Bolvadinli oğlu	Ömer	Fadime	Mustafa	1315	29 Ağustos 1337	Sakarya Muharebesinde	22
142	Eğrigöz Karyesi	Şehirli oğullarından	Hasan	__	Mustafa	1313	30 Ağustos 1338	Kaplanlı Sırtlarında	25
143		Şehirlioğulları	Hasan		Muzaffer	1313	30.08.1922	Kaplantepe'de	25
144		Sadr	Hamit		Osman	1309	21.03.1921	Eskişehir Muharebesi	28
145		Musaoğulları	Musa		Osman	1305	31.08.1921	2. Seyyar Hastanesi	32
146		Haydaroğulları	Hüseyin		Osman	1309	25.03.1921	Söğüt Harbi	28
147		Mustafaoğulları	Seyit		Osman	1314	01.09.1922	6. Fırka Sıhhiye Bölüğü	24
148		Seferoğulları	Salih		Osman	1315	25.03.1921	Söğüt Harbi	22
149	*Kızılca Mahallesi*	*Çavuşoğulları*	*Emin*	__	*Osman*	*1309*	*10 Nisan 1337*	*Bozüyük'te Teke tepesinde*	*26*
150	Koraşı Karyesi	Uzun Osman oğlu	Hasan	__	Osman	1309	28 Mart 1337	İnönü Muharebesinde Kanlı Tepede	26
151	Kızılca Mahallesi		Emin	__	Osman	1309	4 Mart 1337	İkinci İnönü Muharebesinde	26
152	Eğrigöz Karyes	Alemdar oğulları	Osman	Ayşe	Osman	1313	19 Eylül 338	Afyondan Eskişehire Tahkimat esnasında	25
153	Ökes Karyesi	Sarı Hasanoğullarından	Mustafa	Mütevef fa Ayşe	Osman	1304	20 Temmuz 1338	23. Fırka, 68/2.Alay, 7. Bölükte	34
154		Hacı	Ahmet		Ömer	1314	04.04.1921	Dumlupınar Muharebesi	23
155		İsmailoğulları	Hüseyin		Ömer	1315	21.09.1921	SeyitGâzi	22
156		Kaymakçıoğulları	İsmail		Ömer	1310	21.07.1921	Türbe Sırtında	27
156		Deliahmetoğulları	Cafer		Ömer	1312	28.03.1921	2. İnönü Muharebesi	25
158	Çobanlı Karyesi		Hacı	__	Ömer	1312	29 Mart 1337	İnönü Muharebesinde Kanlı Tepede	25
159	*Konarı Karyesi*	*Muhaciroğulları*	*Ahmed*	__	*Ömer*	*1314*	*14 Temmuz 1337*	*Tavşantepe*	*23*
160			Abdulbaki		Ramazan	1310	20.05.1921	Kanlıpınar Harbi	27
161		Zıptınoğulları	Osman		Ramazan	1314	25.03.1921	Söğüt Harbi'nde	23
162	Saray Karyesi		Abdülbaki	Keziban	Ramazan	1310	1336	Eskişehir Harbinde	26

Levent Şahverdi Arşivi

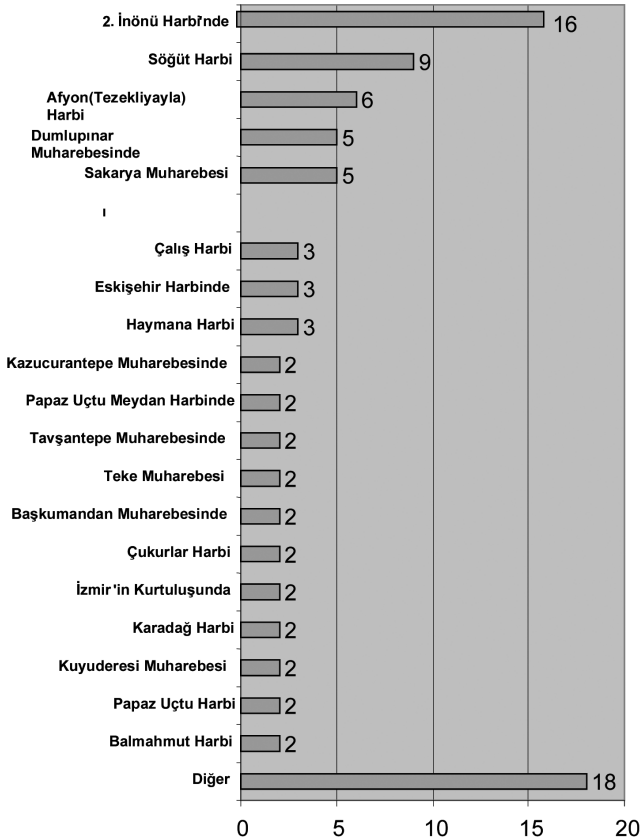
163	*Dipi Karyesi*		*Mümin (Rüstem)*	__	*Raşit*	*1309*	*26 Ağustos 1338*	*Taşlıtepe'de Meydan-ı Harbte*	*29*
164			Mustafa		Sait Efendi	1315	29.06.1922	Küçükköy Şimalindeki Tepe'de	23
165	Kızılca Mahallesi		Habib Efendi	__	Seyyid Mehmed	1307	13 Nisan 1337	Karaağaç'ta şakiler tarafından	30
166		Celep	Seydi		Süleyman	1314	28.01.1921	Kanlıtepe	23
167		Arapoğulları	Sufne		Süleyman	1314	25.03.1921	Söğüt Harbi'nde	23
168	Koçaş Karyesi	Seyyid İbrahim oğlu	Seyyid	Şerife	Süleyman	1314	28 Mart 1337	İnönü Muharebesinde Kanlı Tepede	23
169	*Kundili Karyesi*	*Baytaroğullarından*	*Abdülkadir*	__	*Süleyman*	*1310*	*21 Ağustos 1338*	*Türkmen Dağı Muharebesi*	*28*
170	*Viran Karyesi*	*Hacı Musaoğulları*	*Hacı Ömer*	__	*Süleyman*	*1313*	*26 Ağustos 1338*	*Afyon (Tezekliyayla) Muharebesi*	*25*
171		Sucuoğulları	Beyazıt		Şaban	1308	29.08.1921	Çalış Harbi	29
172	Ilıcak	Kervanoğulları	Süleyman		Şaban	1310	06.08.1921	Sarıkamış Hastanesi	27
174	Karaağa Karyesi	Hacı Mahmud oğlu	İzzet	Fatma	Şaban	1308	29 Ağustos 1337	Büyük Çalış Muharebesinde	29
175	*Bise Karyesi*	*Şatıroğlu*	*Memiş*	*Şerife*	*Tevfik*	*1307*	*29 Ağustos 1338*	*Derekuyusunda Meydan Harbi*	*31*
176		Hacıgeldioğulları	Adil		Yakup	1310	10.09.1921	Eski Polatlı'da Harpte	27
177	Erdoğdu Karyesi		Hadi	__	Yakup	1310	12 Eylül 1337	Sakarya Muharebesinde	27
178	Tekkeköy	Şeyh Hasanoğulları	Emin		Yusuf	1305		Çiğiltepe Muharebesi	
179		Yusufoğulları	Osman		Yusuf	1315	25.03.1921	Söğüt Harbi'nde	22
180	*Koçaş Karyesi*	*Hacı Yusuf oğlu*	*Ali*	__	*Yusuf*	*1315*	*26 Ağustos 1337*	*Haymananın Gedikli sırtlarında*	*22*

Grafik 1 -Şehitlerin Genel Dağılımı

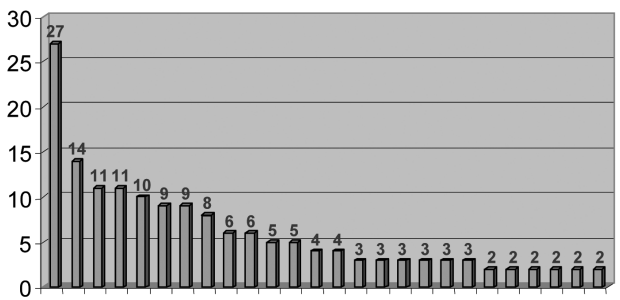

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik 2 - Şehadet yeri belli olanların dağılımı

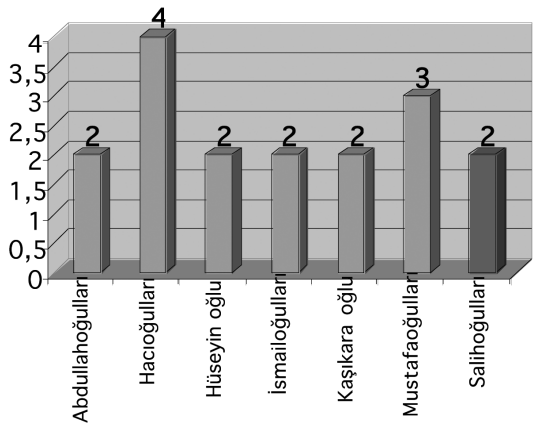

Grafik 3 - Millî Mücadele'de Şehit Düşen Akşehirliler'in İsimlerine Göre Dağılımı

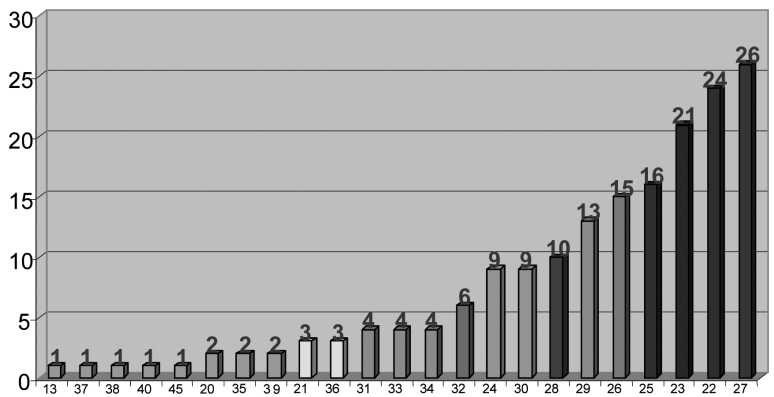

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik 4 - Millî Mücadele'de Şehit Düşen Akşehirliler'in Lakaplarına Göre Dağılımı

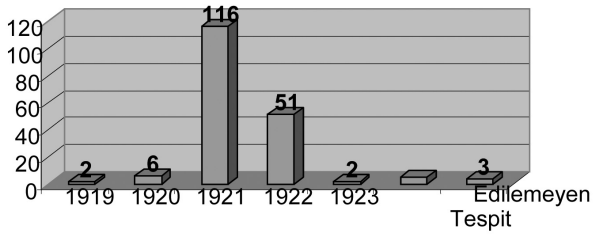

Grafik 5 - Millî Mücadele'de Şehit Düşen Akşehirliler'in Yaşlara Göre Dağılımı

Levent Şahverdi Arşivi

Grafik 6 - Millî Mücadele'de Şehit Olan Akşehirliler'in Şehit Oluş Tarihlerine Göre Dağılımı

Tablo: 1 Babasıyla aynı adı ataşıyanlar

Hacı Osmanoğullarından	Mehmet oğlu Mehmet
Hacıoğullarından	Mehmet oğlu Mehmet
Kocnaoğullarından	İbrahim oğlu İbrahim
Deli Hasanoğullarından	Ahmet oğlu Ahmet
Alemdaroğullarından Eğrigöz köyü	Osman oğlu Osman

Sonuç

Bilindiği üzere**,** Millî Mücadele'de zafere giden yolda Akşehir'in fevkalâde önemli bir yeri vardır. Ancak bir bildirinin sınırlarının müsaade ettiği oranda yukarıdan beri tespit edilen hususlar, Akşehirliler'in vatan savunmasında kanlarıyla, canlarıyla, mallarıyla adeta seferber olduklarını gösteriyor.

Milli hatıralara sahip olan, bu hatıraları ölüm- kalım fedakarlıkları pahasına elde etmiş bulunan milletler, o hatıra ve şerefleri ve ibret levhalarını gelecek nesilleri uyaracak ve bilinçlendirecek şekilde değerlendirmek ve onların vicdanlarına nakşetmek borcundadırlar. Millî hatıraları yaşamak, onları gönüllerde ve hafızalarda canlı tutmak, sorumluluk duygusu içinde alınacak tedbirlerle, yapılacak icraatlarla mümkün olur. Millî hafızaya sahip çıkmayan, onları yeni nesillere aktarmayı bilmeyen milletler, hassasiyet cevherlerini, yaşama güçlerini, yükselme enerjilerini, hatta millet olma duygularını kaybederler.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu düşünceler çerçevesinde, merkez, ve köylerden şehit olan Akşehirliler'in isimlerinin yazılı olduğu abideler hazırlanarak bunların bulundukları yerlere nakşedilmesi veya başka icraatlarla şehit veya vatan savunmasında hizmeti geçenlerin isimlerinin yaşatılmasının veya daha geniş anlatımla şehitlerle ilgili sosyal tarihin yeni nesillere aktarılmasının faydalı hatta gerekli olduğunu düşünüyoruz[11].

[11] 29 Şubat 2008 tarihinde Akşehir'de düzenlenen "Mütareke ve Milli Mücadele Yıllarında Akşehir" konulu panelde tarafımızdan yapılan bu teklif Akşehir Belediye Başkanlığınca dikkate alınarak, bizim verdiğimiz şehit listeleri çerçevesinde Akşehir Kuva-yı Milliye Parkı içerisine Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye kadar Şehit olan Akşehirliler'in isimlerinin yazıldığı "Şehitler Abidesi" hazırlanmış ve 25 Ağustos 2008 tarihinde açılışı yapılmıştır. Hassasiyetlerinden dolayı Akşehir Belediye Başkanı Dr. Mustafa Baloğlu'na teşekkür ediyorum.

Levent Şahverdi Arşivi

MUSUL SORUNU VE LOZAN

Dr. Sezen KILIÇ*

ÖZET

1118'den itibaren bir Selçuklu toprağı ve 1517'den itibaren de bir Osmanlı vilayeti olan Musul, Birinci Dünya Savaşı sona erdikten sonra Mondros Mütarekesi'nin 7. maddesi bahane edilerek İngilizler tarafından işgal edilmiş, bunun üzerine İngilizlerle Türkler arasında şiddetli bir mücadeleye sahne olmuş, sorun silahlı mücadeleyle çözülememiş ve konu Lozan Konferansı'na bırakılmıştır. Musul bu konferansta büyük tartışmalara neden olmuştur. Ancak Musul'un statüsü burada da kesin olarak belirlenemediği için sorunun çözümü bir sonraki görüşmelere ertelenmiş, bu görüşmelerden de bir sonuç alınamaması üzerine 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması'yla İngiliz mandasındaki Irak'a bırakılmıştır. Makalede, Musul'un bugünkü Türkiye Cumhuriyeti toprakları içerisinde yer almamasının nedenleri hakkında bilgi verilecektir.

Anahtar Kelimeler: Musul, Lozan Konferansı, Türkiye Cumhuriyeti, İngiliz Mandası, Irak.

THE MOSULISSUE AND LAUSSANNE

ABSTRACT

Mousul, which was the land of Seljuks since 1118 and a province of Ottoman since 1517, was occupied by alleging the seventh proviso of the Mondoros Truce by the British after the World War I ended. As a result of this there was violent combats between Turks and British, but the matter could not be solved by armed combats and was abandoned to the Lausanne Conference. It entailed great negotiations at Lausanne Conference, but was left to the next session since its status could not precisely be conferred; and after the failure of the negotiations it was ceded to Irak which was under the British mandate, with the Ankara Treaty in 1926. In this study, information on the reasons why Mousul is not included today within the borders of the Turkish Republic will be given.

Key Words: Mousul, Laussanne Conference, Turkish Republic, British Mandate, Irak.

* Kara Harp Okulu Dekanlığı Öğretim Elemanı.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Anadolu ile Asya arasında tarihi bir yol üzerinde bulunan Musul, geçmişte önemli bir kültür ve medeniyet merkezi olduğu gibi yer altı ve yer üstü zenginliğiyle de bir çekim alanı olmuştur. İslamiyetten önce Asur ve Babil uygarlıkları, İslamiyetin yayılmasıyla birlikte Emevî ve Abbasî Devletleri burada kurulmuştur. Musul, Selçuklulara, Zengilere, Erbil Atabeyliği'ne, Karakoyunlu'ya, Akkoyunlu'ya ve Safevilere de yurt olmuş ve Yavuz Sultan Selim zamanında Osmanlı toprağına katılmış ve Kanuni Sultan Süleyman döneminde de bir Osmanlı vilayeti hâline gelmiştir. Musul, 19. yüzyıldan itibaren petrol yataklarıyla batılı ülkelerin dikkatini çekmeye başlamıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik çıkmasını fırsat bilen ve bölgenin işgali için zaten önceden plan yapan İngiltere, 3 Kasım 1918'de başlattığı askerî harekâtla 15 Kasım 1918'de Musul'u işgal etmiştir. İngiltere, bölgede egemenlik kurabilmek için bölge halkının etnik ve dinî yapısının çeşitliliğini kullanarak bölgede bulunan Müslüman ve gayrimüslimleri Osmanlı Devleti'ne ve birbirlerine karşı kışkırtmıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında bölgede Kürtler, Türkmenler, Araplar, Süryaniler, Keldaniler, Yakubitler, Nesturiler ve Ermeniler yaşamaktadır.

MUSUL'UN TARİHİ VE NÜFUS YAPISI

Osmanlı Devleti yönetimindeki Musul vilayetinin batısında Şam, doğusunda İran, kuzeyinde Diyarbakır, güneyinde Bağdat yer almaktadır. Bölge yeraltı zenginliğiyle birlikte, nehir ve akarsularıyla, tarım ve hayvancılığıyla da dikkat çekmektedir. 1517 yılında Osmanlı topraklarına katılan Musul, 1534'te vilayete dönüştürülmüş ve bu vilayete Musul sancağı, Bacvanlu, Tikrit, Eski Musul, Horan ve Bana livaları bağlanmıştır. Osmanlı-İran savaşları nedeniyle vilayet sınırında zaman zaman değişiklik olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nin kendi iç tasarrufu nedeniyle de vilayet yönetim biçiminde değişiklik yapılmıştır. Örneğin; Musul, 1850'de vilayetten mutasarrıflığa indirilmiş; 1878'de yeniden vilayete dönüştürülmüştür. Musul vilayeti, Musul, Kerkük, Süleymaniye Sancağı ve bu sancaklara bağlı kazalar ve nahiyelerden meydana gelmiştir.[1]

[1] Ayhan Aydın, **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan, İstanbul 1995, s. 5-13; Suat Akgül, **Musul Sorunu ve Nesturi İsyanı**, Berikan, Ankara 1992. s. 1-22;; http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/musul/1b_a.htm _b1-b12.htm.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihi

Milattan önce Mezopotamya toprakları içinde yer alan Musul'da Asur uygarlığı yaklaşık 1300 yıl hüküm sürmüştür. Ardından gelen Babil hükümranlığı ise Pers saldırıları nedeniyle kesintiye uğramış ve Perslerin eline geçmiştir. Pers yönetimi sırasında büyük bir Pers akınına maruz kalan bölge, Hıristiyanlığın ortaya çıkışından sonra bu dine yönelmiş ve 2. yüzyıldan sonra Hıristiyanlığın önemli bir merkezi haline gelmiştir. 642 yılında Hz. Ömer tarafından alınan Musul, bu tarihten itibaren Arap nüfusunun göçüne maruz kalmıştır. Bölge kısa süreli Emevî hakimiyetinden sonra 751 yılında Abbasi yönetimine geçmiştir. 1050'li yıllarda Selçuklu hükümdarı Tuğrul Bey tarafından alınan Musul, hükümdarın ölümünden sonra önce Alparslan'ın, sonra da oğlu Melikşah'ın yönetimine geçmiştir. 1099 yılında haçlıların eline geçen bölge, iki yıl sonra yine Selçuklular tarafından geri alınmıştır. 1118'de Irak Selçuklu Devleti, Mahmud'un yönetiminde kurulmuştur. Mahmud, 1127 yılında Musul'un yönetimini Aksungur'un oğlu Zengi'ye vermiştir. Zengi ve ailesi, Musul'u 1231 yılına kadar yönetmiştir. Bu tarihten itibaren Bedreddin Lu'lu yönetimine geçen bölge 1261 yılında Moğol istilasıyla Moğolların egemenliğine girmiştir. 1365'te Karakoyunlular tarafından geri alınan Musul, 1409'da Akkoyunluların eline geçmiştir. Akkoyunluların hakimiyeti, Safeviler tarafından sona erdirilmiş, 1517 yılında da bölge tamamen Osmanlı yönetimine geçmiştir. Yavuz Sultan Selim tarafından alınan bölgenin yönetimi tam 401 yıl Osmanlı Devleti'nde kalmıştır[2].

Birinci Dünya Savaşı'nda İngilizler 19-20 Kasım 1914 tarihinde Basra'yı Osmanlı kuvvetlerinden alınca, Osmanlı ordusu İstanbul ve Halep civarındaki birliklerini bölgeye sevk etmiştir. Bu arada dâhiliye vekaletinde aşiret ve muhacir işlerinden sorumlu Binbaşı Süleyman Askerî, bölgedeki aşiretleri İngilizlere karşı ayaklandırmak için görevlendirilmiş ve Nisan 1915'te İngilizlere karşı savaşta başarısız olunca bu başarısızlığı onuruna yedirememiş ve intihar etmiştir. Kutul Ammare'yi alan İngiliz ordusu, 22-23 Kasım 1915 tarihlerinde Selmanpak'ta Osmanlı ordusu tarafından bozguna uğratılmış ve Enver Paşa bölgeye Mareşal von der Goltz komutasında birçok birliği daha sevk etmiştir. Goltz'un yardımcılığına verilen Ali İhsan Bey, kısa sürede Osmanlı birliklerini disipline etmiş ve ordusuyla İngilizlere karşı savaşarak 29 Nisan 1916'da bölgedeki İngilizlerin teslimi-

[2] Yamaner, Ş. M Dosyası, **Misak-ı Milli ve Musul,** Harp Akademisi Komutanlığı, İstanbul 2000, s. 1-14; S. Akgül, **a.g.e**., s. 1-22; Aydın, **a.g.e.,** s. 5-13; http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/musul/1b_a.htm _b1-b12.htm.

Levent Şahverdi Arşivi

yetini sağlamıştır. Bu arada İngilizlere destek için gelen Rusları durdurmak üzere Osmanlı birliklerinin bir kısmı İran'a kaydırılınca, İngilizler bundan yararlanarak birliklerini takviye etmişler ve önce 11 Mart 1917'de Bağdat'ı, sonra da 7 Mayıs'ta Kerkük'ü ele geçirmişlerdir[3].

Birinci Dünya Savaşı bitiminde 30 Ekim 1918'de Mondros Mütarekesi imzalandıktan sonra, İngilizlerin Musul'u işgal edeceklerini düşünemeyen Osmanlı Devleti, burada bulunan birliklerini takviye etmeyince, İngiliz ordusu 1 Kasım 1918'de Osmanlı'nın ahaliye zulmetmesini bahane ederek Musul'a girmiştir. Mütarekenin 7. Maddesini işleterek lüzumlu gördüğü stratejik noktaları işgal ettiğini belirten İngiliz generali Marshall, Türk ordusu Musul'u terk etmediği takdirde 7. maddeyi işletmeye devam ederek geri kalan bölgeleri de almak için savaşacaklarını ve bundan Osmanlı birliklerinin komutanı Ali İhsan Paşanın sorumlu olacağını bildirmiştir. Ali İhsan Paşa, 9 Kasım sabahı, yaşanan fiili durumu hükümetle görüşmek üzere İstanbul'a hareket ettiği gün, İstanbul'dan, Osmanlı birliklerinin Musul'u tahliye emri gelmiştir. 15 Kasım 1918'de Musul'u terk eden Osmanlı birliklerinin ardından İngilizler, Şeyh Mahmut yönetiminde bir Kürt hakimiyeti kurmaya başlamışlardır[4].

Musul'da bu fiili durum devam ederken İngilizler, 16 Mart 1920'de İstanbul'a çıkıp meclisi dağıtmışlar, yakaladıkları milletvekillerini de tutuklamış, bundan kurtulan milletvekillerinin bir kısmı Anadolu'da Mustafa Kemal önderliğinde başlatılan Millî Mücadele'ye katılmışlardır. Musul'un Arap idaresine girmesini istemeyen Kürt ve Türkmenler de Anadolu'da başlayan bu mücadeleden cesaretle İngilizlerle çarpışmaya başlamışlar, Mustafa Kemal de onların silahlı mücadelesini desteklemiştir. Mustafa Kemal'in etkisini gören İngilizler, Lord Curzon'un tüm karşı çıkmalarına rağmen, onunla irtibata geçmek istemişler, Mustafa Kemal ise, İngilizlerle yapılacak olan görüşmelerde Türkiye'nin elini güçlendirmek için 1921 Aralık ayında bölgeye Özdemir Bey komutasında asker sevk edip Revanduz'u ele geçirtmiştir. Bölgede görevli Türk birliği, 21 Ağustos 1922'de İngiliz-

[3] Yamaner, **a.g.e.**, s. 1-14; Akgül, **a.g.e**., s. 1-22; Aydın, **a.g.e**., s. 5-13; http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/musul/1b_a.htm _b1-b12.htm.

[4] M. Kemal Öke, **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu, 1918-1926**, İstanbul,Türk Kültürünü Araştırma Ensitütüsü, 1992, s. 1-23; Zekeriya Türkmen, **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003, s. 35-70; Yamaner, **a.g.e.**, s. 15-54; Akgül, **a.g.e**., s. 1-22; Aydın, **a.g.e**., s. 15- 46; http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/musul/1b_a.htm _b1-b12.htm.

Levent Şahverdi Arşivi

leri yenip Musul'a iyice yaklaşmıştır; bundan iyice cesaretlenen bölge aşiretleri de İngilizlere karşı mücadeleyi şiddetlendirmişlerdir. Bu mücadele sonucunda İngilizler, her ne kadar Süleymaniye'yi terk etmek zorunda kalsalar da, Şeyh Mahmud desteğini yanlarına alınca aşiretlerin mücadele kararlılığını zayıflatmayı başarmışlardır. İngilizler, Şeyh Mahmud'un bu işbirliğinden kısa bir süre sonra Mustafa Kemal'le irtibata geçtiğini öğrenince, bu kez Seyyit Taha'yı devreye sokmuşlar ve Kral Faysal'ın Irak'taki egemenliğini yasallaştırmak için düzenledikleri seçime karşı çıkan Musul ileri gelenlerini tutuklatmışlardır. Musul'u elde etmenin tek yolunu silahlı mücadelede gören Fevzi Paşa, Özdemir Bey'e takviye birlikler göndermiş; ancak Anadolu'daki Yunan işgali nedeniyle daha önce bu bölgeye gönderilen birliklerin bir kısmını geri çekmek zorunda kalınca, buradaki Türk birliği zayıf düşmüş ve takviye edilen İngiliz birlikleri tarafından geri püskürtülmüştür. Böylece Musul, daha Lozan görüşmeleri bitmeden tamamen İngiliz egemenliğine geçmiştir[5].

Nüfus Durumu

Musul vilayetinde kimi zaman tüm vilayet sınırlarında yaşayanlar, kimi zaman sadece vilayet merkezinde yaşayanlar, kimi zaman sadece erkekler, kimi zaman da tüm halk sayılmak suretiyle değişik şekillerde nüfus sayımları yapılmıştır. Bu da yapılan nüfus sayımlarının bugünkü anlamda sağlıklı olmadığının bir göstergesidir. Bölgede değişik tarihlerde yapılan nüfus sayımlarına göz atıldığında, bölge halkının temel dini yapısı bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Yapılan sayımlar özetle şöyledir: 1877-1878'den itibaren nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlara göre, bölgede yaklaşık 700.000 kişi yaşamaktadır. Sayımlarda dinî veya etnik yapı incelenmemiştir, 1895 yılı nüfus sayımına göre Müslümanlar 178.100, gayrimüslimler ise 20.000 civarındadır, 1897 yılı nüfus sayımına göre kadın ve erkekler ayrıca sayılmış, buna göre Müslümanlar 185.000 civarında, gayrimüslimler ise 20.000 civarındadır, 1906-1907 yılları nüfus sayımına göre Müslüman nüfus 146.000, gayrimüslim nüfus ise 14.000 civarındadır.[6]

---

[5] H. Bülent Demirbaş, **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yayınevi, İstanbul 1995, s. 11-46; Öke, **a.g.e.**, s. 1-23; Türkmen, **a.g.e.**, s. 35-70; Yamaner, **a.g.e.**, s. 15-54; Akgül, **a.g.e**., s. 22-43; Aydın, **a.g.e**., s. 15- 46; http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/musul/1b_a.htm _b1-b12.htm.

[6] Şerafettin Yamaner, **M Dosyası, Misak-ı Milli ve Musul**, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2000, s. 1-14; Akgül, **a.g.e**., s. 1-22; Aydın, **a.g.e**., s. 5-13; http://www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/musul/1b_a.htm _b1-b12.htm.

Levent Şahverdi Arşivi

LOZAN KONFERANSI'NDA MUSUL SORUNU

Konferans Öncesi Durum

15 Kasım 1918'de İngiliz ordusunun eline geçmiş olan Musul, Millî Mücadele döneminde İngiliz işgalinden kurtarılamamış ve konu Lozan Konferansı'na bırakılmıştır. Musul, güvenlik ve petrol yönünden hem Türkiye hem de İngiltere için çok önemliydi. İngiltere, Musul bölgesini seçimle Kral Faysal yönetimindeki Irak'a vermek istemişse de, bu seçim başta Şiilerin, Kürtlerin, Türkmenlerin ve diğer Musul halkının onayını almamış, ancak tüm bu tepkileri göz ardı ederek Musul bölgesini Irak yönetimine bırakmıştır. Musul sorunu, ilk kez İsmet Paşa ile Lord Curzon arasında yapılan 26 Kasım 1922 tarihli görüşmede dile getirilmiş ve barış içinde bir çözüme bağlanması konusunda hemfikir olmuşlardır. Bu görüşmelerin ikincisinde Türkiye, Musul petrolünden pay istemişse de bu İngilizler tarafından reddedilmiş ve bunun üzerine Türk temsilcileri Londra'ya giderek konuyu İngiliz petrol uzmanlarıyla görüşmüşler, fakat bir sonuç elde edememişlerdir. Musul konusu, ikili görüşmelerden bir sonuç alınamayınca 23 Ocak 1923'te Lozan komisyonuna getirilmiştir[7].

Lozan Görüşmeleri Sırasında Türk Tarafının Görüşleri

23 Ocak 1923'te yapılan görüşmede İsmet Paşa, Musul vilayetinin bir başka devlete etnik, siyasî, tarihî, coğrafî, ekonomik ve askerî nedenlerle bırakılamayacağını özetle şöyle açıklamıştır: Musul vilayetinde yerleşik nüfus 503.000 kişiye varmaktadır. Burada Kürt nüfusu 263.830, Türk nüfusu 146.960, Arap nüfusu 43.210, Yezidi 18.000, Müslüman olmayanlar 31.000'dir. Buradaki Kürt, Arap ve Türk göçebe aşiretleri, yaklaşık 170.000 kadardır; ancak bu göçerler sürekli yer değiştirdiklerinden bölge nüfusundan sayılamamışlardır. Bu istatistiklere göre nüfusun beşte dördünü Türkler ve Kürtler, geri kalan beşte bir oranını Araplar ve gayrimüslimler oluşturmaktadır. Osmanlı Devleti, Musul'da yaşayan erkekleri askere almak için vilayetin nüfusunu bilmek zorundaydı. Bu nedenle nüfusa dayalı Osmanlı istatistikleri Birinci Dünya Savaşı öncesine dayanmaktadır ve rakamlarda bir oynama söz konusu değildir. Bunun karşılığında İngilizlerin yapmış olduğu nüfus sayımı, sırf İngilizlerin haklılığını göstermek amaçlı birkaç memur tarafından yapıldığından, hem yetersiz hem de yanlı-

[7] S. L. Meray, **Lozan Barış Konferansı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1993, s. 343-378; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 11-46; Türkmen, **a.g.e.**, s. 35-70; Yamaner, **a.g.e.**, s. 15-81; Akgül, **a.g.e**., s. 29-43; Aydın, **a.g.e**., s. 15- 46.

Levent Şahverdi Arşivi

dır; bu sayıma rağmen Türk-Kürt nüfusu, Arap ve gayrimüslim nüfustan çok daha fazladır. İngilizler, Musul bölgesinde yaşayan Türkmenlerin İstanbul Türkçesi konuşmadıkları için Türk olmadıklarını öne sürmeleri çok anlamsızdır; çünkü Anadolu Türk'ü de İstanbul şivesi konuşmaz ve Türkmen olarak nitelendirilir. İngilizler, Kürtlerin İran kökenli olduklarını ileri sürseler de ansiklopedileri "Encyclopedia Britannica"ya göre Kürtler, Turan kökenlidir. Her ne kadar Kürtler, Türklerden farklı bir dil konuşsalar da aynı gelenek göreneklere ve inanca sahiptirler. Bölgede yaşayan Hıristiyanlardan Keldaniler ve Asuriler Osmanlı yönetimiyle sorunları olmamış, Nesturiler ise Ruslarla birlikte Osmanlı ordusuna karşı savaşmışlardır. Araplar, Müslüman olmakla birlikte Musul vilayetinde bir azınlıktır. Bu nedenle azınlık durumunda bulunan Araplara Musul'un bağlanması haksızlıktır. İngilizler Arapları, Mekke Şerifi Hüseyin önderliğinde Osmanlı'ya karşı ayaklandırmış olsalar da, Araplar 1920 ve 1921 yıllarında bu kez İngilizlere karşı isyan etmişler ve bu isyanlar çok kanlı bir şekilde bastırılmıştır[8].

İsmet Paşaya göre; Büyük Millet Meclisi Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de hükûmetidir ve Kürtlerin Türklerle yaşamak istemediği doğru değildir. Bunun ispatı ise Mecliste bulunan Kürt milletvekilleridir. Mecliste Musul'dan Kürt milletvekili olmayışının nedeni ise bölgenin İngiliz işgali altında olmasından dolayı sağlıklı bir seçimin yapılamamasıdır. Büyük Millet Meclisi'nde bulunan Kürt milletvekilleri Musul'un Türkiye'den ayrılmasını istememekte ve bu uğurda mücadeleye hazır olduklarını beyan etmektedirler. Musul'da yaşayan Kürtlerin de aynı duyguya sahip olduklarının işareti ise, İngilizlere karşı patlak veren Kürt isyanları, İngilizlerin asker olarak aldıkları Kürtlerin yakaladıkları ilk fırsatta Türkiye'ye kaçmaları ve Kürt köylerinin Türkiye'ye olan bağlarını koparmak için İngiliz savaş uçaklarının bu köyleri bombalamalarıdır. İngilizlerin Osmanlı topraklarında Kürt isyanı olarak lanse ettikleri 1914'te patlak veren Dersim ve Bitlis olayları, küçük çaplı önemsiz ayaklanmalardır ve yabancı konsolosların kışkırtmasıyla olmuştur. Anadolu'daki Kürtler, hem Birinci Dünya Savaşı'nda hem de Kurtuluş Savaşı'nda Türklerle tam bir dayanışma hâlindedirler; çünkü Türkiye Türklerin olduğu kadar Kürtlerin de devletidir. Musul'daki Kürtler ise İngilizler tarafından bağımsızlık vaadiyle kandırılıp esir düşürülmüşlerdir. İngilizlerin Irak mandası için yapmış oldukları seçimin de bir anlamı yoktur; çünkü her şeyden önce İngilizlerin Musul'u işgal et-

[8] Meray, **a.g.e**., s. 343-378; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 27-34; Yamaner, **a.g.e.**, s. 82-134; Akgül, **a.g.e**., s. 57-61; Aydın, **a.g.e**., s. 47-70.

Levent Şahverdi Arşivi

melerinin hiçbir hukukî gerekçesi olmadığı gibi, Wilson Prensipleri'ne göre de bir halk, kendi iradesi dışında bir devletin egemenliğinden başka bir devletin egemenliğine geçirilemez[9].

Yine İsmet Paşaya göre; Musul, Selçuklu İmparatorluğu döneminden beri, yani 11. yüzyıldan itibaren aralıksız olarak Türk egemenliğindedir. Eski tarih kitaplarında Musul'un güneyinden Bağdat'a kadar olan bölgenin "Vadi-î Tatar" diye adlandırılması da boşuna değildir. Bölge ekonomik olarak Akdeniz limanlarına ve Diyarbakır'a bağlıdır; eğer Musul'u Akdeniz'e bağlayacak olan bir demir yolu yapılırsa bölge halkı Irak'tan çok daha fazla Anadolu'ya bağlanacaktır. Bölgenin Anadolu'yla ulaşımı çok daha kolaydır ve ticaretini Anadolu'yla yapmaktadır. İngiliz tezine göre; bölge, sırf ekonomik ihtiyaçlarını Bağdat ve Basra Körfezi'nden sağladığı için Irak'a bağlanacaksa, o zaman tüm dünyada ülkelerin ekonomik bağımlılığı göz önünde tutularak yeniden sınır düzenlemelerine gidilmelidir. Türk hükûmetinin Osmanlı borçlarının ödenmesine ilişkin eski Osmanlı ülkelerinin bu borçların bir kısmını üstlenmesini istemesi, mandat ülkelerini kabul ettiği anlamına gelemez. Musul'un, nüfusunun dörtte birini dahi oluşturmayan Araplara verilmesi kabul edilemez. Boğazlardan ve İstanbul'dan yabancı savaş gemilerinin geçmesi Türkiye'nin varlığı için nasıl bir tehdit oluşturmuyorsa, Musul'da Türklerin bulunması da Bağdat'ın güvenliği için bir tehdit oluşturmaz. Musul'un mütarekeden sonra İngiliz ordusu tarafından işgalinin hiçbir haklı gerekçesi yoktur; çünkü Osmanlı birlikleri kuvvet kullanmaktan ve savunma yapmaktan kaçınmaları doğrultusunda emir almışlar, İngilizler de ancak bu durumdan yararlanarak bölgeyi işgal edebilmişlerdir. Musul, Türkler için bir petrol sorunu değil, bir ülke sorunudur, çünkü Musul, Türkler için ana yurdun bir parçasıdır. Musul, Türkler tarafından alınsa dahi petrol yataklarından dünyayı yoksun bırakmaları söz konusu değildir. Türklerin Londra'ya temsilci göndermelerinin nedeni de petrol imtiyazlarına sahip şirketin, Türklerin bu bölgeyi almalarından sonra petrol işletme haklarının kendilerine tanınıp tanınmayacağını öğrenmek istemeleridir. Bir ülke halkının kimler tarafından ve nasıl yönetileceğini saptamanın genel yolu plebisittir. Emir Faysal'ın seçimi konusunda Irak halkının oyuna başvuran İngiltere, bu bölge halkının kendi kaderini tayin etme konusundaki görüşünü açıklamasına imkân vermek istememesini anlamak güçtür. Plebisite başvurulma isteğinin reddi Türk tezinin haklılı-

[9] Meray, **a.g.e**., s. 343-378; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 27-34; Yamaner, **a.g.e.**, s. 82-134; Akgül, **a.g.e**., s. 57-61; Aydın, **a.g.e**., s. 47-70.

Levent Şahverdi Arşivi

ğını göstermektedir. Bu da Musul'un Türkiye'ye ait olduğunun en büyük kanıtıdır. Türk hükûmetinin ne Musul vilayeti hakkında ne de buradaki doğal kaynakların kaderi hakkında Milletler Cemiyeti'nin hakemliğini kabul etmesi mümkündür. "Sykes-Picot Anlaşması"yla İngilizler, Musul'u Fransızlara bıraktığına göre, demek ki Musul Irak ve İngiltere için hayatî önem taşımamaktadır[10].

Lozan Görüşmeleri Sırasında İngiliz Tarafının Görüşleri

Lord Curzon, İngiliz görüşünü özetle şöyle açıklamıştır: Tüm Mezopotamya, Birinci Dünya Savaşı sırasında İngilizler tarafından işgal edilmiş ve Türk orduları yenildikleri için bölgeden ayrılmışlardır. İngilizler, bölge Türk yönetiminden kurtarıldığı takdirde Araplara bağımsızlık vaadinde bulunmuşlardır. Zaten, Musul halkına Bağdat'la birleşmeyi isteyip istemedikleri sorulduğunda, halkın birleşmek istediği, ancak bir Arap kralla yönetilme konusunda kararsız kaldıkları görülmüştür. 1919 Barış Konferansı'nda Osmanlı İmparatorluğu tarafından alınmış ülkelere mandat sistemi uygulanmasına karar verilmiş ve bu karar Başkan Wilson'un etkisiyle alınmıştır. 1920 Nisanı'nda Müttefik devletler San Remo'da Mezopotamya'nın mandatını İngiltere'ye vermeye karar vermişler ve Ağustos 1920'de Sevres Anlaşması ile bunu onaylamışlardır. Irak'ın kuzey sınırı, Musul vilayetinin kuzey sınırı olarak belirlenmiştir ve Araplar oy birliği ile Emir Faysal'ı Irak kralı seçmişlerdir. Irak'ın topraklarından hiçbir şekilde taviz verilmemesine dair Irak Devleti ile İngiliz Devleti anlaşmıştır. İsmet Paşa, Osmanlı borçlarını mandat ülkeleriyle paylaşmakla mandat ülkelerini tanıdığını kabul etmiştir. Musul vilayeti askerî işgal altında değildir, çünkü Musul'da İngiliz askerleri değil o bölgenin yerel kuvvetleri görev yapmaktadır. Müttefik devletler Asya'daki savaşı kazanmışlardır, bu nedenle Osmanlı meclisinin 1920 Şubatı'nda kabul ettiği "Misak-ı Millî" ile Musul topraklarının kendisine bırakılmasını istemesi ciddiye alınamaz, zaten savaştan zaferle çıkmış bir ulustan da böyle bir talepte bulunulamaz. Türk hükümetinin Musul vilayetine dair vermiş olduğu nüfus istatistikleri sadece askerlik hizmeti için tutulduğundan bu nüfus istatistiklerinin gerçeği yansıtması mümkün değildir[11].

---

[10] Meray, **a.g.e**., s. 343-378; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 27-34; Yamaner, **a.g.e.**, s. 82-134; Akgül, **a.g.e**., s. 57-61; Aydın, **a.g.e**., s. 47-70.

[11] Öke, **a.g.e.**, s. 89-97; Meray, **a.g.e**., s. 343-378; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 11-26; Yamaner, **a.g.e.**, s. 82-134; Akgül, **a.g.e**., s. 57-61; Aydın, **a.g.e**., s. 47-70.

Levent Şahverdi Arşivi

Curzon'a göre, 1921 yılında İngiliz subaylarının büyük bir özenle tespit etmiş olduğu rakamlar şöyledir: Araplar 186.000, Kürtler 455.000, Türkler 66.000, Hıristiyanlar 62.000, Yahudiler 17.000 olmak üzere Musul vilayetinin nüfusu 750.000 ile 800.000 arasındadır. Musul, yüzyıllarca süren Türk işgali boyunca bile Arap karakterini yitirmemiştir ve Türk nüfusu toplam nüfusun on ikide biri kadardır. Burada bulunan Türklerin kullandıkları Türkçe İstanbul şivesi de değildir. Kürtler, İsmet Paşanın iddia ettiği gibi Turan değil İran asıllıdırlar, bir tür İran dili konuşmaktadırlar, gelenek-görenek ve kadınlarla ilişkileri Türklerden o kadar farklıdır ki, her zaman için bir Türk'ü Kürt'ten ayırt etmek mümkündür. Kürtler, her zaman dağlarda yaşamış ve Türk hükûmeti güney "Kürdistan"da hiçbir zaman otorite kuramamıştır. Birinci Dünya Savaşı sırasında Kürtler, Türklere değil İngilizlere yardım etmiştir. Süleymaniye'den Türk meclisinde tek bir milletvekili yoktur ve meclisteki diğer Kürt milletvekillerinin çoğu Türkçe bilmedikleri için meclis çalışmalarına dahi katılamamaktadırlar. Kürtler, Türklerden hoşnut değildir ve özerklik istemektedirler. İngiliz yönetiminde Kürtlere özerklik verilecek ve kendi dillerinde okulları olacaktır. Bölgede plebisite başvurulmasını Kürtler değil Türkler istemektedir. Aslında bölgede mahallî bir plebisite başvurmak istenmesi kan dökülmesine neden olacaktır ve plebisitin sınır saptamasında kullanılmasının ne gibi kötü sonuçlar doğurduğu Birinci Dünya Savaşı öncesi uygulanan plebisitlerden çok iyi anlaşılmıştır. Musul'da yapılacak bir plebisitin güvenliğini ne Türk ne de İngiliz ordusu sağlayabilir. Musul'daki Hıristiyanlar, hiçbir şekilde Türklerle birlikte yaşamak istememiş ve birçoğu kendi bölgelerinden uzaklaşarak Mezopotamya'ya gelmiş ve İngilizler tarafından büyük paralar harcanarak bu bölgeye yerleştirilmişlerdir. Hıristiyanlar, Türklerden korktukları için silahlanmışlardır. 1920-1921'de Musul'daki Arap ayaklanmaları Türk propagandasının sonucudur ve bu ayaklanma bastırıldıktan sonra yeni bir ayaklanma olmamıştır. Musul'a birçok gıda ürünü Türkiye'den değil Avrupa'dan gelmektedir. Eğer Musul, Türklere bırakılacak olursa Türkler savaşçı bir millet olduklarından Arap devletini baskı altında tutup bu devletin yok olmasına neden olacaklardır. Mütarekeler kesin sınırları çizmediği gibi Mondros'ta gerçekleşen mütareke Türkiye'nin stratejik noktalarının müttefik kuvvetlerince işgaline izin vermektedir.[12]

[12] Öke, **a.g.e.**, s. 89-97; Meray, **a.g.e**., s. 343-378; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 11-26; Yamaner, **a.g.e.**, s. 82-134; Akgül, **a.g.e**., s. 57-61; Aydın, **a.g.e**., s. 47-70.

Levent Şahverdi Arşivi

Yine Curzon'a göre İngiliz hükûmetinin Musul'u elinde bulundurmasının sebebi olarak petrol gösterilmektedir; aslında Musul'da ne kadar petrol olduğunu İngiliz tarafı dahi bilmemektedir ve bu konuda hiçbir imtiyaz sahibiyle görüşülmemiştir. Halbuki Türk tarafı Londra'ya gönderdiği üç temsilciyle petrol imtiyazı konusunda İngiliz anonim şirketi "Turkish Petroleum" şirketiyle görüşmelerde bulunmuştur. Eğer İngiliz petrol şirketi başarılı olursa, bundan Irak olduğu kadar Anadolu da kazançlı çıkacaktır. Araplar, Musul vilayetinin dörtte birini oluşturmalarına rağmen bu bölgenin Araplara bağlanmasını kabul etmeyen İsmet Paşa, bölge nüfusunun on ikide birini oluşturan Türklere verilmesini isteyebilmektedir. Türk temsilcisi Milletler Cemiyeti'nin hakemliğini kabul etmelidir, kabul etmediği takdirde dünya basınının eleştirilerine hedef olacaktır. Musul sorunu Türk temsilcisinin istediği doğrultuda çözümlenmezse Türkiye bu sorunu askerî yollardan çözmeye çalışacaktır, bu da bölgede savaşa neden olacaktır. Halbuki, İngiltere bölgede savaş yerine barış istediği için Musul meselesini Milletler Cemiyeti'nin hakemliğine götürmek istemiş ve bu isteği, Japon, Fransız, İtalyan temsilciler tarafından desteklenmiştir[13].

LOZAN KONFERANSI SONRASINDA MUSUL SORUNU

İngiltere'nin Musul konusundaki uzlaşmaya yanaşmayan tutumu nedeniyle İsmet Paşa sırf barışa engel olmamak için sorunu bir yıl içinde İngiltere'yle çözmeye razı olur, konu konferans gündeminden çıkarılır ve anlaşmanın 3/2 maddesi şöyle düzenlenir:

"Türkiye ile Irak arasındaki sınır bu anlaşmanın yürürlüğe girişinden başlayarak dokuz aylık bir süre içinde Türkiye ile İngiltere arasında dostça bir çözüm yoluyla saptanacaktır. Öngörülecek süre içinde iki hükûmet arasında bir anlaşmaya varılamazsa, anlaşmazlık Milletler Cemiyeti'ne götürülecektir. Sınır çizgisi konusunda alınacak kararı beklerken, Türk ve İngiliz hükûmetleri kesin geleceği bu karara bağlı olan toprakların şimdiki durumunda herhangi bir değişiklik yapacak nitelikte hiçbir askerî ya da başka bir harekâtta bulunmamayı karşılıklı olarak yükümlenirler"[14].

Musul sorunu İngiltere'nin isteği doğrultusunda Milletler Cemiyeti'ne bırakılmıştır. Ancak bu karar Büyük Millet Meclisi'nde büyük tartışmalara

---

[13] Öke, **a.g.e.**, s. 89-97; Meray, **a.g.e**., s. 343-378; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 11-26; Yamaner, **a.g.e.**, s. 82-134; Akgül, **a.g.e**., s. 57-61; Aydın, **a.g.e**., s. 47-70.

[14] Baskın Oran, **Türk Dış Politikası**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2001, s. 260-263; Öke, **a.g.e.**, s. 129-165; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 71-80; Yamaner, **a.g.e.**, s.135-175. 22 Oran, **a.g.e**., s. 260-263; Öke, **a.g.e.**, s. 129-165; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 71-80.

Levent Şahverdi Arşivi

neden olmuş ve Mustafa Kemal bu kararı savunmuştur; çünkü ona göre Musul'u vermemekte direnen Türkiye'nin İngiltere ile bir savaşı göze alması gerekir; oysaki Türkiye'nin o gün içinde bulunduğu durum buna olanak vermemektedir. Mustafa Kemal, Musul'un geri alınmasını bir sorun olarak görmemekte, ancak savaşın uzun sürmesi durumunda Türkiye'nin bunu göze alamayacağını savunmaktadır. Günümüzde bile İsmet Paşanın sırf batılılaşma ve İngiltere'yle anlaşma uğruna Musul'u gözden çıkardığı eleştirileri bundan dolayı yapılmaktadır.[15]

Haliç Konferansı (İstanbul Konferansı)

İngiltere, Lozan'dan sonra Ekim 1923'te Türk hükûmetiyle Musul konusunda görüşmelerde bulunmak istediğini belirtmişse de bu görüşmelere ancak 19 Mayıs 1924'te Haliç'te başlanabilmiştir. Türk temsilcilerin başında bu kez Fethi Okyar vardır ve o da İsmet Paşanın tezlerini savunmuş, sadece tek bir yenilik olarak Süleymaniye, Kerkük ve Musul Türkiye'ye bırakıldığı takdirde buradaki petrolden İngilizlere ortaklık vermeyi önermiştir. Buna karşın İngiliz heyetinin başında bulunan Cokes ise hiç beklenmedik bir şekilde Musul'dan başka Hakkari'nin Nesturilere verilmesini istemiştir. İngilizler, Türkiye'nin Hakkari'yi vermeyeceğini bile bile isteklerini yüksek tutmuşlar ve bu şekilde sorunu çıkmaza sokarak konuyu Milletler Cemiyeti'ne götürüp istedikleri sonucu burada elde etmeyi amaçlamışlardır. 5 Haziran 1924'te toplantının sona ermesinin ardından İngiliz tahriki sonucu 7 Ağustos 1924'te Hakkari civarında Nesturi ayaklanması başlamıştır.[16]

Nesturi Ayaklanması

Nesturilik genellikle halk arasında Süryanilikle karıştırılır. Nesturilik, Hz.Yahya'dan beri Ortadoğu'daki Hıristiyanlar arasında yer alır. Nesturilik, Mesih'in kutsallığı üzerine çıkan dinî tartışmalardan sonra 428 yılında İstanbul ruhbanı olan Rahip Nestroius'un Papa tarafından kınanması üzerine Roma'dan ayrılmasıyla doğmuş yeni bir mezheptir. Müslümanların himayesi altında İran hududunda ve Reval Gölü civarında yaşayan Nesturiler, aşiret ve reaya olmak üzere iki sosyal ve ekonomik sınıfa ayrılırlar. Reaya yaylada oturup tarımla ilgilenirken, aşiretler göçer olarak dağlarda yaşarlar[17].

[15] Oran, **a.g.e**., s. 260-263; Öke, **a.g.e.**, s. 129-165; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Türkmen, **a.g.e.**, s. 71-80; Yamaner, **a.g.e.**, s.135-175.
[16] Öke, **a.g.e.**, s. 133-140; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Akgül, , **a.g.e.**, s. 61-175.
[17] Öke, **a.g.e.**, s. 133-140; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 83-86; Akgül, **a.g.e.**, s. 61-175.

Levent Şahverdi Arşivi

Nesturiler, Osmanlı döneminde bölgedeki Kürt aşiretleriyle sorunlar yaşamaktaydılar, ancak asıl sorunlar gelen misyonerlerle birlikte başlamıştır; çünkü misyonerler Nesturilerin Müslümanların baskısı altında yaşadıkları fikrini ve ayrılıkçı fikirleri güçlendirmişlerdir. Özellikle 19. yüzyılda bölgeye gelen "Amerikan Board" teşkilâtı misyonerleri başta olmak üzere, İngiliz ve Fransız misyonerler bu konu üzerinde çok yoğun bir şekilde çalışmışlardır. Rus ve İngilizler, Nesturileri Ermenilerle iş birliği yapmaya teşvik etmişler, ancak buna karşı çıkan Nesturilerin bir kısmı Ermenilerce katledilmiş ve Kiliseleri yakılmıştır. Fakat misyonerlerin faaliyetlerinden asıl Kürtler etkilenmişler ve toprakların ellerinden gideceğini düşünerek Nesturilere düşman olmuşlardır. Nesturiler, Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslardan destek alarak Patrik Mirşumin önderliğinde Osmanlı'ya karşı ayaklanmışlar ve"Melik" olan Ağa Petros ayaklanmada büyük rol oynamıştır. Ağa Petros, Osmanlı Devleti'nde Rumiye Konsolosu olarak görev yapmış, zamanla Nesturilerin Ortodoks olmasını ve bu suretle Ruslara yakınlaşmasını sağlamış ve Kürt aşiretlerini Osmanlı'ya karşı kışkırtmıştır. Ruslarla aynı cephede Osmanlı'ya karşı çarpışan ve Müslümanları katleden Nesturiler bölge halkının tepkisini çekmişlerdir. 1917 Bolşevik İhtilali ile bölgeden geri çekilen Rus birliklerinin bıraktıkları silah ve cephanelerle Kürt aşiret reislerinin desteğini alarak Osmanlıya karşı savaşlarını sürdürmek isteyen Nesturilerin lideri Patrik Mirşumin, Şırnak'taki Kürt Aşiret Reisi Simko ile görüşme yapmak için gittiğinde burada Kürtler tarafından öldürüldüğü için Nesturiler başsız kalmış ve İran ve Irak'a kaçmışlardır. Irak'a kaçanlara İngilizler sahip çıkmış ve onları bir kampa yerleştirerek onlardan yerel askerî bir birlik oluşturup kendilerine karşı yapılan ayaklanmalarda kullanmışlardır. Hatta Ağa Petros İngiliz desteği sayesinde Hakkari'ye saldırmış, ancak başarılı olamamıştır. Lozan görüşmeleri sırasında Nesturilerin istekleri İngilizler tarafından Türk heyetine karşı kullanılmıştır. Nesturilerin toprak taleplerine, İngilizlerin Ermenilere söz verdikleri Van'ı da katmaları İngilizlerle aralarının bozulmasına neden olmuştur.[18]

Nesturi ayaklanması, 7 Ağustos 1924'te Hakkari valisinin esir alınması ve birçok jandarmanın öldürülmesiyle başlamıştır. Vali daha sonra kendisini esir alan Nesturilerin İngiliz üniformalı olduklarını açıklamıştır. Bakanlar kurulu, bu olaylar üzerine 14 Ağustos 1924'te toplanıp isyanı bastırma görevini Cafer Tayyar Paşa'ya vermiştir. Rauf Orbay, hatıralarını kaleme

[18] Öke, **a.g.e.**, s. 129-165; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 47-65; Akgül, **a.g.e.**, s. 61-175; Yamaner, **a.g.e.**, s.135-175.

Levent Şahverdi Arşivi

alan Feridun Kandemir'e, Cafer Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya söylediği şu sözleri aktarmıştır: *"Nasıl İngilizler Musul'u bir oldu bitti ile aldılarsa ben de böyle bir harekât yapabilirim ve başarılı olduğum takdirde Musul meselesi halledilmiş olacaktır; ancak başarısız olduğum takdirde hükümetin izni olmadan böyle bir harekâta kalkıştığımı ve bu yüzden divan-ı harbe verileceğimi söylersiniz."* Mustafa Kemal, kendisine bu sözleri ileten paşaya onun bu işi başarabileceğine inandığını ve kendisinden haber beklemesini belirtmişse de, bu konuda hiçbir zaman bir emir vermemiştir. Cafer Tayyar Paşa, Nesturi ayaklanmasını bastırmış ve çatışmaya katılan Nesturilerin birçoğu öldürülmüş, çok azı sağ yakalanmış, diğer büyük çoğunluk ise İran'a kaçmıştır. Nesturiler, 4 Mayıs 1924'te Kerkük'te elli Müslümanı öldürdükleri ve bu nedenle bölge halkının tepkisine neden olduklarından İngilizler, Nesturi ayaklanmasının bastırılmasına önemli bir tepki göstermemişlerdir[19].

Musul Konusunun Milletler Cemiyeti'ne Götürülmesi

Haliç Konferansı'nın başarısızlığa uğramasından sonra İngilizler, Lozan Anlaşması'nın 3/2 maddesi uyarınca sorunu Milletler Cemiyeti'ne götürmek istemişlerdir. Türkiye, burada son bir kez "Turkish Petroleum" şirketinden İngilizlerin kendi lehine bir etkide bulunmasını istemişse de sonuç alamamış ve konu Milletler Cemiyeti'nde 20 Eylül 1924'te görüşülmeye başlanmıştır. Türkiye, geçici üye (30 Ocak 1923) statüsü ile katıldığı bu görüşmelerde plebisit isteğini yinelemiş; fakat İngiltere plebisitin mümkün olamayacağı cevabını vermiştir. Türkiye, yine de bölge halkının duygularını öğrenmenin tek yolunun plebisit olduğu görüşünde ısrar etmiştir[20].

Musul Petrolü Üzerindeki Rekabet

II. Abdülhamit, İngiliz ve Alman arkeologların yaptıkları kazılarda ortaya çıkardıkları Musul petrollerinin bulunduğu bölgeyi, 1890'da çıkardığı "İrade-i Seniye" ile "Padişah Hazinesi" ilan etmiştir. Musul petrolü Lozan'da ve başka görüşmelerde pazarlık konusu olmuş, bu da İngilizleri çok rahatsız etmiştir; çünkü İngiliz işgalindeki Musul petrollerinin neredeyse tamamı Padişah hazinesi içindedir. İngilizlerin Musul petrollerine ilişkin düzenlemelerinden ABD rahatsız olmuş ve bu rahatsızlığını İngiltere'ye verdiği sert notalarla ifade etmiştir. Amerikan petrol şirketleri bununla da

[19] Oran, **a.g.e**., s. 260-263; Öke, **a.g.e.**, s. 140-158; Demirbaş, **a.g.e.**, s. 87-92; Yamaner, **a.g.e.**, s.135-175.

[20] Öke, **a.g.e.**, s. 97-119; Demirbaş, **a.g.e.**, s.67-82; Aydın, **a.g.e.**, s. 95-98; Yamaner, **a.g.e.**, s. 78-82.

Levent Şahverdi Arşivi

yetinmeyerek II. Abdülhamit'in varislerini bularak onlar sayesinde petrol çıkarılan alanlar üzerinde söz sahibi olmak istemişler ve Abdülhamit'in söz konusu Padişah hazinesini II. Meşrutiyet'in tarihi olan 1908'den sonra maliye hazinesine devretmesinin yasal olmadığını, ittihatçilerin baskılarıyla böyle bir şeye mecbur kaldığını ispat etmeye çalışmışlardır. Amerikalıların bu girişimi, İngiliz petrol şirketlerini telaşlandırmış ve konunun hukukî boyutunu araştırmaya başlamışlar ve Osmanlı'nın o dönemdeki resmî gazetesi olan "Takvim-i Veka-yi"den Padişah hazinesinin artık padişahın şahsına ait olmadığı ve maliyeye devredildiğini tespit etmişlerdir[21].

Bu konuda karşılıklı iddialar devam etmiş ve Türk tezini Lozan'da ABD'nin desteklemesinden telaşa kapılan İngiliz başbakanı, Amerikan oyununu bozmak için Türklere Lozan'da Turkish Petrolün payından (Irak hükûmetine geçen payından) % 20'sini teklif etmek istemişse de Curzon, buna gerek olmadığını söylemiştir, çünkü ona göre Türkler çok daha az paya razı olacaklardır. Türk heyeti, petrolden Abdülhamit'in varislerine pay verilmesinin Osmanlı Devleti'nin varlığının devam ettiği anlamına geleceği için İngiliz tezine yaklaşmıştır. Sonuçta İngiltere, Amerikalıların baskılarına dayanamayıp 31 Temmuz 1928'de yapılan nihaî anlaşma ile Musul petrolünden Fransız ve Amerikalılara da pay vermek zorunda kalmıştır[22].

İngiltere'nin Kürt Politikası

İngiltere'nin Kürt politikasında zaman zaman değişiklik olsa da, İngilizlerin tek amacı Kürtlerin yaşadıkları bölge üzerinde güvenlik ve petrol nedeniyle kontrolü elinde tutmaktır. İngiltere, Irak ve Türkiye'yi de kapsayacak bir Kürt devleti başta olmak üzere, özerk bir Kürt bölgesi, Kürt devletçikleri ve sadece Kuzey Irak'ta bir Kürt devleti gibi birçok alternatifi çözüm olarak öne sürmüş; ancak bu çözüm modellerini uygulamak, düşünüldüğü gibi hiç kolay olmamıştır. Bunun da temel nedeni İngilizlerin aynı topraklar üzerinde hem Araplara, hem Ermenilere hem de Kürtlere devlet vaadinde bulunmuş olmasıdır. Şöyle ki; Sevres Antlaşması'yla kurulması vadedilen Ermeni devletinin; ancak güneyinin güneyinde kendilerine bir toprak vadedildiğini öğrenen Anadolu'da yaşayan Kürtler, bir Ermeni devleti içinde yaşamaktansa Türklerle birlikte Milli Mücadele'ye katılmayı tercih etmişlerdir. Diğer bir neden ise, İngilizlerin Kürtleri denetim altına almada ve Kürtlerin kendi aralarında uzlaşı sağlamada zorlanmasıdır[23].

---

[21] Öke, **a.g.e.**, s. 97-119; Demirbaş, **a.g.e.**, s.67-82; Aydın, **a.g.e.**, s. 95-98; Yamaner, **a.g.e.**, s. 78-82.
[22] Öke, **a.g.e**., s. 23-46; Oran, **a.g.e**., s. 260-263; Aydın, **a.g.e.**, s. 95-98; Yamaner, **a.g.e.**, s. 27-35.
[23] Öke, **a.g.e**., s. 23-46; Oran, **a.g.e**., s. 260-263; Aydın, **a.g.e.**, s. 95-98; Yamaner, **a.g.e.**, s. 27-35.

Levent Şahverdi Arşivi

İngiltere, Kürtler ve bölge konusunda uzman olan Binbaşı Noel'i 1918'de bölge hakkında istihbarat faaliyetlerinde bulunması için Musul'a göndermiştir. İngiliz dışişlerinin bile fazla Kürt yanlısı bulduğu Noel, Kürtlerin İngiltere ile bağlarını artırarak bir Kürt devleti kurma teşebbüsünün dışında, Sivas Kongresi'ni basma girişiminde bulunmuş; ancak bu teşebbüsü başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Kürt meselesi önce Nisan 1920'de San Remo'da ele alınmış, sonra Sevres Antlaşması'yla düzenlenmiştir. Bu düzenlemeyle Kürtlerin yaşadığı bölgenin kuzey ve güney olarak ikiye ayrılması kabul edilmiş, Musul'un, yani güneyin, İngiliz hakimiyetinde olmasında ve kuzeyde bir Kürt devleti kurulmasında sakınca görülmemiştir. Çünkü kuzey bölgesinde petrol yoktur ve bölge dağlık olduğundan denetlenmesi oldukça güçtür, güney ise düz ve denetlenebilir olmasının dışında petrol yataklarına sahiptir ve bu yüzden İngiliz egemenliğinde kalması şarttır. Kuzeydeki Kürtler bir Ermeni devleti içinde yaşamaktansa Türklerle kurtuluş mücadelesine katılmayı tercih etmişler, Güney Irak'taki Kürtler de ayaklanmalarla İngilizleri uğraştırmışlardır[24].

Şeyh Sait Ayaklanması

Şubat 1925'te başlayıp Nisan 1925'e kadar süren Şeyh Sait Ayaklanması, cumhuriyetin kuruluşundan beri çıkan çok sayıda Kürt ayaklanmasının ilki ve en geniş kapsamlısıdır. Ayaklanma, fazla hazırlık yapılmadan başlamış olmasına rağmen Diyarbakır bile kuşatılmış, ancak demir yoluyla asker sevkiyatı yapılarak isyan bastırılabilmiştir. Şeyh Sait Ayaklanması, dinsel görünümlü bir isyandır, bunu duruşmalar esnasında mahkeme başkanı da ifade etmiştir. Ayaklanma, Hilafet'in 1924'te kaldırılmasından kuvvet almıştır. Kürt bağımsızlığı için çalışan Kürt muvazzaf subaylar tarafından kurulan "Azadi" örgütü, dinsel eğilimi ağır basan Kürt halkı üzerinde milliyetçi bir etki yaratamayacaklarını bildikleri için harekâtın başına halkın dilinden anlayan bir din adamı olan Şeyh Sait'i geçirmişlerdir. Nakşibendi olan Şeyh Sait, zaten "Azadi" lideri Cibanlı Halit'in eniştesidir. 1924 Nesturi ayaklanmasını İngiltere'nin tahrik etmiş olması, bu isyanın da arkasında İngiltere'nin olduğu fikrini çağrıştırmış olsa da, bu konuda yeterli deliller bulunamamıştır. İngilizlerin bu ayaklanmadan sonra Musul'u elde etmelerinin çok kolaylaşması da bu fikrin oluşmasına neden olmuştur. Çünkü İngilizler bu isyandan sonra bir Türk-Kürt kardeşliğinin varlığını savunan Türk tezine karşın, Kürtlerle Türklerin çok farklı olduğunu ve

[24] Öke, **a.g.e**., s. 158-165; Demirbaş, **a.g.e**., s. 47-65; Aydın, **a.g.e.**, s. 102-111; Yamaner, **a.g.e.**, s. 156-160.

Levent Şahverdi Arşivi

Kürtlerin Türklerle bir arada yaşamak istemediklerine dair kendi tezlerini Milletler Cemiyeti üyelerine daha kolay kabul ettirebilmişlerdir[25].

16 Eylül 1924 tarihli İngiliz dışişleri belgesi, Ankara'nın komşu ülkelerdeki Kürtlerin Musul meselesinde kendi lehlerine bir tavır almalarını sağlamak üzere nasıl Türkiye'deki kardeşlerine bazı imtiyazlar vermeyi düşündüklerini yazıyordu. Bu belgeye göre 1 Ağustos'ta Diyarbakır'da bir kongre tertip edilmiş ve burada Güneydoğu Anadolu'ya otonomi verilmesi anlamına gelecek bazı yeni düzenlemelerin kararı alınmıştır. Bu düzenlemeler kabilinden olmak üzere genel af, bütçeden özel ödenek, beş senelik vergi muafiyeti, şer-î mahkemelerin yeniden tesisi kabul edilmiştir. Buna karşılık Kürtler, Ankara'ya Musul meselesinde destek olacaklarını taahhüt etmişlerdir. Ancak mesele daha meclise getirilmeden Şeyh Sait Ayaklanması patlak vermiştir. Ayaklanmanın İngiltere'ye sağladığı diğer bir fayda ise fırsattan istifadeyle Irak'a karşı askerî bir harekâta girişmediği sürece iç ayaklanmayla uğraşan bir Türkiye'nin Musul meselesinde direnmesini de zorlaştırmış olmasıdır[26].

Komisyon Raporu

Baskın Oran kitabında, Milletler Cemiyeti'nde oluşturulan komisyonun Musul hakkında vermiş olduğu kararı şu şekilde açıklamıştır: Milletler Cemiyeti, İngiltere'nin görüşü doğrultusunda tarafsız devletlerden oluşan üç kişilik bir komisyon kurma kararı almıştır. Bu komisyon Macar Kont Teleki, Belçikalı Albay Poulis ve İsveçli A. Wirsen'den oluşturulmuştur. Bu arada İngilizler yeni topraklar edinmeye çalıştıkları için kuzeyde sınır çatışmaları çıkmıştır. Bunun üzerine Milletler Cemiyeti, 29 Ekim 1925'te Musul'u Hakkari'den ayıran bir yerden geçici bir çizgi çekmiştir. Bu hat "Brüksel Hattı "olarak anılmaya başlamıştır. Bölgede incelemeler yapan komisyon, 16 Temmuz 1925'te sunduğu raporda, coğrafi ve etnik açıdan Irak'ın verdiği istatistikleri geçerli saymış ve Kürtlerin ne Türk ne de Arap olduğunu belirtmiştir. Komisyon, Brüksel Hattı'nı coğrafi sınır olarak ileri sürmüş ve Musul'da 11. yüzyıldan beri devam eden Türk egemenliğini teyit etmiştir; ayrıca bölgenin ticaretini daha çok Irak ve Suriye'yle yaptığı, halkın ne Irak'a ne de Türkiye'ye katılma hususunda bir coşkusunun olmadığı sonucuna varmıştır. Bölgedeki şeyh ve aşiretler Türkiye aleyhinde konuşmuşlardır. Komisyon bölgenin çıkarı açısından bölge arazisinin taksim

[25] Öke, **a.g.e**., s. 158-165.
[26] Oran, **a.g.e**., s. 264-265.

Levent Şahverdi Arşivi

edilmemesinde yarar olduğunu, dolayısıyla Brüksel Hattı'nın güneyinin Irak'a ilhakını uygun görmüştür. Komisyona göre; ülke yirmi beş yıl Milletler Cemiyeti mandası altında kalacak, (Irak 1932'de mandadan kurtulmuştur) adaletin yürütülmesi ve okullar için Kürtlerden memur istenecek ve Kürtçe resmî dil olacaktır; eğer manda sona erer ve Kürtlere özerklik sağlanmazsa halk, Araplar yerine Türkiye'yi tercih edecektir ve bölge taksim edilecekse Musul Türkiye'ye, Kerkük Irak' a kalmalıdır"[27].

Divanın Kararı

Milletler Cemiyeti Milletlerarası Daimî Adalet Divanı, 21 Kasım 1925'te Lozan Anlaşması'nın 3/2 maddesine göre bağlayıcı karar almıştır. Bu arada Brüksel Hattı'nın Türkiye tarafına sokulmayan Estonyalı generalin Türklerin bölgedeki Hıristiyanlara kötü davrandığını rapor etmesiyle ve çıkan Şeyh Sait ayaklanmasının etkisiyle Milletler Cemiyeti, Türkiye'nin katılmadığı 16 Aralık 1925'te divan kararını benimseyerek Brüksel Hattı'nın kuzeyini Türkiye'ye, güneyini ise Irak'a bırakma kararı almış ve Musul bu suretle Irak'a bırakılmıştır. Bu karar, Türkiye'de büyük tepkiyle karşılanmış; hatta Türkiye, Cenevre temsilcisini geri çekmiştir. Mustafa Kemal, Cumhuriyet Halk Fırkası kurultayında Musul meselesi kararıyla Avrupa'nın şark milletlerini ezmek arzusundan vazgeçmediğini belirtmiştir. Türkiye, Milletler Cemiyeti kararından bir gün sonra SSCB ile 17 Aralık 1925'te yaptığı dostluk ve tarafsızlık anlaşmasıyla karara tepkisini ortaya koymuştur. Bu arada Türk kamuoyunda İngiltere aleyhine oluşan tepkiyle Türkiye'deki İngiliz şirketlerinin çoğu işlerini tasfiye etmişlerdir[28].

MUSUL SORUNUNUN TÜRKİYE ALEYHİNE SONUÇLANMASI VE ANKARA ANTLAŞMASI

Türkiye henüz Milletler Cemiyeti'ne üye bile değilken İngiltere'nin örgütün en etkili üyesi olması ve Türkiye'nin yeni savaştan çıkan ve iyice yorgun düşen ordusuyla, İngiltere ile savaşı göze alamaması Musul'un Türkiye aleyhinde sonuçlanmasında önemli etkenlerdir. Ancak Türkiye'nin Adalet Divanı'na temsilci göndermemesi ve Estonyalı generali Türkiye topraklarına sokmayarak onun bölgedeki Hıristiyanlara baskı yapıldığına dair bir rapor düzenlemesinin etkisi de göz ardı edilemez. Musul so-

[27] Oran, **a.g.e**., s. 264-265.
[28] Öke, **a.g.e**., s. 165-184; Demirbaş, **a.g.e**., s. 87-92; Aydın, **a.g.e.**, s. 70-102; Yamaner, **a.g.e.**, s. 160-184.

Levent Şahverdi Arşivi

runu sırasında patlak veren Şeyh Sait ayaklanması, Türkiye'nin Türklerle Kürtlerin kader birliği içinde olduğu tezini İngiltere lehine dönüştürmüştür. 3 Mart 1924'te Halifeliğin kaldırılmasını İngilizler, dünya Müslümanlarını Türkiye aleyhine etkilemede çok iyi kullanmışlardır. Tüm bunların yanında Türkiye'nin bölgedeki savaş tehdidini bir an önce yok ederek ülkedeki reformlara başlamak istemesi ve yeni kurulan cumhuriyetin başkentinin dahi yabancı ülkelerce tanınmaması asıl nedenler arasında sayılabilir[29].

Türkiye'nin Musul konusunda tek kazanımı, 25 yıl süreyle Irak petrol gelirlerinden Türkiye'ye %10 pay verilmesinin kabul edilmiş olmasıdır. Türkiye'nin bu hakkından 500.000 sterlin alarak feragat ettiği söylenmişse de bu doğru değildir. İngiltere ile 5 Haziran 1926'da yapılan Ankara Antlaşması'yla Brüksel Hattı, Türkiye-Irak sınırı olarak kabul edilmiş, Türkmenlerin azınlık haklarından hiç söz edilmemiştir. Nedeni ise, Musul konusunda Türkmen azınlık haklarından söz eden Türkiye'nin kendi ülkesinde yaşayan Kürtlerin azınlık haklarının İngiltere tarafından gündeme getirilme endişesidir. Antlaşmanın onaylanmasından sonra Türkiye, hem İngiltere'yle hem de Fransa'yla ilişkilerini geliştirmeye başlamıştır. Antlaşmadan önce Almanya dışında başta İngiltere ve diğer batılı ülkelerin çoğu büyük elçiliklerini İstanbul'da tutmuşlardır ki, bu Türkiye Cumhuriyeti'ni ve başkenti Ankara'yı tanımama anlamına geliyordu. Antlaşmadan sonra ise bu tutumlarından vazgeçip büyükelçiliklerini Ankara'ya taşımışlardır. 1932'de Irak, İngiliz manda rejiminden kurtulmuştur. Türkiye, İngiltere ile ilişkilerini iyi bir şekilde devam ettirmiştir. Türkiye Irak petrollerinden 1954 yılına kadar pay almış, ancak bu paydan alması gereken 2.000.000 sterlin alacağını, 1958'de Irak yönetimini darbeyle devralan General Kasım'dan sonra alamadığı için, bütçe gelir cetvelinde alacak olarak 1986 yılına kadar göstermiş ve aynı yıl Turgut Özal tarafından Arap ülkeleriyle ilişkilerin geliştirilmesi politikası doğrultusunda bu alacak bütçeden çıkartılmıştır[30].

SONUÇ

Son Osmanlı Meclisi, Musul'u her ne kadar daha önceden "Misak- ı Millî" hudutları içerisine almış olsa da Ulusal Bağımsızlık Savaşı'ndan başarıyla çıkmış Türkiye Cumhuriyeti, askerî ve ekonomik yetersizliği nede-

[29] Öke, **a.g.e**., s. 165-184; Demirbaş, **a.g.e**., s. 87-92; Aydın, **a.g.e.**, s. 70-102; Yamaner, **a.g.e.**, s. 160-184.

[30] Öke, **a.g.e**., s. 165-184; Demirbaş, **a.g.e**., s. 87-92; Aydın, **a.g.e.**, s. 70-102

Levent Şahverdi Arşivi

niyle bölge için bir savaşı göze alamamıştır, çünkü o esnada millî devlet olma çabalarıyla giriştiği reformlar neticesinde dinî ya da etnik etkenli isyanlarla karşı karşıya kalmıştır. Ülkesindeki bu ayaklanmaları, savaştan yeni ve yorgun çıkmış ordusuyla bastırmakta zaten güçlük çeken, hatta bu isyanlarda Millî Mücadele döneminde kaybettiği asker sayısından çok daha fazla asker kaybetmiş olan Türkiye'nin bir de Musul için savaşı göze alamamış olması yadırganamazdı. Türkiye Cumhuriyeti Hükûmeti Musul'u İngilizlere bırakmamak için ünlü İngiliz oyun ve taktiklerine karşı koymaya çalışmış; ancak sonuçta bölgeyi 1926 yılında yapılan Ankara Antlaşması'yla İngiliz mandasındaki Irak'a bırakmak zorunda kalmıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin bölgeyi, İngilizlere bırakmaktan başka bir seçeneğinin o gün için pek mümkün olmadığı görülmüştür. Zaten bölge kısa bir süre sonra İngilizlerin de hakimiyetinden çıkmış bağımsız Irak'ın egemenliğine geçmiştir.

Ankara Antlaşması'nın imzalanmasının üzerinden onca yıl geçmesine rağmen bölgede hâlâ huzurun egemen olduğu ve bölgenin statüsünün tartışma konusu olmaktan çıktığı söylenemez. Türkiye Cumhuriyeti'nin bugünkü politikası, Musul ve Kerkük petrollerinin bulunduğu bu bölgenin merkezi Irak yönetiminin kontrolü ve denetimi altında olması iken, Irak özerk Kürt yönetimi ise, bölgenin tamamen kendi denetimlerinde ve kontrollerinde olmasını istemektedirler. Bugün hâlâ Musul'da demokratik bir düzenden bahsedilemediği gibi sağlıklı bir otoritenin varlığından da bahsedilemez. Bölgede hâlen büyük bir Kürt, Arap ve Türkmen nüfusu vardır. Bu etnik gruplar arasında sorunlar olduğu gibi aynı etnik grup içinde dahi sorunlar mevcuttur ve bir türlü uzlaşı sağlanamamaktadır. Zaman zaman meydana gelen Kürt grupları arasındaki otorite çatışmaları buna tipik bir örnektir. Tabii ki bölgede güvenliğin sağlanamamasının nedeni olarak, bölgenin kendi başına bırakılmaması görülebilir; ancak aşiret reislerinin bölgenin feodal yapısını sürdürmedeki menfaatlerinin, bölgede demokratik bir sistemin kurulamaması üzerindeki etkileri de göz ardı edilemez. Bugün Amerika'nın Irak'ı demokrasi için değil, bölge petrolünü kontrol etmek için işgal ettiği herkesçe bilinen bir gerçektir. Irak'ta demokrasi kurma söylemiyle yapılan Amerikan müdahaleleri yaraya geçici müdahale olmak bir yana, yaranın kangren olmasına neden olduğu gibi, ileride çok daha büyük problemlere yol açacağı şeklinde değerlendirilmektedir. Musul'da kurulabilecek yabancı hiçbir yönetim bölgeye demokrasiyi getiremeyeceği ve petrol varlığı nedeniyle bölgenin daha uzun süre büyük ülkelerin çıkar çatışmalarına vesile olacağı düşünülmektedir. Bugün Musul konusunda İs-

Levent Şahverdi Arşivi

met İnönü gibi millî bir kahramanı suçlamaktan vazgeçmeli ve Musul nedeniyle Türkiye'nin var olan problemlerinin çok daha fazla ve çıkılmaz nitelikte olabileceğini, şu anki demokrasi çabalarının bile olamayacağını ve bugün bazı Türk vatandaşları tarafından beğenilmeyen demokrasi ve hayat standartlarının dahi aranıyor olabileceği, Musul'un o günkü şartlar altında İngiliz mandası altındaki Irak'a bırakılmaktan başka çarenin olmadığı, sırf Musul'u almak için Türkiye'nin girişebileceği bir savaşta başarısız olduğu takdirde bugünkü Türkiye yerine Irak benzeri bir kaosun hakim olabileceği de düşünülmelidir.

Musul Türkiye toprakları içersinde olsaydı, Diyarbakır örneğindeki gibi aşiret egemenliği ve aşiret çıkarları uğruna çatışmaların yaşanmadığı modern bir il olabilir miydi? Yoksa 1984 yılından beri Türkiye üzerinde oynanan PKK terör oyununun çok daha şiddetlisi yabancı güçler tarafından sırf petrol uğruna oynanır mıydı? Bunları tahmin edebilmek çok zor, ancak gerçek olan şu ki; Türkiye, her şeyden önce kendi toprakları içinde yaşayan insanlarla Atatürk'ün daha Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Türk insanına çizmiş olduğu daha demokratik, daha modern ve daha müreffeh bir toplum olma hedefine ulaşabilmenin savaşımını vermelidir.

KAYNAKÇA

Akgül, S., **Musul-Kerkük Harekatı**, Berikan, Ankara 2001.

Akgül, S., **Musul Sorunu ve Nesturi İsyanı**, Berikan, Ankara 1992.

Aydın, A., **Musul Meselesi 1900-1926**, Turan, İstanbul 1995.

Bayur, Y. H., **Türk Devletinin Dış Siyasası**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1942.

Demirbaş, H. B., **Musul Kerkük Olayı ve Osmanlı İmparatorluğunda Kuveyt Meselesi**, Arba Yayınevi, İstanbul 1995.

Karacan, A. N., **Lozan Konferansı ve İsmet Paşa**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları , İstanbul 1943.

Meray, S. L., **Lozan Barış Konferansı**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1993.

Mısıroğlu, K., **Musul Mes'elesi ve Irak Türkleri**, Sebil 1972.

Misak-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1998.

Oran, B.,**Türk Dış Politikası**, Cilt II, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.

Öke, M. K., **Binbaşı E.W.C.Noel'in Faaliyetleri**.

Öke, M. K., **Musul Meselesi Kronolojisi(1918-1926),** Türk Dünyası Araştırma Vakfı Yayınları, İstanbul 1980.

Levent Şahverdi Arşivi

Öke, K., **Belgelerle Türk-İngiliz İlişkilerinde Musul ve Kürdistan Sorunu 1918-1926**, Türk Kültürünü Araştırma Ensitütüsü, İstanbul 1992.

Sonyel, S.,**Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika II**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.

Türkmen, Z., **Musul Meselesi Askeri Yönden Çözüm Arayışları 1922-1925**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2003.

Yamaner, Ş., M Dosyası, **Misak-ı Milli ve Musul**, Harp Akademileri Komutanlığı, İstanbul 2000.

Yıldız, H., **Fransız Belgeleriyle Sevr-Lozan-Musul Üçgeninde Kürdistan**, Koral, İstanbul 1990.

Yıldız, H., **Büyük Oyun Irak-Musul-Kerkük Üçgeni**, IQ Kültür Sanat, İstanbul 2004.

www.devletarsivleri.gov.tr/yayin/osmanli/musul/1b_a.htm _b1-b12.htm

Levent Şahverdi Arşivi

HÜRRİYET PARTİSİ'NİN TÜRK SİYASÎ TARİHİNDEKİ YERİ VE ÖNEMİ*

Yrd. Doç. Dr. Mustafa ALBAYRAK**

ÖZET

Hürriyet Partisi, 20 Kasım 1955 tarihinde, Demokrat Parti'den istifa eden bir muhalif milletvekili tarafından 20 Aralık 1955 tarihinde kurulmuştur. Basına ispat hakkı verilmesini savunan, çoğunluğu gazeteci ve gazete sahiplerinden oluşan Demokrat Parti'nin Millet Meclisi çatısı altında bulunan 19 milletvekili Basın Yasası'nda basına ispat hakkının verilmesini savunuyorlardı. İstekleri Demokrat Parti Grubu tarafından reddedildi. Sonuç olarak da 19 üyeden 10'u partiden istifa etti, 9'u da partiden çıkarıldı. Hürriyet Partisi, 24 Kasım 1958 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'ne katıldı. Bu makalede Hürriyet Partisi'nin kuruluşu, gelişimi ve Türk siyasî tarihindeki önemi açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Başbakan Adnan Menderes, Cumhuriyet Halk Partisi, Cumhuriyetçi Millet Partisi, Hürriyet Partisi, Basına İspat Hakkı Yasası.

THE ROLE IMPORTANCE OF FREEDOM OF TURKISH POLITICS

ABSTRACT

The Freedom Party was established by rebel of Democratic Party members who have resigned from party in 20 December 1955. After many newspapers have been suspended and newsmen jailed by government action, 19 Democratic Party members of the National Assembly demand that proof of the accuracy of a published statement be made relevant to defense in prosecutions under the Pres Law. Rejected by the Group of the Democratic Party. Subsequently 10 of the 19 members resign from the party and the other 9 are expelled. The Freedom Party dissolves itself to merge with the Republican People's Party in 24 November 1958. This article is explained Freedom Party was establish and growing and important in Turkish political history.

Key Words: Prime Minister Adnan Menderes, Repuclican People's Party, Republican Nations Party, Freedom Party, Defense of Press Rights Law.

---

* Bu araştırma (21-23 Kasım 2001) tarihleri arasında yapılan 7. Türk Sosyal Bilimler Kongresi'ne bildiri olarak sunulmuştur.

** Kırıkkale Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

Demokrat Parti'de Siyasî Bunalım ve Hürriyet Partisi'nin Kuruluşu

Hürriyet Partisi, basına ispat hakkı tanınmasını isteyen ve bu nedenle de tarihimizde "*İspatçılar"* olarak bilinen bir grup Demokrat Partili milletvekili tarafından 1955 yılında kurulmuştur. Hürriyet Partisi'nin yapısı ve Türk siyasî tarihindeki yerine geçmeden önce, bu partinin kuruluş nedenleri, kuruluşu ve ideolojik yapısı üzerinde kısaca durmakta yarar vardır.

14 Mayıs 1950 genel seçimlerinde büyük bir çoğunlukla iktidara gelen DP'nin ilk kabinesini kurmakla görevlendirilen Adnan Menderes'in bu göreve atanması, daha sonra da, 9 Haziran 1950 tarihinde, DP Genel Başkanlığı'na seçilmesi, Parti içinde bazı tepkilere neden olmuştu. Ayrıca Birinci Menderes Kabinesi'nin güven oylaması sırasında önce DP Grubu'nda 163 milletvekilinin, daha sonra da TBMM'nde yapılan oylamada 126 milletvekilinin oylamaya katılmaması ve bu kabinenin yalnızca 282 oy ile güven alması [1] dikkatlerden kaçmamıştı. Bir süre sonra ise, kabine üyelerinden önce Millî Eğitim Bakanı Avni Başman'ın, ardında da Sağlık Bakanı Prof. Dr. Nihat Reşat Belger'in [2], Bayındırlık Bakanı Emekli Korgeneral Fahri Belen'in istifa etmeleri ve o günlerde Başbakan Menderes'in istifa etmesi için kendisine baskı yaptığını öne süren Tarım Bakanı Nihat Eğriboz ise, Başbakan'a;

"Ben sizinle geldim, sizinle giderim. Benim şahsi tarım politikam yoktur. Hükümet politikasıdır. Hükümet ayrılır, ben de ayrılırım..." [3] diyerek, tepki gösterdiği yolunda basında çıkan haberler, daha ilk aylarda kabinede sorunlar olduğu yolunda söylentilere neden olmuştu.

Gerçekte ise, Başbakan Menderes'in, DP içinde egemenlik kurma eğilimi, zamanla parti içinde ve özellikle de kabine üyeleri ile arasındaki gerginliğin giderek artmasına neden olmuştu. Bir ara da Arapça ezan konusunda Cumhurbaşkanı Celâl Bayar ile anlaşmazlığa düştüğü söylenen Menderes'in, bir süre Aydın'daki çiftliğine çekildiği, 25 Kasım 1950 tarihinde geri döndüğü zaman da DP ileri gelenlerinden Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ile aralarında anlaşmazlık çıktığı öne sürülmüş, ancak Başbakan Menderes bu haberleri *"uydurma ve gülünç"* olarak nitelendirmişti[4].

---

[1] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi,** Dönem:IX, Cilt:I,1950, ss.144-147; **Demokrat Parti Meclis Grubu Gizli Müzakere Zabıtları**, Dönem:IX, Cilt:I, (18 Mayıs 950), s.234.

[2] Feroz Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi, (1945-1971),** Ankara 1976,ss.73-75.

[3] Metin Toker, **Demokrat Parti'nin Altın Yılları (1950-1954),** Ankara 1990, ss.111-112.

[4] **Zafer,** (26 Kasım 1950).

Levent Şahverdi Arşivi

Başbakan ile Maliye Bakanı Halil Ayan arasındaki görüş ayrılığı da, Ayan'ın 14 Aralık 1950'de istifa etmesiyle sonuçlanmıştı[5]. Demokrat Parti içindeki bütün olumsuzluklara karşın, 1951 yılı bütçesine,14 Aralık 1951 tarihinde yapılan oylamada 58 ret oyuna karşılık, 375 olumlu oy verilerek[6] Birinci Menderes Kabinesi Mecliste güven tazelemiş, ancak bu olumlu sonuç bile Menderes'in, 8 Mart 1951'de istifa etmesini engelleyememişti[7]. Kabinenin istifa etmesindeki en önemli nedenin; Başbakan'ın;

"Bakanları üzerinde tam bir egemenlik kurmak istemesinden kaynaklandığı" iddia edilmişti[8]. Bu durumu, 29 Mart 1951 tarihinde Antalya milletvekili Burhanettin Onat, DP Grup toplantısında dile getirmiş ve ;

"(Başbakan'ın)...Bakan arkadaşlarından iki büklüm inkıyadı sabır bekleyen bir hali var maalesef. Bunun içindir ki, şahsiyet sahibi ne kadar Bakan varsa, birer birer çekilip ayrıldılar" diyerek, Menderes'i eleştirmişti.

Onat'a göre; bir Bakanın, müsteşarını seçmesi bile, Başbakan Menderes tarafından engellenmekteydi.

Bayındırlık Bakanlığı görevinden istifa eden General Fahri Belen ise, Başbakanı suçlarken şunları söylemişti;

"Başvekilin arzu ettiği işler hakkında tanzim edilen kararnameler bir memur vasıtasıyla elden ele dolaştırılarak vekillere imza ettirilir, bu suretle üzerinde uzun tetkikler yapılması gereken meseleler Başvekilin kârihasına tâbi olurlardı...

Acemi diktatörlük heveslisi ile karşı karşıya bulunuyorduk. Diktaya tahammül edemeyen vekiller birer birer istifa ederek selamete kavuştular. Avni Başman önderlik yaptı, Belger onu takip etti. Sonra sıra bana geldi..."[9].

DP içindeki huzursuzluğun bir başka nedeni de; parti içinde *"hâlâ kurucular saltanatının devam ettiği"* yolundaki bir başka iddia idi. Bunların başında Trabzon milletvekili Emrullah Nutku ilk sıralarda yer almakta idi[10]. Bazı milletvekilleri de, Başbakan'ın, Kabine üyelerinin şikayetlerini

---

[5] Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın....,** s.78.

[6] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem:IX,Cilt:5, (28 Şubat 1951), ss.1222-1225.

[7] **Ulus,** (9 Mart 1951).

[8] **Demokrat Parti Meclis Grubu Gizli Müzakere Zabıtları** (Bundan böyle bu zabıtlar DPMG-GMZ diye anılacaktır), Dönem: IX, Cilt:29, (29 Mart 1951), ss.16-17.

[9] General Fahri Belen, **Demokrasiden Diktatörlüğe,** İstanbul 1960,ss.9-11.

[10] Emrullah Nutku, **Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politikada Yitirdiğim Yıllar, (1946-1958),** İstanbul 1979, s.168.

Levent Şahverdi Arşivi

önemsemediğini, yapılan eleştiriler için, *"hiçbirisi de dişe dokunacak şeyler değildir"* diye geçiştirdiğini öne sürüyorlardı[11].

İkinci Menderes Kabinesi'nde kendisine Devlet Bakanı olarak görev verilen Refik Şevket İnce de, yine Başbakan ile anlaşmazlığa düştüğü için, daha yeni kabine güven oyu bile almadan bir gün önce, 18 Mart'ta *"sağlık durumunu*" gerekçe göstererek istifa etmişti[12]. Bu kabine için DP Grubu'nda yapılan güven oylamasında ise 311 DP'liden 61'i kırmızı ret oyu kullanmış, 6 üye çekimser kalmış ve yeni kabineye sadece 244 oyla güven verilmişti[13]. Bu 61 oyu kullanan muhalifler için daha sonra *"61'ler hareketi"* denilecekti. Bütün bunlara karşın yeni kabine TBMM'de 396 DP'linin oyu ile güven almış, ancak oylamaya katılmayan 73 milletvekilinin büyük çoğunluğunun DP'li olması, gözden kaçmamıştı.[14] Demokrat Parti'deki ciddi rahatsızlıkları, ana muhalefet partisi Cumhuriyet Halk Partisi yayın organı olan Ulus'ta dile getiren Peyamı Safa, bu gelişmelere "*Hükümet krizi değil, iktidar partisinin kalp krizi"* demenin daha uygun düşeceğini yazmıştı[15].

Başka bir önemli gelişme de, 15-21 Ekim 1951 tarihleri arasında yapılan DP Üçüncü Büyük Kongresi'nde yaşanacaktı. Bu kongrede, Genel İdare Kurulu Üyeliği için yapılan seçimlerde; Adnan Menderes ile anlaşmazlığı artık su yüzüne çıkan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu, Menderes'ten sonra, 760 oy ile en yüksek oyu alan üye olmuş, aynı seçimlerde Fethi Çelikbaş'a da 338 oy verilmişti[16]. Bu sonuçlar iki milletvekilinin DP içindeki konumlarının oldukça güçlü olduğunu ortaya koymuştu. Bu seçimlerin yaşandığı günlerde iktidar ile muhalefet arasındaki gerginlik giderek artmış ve 14 Mayıs 1950 -12 Kasım 1951 tarihleri arasında, Adalet Bakanlığı'nın muhalefet aleyhine açtığı davaların sayısı 1406'yı bulmuştu [17]. Bu gelişmeler olurken, 8 Temmuz 1951 tarihinde*"gerici faaliyetlerde bulunduğu"* gerekçesiyle Millet Partisi kapatılmış, bu durum CHP tarafından 15 Temmuz'da yayınlanan bir bildiri ile kınanmış ve *"siyasi partilerin mahkeme kararı olmaksızın yönetim eliyle kapatılması "*eleştirilmişti[18]. Bildiriye iktidar çok

[11] DPMGGMZ, Dönem:IX, Cilt:29,..,s.72.
[12] **Ayın Tarihi,** Sayı: 208, (Mart 1951), s.16.; Cumhuriyet (29 Mart 1951).
[13] DPMGGMZ, Dönem:IX, Cilt:29,..., ss.162-163.
[14] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem: IX,Cilt:6,(2 Nisan 1951), ss.124-127.
[15] **Ulus,** (10 Mart 1951).
[16] Tekin Erer, **On Yılın Mücadelesi,** İstanbul 1963, ss.88-89.
[17] **Ulus**, (13 Kasım 1951).
[18] DPMGGMZ, Dönem:IX, Cilt:104, (16 Temmuz 1953).

Levent Şahverdi Arşivi

sert tepki göstermiş ve özellikle Başbakan Menderes " B*undan böyle artık CHP'ye müsamaha gösterilmeyeceğini…"* açıklamıştı .

Kısacası, İkinci Menderes Kabinesi'nin güven oyu aldığı, 2 Nisan 1951 tarihinden 8 Aralık 1952 tarihine kadar geçen yaklaşık yirmi aylık süre içinde*,"on altı"* Bakanlıktan *"on"*unda değişiklik yapılmış, vekâlet ile yönetilen Bakanlık sayısı giderek artış göstermiş, bu durum DP Grubu'nda Niğde milletvekili Necip Bilge tarafından şiddetle eleştirilmiştı[19].

Bu gelişmeden sonra iktidarın *"Millî Selâmet Kanunları"* adını verdiği bir dizi yasa kabul olunarak, yürürlüğe konulmuştu. Bu yasalarda yapılan düzenleme ile Üniversite öğretim üyelerinin siyasetle uğraşmaları yasaklanmakta idi. Ayrıca Türk Ceza Yasası'nın 159 ve 163.' üncü maddeleri değiştirilerek; Vicdan ve Toplanma Hürriyeti hakkındaki yasada yapılan değişikliğe göre; *"idarî makamlara ve polise toplantılarda bulunma hakkı"* verilmekteydi[20]. Bunlara ek olarak,15 Aralık 1953'te Cumhurbaşkanı tarafından onaylanan ve CHP'nin mallarına el konulmasını ön gören 6195 sayılı yasa da yürürlüğe konmuştu[21]. Bu yasa ile CHP Genel Merkezi binası ve Ulus Gazetesi mühürlenmiş, Parti Genel Merkezi Ziya Gökalp Caddesi'ndeki 15 nolu binaya taşınmış, Ulus Gazetesi de *"Yeni Ulus"* adıyla çıkarılmaya başlanmıştı[22]. Ayrıca 27 Ocak 1954'te, 6234 sayılı yasa ile Köy Enstitüleri, Köy Öğretmen Okulları ile birleştirilerek bu eğitim kurumlarının varlıklarına son verilmişti[23]. Ayrıca 9 Mart'ta *"Neşir Yoluyla Veya Radyo İle İşlenecek Bazı Cürümler Hakkındaki "* 6334 sayılı yasa kabul edilmişti. Bu yasa ile de yayın yoluyla işlenecek suçlara ağır cezalar getirilmekte[24], basının iktidar aleyhine yayın yapma hakkı son derece daraltılmakta idi. Yine aynı tarihte kabul edilen 6337 sayılı yasa ile 5680 sayılı Basın Yasasının 36'ncı maddesi değiştirilerek, basın davalarının *"Ağır Ceza Mahkemeleri*" nde görülmesi ilkesi benimsenmişti[25].

Basına getirilen bu gibi kısıtlama ve yasakların muhalefet tarafından eleştirilmesi karşısında Başbakan Adnan Menderes;

---

[19] DPMGGMZ, Dönem:IX, Cilt:69, (13 Mayıs 1952), ss.102-103.

[20] Fahir Giritlioğlu, **Türk Siyasi Tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin Mevkii,** Cilt:I, Ankara 1965, s.14-15.

[21] Mustafa Albayrak, **Türk Siyasi Tarihinde Demokrat Parti (1946-1960),** Ankara 2004, s.218.

[22] **A.g.e.,** s. 219.

[23] **A.g.e.,** s.377.

[24] **TBMM Kavanin Mecmuası,** Dönem:IX, Cilt:36, s.924.

[25] **A.g.e.,** s.394.

Levent Şahverdi Arşivi

"Bütün vatandaşlarımızın namus, şeref ve haysiyetlerinden emin olarak korkusuz yaşama hakkına sahip olmalarını temin etmek icap eder. Bu medenî cemiyetin şiârıdır. Hürriyet nizamı içinde yaşayan vatandaşların korkusuz yaşamasını istemek , hakların esasıdır"[26]. şeklinde bir savunma yapmıştı.

Cumhuriyet Halk Partisi ve Millet Partisi'nin, tam anlamıyla bir *"siyasî linç"* hareketinden sonra, 2 Mayıs 1954 tarihinde yapılan genel seçimlerde, DP Türkiye genelinde kullanılan toplam geçerli oyların % 58.42' sini alarak 503 milletvekili; CHP % 35.11'ini alarak 31 ; MP de % 5.28 oyla 5 milletvekili, Bağımsızlar da % 0.62 oy alarak ancak 2 milletvekilliği kazanabildiler[27]. Seçimler sonrasında Başbakan Adnan Menderes'in kurduğu Üçüncü Menderes Hükümeti Programını, önce 23 Mayıs 1954 tarihinde DP Grubu'na sunarak 411[28] 26 Mayıs 1954'te de TBMM'ne sunarak, 491 olumlu oyla güven aldı[29]. DP için olumlu sayılabilecek bu gelişmeye karşın, iktidarın kendisine oy vermediği gibi bir gerekçe ile Kırşehir ilini ilçe haline indirgeyerek cezalandıran yasaya, DP Grubu'ndan bile 259 olumlu oy verildi. Bu yasaya 38 milletvekilinin kırmızı ret oyu vermesinin yanı sıra, DP'li oldukları anlaşılan 237 milletvekilinin de oylamaya katılmaması[30], daha ilk günlerden, Başbakanın işinin giderek zorlaşacağını ortaya koymuştu.

DP iktidarı bütün bunların yanı sıra 6428 sayılı yasa ile 5545 sayılı seçim yasasını değiştirerek, seçimlerde muhalefet partilerinin işbirliğini zorlaştıracak engeller getirdi. Muhalefetin radyodan yararlanmasını öngören 47, 48'nci maddeleri seçim yasasından çıkarıldı[31]. Bu yasalar TBMM 'den 293 olumlu oy ile geçirildi. Bu oylamaya 209 milletvekilinin katılmadığı anlaşılmaktadır[32]. İktidarın 1954 Haziran'ında yaptığı başka bir düzenleme de, Yargıtay, Sayıştay ve Üniversite Öğretim üyelerinin 60 yaş ve 25 yıllık hizmet sürelerini tamamlayanların "*res'en emekli edilebilmesini"* sağlayan yasadır ki buna göre; iktidar kendisini eleştiren üniversite öğretim üyelerini zorunlu olarak emekliye ayırabilecekti. Muhalefetin *"tasfiye yasaları"*

---

[26] **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem:IX, Cilt:29, Kısım:1, (9 Mart 1954), ss.409-413.
[27] **Ayın Tarihi,** Sayı: 246, (Mayıs 1954), s.30.
[28] DPMGGMZ, Dönem:IX,Cilt:127;(23 Mayıs 1954),s.78.
[29] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem:X,Cilt:1,(2 Mayıs 1954,ss.83-86.
[30] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem:X,Cilt:1,(30 Haziran 1954),s.378.
[31] **A.g.e.,** s.42.
[32] **A.g.e.,** ss.374-377.

Levent Şahverdi Arşivi

olarak adlandırdığı ve DP'li Prof. Dr.Yusuf Hikmet Bayur'un bile eleştirdiği bu yasalar da, TBMM'de 344 olumlu oy ile kabul edilirken, oylamaya 159 milletvekili katılmamıştı[33]. Bütün bu düzenlemeler, CHP Kars milletvekili Turgut Göle tarafından, "*iktidarın tek partiye doğru gitmesi*" şeklinde değerlendirilerek eleştirilecekti.Ulus Başyazarı Hüseyin Cahit Yalçın ise, "*Nereye Gidiyoruz?"* başlıklı yazısında, Göle'nin bu eleştirilerini destekledi[34]. Vatan başyazarı, sahibi ve bir zamanlar DP'nin destekleyicilerinden olan Ahmet Emin Yalman bile yapılan düzenlemeleri, Menderes'in *"derin zekâ ve sezişiyle mutlaka bu yanlışları düzelteceğini"* yazarak, Menderes'i ılımlı bir şekilde de olsa, uyarmayı ihmal etmedi[35].

7 Kasım 1954 tarihinde yapılan muhtarlık seçimlerinde de D.P. % 73.97 oy ile 53.963 muhtarlık kazanırken, CHP % 15.68 oy oranı ile 11.438 muhtarlık alabildi[36]. Bu sonuçlar Başbakan Menderes'in parti içindeki egemenliğini giderek arttırmasında önemli bir etken olmuştur. Seçimler sonrasındaki gelişmeler üzerine muhalefet partilerinden CMP, 3 Ağustos 1955 tarihinde bir bildiri yayınlayarak, Belediye seçimlerine katılmayacağını açıkladı[37].

Cumhuriyet Halk Partisi de 5 Ağustos 1955 tarihinde yayınladığı bildiride ;

"Basın hürriyetini, hâkim teminatını, Üniversite muhtariyetini zedeleyen ve vatandaşın iradesini serbestçe belirtmesine meydan vermeyecek şekilde seçim usullerinde değişiklik yapan, Kırşehir Vilâyeti'ni iktidara oy vermediği için, lağveden kanunlardan sonra, artık serbest ve cezasız bir seçime inanmanın imkânsızlığı..." dile getirilerek, Belediye seçimlerine girilmeyeceği açıklandı [38].

Belediye seçimlerinin muhalefet tarafından boykot edilmesi, iktidarın yayın organı Zafer Gazetesi'nde şiddetle eleştirilerek, *"Buna muhalefet değil, sadece hıyanet denir. Muhalefetin tuttuğu yol...komünist propagandasının uygulaması (dır)"*, şeklinde yorumlandı[39]. 13 Kasım 1955'te yapı-

[33] **Halkçı,Vatan** (22 Haziran 1954).
[34] **Halkçı,** (22 Haziran 1954).
[35] **Vatan,** (3 Temmuz 1954).
[36] **Ayın Tarihi,** Sayı:252,(Kasım 1954).
[37] **Ulus,** (4 Ağustos 1955).
[38] **Ulus,** (6 Ağustos 1955).
[39] **Zafer,** (14 Ağustos 1955).

Levent Şahverdi Arşivi

lan Belediye seçimlerine katılma oranı, muhalefetin boykotu nedeniyle, % 37.12'de kaldı[40].

Öte yandan Türkiye, bir süre önce yaşanan 6-7 Eylül olayları yüzünden çok zor günler geçirmekteydi. Enflasyon, mal sıkıntısı artmış ve bazı Bakanların yolsuzluk yaptığı şeklinde iddialar ortaya atılmıştı. Tam bugünlerde iktidarın, bu eleştirileri engellemek için, basına ispat hakkını ortadan kaldıran yasayı yeniden gündeme getirmesi, DP içindeki muhalif kesimin yeniden ortaya çıkmasına neden oldu. Öteden beri Menderes'e muhalefeti ile bilinen DP'li milletvekillerinden 11 kişi; Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, Seyfi Kurtbek, Kâsım Küfrevî, Turan Güneş, Şeref Kâmil Mengü, Ekrem Alican, Raif Aybar, Muhlis Bayramoğlu, Mustafa Ekinci, İbrahim Öktem, 2 Mayıs 1955 tarihinde TBMM Başkanlığı'na verdikleri bir önerge ile Yargıtay'ın 16 Mart 1949 tarih ve 3 sayılı "*Tevhid-i İçtihad Kararı*"nın kaldırılarak, basına ispat hakkını tanıyacak bir fıkra eklenmesini istediler. Bu 11 milletvekilinden 6'sı, 1951'de İkinci Menderes Kabinesi'ne olumsuz oy vermişlerdi[41]. *"İspatçılar"* olarak bilinen bu muhalif milletvekilleri gerekçe olarak şu görüşü öne sürdüler ;

"...Milletimizin maruz bulunduğu çeşitli sıkıntılar ve ıztıraplar hakiki sebep ve âmilleri ile müessir şekilde mücadeleyi ve demokrasinin temel prensibi olan millet murakabesini mümkün kılmak;

Nüfuz ve sâlâhiyetlerini suistimal edenlerin, adalet yolu ile tefrik ve temyizini ve bin netice, muazzam tarihi vazife ve mesuliyetler yüklenmiş bulunan iktidarımızın, maruz kalması melhuz, her türlü şaibeden tenzihini emin bir sisteme bağlamak için alınacak ıslahat tedbirlerinin başında, ispat hakkının tanınmasının lâzım geldiğine kâni bulunuyoruz…"[42].

Önerge sahipleri, basına ispat hakkı verilmedikçe, *"Bakan, Yargıç ve Devlet Memuru gibi"* kamu görevlilerinin *"kuşku altında kalacaklarını*" ileri sürüyorlardı [43].

"İspatçılar"ın önergesi basın ve DP'de geniş yankılara neden oldu. Hatta basında, İspatçıların yeni bir siyasi parti kuracakları yolunda çeşitli haberler çıktı.

---

[40] **Ayın Tarihi,** Sayı:264,(Kasım 1955).

[41] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Dönem:X,Cilt:11,(2 Mayıs 1955),s.526 Dönem:X,Cilt:11,(2 Mayıs 1955),s.526.

[42] **A.g.e.,** s.527.

[43] Rıfkı Salim Burçak, **On Yılın Anıları,** (1950-1960),Ankara,1998,s.332.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu konuda çıkan haberlere sert tepki gösteren Başbakan Menderes, 10 Mayıs 1955 günlü DP Grubu'nda yaptığı konuşmada bu konuyu gündeme getirerek ;

"Karşımızda bu fikirde olanlardan birisi;" Mademki ispat hakkı yok, o halde demokrasi de yok" dedi. Gayet kestirme yoldan kendisine sordum; siz demokrasi yok demekle totaliter bir rejim olduğunu mu iddia ediyorsunuz? "Evet" dedi. "demokrasi olmayınca elbette istibdat vardır", dedi. Sordum ona dedim ki; sen nerede gördün serbest rejimle istibdadın bir arada gittiğini ?

Muhterem arkadaşlar, totaliter idarenin birinci vasfı seçimleri inkâr etmektir...", diyerek. *"İspatçıları*" "*milletin itimadı ile işbaşına gelmiş ve büyük bir arzu ile millete hizmet etmekte bulunan milletvekillerinin kuyularını kazmak hususunda, ihtiraslarını kazma kürek yapmak(la)..."* suçladı[44].

Menderes konuşmasında; özellikle muhaliflerden Fethi Çelikbaş'ın, "*Sosyal demokrat bir parti kuracağı* "yolunda basında çıkan haberlere değinerek, bu tür dedikoduların partilerine zarar verdiğini ileri sürdü[45]. Başbakana göre; ispat hakkını tanımanın bazı sakıncaları vardı. Örneğin;

"*Seçimler arifesinde bir gazete büyük manşetlerle sansasyon yaratacak olan bir haber yayınlar ve şu Bakanlar hırsızdırlar, ispat etmeğe hazırım" diye yazar, dava sonuçlanmadan seçimler gelir ve böylece halkın zihnini karıştırır(*dı)[46].

Bu gelişmelerin ardından, İspatçıların sayısı giderek artmaya başladı ve 21 Temmuz'da Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu,15 Eylül'de de Ekrem Hayri Üstündağ ve Sabahattin Çıracıoğlu ispatçılara katıldıklarını ilan ettiler [47].

Durumun ciddiyetini anlayan Başbakan Menderes'in isteği ile "*İspatçılar"* ile bir toplantı yapılarak, basına ispat hakkını isteyen önergelerini geri çekmeleri yolunda baskı yapıldı. Önce Kâsım Küfrevî DP Genel Kurulu'na çağırılarak, kendisinden önergenin geri alınması istendi. Ancak Kâsım Küfrevi'nin;

"*Bu önergeyi Devlet Bakanı Mükerrem Sarol'un yolsuzluklarının araştırılması amacıyla"* verdiğini söylemesi üzerine de Menderes, bu konunun

---

[44] DPMGGMZ, Dönem:X,Cilt:154,(10 Mayıs 1955),ss.20-23.
[45] **A.g.e.,** s.43-46.
[46] Burçak, **a.g.e.,** s.326.
[47] **Cumhuriyet,** (22 Temmuz 1955).

Levent Şahverdi Arşivi

parti grubunda çözülmesi gerektiğini, kamuoyu önünde tartışılmasının partiye zarar vereceğini savunarak, Küfrevi'den "*11'lerle görüşerek, üç gün içinde önergelerinin geri alınmasının sağlanmasını* "istedi. Ancak bu girişimden olumlu bir sonuç alınamadı[48]. Gazeteci Metin Toker'e göre; DP kurucularından olan Fuad Köprülü bile "*ispatçılara hak vermiş*", bütün bunlara karşın Menderes *"ispatçıları, muhalefetin oyuncağı olmakla"* suçlamıştı[49].

İspatçılar'ın girişimi, 7 Ekim1955 tarihinde yeniden gündeme getirilmiştir. Zira o günlerde DP Dördüncü Büyük Kongresi toplanacaktı ve bu kongrede, kamuoyuna DP içinde birlik-beraberlik mesajının verilmesi isteniyordu. Ancak beklenen gerçekleşmedi. İspatçılardan özellikle Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu'nun ısrarlı tutumu karşısında Menderes, Parti Genel Kurulu'nu Başbakanlıkta toplayarak, toplantıda Karaosmanoğlu'nu sürekli kendisine muhalefet etmekle suçladı. Daha sonra Fuad Köprülü'nün başkanlığını yaptığı bir genel kurul toplantısında; Karaosmanoğlu kendini savunarak, ısrarından vazgeçmeyeceğini açıkladı ve toplantıyı terk etti. Ertesi günü de aynı şekilde Fethi Çelikbaş sorgulandı ve Çelikbaş "*kendi muhalefetlerinin, CHP'nin yasa önerisiyle bir bağlantısının bulunmadığını*" ileri sürerek;

"İspat hakkı Demokrat Parti'ye kuvvet verecek ve onun daha da gelişmesini sağlayacaktır" tezini savundu[50]. İspatçıların ısrarlı tutumu üzerine önce Feridun Ergin DP Yüksek Haysiyet Divanı'na verildi. Bu gelişmenin ardından da, büyük kongreden dört gün önce, İspatçılardan Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu ve Fethi Çelikbaş'a Parti yönetiminden 10 Ekim 1955 tarihinde birer yazı gönderilerek;

"*DP Genel Kurul Üyelikleri"nin son bulduğu ve Dördüncü Büyük Kongre'ye de delege olarak katılmalarına izin verilmeyeceği"* duyuruldu[51]. Bu gelişme üzerine Menderes'e bir mektup gönderen Karaosmanoğlu, Başbakanı diktatörlükle suçlayarak şu eleştiride bulundu;

"Reis Beyefendi; rejim hâlâ teminatsızdır. Teminatsız olduğu için de diktatöryadır. Murakabe yoktur. Meşveret yoktur. Partinin programı bir

---

[48] Burçak, **a.g.e.,** s.332.

[49] Metin Toker, **Demokrat Parti Yokuş Aşağı,(1954-957),** 2.Basım, Ankara 1991, s.109.; **Cumhuriyet,** (27 Temmuz 1955).

[50] Burçak, **a.g.e.,** ss.333-334.

[51] Erer, **a.g.e.,** ss.258-59.

Levent Şahverdi Arşivi

yanda kalmış, nümayan olmuştur ve olmaktadır... DP'nin kuruluş sebepleri olan prensiplere dört elle sarılınız. Hürriyetten korkmayınız tek el idaresini bırakınız..."[52].

Bu sert eleştiri üzerine Başbakan Menderes de, 11 Ekim 1955 tarihli mektubunda Karaosmanoğlu'nu;

"Parti içinde tesanüdü bozmak","külliyen merdut ve menfur bir şekilde hareket etmekle" ve *"partiyi naili emel olamamaktan mütevellit bir kin ve hırsla parçalamayı hedef tutan kasıtlı hareketi tebarüz ettirildiği zaman, bu yolda isnat ve iftirada bulunmakla…"* suçladı[53].

İspatçıları muhalefetlerinden vazgeçmeleri için *"Şefaatçiler"* adı verilen bazı milletvekilleri araya girerek, sorunu çözmeye çalıştılarsa da, İspatçılar bu konuda oluşturulan komisyona;

İspat hakkı teklifini partiyi parçalamak için değil, partiyi temizlemenin çaresi olduklarına inandıkları için imzaladıklarını ve imzalarını geri almayacaklarını, kongre delegeliklerinin geri verilmesi karşılığında, kongrede ispat hakkından söz etmeyeceklerini açıkladılarsa da, onların bu önerileri, Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın başkanlık ettiği,14 Ekim 1955 tarihinde yapılan DP Genel İdare Kurulu toplantısında uygun görülmedi [54]. Bu gelişme, *İspatçılar* ile DP yönetimi arasındaki bütün bağların koptuğunun önemli bir işareti idi.

İspatçıların bu gibi gelişmeler karşısında her türlü sonucu göze aldıkları anlaşılmakta idi. Zira 12 Ekim 1955'te altı milletvekili; Zeyyat Ebüzziya, Behçet Kayaalp, Muzaffer Timur, İsmail Hakkı Akyüz, Safaeddin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu ispat hakkına imza attıklarını açıklamışlar ve İspatçıların sayısı 19'a yükselmişti[55]. Söylentilere göre bu sayının giderek artması bekleniyordu. Bu gelişme partiyi de rahatsız ettiğinden, İspatçıları ikna etmek için, Yusuf Azizoğlu, Halit Zarbun, Rıfat Öçten, Mustafa Akçalı, Nurettin Ertürk, Hamdi Başak, Esat Budakoğlu Muammer Obuz ve Himmet Ölçmen'den oluşan *"Şefaatçiler Grubu"*[56] yeniden devreye girerek, büyük çaba gösterdilerse de girişimlerinden olumlu bir sonuç alamadılar. Şefaatçiler, Karaosmanoğlu ve Çelikbaş'ın görevlerine dönmele-

[52] Giritlioğlu, **a.g.e.,** s.333.
[53] Burçak, **a.g.e.,** s.335.
[54] Nutku, **a.g.e.,** s.285.
[55] Burçak,**a.g.e.,** s.335.
[56] **A.g.e.,** s.336.

Levent Şahverdi Arşivi

rine izin verilmesini, 19'ların delegeliklerinin geri verilerek kongreye katılmalarını ve Zafer Gazetesi'nde, 19'lara yapılan suçlamaların *"Genel Kurulun görüşünü yansıtmadığı"* yolunda bir açıklama yapılmasını istedilerse de, bu girişimleri de başarısızlıkla sonuçlandı. DP Genel İdare Kurulu Üyelerinden Rıfkı Salim Burçak'a göre ; Başbakan Menderes , Fethi Çelikbaş ile önergeye sonradan imza koyan 9 milletvekilinin kesin olarak *"ihraç edilmesinde"* ısrarlı görünmekte idi[57].

Menderes, 15 Ekim 1955 tarihinde DP Büyük Kongresi'nde yaptığı konuşmada , partisinden ayrılanları ;*"yıkıcı"* davranmakla, *"siyasî gaspla", "muhalefetle işbirliği içinde olmakla", ahlâk dışı davranmak" ve kişisel ihtiraslarının kurbanı olmakla"* suçladı[58]. Menderes 16 Ekim günü yaptığı konuşmada da, yine karşıtlarından söz ederek;

"Filhakika, bugün tezvir, hıyanet ve ihtiras o kadar tekasüf etmiş bir halde bulunmaktadır ki, bunların toptan tasfiye edilmesine, bunun için de hakikatlerin haykırılmasına ihtiyaç vardır. Davamızı tahakkuk ettirmek için, davasının doğruluğuna inanan insanların en az müzevirler kadar cesur olmaları icap ediyor...

Dört duvar arasında toplanıp acaba on kişi daha bize iltihak eder mi?diyerek, iktidarı soğuk hançerle arkasından vurmaya ve yere sermeye kalkanlara müsaade etmeyeceğiz...Bugün bizden niçin iki kişiyi Genel İdare Kurulu'ndan çıkardınız, diye sormayınız. Bunları neden beş sene (neden) aranızda muhafaza ettiniz diye sormanız çok daha doğru olacaktır...Sabah akşam sırtımızda bir soğuk hançer hissedeceğimize, bunlar yıldırım olsunlar, karşımıza çıksınlar..." [59] şeklinde sert eleştirilerde bulundu.

Aynı konuşmasında Menderes, 19'lara DP'den 100-150 kişinin daha katılacağı yolunda basında haberler çıktığından da söz ederek, bu dedikoduların partilerini kamuoyu önünde siyasî anlamda yıprattığından söz etti[60].

Menderes'in bu eleştirilerinden sonra 19'ların kendilerine gelerek;

"Partiden ayrılmak niyetlerinin olmadığını…bu işin buraya gelmesinden müteessir olduklarını söylemeleri ve bunu parti içinde dostane halledelim" demeleri, durumunda aralarında, *"hiçbir meselenin kalmayacağı-*

[57] **A.g.e.,** s.337.
[58] **Ayın Tarihi,** Sayı:263,(Ekim 1944),s.47-65.
[59] **A.g.e.,** s.90-95.
[60] **A.g.e.,** s.96.

Levent Şahverdi Arşivi

nı… Böyle bir hadisenin kâbus gibi gelip geçmiş olmasından bahtiyar olacağını…"[61] söyleyerek, muhaliflerin geri dönmeleri için açık bir kapı bırakmayı da ihmal etmedi.

Bu açık kapıya karşın, DP Haysiyet Divanı,15 Ekim 1955 tarihinde; Fevzi L. Karaosmanoğlu, Ekrem Hayri Üstündağ, Sabahattin Çıracıoğlu, Zeyyat Ebüzziya, Behçet Kayaalp, Muzaffer Timur, İsmail H. Akyüz, Safaeddin Karanakçı, Ragıp Karaosmanoğlu'nun, Dördüncü Büyük Kongre'den bir kaç saat önce, DP'den çıkarılmalarına karar verdi[62]. Aynı gün İspatçılardan on milletvekili de DP'den istifa ettiklerini açıkladılar ki, bunlar arasında; Fethi Çelikbaş, Enver Güreli, İbrahim Öktem, Raif Aybar, Şeref Kamil Mengü, Muhlis Bayramoğlu, Ekrem Alican, Turan Güneş, Mustafa Ekinci, Kasım Küfrevî bulunmakta idi[63].

Bu istifaları DP yanlısı Zafer Gazetesi,"*Bozgunculardan arta kalan dokuz kişi de DP'den çıkarıldılar!*" başlığıyla verdi[64]. Bu konuda Haysiyet Divanı'nın aldığı bu kararı Büyük Kongre de onayladı[65] ve yürürlüğe girmiş oldu. "*Ondokuzlar"*a , Urfa milletvekili Feridun Ergin ile Hatay milletvekili Şekip İnal'ın da katılmasıyla, İspatçıların sayısı 21'e yükseldi. Bu arada F. L. Karaosmanoğlu, Menderes'e yönelik sert eleştirilerine devam etmeyi bırakmadı ve 26 Ekim 1955 tarihinde basına yaptığı açıklamada ;

"Türkiye'de milletvekili seçilen kimse, partisine veya Menderes'e sadakat yemini etmez, vatan, millet ve cumhuriyet esaslarına sadakat yemini eder"[66] diyerek, olumsuzluklardan dolayı Menderes'i sorumlu tuttu.

Bütün bu olanlardan sonra basında "*21*"lerin yeni bir parti kuracakları yolundaki haberler giderek yoğunluk kazandı. Hürriyet Gazetesi muhabiri Emin Karakuş anılarında; kurulması düşünülen partinin adının, başlangıçta "*Hür Demokratlar Partisi*"olarak düşünüldüğünü, ancak daha sonra bu adın "*Hürriyet Partisi*" şeklinde belirlendiğini aktarmaktadır[67].

Demokrat Parti eski milletvekillerinden olup, Hürriyet Partisi'nin kuruluş dönemindeki çalışmalarına katıldığını iddia eden Ahmet Hamdi Başar

---

[61] **A.g.e.,** s. 96.
[62] Burçak, **a.g.e.,** s.337.
[63] **A.g.e.,** s.337.
[64] **Zafer,** (16 Ekim 1955)
[65] Cihad Baban, **Politika Galerisi, Büstler, Portreler,** İstanbul 1970, s.387-388; **Ayın Tarihi,** Sayı: 263 (Ekim 1955).
[66] **Ulus** (26 Ekim 1955) .
[67] Emin Karakuş, **40 Yıllık Gazeteci Gözüyle İşte Ankara,** İstanbul 1977, s.297.

Levent Şahverdi Arşivi

ise anılarında; başlangıçta 19'lar ve başka muhalif milletvekillerini bir araya getirerek;

"*Müstakil Hürriyetçiler Cephesi veya Cumhuriyetçi Hürriyet Partisi "* adı altında,"*bir lider partisi değil, tam anlamıyla demokratik şekilde işleyecek bir siyasî organ yaratmayı amaçladıkları"* şeklinde bir yorumda bulunmaktadır[68].

Yeni partinin doğuşu ve adı basın tarafından merakla beklenirken, Bedii Faik, 2 Kasım 1955 tarihli Dünya Gazetesi'ndeki *"Hürriyet Partisi "* başlıklı yazısında ; "*19'ların muhalefetini, 1946-50 arasında DP'den ayrılanlardan çok, 1945'te CHP'de Dörtlü Takrir'i verenlere"* benzeterek, bu muhalif grubun partilerine *"Hürriyet" adını vermekle, esasen bu halin en manalı hülasasını"* yaptıklarını, *"Türkiye'de hâlâ hürriyet konusunda tartışma yapılmasını hazin bulduğunu"* öne sürerek,"*yeni parti kurucularının yayınladıkları bildirilerde, partilerinin "müstakbel bir saltanata imkân vermemek için kuruculara ayrıcalık tanınmayacağı ve evvela içlerinde demokrasiyi kuracaklarını açıklamalarının gönülleri rahatlattığını...*" yazmıştı[69].

DP milletvekillerinden gazeteci Cihad Baban ise, 6 Kasım 1955 tarihli Tercüman Gazetesi'ndeki "*İspat Hakkı Nedir?"* başlıklı yazısında; siyasi gerginliği yatıştırmaya çalışarak, Başbakan Menderes'in "*Büyük Kongre'de, İspatçılara, geri dönmeleri için açık kapı bıraktığını…"* ileri sürerek, ispatçıların buna yanaşmadıklarını yazdı[70].

Cumhuriyet Gazetesi sahibi ve başyazarı DP Muğla bağımsız milletvekili Nadir Nadi de, gazetesindeki, 8 Kasım 1955 tarihli "*Oy Birliği"* başlıklı yazısında, 19'ların;

"D.P. yönetiminin araladığı kapıdan içeriye girmeye yanaşmadıklarını ve bu nedenle partilerinden oybirliğiyle kovulduklarını" anımsatarak, "*tek parti devrinden kalma alışkanlıkların sökülüp atılması*" gerektiği şeklinde bir yorumda bulundu[71].

Vatan Gazetesi sahibi ve DP'ye sempati duyan hatta bu partiden aday olan Ahmet Emin Yalman ise, 11 Kasım 1955 tarihinde hiç bir yorum yap-

---

[68] Ahmet Hamdi Başar,**Yaşadığımız Devrin İç Yüzü,** Ankara 1960,s.104.
[69] **Dünya,** (2 Kasım 1955).
[70] **Tercüman,** (6 Kasım 1955).
[71] **Cumhuriyet** , (8 Kasım 1955).

Levent Şahverdi Arşivi

maksızın "*Dörtlü Takrir"i*, dört gün sonraki sayılarında A. Menderes ile Fuad Köprülü'nün CHP'den atılmalarıyla ilgili yazışmaları aynen yayınladı[72].

Basında bu olasılıklar tartışılırken, 19'lar, 19 Kasım 1955 tarihinde arkadaşlarından Ankara milletvekili Şeref Kâmil Mengü'nün evinde bir basın toplantısı yaparak kamuoyuna, pek yakında kurmayı düşündükleri partinin adının *"Hürriyet Partisi"* olacağını açıkladılar [73].

Yeni partinin kuruluş çalışmaları hızla devam ettirildi ve 20 Aralık 1955 tarihinde de Hürriyet Partisi'nin resmen kurulduğu açıklandı. Hürriyet Partisi Genel Başkanlığı'na önce, İzmir milletvekili Prof.Dr.Ekrem Hayri Üstündağ seçildiyse de, Üstündağ'ın rahatsızlığını gerekçe göstererek görevden "*affedilmesini istemesi "* üzerine, bu göreve oybirliğiyle Gazeteci ve Çiftçi Fevzi Lütfi Karaosmanoğlu getirildi[74]. Hürriyet Partisi İkinci Başkanlığı'na Enver Güreli, Genel Sekreterliği'ne Dr. İbrahim Öktem; Genel İdare Kurulu Üyeliklerine de; Prof. Dr. Ekrem Hayri Üstündağ, Doç Dr.Turan Güneş, Safaeddin Karanakçı, İsmail Hakkı Akyüz, Şeref Kâmil Mengü, Ekrem Alican, Dr. Muhlis Bayramoğlu, Zeyyad Ebüzziya, Doç. Dr. Feridun Ergin, Mustafa Ekinci,Yusuf Adil Egeli, Şekip İnal, Prof. Dr.Muhlis Ete, İhsan Hamit Tigrel, Raif Aybar seçildiler[75].

Hürriyet Partisi kurucularını ilk kutlayan kişi, ana muhalefet partisi lideri İsmet İnönü oldu. Bu partinin daha kuruluşu öncesinde CHP ile işbirliği içinde olduğu yolundaki söylentiler nedeniyle, Zafer Gazetesi bu kutlamaya tepki göstererek, haberi *;*

"Hürriyet Partisi İnönü'nün kolları arasında dünyaya geldi"[76] şeklinde verdi.

Artık Demokrat Parti iktidarı yeni ve güçlü bir muhalefet partisi ile uğraşmak zorunda kalırken, İsmet Paşa da aynı niteliklere sahip bir müttefik bulmanın mutluluğunu yaşıyordu. Hürriyet Partisi'nin amblemi; "*alevi bir zincirin halkalarını eritmekte olan bir meş'ale ve onun altında ay-yıldız"* [77] olarak belirlenmişti ki, bu sembol adeta, DP iktidarının son yıllarda kısıtla-

---

[72] **Vatan,** (11,14 Kasım 1955).
[73] Burçak, **a.g.e.,** s.337.
[74] Baban, **a.g.e.,** s.391.
[75] Burçak, **a.g.e.,** s.337.
[76] **Zafer,** (21 Aralık 1955).
[77] Albayrak, **a.g.e.,** s.506.

Levent Şahverdi Arşivi

dığı özgürlüğün, zincirlerinden kurtarılması, anlatılmak istenmekteydi. Hürriyet Partisi, Ulus başta olmak üzere, iktidara muhalif gazetelerin yanı sıra, Akis ve Forum dergileri de destek görmeye başladı.

Hürriyet Partisi, bir muhalefet partisi için oldukça elverişli koşullarda ortaya çıkmıştı. Çünkü;

"1955 yazında iktisadi durum hızla bozulmaktaydı. İhracat üç yıldan beri azalmaktaydı. Bir döviz dar boğazına girilmişti. Dışalım sıkıntısı çekiliyordu. Mal arzının daralmasına karşılık, para arzı durmaksızın şişiyordu. Karaborsacılık yaygındı. Fiyatlar sürekli tırmanış halindeydi. Basının, Üniversitelerin ve bürokrasinin iktisat politikasına ve iktidar baskısına gösterdikleri tepki giderek yoğunlaşıyordu. İktidar – muhalefet ilişkileri gergindi. CHP yaklaşan mahalli seçimleri boykot etmeye karar vermişti. Kıbrıs sorunu da alevlenmişti. İktidarın sert ve hırçın tutumu, gerilimleri patlama noktasına getirmişti. Enflasyonu eleştiren ve politika ortamının yumuşatılmasını isteyen bir milletvekilinin DP'den çıkarılması geniş yankılara yol açmıştı. Muhalif politikacılar tutuklanıyor ve iktidarı destekleyen memurlar görevden alınıyordu. 6 / 7 Eylül olayları iç politikanın bu kritik anına rastlamış ve sıkıyönetim ilan edilmişti"[78].

Bütün bunların yanı sıra,1955 Nisanı'nda Başbakan Menderes ile anlaşmazlığa düşen DP kurucularından ve ideologlarından Fuad Köprülü, Dışişleri Bakanlığı görevinden istifa etmiş, 27 Temmuz'a kadar Menderes üstlenmiş ve bu tarihte Dışişleri'ne Fatin Rüştü Zorlu atanmış, Köprülü de Başbakan Yardımcısı ve Devlet Bakanlığı görevine getirilmişti[79]. Bu gelişmeler de DP içinde yaşanan bunalımın geçici ve önemsiz olmadığını ortaya koymuştu.

Hürriyet Partisi'nin Programı

Hürriyet Partisi'nin kurucuları, 22 Aralık 1955 tarihinde parti genel merkezinde bir basın toplantısı düzenleyerek, Hür.P.'nin kuruluş bildirgesini kamuoyuna açıkladılar. Bu bildirgeye göre;

"*HP'nin, beş yıl önce, "hürriyetler rejimi vaadi ile iş başına gelen bir iktidarın*" *bu vaadine uymamasından doğduğu ve bu partinin adını bile daha doğmadan önce "Türk umumi efkârının koyduğu"* öne sürülerek, *"Hür-*

[78] Feridun Ergin, "Hürriyet Partisi", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** s.2087.
[79] **Zafer,** (16 Nisan 1955, 28 Temmuz 1955).

Levent Şahverdi Arşivi

riyet Partisi'nin temsil ettiği ana fikir ve kanaatler" başlıklı bölümde şu görüşlere yer verilmişti;

"Hürriyet Partisi, iktisadî ve içtimaî rahatsızlıklarımızın hürriyetten ve demokrasiden uzaklaşmış, murakabesiz, şahsî ve keyfî bir iktidar gidişinin neticeleri olduğu hakikatini kavramış olanların partisidir" Ayrıca bu bildiride Hür.P.'ne;

"Memleketimizde hakiki manasında bir demokrasi ve hürriyet anlayışı ile tesis edilip işleyecek siyasî, iktisadî ve içtimaî bir nizamın bütün unsur ve müesseselerini hiçbir tereddüde mahal vermeyecek bir vuzuh ve kat'iyetle Parti Nizamname ve Programına aksettirmiş bulunmaktadır" denilmekte idi[80].

Aynı bildirgenin "*Parti Nizamnamesinde yer alan bazı esaslar"* başlıklı bölümünde de;

"Devlet idaresine musallat olan partizan zihniyeti red etmek ve siyasî parti mensupluğunu ticarî ortaklık gibi bir kazanç yolu zannettirmemek hususlarına büyük ehemmiyet verilmiştir" denilerek, parti başkanlarının milletvekilleri üzerinde baskı ve denetim kurması gibî "*sakatlıkların önlenmesi"* için, sağlam bir takım önlemlerin alınacağı vadedilmekteydi [81]. Aynı başlığı taşıyan Dördüncü Bölümde ise;

Meclis denetiminin daha verimli olması, toplumun genel eğilimlerinin meclise daha iyi yansıtılabilmesi için,

"Seçimlerde çok adil bir temsil sisteminin kabul edileceği, vatandaş iradesini engelleyen anti-demokratik bütün engellerin kaldırılacağı, seçmen yaşının 18'e indirileceği" gibi konulara yer verilmekte idi[82].

Hürriyet Partisi'nin 117 maddeden oluşan Programı ;

I. Siyasî Rejim Meseleleri,

II. Aile ve Hukukî Meseleler,

III. Kamu Yönetimi,

IV. Millî Savunma İşleri,

V. Dış Siyaset,

---

[80] Hürriyet Partisi, **Hürriyet Partisi Kuruluş Beyannamesi,** Ankara 1956,s.3-4.
[81] **A.g.e.,** s.5.
[82] **A.g.e.,** s.6-8.

Levent Şahverdi Arşivi

VI. Din İşleri,

VII. Maarif İşleri,

VIII. İktisadî İşler,

IX. Sağlık İşleri, olmak üzere başlıca dokuz ana başlık altında toplanmıştı. Bu programa göre;

Katılımcı demokrasi, bireysel hakların genişletilmesi, anti-demokratik yasaların kaldırılması, nispi temsil sisteminin kabulü, seçmen yaşının 18'e indirilmesi, 40.000 yerine 60.000 nüfusa bir milletvekili seçilmesi(madde:3-5), Cumhurbaşkanlığı makamının tarafsız hale getirilerek bu makama iki defadan fazla seçilememe kuralının kabulü (md:6), siyasi partilerin faaliyetlerini denetleyecek, hukukî eşitliklerini ve keyfî davranmalarını engelleyecek yeni bir yasanın yapılması (md:7) ; Yasaların Anayasaya uygunluğunu denetleyecek ve Uyuşmazlık Mahkemesi, Yüce Divan ve Yüksek Seçim Kurulu yetkileriyle donanmış bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulması (md:8), Üniversitelerin bilimsel, yönetsel ve malî bakımdan özerkliğe kavuşturularak bu konuda varolan engellerin kaldırılması (md.9), basının her türlü etki ve baskıdan uzak tutulması (md:10), memurların-ordu, emniyet mensupları ve yargıçlar dışında- mesleki örgüt kurabilmeleri (md.11), işçi ve işverenlerin sendika, federasyon ve konfederasyonlar kurabilmeleri bunların yöneticilerinin siyasi partilerin aracı olmasının önlenmesi (md.11), özel radyo ve televizyonlara izin verilmeyeceği ve devlet radyo ve televizyonunun özerkleştirilmesi (md.12), insan hak ve özgürlüklerinin İnsan Hakları Bildirgesi'ndeki gibi en geniş haliyle uygulanarak demokrasiye aykırı yasaların kaldırılması (md.13), yöntemle ilgili bütün konularda yargı denetiminin kabulü, yargı güvenliği ve yargıç güvencesinin sağlanması (md.14), yasaların çağdaş bir toplumun gereksinimlerini karşılayacak demokratik duruma getirilmesi (md.15), adaletin hızlandırılması ve bu mesleğin çekici hale getirilmesi (md.16-17), basın suçlarında jüri sisteminin kabulü (md.18); tarafsız bir yönetimin kurulması, memur maaşlarının yeterli düzeye çıkarılarak çağdaş büro teknikleri ve yöntemlerinin kabulü (19-21), bütün kamu hizmetlerinin örgütlendirilmesinde ve işleyişinde "*merkeziyetçi zihniyetin behemahal ve sür'atle tasfiyesi"* (md.22), vatandaşların yerel yönetimlere etkili bir biçimde katılabilmeleri ve yerel yönetimlerin yetkilerinin arttırılması (md.23), ordunun siyaset dışında tutulması(md.24), Birleşmiş Milletler'in barış idealine uygun bir dış

Levent Şahverdi Arşivi

siyaset anlayışı, din ve devlet işlerinin kesin olarak ayrı tutularak *"din serbestisinin vicdan hürriyetinin tabii bir icabı sayılması"* (md.31), din eğitiminin uzman bir kurulun hazırlayacağı programa uygun yapılarak nitelikli din adamı yetiştirilmesi (md.32), demokrasiye, ulusal ve insani değerlere bağlı, özgür düşünceli, kültürlü, girişimci ve devrimci vatandaşlar yetiştirecek bir eğitim anlayışının benimsenmesi (md.33), okuma yazma bilmeyen vatandaş bırakılmaması (md.38), halk eğitimine önem verilmesi ve yatılı bölge okullarının kurulması (md.39-40), teknik öğretimin yaygınlaştırılması (md.42), özel öğretim kurumlarının desteklenmesi ve geliştirilmesi (md.46) konuları yer almıştı.

Hür.P Programının *"iktisadî işler "* başlıklı bölümünde ise;" özel mülkiyete dayanan, bireyin iktisadî özgürlüklerini koruyan, özel girişimi temel alan, devletin yol göstericiliğini tanıyan ve toplumsal adaleti amaç edinen bir düzeni öngördüğü (md.50), devlet işletmeciliğine de *"tekel oluşturmamak ve özel girişimin ele almadığı işlerede"* yer verileceği (md.51), farklı çalışma alanları arasında koordinasyonu sağlamak amacıyla aralarında bilim ve iş adamlarının da yer alacağı bir "*İktisadî Araştırma ve Koordinasyon Enstitüsü"*nün kurulması (md.53), para değerinin korunması ve Merkez Bankası'nın özerkleştirilmesi (md.55-56), devlet harcamalarının daha iyi denetlenmesi (md.59), verginin vatandaşların ödeme gücüne göre ve sosyal adalet ilkelerine göre düzenlenmesi (md.60), iç ticarette serbest rekabet şartlarının kabulü (md.61), enflasyonun durdurulması (md.62), dış alımın kolaylaştırılarak bürokratik işlemlerin azaltılması (md.65), dış ticaretin canlandırılması ve yabancı sermaye piyasalarıyla işbirliğinin kolaylaştırılması (md.66-67), sanayi kısıtlayan yatırımları güçleştiren ve maliyetleri yükselten vergilerin kaldırılması, değiştirilmesi yada yeniden düzenlenmesi, devlet işletmelerinin özel işletmelere göre ayrıcalıklı tutulmaması (md.69), işçi haklarının korunması (md.70), modern tarım teknikleri ve ziraat eğitiminin yaygınlaştırılması (md.72-76), zirai kredi, üretim, satış, alım kooperatiflerinin ve birliklerinin kurulması (md.77), hayvancılık ve arıcılık ile su ürünlerine ve ormancılığa önem verilmesi (md.79-83), topraksız yurttaşların toprak sahibi yapılması bu yapılırken devlete ait arazilerin kadastrosu çıkarıldıktan sonra çiftçilere dağıtılması, özel mülkiyete ait olanların da değerinden istimlak edilerek uygun vade ve taksitlerle halka satılması ve dağıtılacak toprağın bir aileyi geçindirecek büyüklükte olması bu işleri yürütecek bir kuruluşun oluşturulması (md.84), madencilik alanındaki işletmelerin daha üretici duruma getirilmesi (md.85-87) öngörülmekte idi.

Levent Şahverdi Arşivi

Bayındırlık konusunda ise; köy, kasaba ve kentlerin modern esaslara ve toplumsal koşullara göre genel bir imar plânı çerçevesinde düzenlenmesi (md.89), karayolu şebekelerinin yaygınlaştırılması(md.91), su kaynaklarının iyi kullanılması (md.92), enerjinin öz kaynaklardan sağlanması ve tek elden yönetilmesi (93), kara-deniz-demiryolu taşımacılığına yeterli önemin verilmesi (96-98) gereği üzerinde durulmaktaydı.

Sosyal adaletin gerçekleştirilmesi, ekonomik bakımdan zayıf olanların korunması, sınıf çelişkilerini önleyecek önlemlerin alınması (100), ziraat ve sanayi işçileri arasında ayrım yapılmaması (102), özgür ve bağımsız sendikaların demokrasi ile yönetilen yönetimlerin temel kurumları arasında yer aldığı savunularak işçinin iktisadî, içtimaî, çıkarlarını koruyacak olan bu örgütlerin hükümeti, siyasi partilerin etki ve nüfuzundan korunmalarının zorunlu olduğu (103), sosyal güvenlik kurumlarını etkin ve yaygın hale getirmenin gerekli olduğu belirtilerek (104);

"İşçinin işi bırakması halinde, asgarî geçim imkânının tesirli şekilde sağlanmış bulunması şartıyla, grevi işçi menfaatlerinin temini hususundaki teşebbüslerin, nihaî merhalesinde bir müeyyide olarak meşru bir hak tanıyoruz" denilmekte ve bu hakkın kullanım şekli ile *"işverenlerin toplu olarak işçi çıkarmaları ve işi durdurmaları hallerinde tatbik edilecek hükümlerin bir kanunla düzenlenmesi"(*105), işçi-işveren ilişkileri düzenleyen yasada *"çalışma ve ücret şartlarının işçiler aleyhine netice tevlit etmesine imkân vermeyecek şekilde"* iyileştirilmesi (106), yoksul ve fakirlere ve korunmaya muhtaç vatandaşlara en geniş şekilde yardımlarda bulunulması (107), sağlık işlerinin yeniden düzenlenerek "*koruyucu hekimliğin yaygınlaştırılması, sağlık personelinin iyi yetiştirilmesi"* (115), yurda göçmen olarak gelmesinde yarar olan *"soy ve kültür kardeşlerimizin*" gelişlerini kolaylaştırmak ve onları üretici duruma getirmek (117) gibi konular üzerinde durulmakta idi. [83]

Hürriyet Partililere göre bu program ; "*Devletçiliğe yer veren, sosyal liberalizm"* anlayışına dayanmakta idi[84]. Hür.P. Programı incelendiği zaman gerçekten de bu programda *"sosyal devlet "* anlayışının öne çıkarılmaya çalışıldığı açıkça görülmektedir. Programda özel kesime ağırlık verilmesi öngörülmekle beraber, devletçiliğin de bütünüyle dışlanmadığı, ancak çok sınırlı tutulmak istendiği anlaşılmaktadır. Bu açıdan bakılırsa Hür.P.'nin

[83] **Hürriyet Partisi Ana Nizamname ve Programı,** Ankara 1956, s.67-111.
[84] Nutku, **A.g.e.,** s.317.

Levent Şahverdi Arşivi

1930'ların başında CHP'nin öngördüğü bir devletçilik anlayışına yaklaştığı söylenebilir. Bununla beraber programda "*devlet işletmelerinin ayrıcalığının reddedilmesi"* ve devlet işletmesi-özel işletme ayrımına karşı tavır alınması dikkati çekmektedir. Parti programında bir başka dikkati çeken nokta da, 1927 yılında kurulan Âli İktisat Meclisi'nden ilham alınarak bu programa konulduğu anlaşılan ve onun işlevine benzer bir işleve sahip olan, üyeleri arasında bilim ve iş adamlarının yer alacağı bir "*İktisadî Araştırma ve Koordinasyon Enstitüsü*"nün kurulacağı belirtilmektedir. Bu açıdan da bakıldığı zaman Hür.P.'nin devletçilik anlayışının özel sektöre yol gösterici, onu destekleyici bir devletçilik anlayışını savunduğu söylenebilir. Bununla beraber Hür.P.'nin bu konudaki görüşlerinin daha ayrıntılı şekilde dile getirildiği ve 1957 yılında *"Hürriyet ve Refah Yolu"* adıyla yayınlanan kitapçıkta, "*Hür.P'nin Beş Yıllık İktisadî Gelişme Plânı*" adı altında bir plâna yer vereceği öne sürülerek, plânın ayrıntıları üzerinde durulmaktadır. Bu plânın "*dayanacağı temel mekanizmanın fiyat ve piyasa olacağı"* belirtilerek; "*ekonomimizin temelinde hususî teşebbüsün rol oynadığı vâkıası hiçbir zaman gözden uzak tutulmayacaktır*" denilmekte ve devlet yatırımlarına geniş sorumlulukların tanınmasının "*Türk ekonomisinin temelini teşkil eden hususî teşebbüs rejimi ve fiyat mekanizması bakımından hiçbir zaman zararlı bir tutum teşkil etmeyeceği"* iddia olunmakta idi[85].

Hür.P göre; "*kalkınma belli bir plân çerçevesinde gerçekleştirilmeli*" ancak bu "*gelişme ve kalkınma politikasında devletin şuurlu, kontrollü ve iradî müdahalesiyle"* olmalı, ancak devlet sermaye birikimine daha geniş oranda katılmalı ve özel girişime gelirlerinin tasarruf ve üretim konusunda karışmaması esas olmalı idi. Yine aynı kitapçıkta, Hür.P.'nin plân anlayışının [86];

"*Devletin fertlere, müstehlik ve müteşebbislere, ne yapmaları, nerede ve ne kadar yapmaları hususunda merkezi otoritenin emirlerini ihtiva eden bir vesika olmadığı*" anımsatılarak*, "Plânın gerek devlet sektöründe, gerekse iş alemi ve vatandaşlar arasında ekonomik faaliyetin umumi hedefleri bakımından aydınlatıcı, sevk edici ve ikna edici mânevi tesirleri ...* "olacağı savunulmakta ve İtalya'da uygulanan "*Vanoni Plânı"* örnek olarak gösterilmekte idi[87]. Beş yıllık plânın, uygulanmasını izlemek ve ve genel koor-

[85] **Hürriyet Partisi, Hürriyet ve Refah Yolu, Hürriyet Partisi'nin 5 Yıllık İktisadî Gelişme Plânı,** Ankara 1957, s. 5.

[86] **A.g.e.,** s.33-34.

[87] **A.g.e.,** s.4.

Levent Şahverdi Arşivi

dinasyonunu sağlamakla sorumlu Başbakanlık makamına bağlı bir Plânlama Komitesi yapacaktı. Bu plânda kesinlikle "*zecir ve zorlama"* olmayacaktı. Bu plânın Birinci Bölümünde 1950-55 yıllarındaki ulusal gelir, toprakların ve öteki kaynakların kullanımı, yatırımlar, tasarruf, para, kredi durumları, iç ve dış istikrar ve fiyatlar gibi temel konulardaki politikalar üzerinde durulmakta, bu konudaki uygulamaların bilimsel anlamda bir tahlili yapılmakta idi[88].

"*İstikbale Bakış* " başlıklı ikinci bölümde ise; yine aynı yöntemle 1958-63 yılları arasında yapılması plânlanan işler üzerinde durulmakta ve ;

"*Az gelişmiş bir ekonomi bünyesine sahip olan, Türk ekonomisinin, esaslı bir bünye değişikliğine müncer olacak bir iktisadî hamle yapabilmesi için, hangi hedeflere ulaşması gerektiği ve bunun ne gibi imkânlar çerçevesinde mümkün olacağı gözden geçirilmekte"* idi[89].

Bu plânın başarıyla uygulanması durumunda, ulusal gelirin beş yılda % 33 oranında artacağı ve bunun süreklilik kazanacağı, kalkınma hızının % 6.6'yı, 1963 yılında ise safi millî hasıladaki artışın % 8'i bulacağı savunuluyordu[90].

Hürriyet Partisi tarafından 1957 yılında yayınlanan "*İçtimaî Adalete Doğru*" adlı kitapçıkta da, partinin devletçilik, sendika özgürlüğü, grev ve lokavt hakları, sosyal güvenlik, eğitimde eşitlik, konuları gibi bazı konularda daha ayrıntılı yorumlar yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu kitapçıkta; katı bir devletçilik anlayışının yanı sıra, Faşist ve Komünist düzen anlayışları şiddetle eleştirilmektedir. Türkiye'de ise, DP iktidarının, muhalefet yıllarında grev hakkını savunduğu ancak iktidara geldikten sonra bu hakkı vermediği; muhalefetteki CHP'nin ise, muhalefete düştükten sonra bu hakkı savunmaya başlaması eleştirilmekteydi[91]. Ayrıca her iki partinin de, *"Sendikaların takviyesini, grev hakkının bir ön şartı olarak telakki etmelerini", "ilmî ve tarihi bakımlardan olduğu kadar, aklı selim bakımından da yanlış ve zararlı bir görüşe dayandırılmasının…*" tutarsız olduğu savunulmakta idi. Hatta daha da ileri gidilerek, bir toplumda grev ve sendikal hakların tanınmasının, sınıf kavgalarının önüne geçmek için bir çözüm olacağı; tersi-

[88] **A.g.e.,** ss.8-23.
[89] **A.g.e.,** s.6.
[90] **A.g.e.,** ss.24-43.
[91] **Hürriyet Partisi, İçtimaî Adalete Doğru,Hürriyet Partisi'nin İçtimaî Adalet Bahsinde Görüşleri,** Ankara 1957, s.5-8.

Levent Şahverdi Arşivi

nin ise, sınıf kavgalarını körükleyeceği ve sonuçta "*içtimaî düzenin tefessüh edeceği (toplumsal düzenin bozulacağı)"* kaygısı dile getirilmekle birlikte, çok açık bir dille "*Hür.P'nin sosyalist bir parti olmadığı"* da vurgulanmakta idi[92].

Hür.P.'ne göre; çalışma yaşamının iki temel taşından birisi *"sendika hürriyeti"* ikincisi de *"grev ve lokavt hakları"* olup, bunların birbirinden ayrılmaları söz konusu olamazdı. Hür.P'ne göre; grev hakkına bakılmaksızın (basın işlerinde çalışmayan) fikir işçilerinin, memurların ve çiftçilerin sendika kurma haklarına sahip olmaları zorunluluğu vardı[93]. Hür.P'ne göre;

"İşçi sendikalarına işverenler tarafından mâlî yardım yapılması şiddetle yasak olmalı ve sarı sendikacılık tamamen önlenmeliydi"[94]. Hür. P'ne göre; sendikasız işçilerin grevde başarılı olabilmeleri için, işçi sigortalarının iyileştirilmesi ve işsizlik sigortasının yaşama geçirilmesi, grevin sosyal ve Anayasal bir hak olarak kabulü zorunlu idi[95]. Bu görüşleri ile Hür. P'nin, o yıllara göre Türkiye'de işçi haklarını en ileri düzeyde savunan bir parti olduğu söylenebilir.

Hür.P'ne göre; çalışma ilişkilerinin sağlıklı bir hale getirilmesi durumunda ; ulusal üretim artacak, ulusal gelirin daha adilâne dağıtımı sağlanacaktı[96].

Hür. P Umûmi İdare Hey'etinin İstişari Toplantıya Raporu'nda da, partinin ekonomik görüşlerinden ayrıntılı olarak söz edilmekte ve "*siyasi hürriyetleri yok eden ve hususi teşebbüsü ilga ederek cemiyetin temelini değiştiren usulleri şiddetle red ediyoruz*." denilerek, kesinlikle özel girişime karşı olunmadığı vurgulanmaktaydı[97]. Öte yandan Hür. P'nin yönetimin tek merkezde toplanmasına karşı olduğu;

"Siyasî iktidarın yalnız her şeye kaadir bir parlamento içinde temerküzü fikri reddedilmekte, hür dernekler, muhtar üniversite, müstakil sendikacılık, bağımsız mahkeme, müstakil hüviyetli amme idaresi cihazı, mahalli idareler gibi mutavassıt müesseselerle siyasî kudretin tecezzi etmesi fikri,

---

[92] **A.g.e.,** ss.7-8.
[93] **A.g.e.,** s.12.
[94] **A.g.e.,** ss.11-14
[95] **A.g.e.,** s.18.
[96] **A.g.e.,** s.16.
[97] **Hürriyet Partisi, Umumî İdare Hey'etinin İstişarî Toplantıya Raporu,** Ankara 1958 , s.17.

Levent Şahverdi Arşivi

siyasî görüşümüze hâkim bir nokta-i nazar olmaktadır" [98]. şeklinde bir yorum yapılmakta idi. Hürriyet Partisi'nine bu görüşleri ile de, *"adem-i merkeziyetçi*" bir anlayışa yatkın olduğu ileri sürülebilir.

Bu raporda, Hür. P'nin temel hedefleri arasında; "*asgari ücret politikasının teşmilinin ve işsizlik sigortasının tesisine*" de yer verildiği de anlaşılmaktadır[99].

Hür. P'nin anlayışına göre gelişme programının,

"Ne köylü, ne şehirli, ne müstahsil ne de müstehliki ihmal etmesi… " söz konusu değildi. Kalkınma *"iktisadi bünyeyi yıpratmadan ve tahrip etmeden tahakkuk ettirilmeli"* idi[100].

Hür.P. bir lider partisi değil, bir *"fikir ve inanç partisi"* olmasının yanı sıra, bir kadro partisi olduğu ilk bakışta dikkati çekmektedir. Gazeteci Ahmet Emin Yalman'a göre bu parti ; *"DP'nin en iyi elemanlarını içine almıştı*"[101].

Kemal H. Karpat'a göre de bu parti;

"DP'nin, Halk Partisi ile hiçbir ilişiği olmayan aydın ve liberal kanadını temsil ediyordu"[102].

Cumhuriyet döneminin tanınmış gazeteci ve yazarlarından olan Yakup Kadri Karaosmanoğlu da, Hür.P'nin aydın ve seçkinci yanını şöyle yorumlamakta idi;

"*Kimi Profesör, kimi hukukçu, kimi iktisatçı, kimi yazar ve gazeteci sıfatını taşıyan bu aydınlar, Hürriyet Partisi Genel Merkezi'nin kapısından dalarak, politikaya atılmakta adeta yarışa girmişlerdi..."*[103].

Bir süre sonra kendisi de Hürriyet Partisi'ne katılan gazeteci-yazar ve milletvekili Cihad Baban'a göre ise;

"*Hürriyet Partisi bir parti olmaktan ziyade, masa etrafında toplananların birbirleri ile fikir yarışmaları yaptıkları bir akademi manzarası gösteriyordu"*[104].

---

[98] **A.g.e.,** s.17.
[99] **A.g.e.,** s.21.
[100] **A.g.e.,** s.19.
[101] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim, Geçirdiklerim,** Cilt:IV,(1945-1971), İstanbul 1971, s.328.
[102] Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi,** İstanbul 1967, s.365.
[103] Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl,** Hazırlayan:Atilla Özkırımlı, İstanbul 1984, s.325-27.
[104] Baban, **a.g.e.,** s.369.

Levent Şahverdi Arşivi

Akis Dergisi sahibi ve baş yazarı Metin Toker ise Hür.P'ne yöneltilen "*kitlelerle ilişiği olmayan bir siyasî ilimler akademisi"* şeklindeki değerlendirmenin haksızlık olduğuna değinerek, o yıllarda bu partinin, "*bir zamanların Demir Kıratı'nın yerini alacağını…"* savunmakta idi[105].

Anayasa hukukçusu ve siyaset bilimci Prof. Dr. Erdoğan Teziç de bu parti ile ilgili olarak yaptığı değerlendirmede ;

"DP iktidarının demokratik hak ve hürriyetleri kısıtladığı bir dönemde ortaya çıkan Hür.P'nin programının ağırlık noktasını, klasik demokrasi ilkelerine bağlılık teşkil ediyordu ki; bu açıdan da liberal bir merkez partisi niteliğini taşıyordu. Ekonomik açıdan somut hedefleri içermeyen program, devletçilik yada liberalizm gibi bir eğilimi açıkça ortaya koymamaktaydı..."[106].

Kısaca söylemek gerekirse Hür.P, Batı demokrasilerindeki doktrin ve mevzuata uygun bir çalışma hukukunu benimsediğini kabul ve ilan ediyordu. Yukarıdaki bilgi ve açıklamalardan hareketle Hür.P'nin ekonomik görüşünün, özel girişime öncelik ve ağırlık veren, karma ekonomi anlayışını benimsediğini söyleyebiliriz. Ayrıca Hür.P.'nin dönemdeki partilere göre programında, "*sosyal adalet ve sosyal devlet"* kavramlarına en çok yer veren ve bunları savunan bir parti olduğu anlaşılmaktadır. Bu açıdan da dönemin iki iktidar partisi olan DP ve ana muhalefet partisi olan CHP'nin daha solunda olduğu söylenebilir.

Hürriyet Partisi'nin kurucu ve yönetici kadrolarının eğitim gördükleri okullar incelendiği zaman ; bu partinin kurucularından 6'sının akademisyen olduğu, milletvekillerinin 12'sinin hukuk, 2'sinin hem hukuk hem iktisat öğrenimi gördüğü, 5'inin tıp, 2'sinin iktisat, 4'ünün siyaset bilim, 1'inin Harp Okulu, 1 veteriner, 1 mühendislik, 3 yüksekokul, 1 Öğretmen Okulu, 3'ünün lise, 1'inin de orta okul düzeyinde eğitim gördüğü anlaşılmaktadır[107]. Bu milletvekillerinden 5'inin yurt dışında öğrenim gördüğü, partideki yüksek öğrenim görmüş milletvekili oranının % 88.8'e bulduğu; bunlardan 7'sinin 3 yabancı dil, 7'sinin 2 yabancı dil, 15'inin de birer yabancı dil bildiği ve yaş ortalamalarının 46.5 olduğu anlaşılmaktadır [108]. Bu

---

[105] **Akis,** Cilt:XI, Sayı:175,(14 Eylül 1957).

[106] Erdoğan Teziç, **Siyasi Partiler,Türkiye'de Siyasi Partilerin Hukukî Rejimi ve Türkiye'de Partiler,** İstanbul 1976, ss.278-79.

[107] **TBMM Albümü,** Devre:X, İçtima:2, Ankara 1 Kasım 1955

[108] **A.g.e.,** 110.

Levent Şahverdi Arşivi

verilerden de anlaşılacağı gibi, Hür. P'nin yaş ortalamasının öteki partilerden daha genç ve eğitim düzeylerinin daha yüksek olduğu anlaşılmaktadır. Milletvekillerinin mesleki durumları incelendiği zaman ise şöyle bir dağılım olduğu görülmektedir; 9 Avukat, 8 Çiftçi, 6 Akademisyen, 5 Tıp Doktoru, 4 Gazeteci, 1 Mühendis, 1 Veteriner, 1 Subay, 1 Öğretmen[109].

Hürriyet Partisi'nin kuruluşu küçük bir azınlık durumunda kalan muhalefet partileri için, moral kaynağı olmuş, ana muhalefet lideri CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, *"Hür.P'nin Türkiye'de demokrasinin kuruluşuna önemli katkıları olacağını"* belirterek, bu partilileri *"gösterdikleri medenî cesaretten dolayı"* kutlamıştır[110]. Hür.P'nin milletvekili sayısı, 4 Aralık 1956'da 32'ye yükselince, bu parti ana muhalefet partisi konumuna gelmiş, 9 Mayıs 1957'de ise, milletvekili sayısı 34'e çıkmıştır. DP Trabzon milletvekili Emrullah Nutku ise anılarında bu sayının 36'ya kadar yükseldiğini öne sürmektedir[111].

Hür.P'nin doğuş nedenlerinden en önemlisi olan "*İspat Hakkı"* konusundaki tartışmalar 1956 yılında da devam etmiş ve basın da bu konuda Hür.P'ne destek vermiştir. Örneğin; Nadir, Nadi, Cumhuriyet'teki *"Var Yok"* başlıklı yazısında;

"İspat hakkının kaldırılmasıyla basın özgürlüğünün kısıtlanacağını ve kendilerinin Batılı meslektaşlarının yanında, biz hürüz demekten mahrum kalacaklarını…"[112] ileri sürerken;

Cihad Baban da Tercüman'daki *"İspat Hakkı Lâzımdır…"* başlığını taşıyan yazısında *; "ispat hakkının yalnız hukukî değil, bir takım içtimai faziletleri"* de olduğunu öne sürmekte idi[113].

Hürriyet Partisi'nin Muhalefet Dönemi

DP iktidarının artan siyasî baskıları karşısında muhalefet partileri genel seçimlere gidilmeden önce güçlerini birleştirmenin yollarını aramaya başlamışlardır. Bu amaçla ilk görüşme, 15 Şubat 1956 tarihinde yapılmıştır ki, bu konuda öncülüğü Hür.P.'nin üstlendiği anlaşılmaktadır. İşbirliği konusu, 25 Mart'ta bu defa da CHP'nin Kadıköy mitinginde gazeteci Burhan

[109] **A.g.e.**
[110] Nutku, **a.g.e.,** s.298.
[111] **A.g.e.,** s.317.
[112] **Cumhuriyet,** (5 Ocak 1956).
[113] **Tercüman,** (28 Ocak 1956).

Levent Şahverdi Arşivi

Felek tarafından da gündeme getirilmiş[114], 6-9 Nisan tarihleri arasında toplanan CHP Meclisi bu konuda bir bildiri yayınlayarak, muhalefet partilerini işbirliği yapmaya davet etmiştir[115]. Ancak bu girişimlerde kısa vadede olumlu bir sonuca varılamamıştır.

İşbirliği konusu, 21 Mayıs'ta toplanan CHP XII.'ncü Büyük Kurultayı'nda da gündeme getirilmiş ve bu konuda Genel Başkan İsmet İnönü'ye tam yetki verilmiştir[116]. İnönü, 1 Haziran 1956 tarihli Ulus'taki "*Uyandırma"* başlıklı yazısında, iktidarın toplantı ve gösteri yürüyüşleri konusunda getirdiği kısıtlamaları eleştirerek, *"Türk Milletinin 1956 senesinde böyle bir karanlığa lâyık olmadığını"* savunmuştur[117]. Buna Zafer'de yazılan *"Ayaklandırma"* başlıklı baş yazı ile çok sert bir yanıt verilmiştir[118]. Böylelikle zaten iyi olmayan iktidar-muhalefet arasındaki ilişkiler, daha gergin bir ortama doğru sürüklenmeye başlamıştır.

DP iktidarının 7 Haziran 1956 tarihinde, 6732 ve 6733 sayılı yasalarla, basın ve radyo yoluyla işlenecek suçlara ağır cezalar getirmesi ve 27 Haziran'da da, 6751 sayılı Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nu kabul ederek, muhalefete yeni kısıtlamalar koyması, üç muhalif partinin yeniden bir araya gelmesine neden olmuştur[119]. Bu gelişme üzerine CHP, CMP, Hür.P. yöneticileri , 8 Temmuz'da yayınladıkları ortak bir bildiri ile iktidarın anti-demokratik uygulamalarını, muhalefet ve basına getirdiği kısıtlamaları kınamışlardır[120]. Ancak bu bildiri Zafer Gazetesi tarafından *"ehemmiyetsiz bir vesika"* olarak nitelendirilmiştir[121].

Hür. P.Genel Başkanı Fevzi L. Karaosmanoğlu imzasıyla, 14 Eylül 1956 tarihinde yayınlanan başka bir bildiride de, "*Millî Demokrasi Cephesi "*nin kurulması konusunda harcanan çabaların yetersiz olduğu dile getirilerek, CHP ve CMP'ne yeniden işbirliği çağrısında bulunulmuştur[122]. Bu bildiride sözü edilen konuların hemen tamamına yakını Hür. P'nin programında öngörülen noktalardan oluşmakta idi (Bakınız d.n. 83). Bildiride;

---

[114] **Ulus,** (26 Mart 1956).
[115] **Ulus,** (25 Mayıs 1956).
[116] Giritlioğlu, **a.g.e.,** s. 337.
[117] **Ulus,** (1 Haziran 1956).
[118] **Zafer,** (2 Haziran 1956).
[119] Feroz Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın...,** s.151.
[120] Cem Eroğul, **Demokrat Parti,Ankara,1970,** s.140, Erer, **a.g.e.,** s.278.
[121] **Zafer,** (10 Temmuz 1956).
[122] Hürriyet Partisi, **Hürriyet Partisi'nin Rejim Mevzuunda Muhalefet Partilerine Verdiği Muhtıra ve C.H.P.'nin Bu Muhtıraya Verdiği Cevap,** Ankara 1956, ss.3-8.

Levent Şahverdi Arşivi

demokratik rejimin içinde bulunduğu zor durumdan kurtarılması, en kısa sürede seçime gidilmesi, bir kurucu meclisin kurulması, Anayasa 'daki kişi hak ve özgürlüklerinin güvenceye alınması, nispi temsil sisteminin kabulü, 60.000 seçmene için bir milletvekili seçilmesi, ikinci bir meclisin kurulması, milletvekillerinin konumlarının yeniden düzenlenmesi, Cumhurbaşkanlığı makamının partiler üstü duruma getirilmesi ve iki defadan fazla bu makama aday olunamaması, siyasi partilerin eşit şartlar altında çalışabilmelerini sağlayacak yeni bir siyasi partiler yasası yapılması; yasaların Anayasa'ya uygunluğunu denetleyecek, siyasi partilerin yargısal denetimi ile Yüksek Seçim Kurulu, Uyuşmazlık Mahkemesi ve Yüce Divan yetkileriyle donatılmış bir Anayasa Mahkemesi'nin kurulması; basının her türlü baskı ve denetimden uzak tutulması, Üniversitelerin bilimsel, yönetsel ve malî özerkliğinin tanınması, meslekî kuruluşların serbestçe kurulabilmesi, keyfî etki ve baskılardan korunması; vatandaşa demokratik bir hak olan *"ispat"* hakkının tanınması, kurucu meclisin en geç 18 ay içinde görevini tamamlaması, hakları zarara uğrayan vatandaşların maddî ve manevî zararlarının ödenmesi ve bu zarara neden olanlar hakkında yasal işleme başlanması, partilerin yeni seçimlerde gösterecekleri adayların en az beşte birinin bağımsız kişilerden (Üniversiteler, meslek örgütü mensupları, ziraat ticaret ve sanayi erbabı, ordu mensubu, memur, işçi gibi) seçilmesi, oluşturulan yeni meclisin Cumhurbaşkanı ve TBMM Başkanı'nı bağımsız adaylar arasından seçmesi ve hükümetin bir koalisyon hükümeti olması önerilmekte idi[123].

Yukarıda sözü edilen konuların muhalefet partilerinin genel idare kurullarında kabul edilmesi durumunda, kamuoyuna ilan edilmesi ve partilerin ilk büyük kongrelerinin onayına sunulması, genel idare kurullarının bu konuda güvence vermeleri, bu konuları kabul eden partilerin en geç, Ocak 1957 tarihi sonuna kadar uygulamaya geçmeleri konusunun kararlaştırılması, partilerin yapılacak olan görüşme ve önerilerde birbirlerine karşı eşitliği bozacak şartlar ileri sürmeyecekleri konusunda güvence vermeleri, bütün bu koşulların kabulü durumunda bir *"Millî Demokrasi Cephesi"*nin kurulabileceği belirtilmekte ve öteki muhalif partilere 30 Eylül 1956 tarihine kadar süre tanınmakta idi[124].

CHP bu bildiriyi 28 Eylül 1956 tarihinde incelemiş ve Genel Başkanı İsmet İnönü imzasıyla yayınlanan bir bildiride; Hür. P. bildirisinde günde-

[123] **A.g.e.,** ss.4-8.
[124] **A.g.e.,** s.8.

Levent Şahverdi Arşivi

me getirilen konulardan çoğuna CHP'nin de katıldığı açıklanarak, CHP. Parti Meclisi'nin 8 Nisan 1956 tarihinde yayınladığı bildiri ile üç parti (CHP.-CMP- Hür.P) arasında 8 Temmuz 1956 tarihinde yayınlanan bildiri anımsatılarak, *"Millî Demokrasi Cephesi"* nin kurulması yolundaki çalışmaların, üç partinin işbirliği ile gerçekleştirilmesinin yararlı olacağına inanıldığı belirtilmiştir [125]. Bu yanıt, CHP' nin, Hür.P' bildirisindeki bütün konulara katılmadığını göstermek bakımından önemlidir.

Muhalefet partileri aralarındaki görüş farklılıklarına karşın, CHP Genel Başkanı İ. İnönü'nün Heybeli Ada, Taşlık'ta bulunan evinde, 1 Ekim 1956'da bir araya gelerek, işbirliği konusunu yeniden görüştüler. Bu görüşmelerde, Hür.P Genel Sekreteri İbrahim Öktem'in, *"Millî Demokrasi Cephesi'*nin seçimleri kazanması durumunda, İnönü'nün Cumhurbaşkanı adayı olmayacağına dair bir bildiri yayınlaması konusundaki ısrarı; "*CHP Genel Başkanı'nı fazlasıyla üzmüş*" ve bu nedenle görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır [126]. Bu gelişme ardından Hür.P. 5/6 Ekim 1956 tarihinde kamuoyuna bir bildiri yayınlamış ve daha önceki bildiride sözü edilen temel konularda CHP'nin güvence vermekten kaçındığı savunularak, Hür.P.'nin üzerine düşen sorumluluğu yerine getirdiği belirtilmiştir[127].

1957 yılı başından itibaren İnönü-Menderes arasında yeniden estirilen *"bahar havası"* kısa sürmüş, CMP lideri Osman Bölükbaşı'nın TBMM'nin mânevi kişiliğine hakaretten dolayı, DP milletvekillerinin oyları ile dokunulmazlığının kaldırılarak, Ankara Tutukevi'ne hapsedilmesi[128], iktidar ile muhalefetin arasında yeniden soğuk rüzgarların esmesine neden olmuştur. Bölükbaşı'nın, 24 Temmuz'da serbest bırakılmasından sonra, genel seçimler öncesinde işbirliği edilmesi için, Hür.P ve CMP Ağustos ayında ortak bir bildiri yayınladılar ve bu bildiride;

"Türkiye'de insan haklarına dayanan bir hukuk devleti nizamını... şahsi ve zümrevî bir dikta rejimi kurmak yolunda pervasız hareketleri(ni) önlemek" amacı ile muhalefetin mutlaka işbirliği etmesi gerektiğini açıkladılar[129].

---

[125] **A.g.e.,** s.9-11.

[126] Karaosmanoğlu, **a.g.e.,** s.240-41; Metin Toker, **İsmet Paşa'yla 10 Yıl**, Cilt:I, (1954-57), Ankara 1966, ss.170-71.

[127] Hürriyet Partisi, **Hürriyet Partisi'nin İşbirliği Mevzuunda Vatandaşlara Tebliği,** Ankara 1956, s.3-10.

[128] **Ulus**, (3 Temmuz 1957).

[129] **Ulus**, (8 Ağustos 1957).

Levent Şahverdi Arşivi

Bu iki parti böylelikle "*Millî Demokrasi Cephesi*"nin kurulması konusunu yeniden gündeme getirmiş oldu. Muhalefet partileri İnönü'nün Heybeliada, Taşlık'taki evinde, 12 Ağustos 1957 tarihinde bir defa daha buluşarak, işbirliği konusunu ele aldılar. Bu görüşmelere; CHP'den; Genel Başkan İsmet İnönü, Genel Sekreter Kâsım Gülek, Genel Sekreter Yardımcısı Turgut Göle; CMP'den Genel Başkan Vekili Fuat Arna, Genel Sekreter Ahmet Bilgin, Genel İdare Kurulu Üyesi Nurettin Ardıçoğlu ; Hür.P.'den Genel Başkan Fevzi L. Karaosmanoğlu, Genel Sekreter İbrahim Öktem, Grup Başkan Vekili Enver Güreli katıldılar[130].

Millî Demokrasi Cephesi kurulması konusundaki görüşmelerde 17 Ağustos'ta önemli bir aşamaya ulaşıldı. Buna göre; 1957 genel seçimlerinde CHP'ye %45; CMP ve Hür.P'sine %24'er ve Bağımsızlara da %7 oranında milletvekili kontenjanı ayrılması konusunda taraflar arasında uzlaşmaya varıldı[131]. Zafer Gazetesi bu görüşmeleri;

"*Taşlık Komplosu*" olarak nitelendirdi ve *"İnönü'nün böyle hareket etmekle kendini harcadığını"* iddia ederek bu girişimi; "*Türk demokrasisinin selâmetle inkişafına karşı tevcih edilen bir darbe…", Millî iradeye hıyanet, bir siyasî buhran yaratma teşebbüsü…"* olarak nitelendirdi[132].

Taşlık'ta yapılan görüşmelerde de yine Cumhurbaşkanlığa ve Başbakanlığa İnönü ve Karaosmanoğlu' nun aday olmamaları ve İnönü'nün *"CMP'nin kurucu meclis konusundaki ısrarlı tutumunu doğru bulmaması*" sorun olmuş, bu görüşmelerin daha sonra Ankara'da da sürdürülmesi kabul edilerek, Ankara'daki görüşmeler 3 Eylül'de başlatılmıştır[133]. Muhalefet partileri 4 Eylül 1957 tarihinde ortak bir bildiri yayınlayarak; Millî Demokrasi Cephesi'nin iktidara gelmesi durumunda; yargı bağımsızlığı ve yargıç güvencesi, söz ve basın özgürlüğü, sendika özgürlüğü, toplantı ve bilim özgürlüğü, üniversite özerkliği, grev hakkı, yönetimde yargı denetimi, tarafsız yönetim, anti-demokratik yasaların kaldırılması, Anayasa ve seçim sistemlerinde demokratik anlamda değişiklikler yapılması, ispat hakkının kabulü, suistimal ve yolsuzluklarla mücadele edilmesi, iki yıl içinde yeni seçimlere gidilmesi, vatandaş haklarının güvenceye alınması, Anayasaya aykırı yasaların çıkmasını önlemek üzere bir Anayasa Mahkemesi ku-

[130] **Ulus**, (13 Ağustos 1957).
[131] Toker, **D.P. Yokuş Aşağı...,** s.248, Erer, **a.g.e.,** s.295.
[132] **Zafer,** (21,22 Ağustos 1957).
[133] **Muhalefette İsmet İnönü,** Cilt:II,(1956-1959), Hazırlayan: Sabahat Erdemir, İstanbul 1959, s.93.; Karaosmanoğlu, **a.g.e.,** ss.239-40.

Levent Şahverdi Arşivi

rulması, yürütmenin dengelenmesi gibi konularda uzlaşmaya vardıklarını kamuoyuna açıklamışlardır[134].

Zafer Gazetesi bu bildiriyi de, *"bir beyanname ki, gayesi milleti aldatmaktır..."* diyerek eleştirmiştir[135].

Beklendiği gibi DP iktidarı, 1958'de yapılması gereken seçimlerin öne alınması ve seçim yasasında bir değişiklik yapılması konusunda 5 Eylül'de Meclise iki yasa tasarısı sunmuş ve bunların TBMM'de kabul edilmesiyle, genel seçimlerin 27 Ekim 1957 tarihinde yapılması uygun görülmüştür[136].

6 Eylül 1957 tarihinde Millî Muhalefet Cephesi TBMM'ne, Adalet Bakanı hakkında *"mahkeme istiklâli, vatandaşların hürriyeti, şeref ve haysiyetlerinin korunması"* konusunda bir gensoru önergesi vermiştir. Aynı gün Hür.P'den Elazığ milletvekili Salâhattin Toker de, İçişleri eski Bakanı Namık Gedik hakkında, 6/7 Eylül olaylarındaki tutumundan dolayı meclis soruşturması açılması konusunda bir önerge vermiştir[137]. Bunlara ek olarak, "*Millî Muhalefet Cephesi"* partileri, 8 Eylül'de de *"tekzip hakkı"* konusunda iktidara karşı ortak bir soru önergesi vermişlerdir[138]. Bu gensoruların kabul edilerek, görüşülme olasılığı olmadığını muhalefet de biliyordu. Ancak muhalefet işbirliği konusunda kararlı olduklarını kamuoyuna göstermek ve kamuoyu gözünde iktidarı yıpratmayı amaçlamışlardı.

Bu işbirliği çabaları sürerken, 6 Eylül'de 1957 tarihinde DP'den Konya milletvekilleri Rüştü Özel ve Muammer Obuz DP'den istifa ettiler. Bu milletvekilleri istifa gerekçelerinde ;

"Bugün DP'nin ihtirasları, kontrolsüz ve keyfi bir idare tarzı ile geçmişteki bütün hizmetlerini unutturmuş; evvelâ kendi varlığına, saniyen memleket için pek büyük ve hayati zararlar doğurabilecek bir durum iktisab etmiştir. Tüzük ve programın tatbik edilmemesi dolayısıyla partinin içinde bir ideal vahdeti dahi kalmamıştır"[139] diyerek, DP yönetimini suçladılar.

7 Eylül'de Ankara milletvekili Dağıstan Binerbay ve Antalya milletvekili Burhanettin Onat da, aynı gerekçelerle, DP'den ayrıldıklarını açıkladılar.

---

[134] **Ulus,** (5 Eylül 1957).
[135] **Zafer,** (5 Eylül 1957).
[136] **Ulus,** (6 Eylül 1957).
[137] **Cumhuriyet,** (7 Eylül 1957).
[138] **Ulus,** (9 Eylül 1957).
[139] **Cumhuriyet,** (7 Eylül 1957).

Levent Şahverdi Arşivi

Daha önce DP'den ayrılan Prof. Fuad Köprülü'nün oğlu, Orhan Köprülü de, 6 Eylül'de oybirliğiyle, Hür.P. İstanbul İl Başkanlığı'na seçilmişti[140]. DP'de gerçek sorun, bu partinin kurucularından ve ideologlarından olan Fuad Köprülü'nün 7 Eylül'de partisinden istifa ettiğini açıklamasıyla yaşanacaktı. Çünkü Fuad Köprülü istifa gerekçesinde ;

"(DP) Programından ayrılmış, eski hüviyetini tamamen değiştirmiş olan bugünkü DP zihniyeti ile uyuşmak benim için imkânsız olduğu cihetle DP'den çekiliyorum ... Demokrasi nizamına iman etmiş bütün Türk vatandaşlarının, aralarındaki her türlü ihtilâfları bir tarafa atarak, bu gaye uğrunda işbirliği yapması bir vatan borcudur" diyerek, kurucusu olduğu DP yönetimini ağır bir dille suçlamıştı[141].

Bu istifa, 1957 genel seçimleri öncesinde DP için ağır bir darbe olacaktı. *"Bu istifa ve ekipten kopma, kim ne derse desin, Demokrat Parti içinde, bir dönüm noktasıdır. Adnan Menderes artık Hocasız kalmıştı!..."* Bir süre sonra A. Menderes, Köprülü'den söz açılınca, İstanbul Belediye Başkanı Kemal Aygün'e, *"Onu sigara gibi arıyorum!"* diyecekti[142]. Prof. M. Fuad Köprülü, oğlu Orhan Köprülü'nün partisi olan Hür.P.'ni desteklemeye başlamıştır. Çünkü iktidarın seçim yasasında yaptığı değişikliğine göre; Fuad Köprülü genel seçimlerde aday olamayacak ve herhangi bir partiye de giremeyecekti. Köprülü, Hür.P adına Balıkesir'de yaptığı konuşmada, 27 Ekim 1957 tarihinde yapılacak erken seçimleri ve Başbakan Menderes'ten söz ederek ;

"*Bu seçim mücadelesi; kanaatime göre, tek parti, tek şef sistemini yeniden canlandırmak isteyen bir adam ve insana karşı koca bir milletin maddî ve mânevi işbirliğinin mücadelesidir ve bu şuur memleketin her tarafına yerleşmiştir"* diyecekti[143].

Öte yandan 7 Eylül'de Hür.P den de Urfa milletvekili Muzaffer Timur ile Tekirdağ milletvekili İsmail Hakkı Akyüz'ün istifa etmeleri, iktidara

---

[140] **Cumhuriyet,** (7 Eylül 1957).

[141] **Cumhuriyet,** (8 Eylül 1957).

[142] Firuzan Tekil, **Politika Asları,** İstanbul 1979, s.64-65.). (Fuad Köprülü'nün yerine Dışişleri Bakanlığı görevine 15 Nisan 1955'te Başbakan A. Menderes vekâlet etmeye başlamış, 27 Temmuz 1955 te de F. Köprülü Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcılığı'na; Devlet Bakanı Fatin Rüştü Zorlu da Dışişleri Bakanlığı'na atanmıştı. Köprülü, 15 Eylül'de de Savunma Bakanlığı'na getirilmişti. 8 Aralık 1955'te yeniden Dışişleri Bakanlığı görevine atanan Köprülü, 19 Haziran 1956 tarihinde bu görevinden ayrılmıştı.).

[143] **Cumhuriyet,** (23 Ekim 1957).

Levent Şahverdi Arşivi

bir moral kaynağı olacaktı. Zira DP'ye geri dönen M. Timur istifa gerekçesinde;

"Hür. P'nin fikir hürriyetine asla yer vermediğini ve tahakküm zihniyetiyle idare edildiğini "öne sürmüştü[144]. 17 Eylül'de Hür.P'den Manisa milletvekili Muammer Alakant, 20 Eylül'de de Ağrı milletvekili Kâsım Küfrevî de istifa etti ve Küfrevi de eski partisi DP'ye geri döndü[145]. Bu istifaların gerçek nedeni ise, milletvekillerinin ideolojik eğilimlerinden çok, yeniden seçilebilmek için yaptıkları siyasî girişimlerinden kaynaklanmakta idi.

Siyasî trafiğin yoğunlaştığı o günlerde, 9-11 Eylül 1957 tarihinde CHP XIII. Büyük Kurultayı toplandı. Bu kurultaya konuk olarak katılan ve bir konuşma yapan Hür.P. Genel Başkanı Fevzi L. Karaosmanoğlu konuşmasında; Millî Demokrasi Cephesi'nin kurulacağından umutlu olduğunu savunarak, "*Birleşmiş Türk çocukları elbette muvaffak olacaktır!* " şeklinde umut dolu bir değerlendirmede bulundu[146].

Seçim havasına girildiği o günlerde DP iktidarı 11 Eylül 1957 tarihinde , milletvekilleri ve seçim yasasının 35 ve 109. maddelerini, 7053 sayılı yasa ile değiştirerek, *Millî Demokrasi Cephesi*'nin plânlarını alt üst etti. Bu değişikliklere göre; seçime katılan siyasi partilerin örgütlendikleri her seçim çevresinde bağımsız olarak seçimlere katılmaları ve o çevrenin seçeceği kadar milletvekili adayı göstermeleri zorunluluğu getiriliyor, eksik aday gösterilmesi durumunda o partiler seçime katılma hakkını yitirmiş sayılıyordu. Ayrıca bir siyasi partiye aday olarak başvuran kişi, başka hiçbir seçim çevresinden aday gösterilemeyecekti. Bir başka değişikliğe göre de; seçim tarihinden en az altı ay önce mensup oldukları siyasi partilerden ayrılmamış olanlar, başka bir parti tarafından aday gösterilemeyeceklerdi. Seçim tarihinin meclis tarafından belirlenmesi öncesindeki iki ay içinde partilerinden ayrılanlar için de bu hüküm geçerli olacaktı. Bu değişikliğin açıkça Prof. Dr. M. Fuad Köprülü'yü hedef aldığı anlaşılmaktadır. Bir siyasi partiye mensup olan kişi, başka bir siyasi parti tarafından, kendisi istese bile, aday gösterilemeyecekti . Yasaya göre; bu konularda resmî makamlara yanlış bilgi verenlerin ise 1-3 yıl arasında hapis cezası ile cezalandırılmaları öngörülmekte idi[147]. Bu yasa ile DP iktidarı partilerinin kurucu ve en

---

[144] **Zafer,** (8 Eylül 1957).
[145] **Zafer,** (18 Eylül 1957); Ulus, (21 Eylül 1957).
[146] **Ulus,** (12 Eylül 1957).
[147] Tarhan Erdem, **Anayasalar ve Seçim Kanunları (1876-1982),** İstanbul 1982, s.249.

Levent Şahverdi Arşivi

önemli ideoloğu olan Köprülü'nün siyasî yaşama aktif olarak katılmasını önlemekle kalmıyor, ayrıca daha sonraki günlerde bu gibi eylemler için girecek olan muhaliflerine de büyük bir gözdağı verilmiş oluyordu.

Bu gelişmeye karşın, muhalefet işbirliği konusundaki görüşmelere devam etti. 14 Eylül 1957 tarihinde Hür.P Büyük Kongresi işbirliğini onayladı ve kongrede ;

"*İktidarı, kötüye kullananlardan hesap sorulması, aday yoklaması ve milletvekillerinden mal beyanı istenmesi"* gibi konularda uzlaşmaya varıldı[148]. 18 Eylül'de yapılan CMP Büyük Kongresi de işbirliğini kabul etti[149]. Buna karşın, CHP Genel Başkanı İsmet İnönü, 18 Eylül'de yaptığı açıklamada bu işbirliğinin gerçekleşmesinin artık söz konusu olamayacağını belirterek;

"4 Eylül'de kamuoyuna ilan edilen işbirliği belgesinin tarih sahnesinde bir fikir vesikası olarak kalacağını" söyledi[150].

İktidarın seçim yasasında yaptığı değişiklik yüzünden Millî Demokrasi Cephesi'nin 1957 genel seçimlerine ortak liste halinde katılmaları umudu kalmayınca İnönü, 20 Eylül'de bir açıklamada bulunarak;

"*CHP'nin iktidara gelmesi halinde, demokratik rejimin kurtarılacağını ve muhalif partilerin isteklerinin yerine getirileceğini"* belirtti[151].

Hür.P ve CMP de, 20 Eylül'de ayrı ayrı yayınladıkları bildirilerde ;

"Halk Partisi'nin seçimlere yalnız girmek istediği(ni), diğer partilerin kendisini desteklemeleri tezini savunarak, verilen karardan ayrıldığı…" şeklinde değerlendirerek, *"İnönü'nün tek başına iktidara gelmek istemesi"* şeklinde yorumladılar ve işbirliğinin gerçekleşmemesinden dolayı CHP'yi sorumlu tuttular[152].

Her üç partinin artık bağımsız olarak seçimlere gireceği kesinlik kazanınca, Hür.P 7 Ekim 1957 tarihinde 530 milletvekili adayını ilan etti. Bu adaylardan ; 137'si Hukukçu, 92'si Tüccar, 80'i Çiftçi-Ormancı, 51'i Doktor, 23'ü Gazeteci, 8'i asker ve geri kalan 139 aday da çok çeşitli meslek dallarından olup, adayların % 70'i siyasete ilk defa giriyorlardı [153]. Hürri-

[148] **Ulus,** (15-16 Eylül 1957).
[149] **Cumhuriyet,** (19 Eylül 1957)
[150] **Cumhuriyet;** Ulus (19 Eylül 1957).
[151] Erer, **a.g.e.,** s. 298.
[152] **Cumhuriyet;** Ulus (21Eylül 1957).
[153] **Cumhuriyet**, (8 Ekim 1957).

Levent Şahverdi Arşivi

yet Partisi seçimler öncesinde, Türkiye genelinde 12.000 ocak açmış bulunuyordu[154]. Ocak sayısının bu denli fazla oluşu partinin herhangi bir örgütlenme sorunu yaşamadığı izlenimini vermekte idi.

Hür.P yayınladığı seçim bildirisinde; iktidara gelmesi durumunda, programında sözü edilen vaadlerin gerçekleştirileceğini ayrıntılı bir şekilde dile getirmekte ve bildiri *"Hürriyet Andı"* ile son bulmakta idi[155]. Hür.P bu seçimler öncesinde F. Köprülü'nün de desteğini alarak, önemli bir avantaj sağlamayı başarmıştı. Hür. P afişlerinde yer alan *"Adı Demokrat...Bayrağı İstibdat...Sonu Milletten Tokat..."*[156] söylemi, o günlerde en çok söylenen slogan haline gelmişti.

1957 Seçimleri ve Hürriyet Partisi'nin Sonu

Türkiye'de genel seçimler 27 Ekim 1957 Pazar günü yapıldı. Seçimlerde oy verme süresi daha bitmeden, yasak olmasına karşın, saat 14:30 den itibaren devlet radyosu seçim sonuçlarını yayınlamaya başladı. Bu seçimlerde bazı yerlerde çıkan olaylarda ölen ve yaralananlar oldu[157].

Seçimlerde Türkiye genelinde 9.230.814 oy kullanılarak, katılım oranı % 76.43 olarak gerçekleşti. Hür.P. toplam geçerli oylardan 356.419 ile % 3.86 oranında oy alarak, yalnızca 4 milletvekilliği kazanabildi. Hepsi Burdur ilinden kazanılan bu milletvekilliklerinin TBMM'ndeki toplam milletvekilliklerine oranı, yalnızca % 0.66 idi[158].

Bu seçim sonuçları, Hür.P.'nin kurucularında ve yandaşlarında çok büyük bir hayal kırıklığı yarattı. Hür.P Türkiye genelinde en yüksek oyu 22.453 oy ile Balıkesir'den almış olmasına karşın, çoğunluk sisteminin adaletsizliği nedeniyle, bu ilden milletvekili çıkaramamıştı ! (Balıkesir'de DP 143.738; CHP 92.051 oy almıştı). Burdur'da ise, 22.440 oy almış ve 4 milletvekili çıkarmıştı. (Burdur'da DP 20.960 ; CHP 19.218 oy almıştı). Hür.P en düşük oyu da 26 oy ile Rize 'den almıştı. Hür.P 10 ilde 1.000

---

[154] **Akis,** (14 Eylül 1957).

[155] **Cumhuriyet,** (8 Ekim 1957).

[156] Hürriyet Partisi, **Hürriyet Partisi Seçim Beyannamesi,** Ankara 1957.

"Hürriyet Andı; Biz Hürriyet Partililer, demokrasi ve hürriyet rejimine sadık kalacağımıza, insan haklarına ve demokratik müesseselere tam saygı göstereceğimize, vatandaşlar arasında parti farkı gözetmeyerek memleket ve millet menfaatlerini parti menfaatlerinin daima üstünde tutacağımıza; iktidarı muhafaza için hürriyetleri tahdit ve tahrip yollarına sapmayacağımıza tarih ve Büyük Türk Milleti önünde and içeriz..."

[157] Albayrak, **a.g.e.,** ss.298-299.

[158] **Ulus,** (17 Kasım 1957).

Levent Şahverdi Arşivi

oyun altında, 22 ilde 5.000'in üstünde, 10 ilde 10.000'in, 4 ilde de 20.000'in üzerinde oy alabilmişti . Bu seçimlerde D'Hondt Sistemi kullanılmış olsaydı, Hür.P. Türkiye genelinde 10 milletvekili çıkarabilecekti[159]. Hür. P bu seçimlerdeki başarısızlıktan ve işbirliğinin gerçekleştirilememesinden dolayı yine CHP'yi sorumlu tutmuştur[160].

Hür. P'ne göre; genel seçimlerde partilerine kullanılması olası oyların çoğu*,"henüz çok yeni oldukları ve seçimi kazanma şanslarının bulunmadığı*" ve *"DP'yi mağlup edecek tek gücün CHP olduğu istikametinde kamuoyunda yaratılan kanı yüzünden, CHP'ye verilmişti"*. Bir bölüm oylar da*,"CHP'nin tek başına iktidara gelmesini istemeyen yani , DP aleyhine hareket etmek istemeyen, vatandaşlar tarafından DP'ye verilmişti"*.

Hatta bazı yerlerde Hür.P oyları, bu partiye üye olanların sayısından daha düşük çıkmıştı. Örneğin; Demirci ilçesinde Hür.P'nin üye sayısı 4.900 olmasına karşın, burada partiye 1200 oy; İzmit Merkez ilçede üye sayısı 5.000 civarında olduğu halde, bütün Kocaeli ilinde Hür.P'ne oy verenlerin sayısı bu sayının altına düşmüştü[161].

Hür.P ilk ve son olarak katıldığı seçimlerdeki başarısızlığı konusunda çeşitli gerekçeler gösterilmiştir. A.Hamdi Başar'a'göre; Hür.P yeni bir fikir ortaya atmamış;

"Garp demokrasilerini memleketimizde aynen taklit ve tatbik etmek, milletin olgunluğuna güvenerek hürriyetleri savunmaktan başka bir iddiaya sahip olmadıkları" için, "*bu hareketten yeni bir fikir doğacağını umanları geniş bir hayal kırıklığına uğratmıştı"* , Başar'ın deyimiyle, "*Hürriyetçiler, bu memlekette revaçta olan basit hürriyet fikrine bağlı idiler...*"[162].

Bu konuda daha gerçekçi yorumlardan ikisi de Prof.Dr. Kemal H. Karpat ve Prof. Dr. Feroz Ahmad tarafından yapılmıştır ki, her iki bilim adamı da Hür.P'nin 1957 seçimlerindeki başarısızlık nedenini, bu partinin, ulusal çapta yeteri kadar örgütlenememesine bağlamaktadırlar[163].

---

[159] C.H.P. Araştırma Bürosu, **Seçim Neticeleri Üzerine Bir İnceleme,1950,1954,1957 Seçimleri,** Ankara 1958.

[160] Hürriyet Partisi, **Hürriyet Partisi Umumî İdare Hey'etinin İstişarî Toplantıya Raporu...,** s.7-8.

[161] **A.g.e.,** ss. 8-10.

[162] Başar, **a.g.e.,** ss. 110-112.

[163] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980),** Çeviren:Ahmet Fethi, İstanbul 1992,s.366.

Levent Şahverdi Arşivi

Karpat'a göre ;

"Hürriyet Partisi, liberalizm ya da devletçilik gibi klâsik anlamda teorilere bağlanmak istemiyordu. Partinin kanaatına göre, bu kavramlar, bu çağda ilmî bir temelden yoksun bulunuyorlardı. İktisadî araştırma, enstitüler kurmak, para ve vergileri ayarlamak, iktisadî rasyonalizasyon ve koordinasyon, sosyal adalet yeni iktisat politikasının başlıca özellikleri (idi)..."[164].

Seçim başarısızlığında bu etkenler olmakla beraber, bu partinin seçkin ve aydın kadrosunun geniş halk kesimleri ile sıkı bağlar kuramaması, halkın gözünde Hür.P'nin bir küçük burjuva partisi olarak algılanmasına neden olmuştur. Zengin bir programa ve güçlü bir kadroya sahip olan, programında sosyal adalet kavramını en çok işleyen bu partinin devletçilik anlayışının, 1930'lu yılların CHP'ni anımsattığı söylenebilir. Partinin başarısızlığındaki başka bir etkenin de toplumdaki ekonomik, siyasal, toplumsal çıkar ve güç odakları ile sıkı bir bağlantı kuramaması olduğu, bu nedenle de partinin yeterli maddi kaynaklara sahip olamadığı anlaşılmaktadır. Programını topluma anlatabilecek kadar siyasî yaşamda kalamayan bu partinin muhalefet partileri ile işbirliği konusundaki başarısız girişimlerin de toplumda partiye karşı yarattığı güvensizliğin ve DP iktidarının muhalefete karşı uyguladığı baskı politikalarının da bu başarısızlıkta etkili olduğu söylenebilir.

Başka bir neden de, Hür.P.'nin, toplumun bir kesiminin tepki duyduğu CHP ve gericilik suçlamasıyla gölgelenmiş olan CMP ile iki yıl boyunca yürüttüğü siyasî anlamdaki işbirliğinin bu kesimler tarafından hiç de olumlu karşılanmadığı ve kamuoyunda, Hür.P.'nin de bunlardan hiçbir farkı bulunmadığı, şeklinde bir yorumun etkisi olduğu söylenebilir. Bütün bunlara ek olarak;

"*Hür.P'nin il yönetim kurullarında görev alanların genellikle seçkin ve saygın kişiler olmakla birlikte, öbür partilerin profesyonelleşmiş mücadeleci elemanları derecesinde tecrübeli ve dinamik olmadıkları…"* da partinin başarısızlığında önemli bir etken olmuştur[165].

Feridun Ergin'e göre; Hür.P'nin 1957 Martı'nda CMP ile işbirliği girişimi ise tam bir hata idi. Çünkü bu girişim, Hür.P'ni kamuoyu gözünde za-

[164] Karpat, **a.g.e.,** s.366.
[165] Ergin, **a.g.e.,** s.2088.

Levent Şahverdi Arşivi

yıf olduğu kanısını yaratmıştı. Kaldı ki, bu iki parti arasında görüş ayrılıkları ve yapısal farklılıklar da vardı. Öte yandan CMP, güçler dengesini etkileyecek kadar güçlü bir parti de değildi. Bu girişim, CMP'nin Atatürk karşıtı bir parti olduğu ileri sürülerek, DP tarafından Hürriyet Partisi aleyhinde kullanılmıştı .

Hür.P 1957 seçimlerinde uğradığı başarısızlığın yarattığı hayal kırıklığından sonra, 14-15 Mart 1958 tarihinde, Ankara'da Büyük Kongresi'ni toplamıştır. Bu kongrede de, seçimler öncesinde plânlanan işbirliğinin gerçekleştirilememesinden dolayı CHP sorumlu tutularak, bu partiye sert eleştiriler yöneltilmiştir[166].

7 Temmuz 1958 tarihinde yeni bir bildiri yayımlayan Hür. Partisi, DP iktidarının ekonomik politikalarını eleştirerek ;

"Zengini daha zengin, fakiri daha fakir eden bu gidişin arz ettiği tehlikelere" dikkat çekilmek istenmiş ve Hür. Partisi'nin "*Bu durumun ne içtimaî adaletle, ne memleket menfaatleriyle telif olmadığını ifade etmek mecburiyetini duymakta…*" olduğu dile getirilmiştir[167].

Seçimlerdeki başarısızlıktan yaklaşık bir yıl sonra, 1958 sonbaharına doğru, Hür.P.'nin CHP ile birleşeceği yolunda basında söylentiler çıkmış, gerçekten de 21 Ekim'de de bu konudaki görüşmelere CHP Genel Başkanı İsmet İnönü'nün başkanlığında başlanmıştır. Daha sonra Hür. P yöneticileri konunun 23 Kasım'da yapılacak olan kongrede görüşüleceğini açıklamışlardır. Ancak 23 Kasım'da toplanan kongrede yeterli delege çoğunluğu sağlanamadığından, kongre 24 Kasım'a ertelenmiş, 24 Kasım 1958 tarihinde toplanan Hür. P. Kongresi'ne de polis bir baskın düzenlemiştir. Bu olumsuzluğa karşın gerçekleştirilen kongre sonunda, Hürriyet Partili delegeler, 5 muhalif oya karşın, 175 oy ile CHP'ye katılma kararı almışlardır. Bu karar sonrasında Hürriyet Partililerden önemli bir bölümü CHP'ye katılırken, çok az bir bölümü de eski partileri DP'ye geri dönmüşlerdir [168].

Sonuç olarak söylemek gerekirse; Hür. P gerek kadrosu, programı ve gerekse Türk siyasî yaşamına getirdiği canlılık, düzeyli - seçkin muhalefet anlayışı ve yeni önerileriyle, özellikle sosyal adalet konusundaki duyarlılığı ile demokratik yaşam, insan haklarına bakış açısı konusundaki görüşle-

[166] Feroz Ahmad, **Türkiye'de Çok Partili Politikanın...,** s.177.
[167] **Cumhuriyet,** (8 Temmuz 1958).
[168] Firuzan Hüsrev Tökin, **Türkiye'de Siyasi Partiler ve Siyasal Düşüncenin Gelişimi (1839-1965),** İstanbul 1965, ss.89-90; Nutku, **a.g.e.,** s.363.

Levent Şahverdi Arşivi

riyle, muhalefet partilerini özellikle de köklü bir geçmişi olan CHP'yi etkilemiştir ki, bu etkinin en açık kanıtı CHP'nin 1957 seçimleri öncesinde kamuoyuna 44 başlık altında ilan ettiği seçim bildirgesidir[169].

Bütün bunların yanı sıra; Hür. P siyaset anlayışı ve görüşleri, 1960 darbesinden sonra da Türk siyasî yaşamında etkili devam etmiştir ki, bunun da en açık kanıtı 9 Temmuz 1961 tarihinde 334 sayılı yasa ile kabul edilen 1961 Anayasası'dır [170]. Hür. P'nin kurucularından bir bölümü 1960 sonrasında da Türk siyasî yaşamında yer almışlar, örneğin bunlardan bir bölümü; Raif Aybar, Yusuf Azizoğlu, İhsan Hamit Tiğrel, Şekip İnal, Ekrem Alican'ın Genel Başkanlığı'nı yaptığı *"Yeni Türkiye Partisi"* adı ile yeni bir parti kurmuşlar ve bu parti, TBMM'de 61 milletvekili ile temsil edilmiştir. Eski Hür. Partililerden Cihad Baban, Fethi Çelikbaş ve Emin Paksüt CHP'den ; Muhlis Ete Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi'nden milletvekili seçilmişler; Hasan Reşit Kangal ise Cumhuriyet Senatosu Üyeliğine seçilmiştir[171].

---

[169] Giritlioğlu, **a.g..e,** s.451.

[170] Suna Kili-A.Şeref Gözübüyük, **Türk Anayasa Metinleri,** Senedi İttifaktan Günümüze, Ankara 1985, ss.171-230.

[171] **TBMM Albümü,** Dönem:I, 2.Basılış, 1.10.1962, Ankara 1962.

1961 Anayasası Hür.P.'nin programı ile tam bir paralellik göstermektedir. Bu anayasa öncesinde 1960 tarih ve 1 sayılı ek yasa ile oluşturulan "*Kurucu Meclis*" ile bu Anayasa'da yer verilen; düşünce, bilim ve sanat özgürlükleri (md.20-22), toplantı ve gösteri yürüyüşleri (md.28), örgütlenme hakkı (md.29), kişi güvenliği (md.30), ispat hakkı (md.34), sözleşme özgürlüğü (md.40), çalışanların ve işverenlerin izin almadan sendika birlikleri kurabilme hakları (md.46), toplu sözleşme ve grev hakkı (md.47), sosyal güvenlik hakkı (md.48), kooperatifçiliğin geliştirilmesi (md.51), Cumhuriyet Senatosu kurulması (ikinci meclis) (md.70), Cumhurbaşkanının tarafsızlığı ve bu makama iki defadan fazla aday olunamaması (md.95), yürütme üzerinde denetim kurulması (md.107), yönetim üzerinde yargı denetimi (md.114), memur güvenliği (md.118), kamu görevlilerinin örgütlenme hakkı (md.119-122), üniversitelerin bilimsel, ekonomik ve yönetsel özerkliği (md. 120), radyo ve televizyonun tarafsızlığı (md.121), yargı güvenliği ve yargıç güvencesi (md.123),Yüksek Hakimler Kurulu'nun görev ve yetkilerinin düzenlenmesi (md.143), Anayasa Mahkemesi'nin kurulması (md.147), tarımın ve çiftçinin korunması (md.52), toprak reformunun yaygınlaştırılması (md.37-38), siyasi partilerin eşit koşullara sahip olması (md.56), kalkınma plânının hazırlanması ve Başbakanlığa bağlı bir Devlet Plânlama Teşkilatı kurulması (md.129),Uyuşmazlık Mahkemesi (md.142), gibi önemli istek, beklentilerle, kurum ve görüşlerin Hür. P. Programında da bulunduğu dikkate alındığında Hürriyet Partisi'nin Türk siyasî yaşamındaki yeri ve önemi daha iyi anlaşılabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

XX. YÜZYILIN BAŞLARINDA ESKİŞEHİR

Yrd. Doç. Dr. Zafer KOYLU*

ÖZET

XIX. Yüzyılda küçük ve bakımsız kaza düzeyinde olan Eskişehir, ağırlıklı olarak tarım, hayvancılık ve kısmen de madencilik (Lületaşı) ile uğraşmaktaydı. Demiryolunun kente ulaşması ticarî hayatı canlandırmakla birlikte, kentin stratejik önemini de artırdı. XX.yüzyılın ilk çeyreğinde gerçekleşen I. Dünya Savaşı ve sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile İngilizler bu öneminden dolayı Eskişehir istasyonunu işgal etti.

Kentin Millî Mücadele'den yana tavır koyması ve Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesinin tamamlanmasıyla verilen kesin uyarı (ültimatom) ile İngilizler geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine kent Yunanlılar tarafından fiilen işgal edildi. 1yıl, 1ay, 14 gün süren yunan işgali Millî Mücadele'nin başarıya ulaşması ile sona erdi. Ancak Yunanlılar çekilirken bütün Batı Anadolu'da olduğu gibi Eskişehir'i de tam bir harabeye çevirmişlerdi. Mustafa Kemal Atatürk'ün de Millî Mücadele dönemindeki katkılarını övgüyle söz ettiği Eskişehir, TBMM ve Cumhuriyet Hükümetlerinin aldığı tedbirlerle eğitim, tarım, sanayi, ticaret ve bankacılık alanlarında küllerinden yeniden doğmayı başardı.

Anahtar Kelimeler: Millî Mücadele, Eskişehir, Lületaşı, Bankacılık, Batı Anadolu.

ESKİŞEHİR AT THE BEGINNING OF THE 20th CENTURY

ABSTRACT

Eskisehir, a miserable town and a *kaza* district in the 19th century, was the center of the activities of agriculture, husbandry and, to a certain extent, mining. With the arrival of the railway route to the town, Eskisehir became strategically important on the one hand, and prospered commercially, on the other hand. This was the major reason behind the English occupation of the railway station of the town in comply with the stipulations of the Armstice of Moudros signed after World War.

* Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

Levent Şahverdi Arşivi

The English had to withdraw from the town in the face of the support given to the national resistance in the area and the ensuing ultimatum of the national side following the formation of the national forces. Thereupon the Greeks occupied Eskişehir, which brought the town under Greek control for one year, one month and 14 days before it came to an end by the Turkish victory in the national war of independence. But the Greeks did not abstain from devastating the town before they evacuated it, as they did throughout the rest of Western Anatolia. Eskisehir, which was praised by Mustafa Kemal Atatürk due to the support it gave to the national resistence, has re-born from its ashes and enjoyed a revival in the fields of education, agriculture, industry, commerce and banking thanks to the measures taken by the Turkish National Assembly and its governments.

Key Words: National War For Independence, Eskişehir, Meerschaum, Banking, Western Anatolia.

GİRİŞ

Eskişehir ile ilgili arkeolojik çalışmalar kentin yerleşim tarihinin paleolotik dönemlere kadar uzandığını göstermektedir[1]. Kaynaklara göre, Eskişehir'in adındaki "Eski" kelimesi antik çağlardan beri var olan kalıntıların çokluğundan ileri gelmektedi[2]. Selçuklular kentin sınırları içerisinde bulunan prehistorik dönemden beri var olan kalıntılar ve ayrıca Hellenistik dönemden başlayarak Roma ve Bizans[3] dönemlerinde " Dorilaion " olarak anılan kentin izlerinin çokluğundan dolayı " Eskişehir " demişlerdi.[4]

KENTİN SOSYAL DURUMU

Yerel Yönetim

Eskişehir, Selçuklular zamanında Türklerin Bizanslılarla Barış İçinde birlikte yaşadığı bir uç kenti olarak dikkat çekmektedir. 1250'den sonra

[1] Besim Darkot, " Eskişehir **", İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1964, s.384.

[2] Gaye Ertin, **Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1994, s.11.

[3] " Eskişehir ", **Yurt Ansiklopedisi**, c.4, Anakra:1968,s.2834; Yusuf Oğuzoğlu-Feridun Emecan, " Eskişehir ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Araştırmaları Merkezi, İstanbul 1995,s.398.

[4] Celal İnce, **Eskişehir Çevre İncelemesi**, İstanbul 1969,s.58.

Levent Şahverdi Arşivi

kentte Türk yerleşmesinde önemli bir artış görüldü. 1262'de burada vali olan Cacaoğlu Nureddin Bey gelişmeyi ve nüfus artışını göz önüne alarak imar faaliyetine girişerek yeni bir cami, han ve dükkânlar yaptırdı[5].

Kent daha sonra Osmanlı Devleti'nin ilk sancak merkezi oldu. Kısa süre sonra Bursa'nın başkent olması üzerine önemini kaybetti. Evliya Çelebi ve Kâtip Çelebi birbirine benzer övücü cümlelerle kentten söz ederken Ilıca mevkiine dikkat çekmekte, fakat burasının Bursa kaplıcaları kadar görkemli olmadığını belirtmektedirler[6]. XVI. yüzyıl kaynaklarından kentin sekiz mahallesi olduğunu öğrenmekteyiz.

Eskişehir'e ait tek minyatür 26 Aralık 1536'da Nasühü's Silahi'nin (Matrakçı) minyatürü Kanuni Sultan Süleyman'la birlikte gittiği Irak Seferi dönüşünde, ordu Eskişehir'in Ilıca alanında konakladığı sırada çizdiği minyatürdür. Minyatürde bugün hâlâ ayakta olan yapıları tespit etmek mümkündür[7].

17. yüzyılda Eskişehir, ülkenin genel durumuna paralel olarak gitgide içine kapalı ve fakir bir kent haline gelmiştir. Çevreyi haraca bağlayan Kürd Ali gibi eşkıyalar şehir halkına zor günler yaşatmıştır[8].

Ülkede belediyeler oluşunca, Eskişehir idarî olarak 19. yüzyılın ilk yarısında, Hüdavendigar eyaletinin kazalarından Bilecik kaymakamlığına bağlandı[9]. 1864 Vilayet Nizamnamesi nin yürürlüğe girmesinden sonrada bu durum değişmedi ve Eskişehir, 1867 yılında yeni kurulan Hüdavendigar vilayetinin Kütahya sancağına bağlı bir kaza oldu[10].

---

[5] 1262'de Eskişehir'de vali olarak bulunan Cacaoğlu Nureddin 1272'de bir vakfiye düzenlemiştir. (Vakfiye için bkz. Ahmet Temir, **Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça Moğolca Vakfiyesi**, Ankara 1989, s.97,202). Buna göre Eskişehir'de bulunan 17 mescit ve 2 zaviyeyi tamir ettiren vali yeni bir cami yaptırmış ve caminin yanında faaliyete geçen hanın ve çarşıdaki dükkanların gelirini cami ve mescitlere vakıf yapmıştır.

[6] Evliya Çelebi, **Seyahatname**, İstanbul 1314, c. III, s. 12 ve devamı. Katip Çelebi, **Cihan-nüma**, İstanbul, 1144, s. 631-633.

[7] 16. yüzyılda Eskişehir hakkında bkz. Halime Doğru, **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, İstanbul 1992, s. 45 ve devamı. Nasuhü's Silahi (Matrakçı), **Beyanı-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn**, Ankara, 1976, 109 B.

[8] Kürd Ali özellikle hamamları basıp kadınları kaldırdığı için dehşet saçıyordu. (**Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühime Defteri, No.73, s. 125, 174, 420 ve 586)**

[9] **Orta Mahalle ve Paşa Mahallesi Temettuat Defterleri, TMT,7840 ; TMT, 7838**

[10] 19. yüzyılda kurulan yeni eyalet teşkilatı hakkında bkz. Stanford J. Shaw-Ezel Kural Shaw, **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul: 1983, c. II. s. 76; Musa Cadırcı, "Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)" **Belleten,** s. 1115-1240, Ankara 1988; Musa Çadırcı, "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", **Belleten**, c. XXXIV (1970), s. 409-420 ; Yusuf Oğuzoğlu-Feridun Emecan, " Eskişehir " **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, c.XI, İstanbul 1995, s.401.

Levent Şahverdi Arşivi

Yeni idari düzenlemeye göre 1871 yılında Tevfik Efendi kazaya ilk kaymakam olarak tayin edildi. Sabit Efendi belediye başkanı oldu. Belediye Meclisinin üyeleri ise Eskişehir'in ileri gelenlerinden oluşuyordu:

Veli Ağa, İsmail Bey, Hacı Çakır Ağa, Agop Ağa gibi[11].

1885'de belediye ve kaymakamlığa bağlı çalışan memur sayısında artış gözlenmektedir[12]. İdarî yapıdaki yeni düzenlemeler kentte kendisi hissettirmiş, inşaat sektörü canlanmıştır. Yeni oluşturulan memurluklar arasında Reji memuru gibi memurluklar ta bulunuyordu. Memurlar içinde azımsanmayacak sayıda Müslüman olmayan memur da vardı.

Mehmed Reşid Bey 1900 yılında kaymakam olarak Eskişehir'e geldiğinde kaymakamlıkta ve belediyede çok sayıda gayrimüslim memur olduğunu gördü. Hambo Efendi, Rum Metropoliti Kili Yorgi Efendi, Hosep Efendi, Maviros Ağa gibi. Bu sırada Damat Beyzade Nuri Bey belediye başkanı idi[13].

Demiryolunun[14] kente ulaşması ile birlikte Eskişehir'in stratejik önemi arttı[15]. 1914 yılında yapılan idarî düzenleme sırasında Eskişehir sosyal ve ekonomik gelişme göz önüne alınarak sancak merkezi haline getirildi. 30 Aralık 1914'te bağımsız bir mutasarrıflık oldu[16].

---

[11] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar 1287,** s. 88. Ayrıca diğer belediye başkanları için bkz. İhsan Güneş-Kemal Yakut, **Osmanlıdan Cumhuriyet'e Eskişehir (1840-1923**), TC. Anadolu Üniversitesi Yayınları: No.1724, Edebiyat Fakültesi Yayınları: No. 25, Eskişehir 2007, s.18-19.

[12] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1302**, s.300.

[13] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1315,** s. 226 vd. Halime Doğru "XX. Yüzyıla girerken Eskişehir'de Kaza ve Belediye Yönetimi ile Nüfus Hareketi", **Anadolu Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi,** c. 2, s. 1, Eskişehir 1989, s. 183 – 223. Bu makale ile ilgili eleştirel bir bakış için bkz. Güneş- Yakut, a.g.e., s.17, (dipnot 68)

[14] Demiryollarının Osmanlı Devletinde yapımı, borçlanmalar vs ile ilgili bkz.Edward Mead Earle, **Bağdat Demiryolu Savaşı**, (Çev: Kasım Yargıcı) , Milliyet Yayınları, İstanbul 1972; Donald Quataert, **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908),** (Çev. Sabri Tekay), Yurt Yayınları, Ankara 1987; Donald Quataert, " 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları " **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c. 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1985; **Osmalı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950,** (Derleyenler: D. Quataert-E.J. Zürcher), (Çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul 1988; Vahdettin Engin, **Rumeli Demiryolları**, Eren Yayınları, İstanbul 1993; Orhan Kurmuş, **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,** (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara 1982; Lothar Rothaman, **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, (Haz: Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul:1982; Murat Özyüksel, **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul 1988.

[15] İstanbul-Eskişehir Tren seferleri 19 Haziran 1892 de başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ayla Efe, **Eskişehir Demiryolu**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 1998, s.53.

[16] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) İrade-i Dahiliye, 19 Cemaziyelevvel 1330** ; **Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva**, Eskişehir 1332.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu nedenle, I. Dünya Savaşı sırasında padişahın ve hükümetin geçici olarak İstanbul'dan Eskişehir'e taşınması düşünüldü. Padişah ve yakın çevresi için kentte uygun konutlar hazırlandı. Ancak Çanakkale Cephesi'ndeki savaşın başarıyla sonuçlanması üzerine bu girişim sonuçsuz kaldı[17].

Eskişehir Sancağı kurulduktan sonra, girişimci bir kişiliğe sahip olan Zekai Bey ilk mutasarrıf olarak kente geldi. İttihat ve Terakki üyelerinden olan Zekai Bey İttihat ve Terakki'nin çalışmalarına uygun çalışmalar yaptı ve Eskişehir'de görev yaparken 1918'de Eskişehir Çiftçi Bankası'nın kuruluşunda faal rol oynadı. Daha sonra göreve gelen Mutasarrıf Sami Bey ve Hilmi Bey ise itilafçılarla paralel hareket ettiler. Nitekim 4 Ekim 1919'da Hilmi Bey öldürüldü[18].

Nüfus

Kentin nüfus hareketini incelemek için istatistikî bilgi gerekmektedir. Ne yazık ki bu konuda yeterli veri yoktur. Osmanlı Devleti'nde ilk nüfus sayımı II. Mahmud zamanında 1831 yılında yapıldı[19]. O tarihte henüz sancak olan Eskişehir kaza ve nahiyeleri ile birlikte sayıldı. Kentte askerlik çağında olup, vergi verebilecek durumda olan 6.754 kişi kayda geçirildi. Bu sayının hane olarak değerlendirilmesi de olanaksızdır, çünkü bir hanede her zaman birden fazla erkek bulunma olasılığı vardır. İyimser bir görüşle yaklaşık kent nüfusunu bulmak için iki kat sayısını kullanırsak 6.754 x 2 = 12.508 sayısını bulabiliriz[20].

Eskişehir ve çevresi 1843 tarihinden itibaren göç almaya başlamıştır. 1843 tarihli irade ile Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli rol oynayan Kayı Boyu'nun Karakeçili Aşireti, Hüdavendigar vilayetine iskân edildi. Bunlardan 400 hane Eskişehir kazasında 15 köye yerleştirildi. Ancak kırsal kesimde yaşamaya alışkın oldukları için genelde kente gelmediler[21].

---

[17] **Cumhuriyetin 15. Yılında Eskişehir,** İstanbul 1938, s.32; Ali Fuad Türkgeldi, **Görüp İşittiklerim,** TTK, Ankara 1987, s.117.

[18] Güneş-Yakut, a.g.e., s. 170-177; Gothard Jaeschke, **Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi**, Ankara:1970, s.68; Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan**, Milli Mücadelede Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002, s.39-42.

[19] Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı**, Ankara 1943, s.8 vd.

[20] Ömer Lütfi Barkan, " Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi ", **Türkiyat Mecmuası**, c.X, İstanbul 1953, s. 9. Osmanlı hanesini ortalama 5 kişi kabul etmiştir; Nejat Göyünç, " Hane Deyimi Hakkında ", **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi,** S.32, İstanbul 1979, s.331-348. Savaş, göç ve salgın hastalık dönemlerinde bu katsayının 2 ye kadar düştüğünü belirtmektedir.

[21] Güneş-Yakut, **a.g.e.,** s.29.

Levent Şahverdi Arşivi

1877–78 Osmanlı – Rus savaşındaki yenilgiden sonra Müslümanlar orda bulundukları yerleri boşaltarak Anadolu'ya geldiler. Bunların bir bölümü Eskişehir'e yerleşti. Balkan ve I. Dünya Savaşı sırasında da göçmenler için burası çekiciliğini korudu. Kentte adeta nüfus patlaması yaşandı[22]. Odunpazarı semtindeki mahallelerle sınırlı olan kent bu kadar nüfusu barındıramayınca Kırım ve Rumeli göçmenleri Porsuk Çayı'nın sol yakasına kurulan yeni mahallelere yerleştirildi. Daha sonra Balkanlar'dan gelen göçmenler de bu mahallelere yerleştirildi[23].

20. Yüzyılın Başında Eskişehir'deki Gelişmeler

19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Eskişehir'i toplumsal ve ekonomik açıdan en fazla etkileyen olay demiryolunun Eskişehir'e ulaşması ve buradan Konya ve Ankara'ya doğru devam etmesi olmuştur. Haydarpaşa'dan gelen ilk tren 19 Haziran 1892'de Eskişehir istasyonuna ulaşmıştır[24]. Kurulan Cer Atölyesi çok sayıda Eskişehirliye iş alanı açmış, buradan yetişen gençler daha sonra yeni kurulan fabrikalarda yetişmiş eleman olarak çalışmışlardır.

1895'te bütün ülkede görülen kolera salgını Eskişehir'de de kendini hissettirmiştir. Ölümler birbirini takip etmeye başlamıştır. Nüfus artışı, sağlıksız koşullar ve kısmen halkın korunma tedbirlerine dikkat etmemesi bunun başlıca nedeniydi. Eskişehir'e tayin edilen Dr. Bronkovski Paşa ve Dr. Rasim Efendi[25] hastalığı tedavi ve halkı bilinçlendirmek için büyük çaba sarf etmişler fakat başarılı olamamışlardı. Sonunda İstanbul hükümeti küçük çaplı karantina uygulanmaya başlamıştı. İlk aşamada Eskişehir'e yapılan posta ve tren seferleri durduruldu. Daha sonra kente giriş-çıkışlar kontrollü bir hale getirildi[26].

Hastalıklara ve göçe rağmen kentin gelişmesi devam ediyordu. 1912 yılında kente gelen Mehmet Ziya gördüklerini anlatırken Eskişehir'de 25 cami, 7 mescit, 14 medrese, 4 kilise, 24 han, 4 kaplıca olmak üzere 6 hamam,

---

[22] Necdet Tunçdilek, "Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Bir Bakış", **İ.Ü. İktisat Fakültesi Mecmuası**, c.XV, No: 1-4, s.2 vd ; Mirza Bala, " Çerkesler ", **İslam Ansiklopedisi**, c.3, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, s. 384.

[23] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1313,** s.290.

[24] **Başbakanlık Osmanlı Arşivi, İrade-i Hususiye**, Genel No. 247, Hususi No: 93, 26 Zilkade 1312. **İrade-i Hususiye**, Genel No 111, Özel No. 10, Şevval 1311 / 1895. **Sabah,** 15 Haziran 1308 / 1892.

[25] **B.O.A , Sıhhıye İradeleri** No 1484, s.2. B. O. A., İrade – i Hususiye No 1078, s. 74.

[26] **B.O.A. İrade-i Hususiye** No 1122 s. 144.

Levent Şahverdi Arşivi

61 kahvehane, 17 okul, 500 dükkân ve mağaza, 3 resmî daire ve Kurşunlu Camii külliyesi içinde bir Mevlevihane bulunduğunu yazmıştır. Ayrıca o sırada kentin çeşitli yerlerinde 50 adet çeşme yapılması için çalışmalar devam ediyordu[27].

1909 yılında Eskişehir'de büyük bir sel felaketi oldu[28]. Porsuk çayı üzerinde baraj yapılıncaya kadar benzer sel felaketleri Eskişehir için sorun yaratmaya devam etti.

1908 yılında Meşrutiyetin yeniden ilanı Eskişehir'de büyük şenliklerle kutlandı. Kısa bir süre sonra Eskişehir'de de İttihat ve Terakki'nin karşısında Hürriyet ve İtilaf Fırkası kurulma çalışmaları başladı. Zeytunzade Tevfik Bey'in yönlendirmesiyle Eskişehir'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın bir şubesi açıldı ve 3-4 bin kişi üye olarak kaydedildi[29]. Zeytunzade ve Tevfik Bey'in gayretine rağmen Hürriyet ve İtilaf Fırkası kent merkezinde 1912 seçimini kaybetti.

1912 yılında yaşanan siyasî çalkantılar kentin ekonomisini olumsuz yönde etkiledi. Eskişehir Ticaret Borsası işlemez hale geldi. Ancak durumdan haberdar olan hükümet müdahale edince Ticaret Borsası çalışmalarını düzenli şekilde sürdürebildi[30].

I. Dünya Savaşı sırasında bütün olumsuz koşullara rağmen kentte bazı binaların yapılmasına öncelik verildi. Bu dönem içinde en önemli girişim Eskişehir Gureba hastanesi'nin yapımı idi[31].

Hastane yapımı için ayrılan ödenek kısa zamanda bitince bina eski Eskişehir mebusu Nail Bey'in bağışı ve sancak meclis üyesi Şeyh Nuri Efendi'nin önerisi ile lületaşı, kereste ve kil üzerine konan ek vergiden elde edilen gelirle tamamlanabildi.

---

[27] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar 1316**, s. 346; Mehmet Ziya, **Bursa'dan Konya'ya Seyahat**, İstanbul 1912, s. 188; **B.O.A. İrade-i Dahiliye** No 5007, 1031, s. 27, 25.

[28] **B.O.A. İrade-i Hususiye** No 230, s. 2.

[29] Hürriyet ve İtilaf Fırkası hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, c. I, İstanbul 1988, s. 27. İhsan Güneş, "1912 Seçimi ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar", **Belleten**, c. LVI, Ağustos 1992, s. 216; Ali Birinci **, Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.

[30] **B.O.A. Dahiliye Nezareti, İdare Kalemi**, No 2472, 112-1,3. Mehakim-i Nizamiye-i Cezaiyece belirlenen yüksek para cezaları sayesinde komisyoncu ve simsarlar düzenli çalışmaya başladı.

[31] **B.O.A, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemi**, 1675, 11 / 27 2 Zilkade 1334. **Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva,** Eskişehir 1332, s. 23.

Levent Şahverdi Arşivi

İşgalden Kurtuluşa Eskişehir

I. Dünya Savaşı sonunda Mondros Mütarekesi imzalanır imzalanmaz İngilizler stratejik önemi bulunan Eskişehir istasyonunu işgal ettiler[32]. Eskişehir halkı, İngilizleri destekleyen Mutasarrıf Hilmi Bey'e rağmen işgale tepki gösterdi. Daha sonra İzmir'in işgalini de şiddetle protesto ettiler[33]. Nutuklar söylendi, beyannameler dağıtıldı, yetkili makamlara telgraflar çekildi.

İstanbul Hükümetinin ve İngilizlerin baskısına rağmen, Eskişehir, Sivas Kongresi'ne (4-11 Eylül 1919) üç temsilci gönderdi. Bunlar taş ocağı sahibi Sipahizade Halil İbrahim Bey, Tüccar Bayraktarzade Hüseyin Bey ve Hüsrev Sami Bey (Kızıldoğan) idi[34].

İngilizlerin İstanbul'u işgali üzerine Anadolu'da bunlara karşı büyük bir nefret ve kin belirmişti. Bunu fark eden İngilizler, Afyonkarahisar' daki Hint Taburunu da Eskişehir'e alarak, buradaki kuvvetlerini bir alaya yaklaştırmıştı. Ancak Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları, demiryollarının özel önemi dolayısıyla İngilizleri buradan uzaklaştırmaya kesin olarak karar vermişti. Batı Cephesi Umum Kuvâ-yı Milliye Komutanı Ali Fuat Paşa'nın emri ile 17-18 Mart 1920 gecesi, 24. Tümen karargahı, bir süvari bölüğü ve 143 ncü Piyade Alayı Tümen Komutanı Yarbay Mahmut'un emrinde Eskişehir'e sevk olundu. Birlik ertesi sabah Eskişehir'in doğusundaki Ağapınar istasyonuna indirildi. Birliğin Eskişehir'e hakim tepeleri ve önemli diğer yerleri işgale başlamasına rağmen İngilizler herhangi bir müdahalede bulunmadı. 20 Mart 1920'de İngilizler, Tümen Komutanı Yarbay Mahmut Bey'in yaptığı kesin uyarı (ültimatom) üzerine telaşa düşerek üç askeri trenle Eskişehir'i boşalttı[35]. Ancak 22 Haziran 1920 Bursa, Uşak ve Nazilli hattından taarruza geçen Yunan kuvvetlerinin ileri harekâtı ile birlikte Ethem olayının eşzamanlılığı kentte yeni sıkıntıların yaşanmasına yol açtı[36].

---

[32] İsmail Yıldırım, **Milli Mücadelenin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919-20 Mart 1920)**,Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayını, Eskişehir 1998, s. 19-20. Tayyib Gölbilgin, **Milli Mücadele Başlarken**, c. I, Ankara 1985, s. 3. Sabahattin Selek, **Milli Mücadele**, c. I, Ankara 1982, s. 67-70; Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan**, a.g.e.,** s. 7.

[33]**Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 3nci Kısım**, s.96-98; Güneş-Yakut, **a.g.e.,** s.148-158

[34] Uluğ İğdemir, **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara:1986, s.99-105 ; **Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basım evi Ankara 1999, s. 464 ; Suna Kili, **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1962, s. 38.

[35] **Türk İstiklal Harbi** II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım, **a.g.e.,** s.100-101

[36] Bu taaruzun sonuçları için bkz. **Genkur. ATASE. Arşivi**, Dosya No.395, Klasör No: 672, Gömlek No: 21.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanlıların Bursa'dan Eskişehir yönüne ileri harekâtı 6 Ocak' ta başladı. Üç günlük yürüyüşten sonra İnönü mevzileri önüne gelindi[37]. 10 Ocak 'ta Yunanlılar taarruzlarına devam ederek İnönü mevzilerinin kuzey kanadına girmeyi başardılar, Güney Cephesi'nde ise kayda değer bir olay meydana gelmedi[38]. Bu süreç içerisinde bir yandan Eskişehir'den İnönü'ye takviye birlikler yetiştirilmeye çalışılırken, diğer yandan Alman cephaneleri de Eskişehir'e ulaştırılmaya çalışılıyordu[39]. İki günlük çetin muharebeden sonra[40] kazanılan I. İnönü Zaferi (6-11 Ocak1921) düşmanın moralini bozdu ve süratle geri çekilmek zorunda kaldı[41]. Böylece TBMM'nin oluşturduğu düzenli ordu ilk sınavını başarıyla vermiş oldu. Türkiye'de moraller yükseldi, savaşın kazanılacağına olan inançla birlikte savaşa da katılım artmaya başladı. Ülkenin çeşitli yerlerinden TBMM'ne Orduyu kutlayan telgraflar çekildi ve meclisteki konuşmalarda[42] ve basında düzenli ordu övüldü[43].

Bu sırada Yunanistan'da tekrar kurulan Konstantin idaresi İtilaf Devletleri'ne ve özellikle İngilizlere olan bağlılıklarını I. İnönü Muharebesi ile ispat etmişti. Bu nedenle İngilizler Yunanlıları yeniden korumaya başlamıştı. Diğer taraftan İngilizler, yeni doğan, kuvvetli ve emin bir geleceğe aday görünen Türk Milli Hükümeti'ni bu amaca ulaşmadan boğmak ve onun henüz küçük, fakat fedakar ordusunu ortadan kaldırmak istiyordu. Bu amaçla Yunanlıları ikinci ve esaslı bir saldırıya yöneltti[44]. 23 Mart ta ilerlemeye başlayan yunan birlikleri 27 Martta İnönü mevzii ile temasa gelerek taarruza geçti. 28 Mart'ta Metristepe ve Kanlısırt'ta şiddetli çarpışmalar yaşandı. Bu mevkiiler iki taraf arasında sürekli el değiştirdi[45]. Mustafa Kemal'in olaylara anında ve yerinde müdahaleleriyle (Meclis Muhafız Taburunun cepheye sevki vs.) 1 Nisan 1921 saat 18 30 da savaş başladığı yer-

---

[37] Sebahattin Selek**, Milli Mücadele (Millî Mücadele),** c. 2, Örgün Yayınları, İstanbul 1982, s.951-952

[38] **Türk İstiklal Harbi** II. Cilt, Batı Cephesi 3nci Kısım, s.121.

[39] **Genkur. ATASE. Arşivi**, Dosya No.7632, Klasör No: 696, Gömlek No: 123.3,

[40] Zayiat raporları için bkz. **Genkur. ATASE. Arşivi**, Dosya No.7689, Klasör No: 693, Gömlek No: 131.1.

[41] **Genkur. ATASE. Arşivi**,, No: 7668, Klasör: 692, Gömlek: 145, Belge: 5, ; **Türk İstiklal Harbi** II. Cilt, Batı Cephesi 3nci Kısım, a.g.e., s.124; **Askeri Tarih Belgeler Dergisi**, Yıl: 52, Sayı: 116, Haziran 2003, s. 6-7, Belge no: 4279.

[42] **Genkur. ATASE. Arşivi**, Dosya No.7901, Klasör No: 694, Gömlek No: 75.8 ; **TBMM Zabıt Ceridesi**., Devre. 1, İçtima senesi: 2, c. 7.,TBMM Basımevi, Ankara 1954, s. 278-290.

[43] Basındaki yazıların bir kısmı için bkz. Güneş- Yakut, **a.g.e.,** s.204-209

[44] **Türk İstiklal Harbi,** II. Cilt, Batı Cephesi 3nci Kısım, s.277 .

[45] Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan**, a.g.e.,** s. 77.

Levent Şahverdi Arşivi

de bitti. Cephe Komutanı İsmet Bey Metristepe' ye giderek ünlü raporunu yazdı[46]:

"*Saat 18:30 Metristepe'den gördüğüm vaziyet: Gündüzbey kuzeyinden sabahtan beri sebat eden ve artçı olması muhtemel bulunan bir düşman müfrezesi sağ cenah grubunun taarruzuyla gayrımuntazam (dağınık) olarak çekiliyor. Yakından takip ediliyor. Hamidiye tarafında temas ve faaliyet yok, Bozüyük yanıyor. Düşman binlerce ölüleriyle doldurduğu muharebe meydanını silahlarımıza terk etmiştir* [47] ". Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği yanıtta gerçekten tarihe not düşecek " *Siz orada yalnız düşmanı değil, milletin makus talihini de yendiniz*.." ifadesi yer almıştı[48]. Yunan askerlerinin Afyon ve Uşak hattına çekilmesi sırasında çatışmalar üç gün daha sürdü.

Yunan tarafında ise yenilginin intikamını almak, Sevr Antlaşması'nı TBMM'ye kabul ettirmek ve İtilaf Devletleri katındaki itibarını yeniden sağlaştırmak gibi nedenlerle saldırı hazırlıkları hızlandı. Büyük bir sezgi gücüne sahip olan Mustafa Kemal 9 Temmuz'da Eskişehir'e hareket etti.[49] 10 Temmuz 1921'de başlayan Yunan saldırısı kısa bir zaman sonra Eskişehir önüne kadar uzandı. 18 Temmuz'da Mustafa Kemal, Karacahisar köyündeki Batı Cephesi karargâhına geldi. Eskişehir'in boşaltılmasına karar verildi[50]. 19 Temmuz günü Mustafa Kemal kenti terk edenleri bizzat trenlere bindirerek yolcu etti[51]. Ankara, Kayseri, Kırşehir'e kadar devam eden bu göçe aileler yaşadıkları olayları hayatları boyunca hüzünle hatırlamışlardır. Yolculuk sırasında 3 aylık bebeği ağlayarak etrafı rahatsız etmesin diye ona Afyon veren annenin durumu göçün dramatik boyutunu anlatmaya yeterli olsa gerekir[52].

---

[46] Fahri Belen, **Türk Kurtuluş Savaşı**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları : 542, Atatürk Dizisi :18, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s.314.

[47] İsmet İnönü, **Hatıralar**, 1. Kitap, (Haz: Selahattin Tansel), Bilgi Yayınevi, Ankara 1985, s.248; Gazi Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk-Söylev**, c.2, TTK, Ankara 1987, s.774; Metnin orijinal belgesi için bkz. **Askeri Tarih Belgeler Dergisi,** Y. 52, S. 16, Haziran 2003, s. 28-29.

[48] **Atatürk, a.g.e.,** s.776; Metnin orijinal belgesi için bkz. **Askeri Tarih Belgeler Dergisi,** Y. 52, S. 16, Haziran 2003, s. 28-29.

[49] **Genkur. ATASE. Arşivi**, Dosya No.859, Klasör No: 672, Gömlek No: 106.1.

[50] İnönü'den hareket eden ordunun Eskişehir-Seyitgazi Muharebeleriyle Sakarya'nın doğusuna kadar çekilinceye kadar yaptığı muharebe ve yürüyüşlerin raporları için bkz. **Genkur. ATASE. Arşivi**, Dosya No.88, Klasör No: 1390, Gömlek No: 46.6 ; (E) Tümgeneral Fahri Aykut**, İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri**, (Yay. Haz. Dr. Öğ. Alb. Ahmet Tetik, Arş. Uzm. Melike Ceyhan), Genkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006, s. 117-158.

[51] Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan**, a.g.e.,** s.83-101; **Türk İstiklal Harbi,** II. Cilt, Batı Cephesi 4nci Kısım, s.364vd.

[52] Sağlığını kaybetmediği için şanslı olan bu bebek daha sonra İTÜ inşaat Fakültesi'nde üç devre dekanlık yapmış olan Prof. Dr. Talat Müftüoğlu'dur. (1921-1992). Eskişehir'in boşaltılması hakkında bkz. Halide Edip Adıvar, **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1962, s. 203 vd.

Levent Şahverdi Arşivi

19 Temmuz'da boşaltılan kent 20 Temmuz günü Yunanlılar tarafından işgal edildi[53]. Yunan karargâhı Eskişehir'e taşındı. Kent 2 Eylül 1922[54]'ye kadar, 1 yıl, 1 ay, 14 gün Yunan işgalinde kaldı. Yunan ordusu, terk ederken kente büyük zarar verdi. Giderken büyük bir yangın çıkardılar yangında Tuz ve tahıl Pazarı, Köprübaşı, İhsaniye, Hoşnudiye mahalleleri tamamen, Sivrihisar caddesi, Hacı Alibey Mahallesi kısmen ve Akarbaşı Mahallesi'nde 8 hane yandı. İstasyonun çatısı ise bombalarla tahrip edildi.

Ortalama bir hesapla Eskişehir'de 1.800 dükkân ve 2.000 civarında ev yanmıştı. Sonuçta Yunan işgalinden kurtulan kentte onarılacak pek çok yapı ve sarılacak yara vardı. Onarılacak yapılar arasında 4 un fabrikası, 5 yapağı fabrikası, 2 değirmen, 5 cami, 2 hamam, Fransız ve Alman okulları, Dursun Fakih Mektebi ve Porsuk çayı üzerinde 3 köprü bulunuyordu[55].

Mustafa Kemal Atatürk'ün 15 Ocak 1923 tarihinde kente yedinci gelişlerinde Eskişehir halkının Millî Mücadeledeki fedakârlıklarını şu övücü sözlerle dile getirmiştir[56]:

Efendiler! Eskişehir' i ve Eskişehir halkını çoktan tanırım. ……Eskişehir halkı, içinde ve yakınında düşman kuvveti mevcut olduğu ve bizimde elimizde kuvvet bulunmadığı zaman çok büyük vatanperverlik, milliyetperverlik ve azim ve kahramanlık göstermiştir. Ankara 'dan Ali Fuat Paşa tek başına buraya gelmiş ve bura halkı dahili ve harici kuvvet haline dönüşmüş olarak kendine iltihak etmiştir. Bunun üzerine İstanbul kuvveti kaçmış ve İngiliz kuvveti atılmıştır.

İşte Eskişehir halkı bu güzide vasıflarla bezenmiş bir halktır.

Eskişehir halkı bize çok yardımlarda bulunmuştur. Bu yardımları ordu ve millet namına tekrar etmek suretiyle vazifemi yapıyorum.

Ondan sonra askeri harekât icabı olarak ordumuz Eskişehir ve Eskişehir halkına bir fedakârlık yüklemek mecburiyetinde kaldı. Bu fedakârlık büyük zayiatı icap ettiriyordu. Fakat ordu, mevcudiyetini kurtarmak için ve mevcudiyetini kurtardıktan sonra bu zayiatı telafi eylemek üzere

---

[53] İşgal sırasında yerli halktan bazıları Yunanlılarla işbirliği yapıp, onlara rehberlik ederek kendi vatandaşlarına eziyet etmişlerdir. Bkz. Güneş- Yakut, a.g.e., s.221-223.

[54] **Genkur. ATASE. Arşivi**, Sıra No.8864, Kutu No: 1784, Gömlek No: 118.

[55] Anadolu'da Yenigün, 31Ağustos, 3 Eylül, 7 Eylül, 8Eylül 1922; Em. Kur. Alb. Talat Yalazan, **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)**, c.2, Genkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994, s.9-53 ; Ali Sarıkoyuncu-Selahattin Önder-Mesut Erşan**, a.g.e.,** s.151-210; . Güneş- Yakut, a.g.e., s.234-238.

[56] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c.14, (1922-1923), Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 247-248.

Levent Şahverdi Arşivi

bu fedakârlığı istedi ve Eskişehir bu netice ile bir felakete uğradı. Bu felaket, düşmanın şehre girmesi ve burayı bir zulüm ve ateş yuvası haline koyması idi. Bu gün düşman atıldı. Buranın zayiatını gözlerimizle görüyoruz. Yanmış, yıkılmış, ahali zarara uğramıştır. Bu, bütün millet için fedakârane bir hareket idi ve bu şehir halkı ona göğüs gerdi, tebrik ederim.

Eğitim

Osmanlı İmparatorluğunda 19.yüzyılda eğitimin çağdaşlaşmasına büyük bir önem verilmişti. Ülkenin çeşitli yerlerinde yeni yeni okullar açılmaya başlamıştı. Eskişehir de bu gelişmenin içinde bulunan yerlerden biri olmuştu. Zira 19.yüzyılın ikinci yarısında, 1878'de bir Rum mektebi açılmıştı. Buraya 250 erkek 110 kız öğrenci devam ediyordu[57].

20. yüzyılın başında ise Eskişehir'de 18 Medrese ve bu medreselerde okuyan 500 öğrenci vardı. Ancak Eskişehir'e bir de Rüşdiye mektebi açılmıştı. Bu mektepte 4 öğretmen 107 öğrenciye ders veriyordu[58].

Demiryolunun Eskişehir'e gelmesi ile birlikte kentte misyoner okulları da açılmıştı. Bunlar demiryolu şantiyesinde çalışan Avrupalıların çocuklarına eğitim verdiği gibi, gayrimüslim çocukları da okullarına kabul ediyorlardı. 1891'de "Freres Francais de Saint Augustin de e Assomption" ortaokulu kuruldu. Bu okul İzmit ve Konya'dan sonra aynı amaçla kurulan okulların üçüncüsü idi[59].

41 erkek öğrencisi olan bu ortaokulun yanında 75 kız öğrencinin yararlandığı bir de kız okulu açıldı. Kısa zaman sonra Soeurs de Cherite adlı bir ilkokul da ortaokullara öğrenci yetiştirmek üzere açıldı. Almanların da 30 erkek, 30 kız öğrencisi olan bir ilkokulu bulunuyordu[60].

Eğitim konusundaki bu karmaşa Eskişehir sancak merkezi oluncaya kadar devam etti[61]. 1914'te okulların binaları araç gereçleri elden geçirildi. Öğretmen yetiştirmek için yeni programlar hazırlandı. Annelerin çocukla-

---

[57] Halime Doğru (Proje Yöneticisi), **Eskişehir'den Dünyaya 70. Yılda Esbank,** s.6. Türkiye Toplumsal Tarih Vakfı Kurum Tarihi Çerçevesinde 1997 tarihinde hazırlanmış olup basılmamıştır.

[58] Doğru, y. **a.g.e.,** s.6

[59] Bu konu ile ilgili bkz. **Maarif Salnamesi, Eskişehir**. **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar**, **1315,** s, 304. ve **Yurt Ansiklopedisi** s. 2839.

[60] Doğru, y. **a.g.e.,** s.6

[61] **Eskişehir Sancağı Üçüncü Devre-i İçtimaiye Meclis-i Umumi Mukareratı, 1333 Adi ve Fevkalade Büdçesi**, Eskişehir Liva Matbaası 1332, s.17; **Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva**, Eskişehir 1332, s.12.

Levent Şahverdi Arşivi

rını daha iyi yetiştirebilmelerini sağlamak için anaokullarının açılması programlandı. 1915'te Eskişehir'de ilk anaokulu açıldı. Buraya İstanbul öğretmen okulundan bir hanım atandı[62].

1914'te ilköğretim okullarının binaları ve dershaneleri yetersiz durumdaydı. Yeni kurulan mutasarrıflık bu sorunları kendi içinde çözmek ve yeni okullar yaptırabilmek için "zorunlu eğitim vergisi" koydu[63]. Toplanan paralarla Eskişehir'de Turan Numune-i İbtidai Mektebi yaptırıldı. Turan Mektebi 12 dershane, elişleri, doğrama sınıfları ve toplantı salonundan oluşan bir plana göre inşa edildi. 30 Aralık 1916 tarihinde yapılan bir törenle eğitime açıldı. Almanya'dan eğitim araçları getirildi ve yabancı dil olarak Almanca okutulmaya başlandı[64].

Yöneticiler, öğretmen bulmakta çok zorlandıkları için Ana ve ilköğretim okullarına öğretmen yetiştirmek amacıyla 1916 yılında Dârü'l Muâllimîn (Öğretmen Okulu) açıldı[65].

1916 yılında öğrencilere ve isteklilere hizmet etmek üzere bir kütüphane açılması için girişimde bulunuldu. İttihat ve Terakki hükümeti de bu iş için ödenek koymayı kabul etti. Sonuçta kütüphane Kurşunlu Camii bünyesinde 16. yüzyıldan beri korunan kitaplara yenilerinin de ilave edilmesi ile açıldı ve hizmete sunuldu[66]. 1920 yılında kentte Darü'l-elhân[67] kurulması için girişimde bulunuldu ise de belediyenin bu iş için destek bulamaması yüzünden girişim sonuçsuz kaldı[68].

Cumhuriyetin ilanından sonra kentte özellikle kadınların eğitimine önem verildi. Öğretmenler bir araya gelerek Muallimler Birliği'ni kurdular. Kent kütüphanesinde mesleki toplantıların yanı sıra eğlenceler de düzenleyerek halkın sosyalleşmesine katkıda bulundular. Genç kızların ve yetişkin hanımların okuma yazma öğrenmesi için Kadın Dershanesi açıldı. Adalet Hanım, Kadın Dershanelerinin en tanınmış ve aranan öğretmeni idi[69]. Yukarı Mahalle'de Kurşunlu Mektebinde açılan kursların her birine

---

[62] **TC Devlet Salnamesi 1925 1926**.
[63] **Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva**, **Eskişehir,** s.12.
[64] **Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva, Eskişehir,** s.17.
[65] **B.O.A. Dâhiliye Nezareti Umum-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemi 853, 9 / 2, 1334.**
[66] **B.O.A. Dâhiliye Nezareti Umum-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemi,** 1676, 11 / 27, 1334; Güneş- Yakut, a.g.e., s. 127-129.
[67] Darü'l-elhân, Darü'l-bedayi' (Kosevatuvar'ın eski adı) nin müzik ile uğraşan bir şubesi.
[68] **B.O.A. Dâhiliye Nezareti Umum-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemi,**1687, 11 / 27 1336.
[69] **Eskişehir'de Sakarya**, 6 Şubat 1927.

Levent Şahverdi Arşivi

50-60 hanım öğrenci katılmakta hatta hanımların bazılarının yaşlarının bir hayli ileri olduğu anlaşılmaktadır. Muallimler Birliği Türk Müziği Kursu da açtı. Buradan yetişen gençler kendi aralarında gruplar kurarak (Biskü Musiki Cemiyeti) halka açık konserler vermeye başladılar[70].

Mustafa Kemal (Atatürk)'in 15 Ocak 1923 te Eskişehir'e gelişinde[71] Mutasarrıf, Maarif, Orman Müdürü ve diğer idarecilerle yaptığı görüşmelerde kasaba (Eskişehir) nüfusunun 22 000, Öğrenci sayısının da 2 000'in üzerinde[72] olduğu anlaşılıyordu[73].

1925'te Eskişehir'deki 4 anaokuluna toplam 181 öğrenci devam ediyordu. 8 anaokulu öğretmeni çocukların eğitimi ile ilgileniyordu[74].

Basın[75]

II. Meşrutiyetin ilanı Türk gazeteciliğinde çok canlı bir devir açtı. Aynı hareketlilik yerel basında da görüldü. Eskişehir'de 22 Mart 1908 de *Nimet Gazetesi* çıkarılmaya başlandı. Haftada üç kez yayımlanan gazetenin sahibi Hafız M. Nazif idi[76]. Bunun yanında Eskişehir'de[77];

Eskişehir[78] (Her Şeyden Bahs Eden Osmanlı Gazetesidir): 12 Temmuz 1910; (sahibi: dava vekili Takiyüddin; haftada 2 kez çıkar.)

Hakikat [79] (Anadolu Sesleri): Yayına başlama tarih 7 Şubat 1911; (Sahibi: Mestan İsmail. İttihat ve Terakki yanlısı gazetede Hakkı Tarık (Us)

---

[70] **Eskişehir'de Sakarya**, 5 Mart 1928.

[71] Atatürk'ün Eskişehir'e bu gelişinde kenti ilgilendiren düşman tahribatı, ziraî ve iktisadî durum, Eskişehir ormanları, maarif, yollar, matbuat ve adliye ile ilgili konularda bilgi alış verişinde bulunmakla birlikte, ülkenin geçirdiği dönüşümler hakkında da genel bilgiler vermiştir. Bkz. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c.14, (1922-1923), Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 231-258.

[72] Gazi Mustafa Kemal Paşa: Erkek ve kız talebe miktarı ne kadardır? Maarif Müdürü: Dört yüz talebe Sungur mektebinde, üç yüz elli Turan mektebinde, iki yüz Sultani'de, iki yüz kız mektebinin birinde, diğerinde yüz elli, toplam talebe miktarı iki binden fazladır. **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c.14, (1922-1923), Kaynak Yayınları, İstanbul 2004, s. 237.

[73] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, c.14, s. 237.

[74] Doğru, Eskişehir'den Dünyaya…, s.8.

[75] Bu başlıkta verilen gazetelerin büyük çoğunluğunun sayıları olmadığından yayın politikaları verilememiştir.

[76] Turhan Baraz, **Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986),** Eskişehir 1988, s. 41-44; Şinasi Acar, "Eskişehir'de İlk Gazete", **Eskişehir Ticaret Odası Dergisi**, Sayı: 98, Eskişehir 2005, s. 86 ; Güneş-Yakut, **a.g.e.,** s.123.

[77] Baraz, **a.g.e.,** s. 41-44.

[78] Güneş-Yakut, **a.g.e.,** s.123

[79] Hakikat ve Eskişehir gazetelerinin kuruluş tarihi ile ilgili farklı bir yaklaşım için bkz. Güneş-Yakut, **a.g.e.,** s.124 (dipnot 396)

Levent Şahverdi Arşivi

başyazar, Mestan İsmail, Takiyüddin ve Ahmet Agayef yazar olarak görev yapıyordu.)

Metanet : 8 Mart 1912; (Sahibi: Mehmed Burhaneddin; haftada 3 kez çıkar.)

Kurultay (Halkın Hukukunu Müdafaa Eder): 9 Haziran 1915; (Sahibi: İdris Vehbi; haftada 1 kez çıkar.)

Karacahisar (Eskişehir Civarının Haftada Bir Çıkan Resmi Gazetesi): Haftada 1 kez çıkar.

Ahrar : 2 Eylül 1919; (Sahibi; Mehmet Fahreddin (Gökey))

İstikbal : 21 Temmuz 1920; (Sahibi ve sorunlu müdürü Hasan Basri Bey.) Önceleri 400 adet basılan gazetenin tirajı İsmet Paşa'nın himayesiyle 700'e kadar çıkmıştır.[80]

Yeni Dünya : 30 Ağustos 1920; (Sahibi Arif Oruç Bey.) Yeşil Ordu'nun politik nitelikteki yayın organı idi.Gazete yayımına Eskişehir'de son verdikten sonra Ankara'da *Seyyare Yeni Dünya* adı ile çıkarıldı.

Eskişehir'de Sakarya : 15 Kasım 1925; (Sahibi; Osman (Işın) Bey ve Ali Ulvi Bey.) Cumhuriyet Halk Fırkası'nın yayın organıdır. Başyazarı Hasan Basri Bey'dir.

KENTİN EKONOMİK DURUMU

Tarım ve Hayvancılık

Eskişehir, porsuk çayının suladığı tarıma elverişli bir ovaya bakan yamacın üzerinde kurulmuştur. Üretimde en önemli yeri buğday, arpa, mısır, çavdar, yulaf, nohut, mercimek, haşhaş, susam ve pamuk oluşturmuştur[81]. Kentin yakın çevresinde uygulanan geleneksel tarım modeli göçmenlerin gelmesiyle hızla değişmiş ve daha yüzyılın başında ovada modern tarım aletleri kullanılmaya başlanmıştır. Gelişmeyi göz önüne alan Eskişehir Meclis-i Umumiyesi 1916 yılında tarımın geliştirilmesi amacıyla 10 dönümlük bir numune tarlası oluşturmuştur. Ziraat öğretmeni Yuda Sami bu-

[80] Mehmet Önder, **Atatürk Eskişehir'de** (tarihsiz), s.47.

[81] Güneş-Yakut, a.g.e., s. 58. Ayrıca 1844 sonrası Toprak miktarı, toprağın kullanım alanları, Toplam hane içerisinde ziraat erbabı, Şehir merkezinde tarla ürünlerinden elde edilen miktar ve hasılat dağılımı için bkz. y.a.g.e., s.58-64.

Levent Şahverdi Arşivi

rada gübrenin tarımsal üretimdeki rolü üzerinde çalışmalar yapmaya başlamıştır[82].

Bu çalışmaların sonucunda üretilen ürünler, açılan Ziraat Müzesi'nde sergilenmiştir[83].

Sözü edilen numune tarlası daha sonra ıslah edilerek tohumluk üretilen ve yeni türlerin geliştirildiği bir istasyon haline getirilmiştir. Eskişehir Dry Farming Deneme İstasyonunda, 1931'den itibaren Numan Kıraç'ın yönetiminde, kuru tarım teknikleri, nadasın rolü ve usulleri üzerinde başarılı çalışmalar yapılmıştır. Artan buğday rekoltesi çabaların boşa gitmediğini açıkça gösterdi[84].

Eskişehir ve çevresinde günümüzde de olduğu gibi en fazla küçükbaş hayvan yetiştiriliyordu. Bunların arasında parlak ve uzun tüyleri nedeniyle tiftik keçisi tercih ediliyordu. Yapağı ve tiftik, kentin ihraç ürünü listesinin başında yer alıyordu[85].

Eskişehir, demiryolunun buraya ulaşmasından sonra ürününü dış pazara daha kolay ulaştırır duruma geldi. Bölge halkı daha kısa sürede üstün kalitede ürün elde edip kazanç sağlamanın yollarını aramaya başladı. Göçmenler bu konuda öncülük yaptı. Getirdikleri gelişmiş tarım tekniği ve iş disiplinleri ile örnek oldular. 1926 yılında yapılan bir sayımda vilayet dahilinde: 5.472 adet çeşitli özellikte pulluk, 857 mibzer, 266 tınaz makinesi, 215 kalbur ve 15 traktörün kullanıldığı saptandı[86].

Madencilik

Eskişehir'de, Osmanlı hükümetinin ve bölge halkının en çok önem verdiği ortak değer, yerin derin katlarında yığınlar halinde bulunan sarıya çalan beyaz renkte bir maden olan Lületaşıydı[87]. Eskişehir taşı olarak da adlandırılan bu taşın çıkarılması için 300 kuyu açılmıştı. " Astefe" olarak da adlandırılan lületaşı, 300 yılı aşkın bir süreden beri Sepetçi, Margı, Nemli, Karahöyük köylerindeki kuyulardan çıkarılmaktadır.

---

[82] Yuda Sami Efendi, potaslı, azotlu, fosfatlı kimyevi gübrelerin kullanımıyla yulaf, buğday, soğan, sarımsak yetiştirmekte aldığı olumlu sonuçları bir raporla yayımlamıştır. (Yuda Sami, **Eskişehir Livasının 1331 ve 1332 senesi Tecrübe tarlasının Kimyevi Gübre Netayicini Mübeyyin Rapordur,** İstanbul 1332, s. 10-27)

[83] **Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva, Eskişehir** 1332, s. 22.

[84] Doğru, Eskişehir'den Dünyaya…, s.8.

[85] Hayvancılık alanındaki gelişmeler için bkz. Güneş-Yakut, **a.g.e.,** s.69-81.

[86] Doğru, Eskişehir'den Dünyaya…, s.8.

[87] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar**, 1295 , s.123

Levent Şahverdi Arşivi

Lületaşı çok daha eskiden beri bilinmektedir. Taş 1173 tarihinde Eskişehir'e de uğrayan Arap gezgin Ali b. Ebubekir el-Herevi'nin de dikkatini çekmiştir. İslam ülkesinin bir köşesinde, Küffar sınırında bir şehirde, acayip bir taş bulunduğunu eserinde belirtmiştir[88].

Lületaşı, yeraltından çıkarıldığında veya su içinde bekletildiğinde sabun gibi yumuşak bir özellik taşımaktadır. Böylece üzerinde her türlü figürü çalışmaya uygun bir malzeme haline gelmektedir.

Yüzyılın başında ihraç ürünü olarak taş, sırmalı, birim malı, pembeli, dökme, parçalı pamuklu olmak üzere beş sınıfa ayrılıyordu. Ayrıca bunlar 11 cinse ayrılıp ambalajlandıktan sonra gönderiliyordu. Devlet de bu maden ticaretinden önemli ölçüde vergi elde ediyordu[89].

Lületaşının çok çeşitli alanlarda kullanılmış olması ününü yurtdışına da taşımıştı. Nikotini emme özelliği çok erken fark edilen lületaşı daha çok sigara ağızlığı, çubuk, pipo yapımında kullanılmıştır. Büyük parçalar sanatkârların elinde gerçek sanat eserine dönüşürken küçük parçalardan tespih, kolye, bilezik yapılmıştır. Günümüzde, oyma sırasında ortaya çıkan ince toz dahi ziyan edilmeyerek bazı katkı maddeleri ile harman edilip sıkıştırma yöntemi ile zarif süs eşyaları haline dönüştürülmektedir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında lületaşı esnafı ve ihracatçısı Eskişehir'de zor durumdaydı. Viyana'da bulunan komisyoncuların istismarı, vergi artışı ve gençlerin lületaşı oymacılığına ilgi göstermemesi lületaşını yararlanılmayan bir servet durumuna düşürmüştür. Atölye'deki işçilerin en genci elli yaşında idi ki bu da sanatın tehlikede olduğu anlamına geliyordu.Esnaf ve sanatkârlar gitgide fakirleşiyordu. Bu ortamda ihracatçının yeni pazar araması gerekiyordu. Nitekim 1927 yılında Viyana elçiliğinde hazırlanan bir raporda Amerika'nın iyi bir pazar olacağı öne sürülmüşse de Viyana'daki komisyoncular buna fırsat vermemişlerdir[90].

Eskişehir'de üretimi yapılan ikinci önemli maden kromdu[91]. Ancak bu madenin çıkartılması ve işletilmesiyle ilgili yeterli bilgi mevcut değildir.

---

[88] Bu konu hakkında bkz. Zeki Velidi Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1946, s. 309 ve 406. Halime Doğru, **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, İstanbul 1992, s. 25.

[89] Örneğin, 12.000 sandık mal gönderiliyor ve 84.000 lira gelir sağlanıyordu. **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar**, 1880, s. 190; 1885, s. 320.

[90] **Eskişehir'de Sakarya**, 26 Kanunıevvel 1927, 14 Tesrin-i evvel 1927.

[91] Krom madeni ile ayrıntılı bilgi bulunmamaktadır. İşletilen bazı madenler de üretim maliyetlerinin yüksek olması nedeniyle nedeniyle kapatılmıştır. Atilla Yazıcı, **XIX. Yüzyılda Eskişehir'in Ekonomik Durumu**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 1997, s.78.

Levent Şahverdi Arşivi

Ticaret

Orta Anadolu'nun Batıya açılan kapısı olarak nitelendirilen Eskişehir'de ticaret, yüzyılın başında önemli bir atılım göstermişti. Bu gelişime demir yolunun kente ulaşması da eklenince ticari anlamda hızlı bir süreç yaşanmaya başlanmıştır[92].

1875 yılında kentin en önemli tüccarları lületaşı ile ilgileniyordu. Salnameden öğrendiğimiz kadarıyla bunların en tanınmışları: Ali Bey, Cemalcı Halil Ağa, Mihalıççıklı Hüseyin Ağa, Hacı Kenan Bey, Hacı Mustafa Ağa, Hacı Ali Ağa, Koca Ali Oğlu Hacı Mustafa Ağa, Kuyumcu oğlu Mihalaki, Ohennes Ağa, Kasban Ağa, Abacı Yorgi Karlokün idi[93].

Eskişehir'de tahıl ve afyon ihracatı önemliydi. Kentin kuzeyindeki 1.000 dönüm bağdan (şimdiki Eski Bağlar mahallesi) elde edilen üzüm ve yan ürünleri ailelerin ihtiyacını karşıladığı gibi pazara da sunuluyordu. 1.200 dönüm dutluktan (Anadolu Üniversitesi kampus alanı) elde edilen koza da (talebe göre) ihraç ürünleri arasında bulunuyordu[94].

Ticaret ve tarımda öncülük yapanlar, kendi sorunlarına sahip çıkacak ve bunlara ortak çözüm üretecek bir kuruma ihtiyaç duydukları için 1895'te Ticaret ve Ziraat Odası'nı kurdular. Odanın ilk başkanı Zeytinzade Tevfik Efendi ve üyeler Karnik Efendi ile Hambo Efendi idi[95]. Daha ileriki tarihlerde, Eskişehir'de şirketleşme faaliyeti ivme kazanınca Ziraat Odası ve Ticaret ve Sanayi Odası olarak yeniden yapılandırıldı[96].

1922'de Yunanlılar Eskişehir'i boşaltırken çeşitli mahalleleri ve çarşıyı yağmaladıkları ve ateşe verdikleri için kentin ticaretinde önemli bir duraklama yaşandı. 1927 ve 1928 yıllarında ticareti canlandırmak ve alınacak önlemleri görüşmek üzere Eskişehir Milîi Ticaret Kongresi düzenlendi. Kongre 5 Şubat 1928 yılında, Pazar günü 200 kadar tüccarın katılımı ile oda başkanı şekerci Kamil Bey tarafından açıldı. Kongrede, standardizasyon, ambalaj, nakliye sigortası ve yeni iktisadi kanunların açıklanması ele alındı ve tartışıldı.

Yabancı piyasalarda Türk mallarının değer bulması için ortak bir model ve ambalaj geliştirilmesinin önemi üzerinde duruldu. Tiftik, yapağı ve af-

---

[92] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar,** 1316 , s. 346

[93] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar,** 1296

[94] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar**, 1290 , s.136. **Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva**, Eskişehir, 1332, s.99.

[95] **Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi**, 1311, s. 105

[96] **TC Devlet Salnamesi 1926 – 1927**, s. 386 – 387;

Levent Şahverdi Arşivi

yonun önce İstanbul'a gönderilerek oradan ihraç edildiği için Eskişehir tüccarının zarara uğradığı, anlatıldı. Aracı sayısının azaltılması, İhracatın doğrudan yapılması için koşulların zorlanılması önerildi. İhracatın Eskişehir'den yapılması halinde bankaların tüccara verdiği kredinin yetersiz kalacağı, arttırılması gerektiği üzerinde duruldu. En kıymetli ihraç ürünü olan lületaşı bile işlenmemiş olarak ihraç ediliyordu. Bu durumda ne kuyulardan lületaşını çıkaranlar, ne de ihraç eden yerel tüccar emeğinin karşılığını alamıyordu. Bu nedenle Kongre, Viyana'ya öğrenci gönderilip, bunların oyma, cilalama ve seri üretim tekniklerini öğrenmesinin gerekli olduğunu belirtti[97].

Sanayi

Yüzyılın başında tarım alanında Eskişehir ve çevresinde önemli bir gelişme kaydedilmiş olmasına rağmen sanayinin varlığından söz etmek olanaksızdır. Henüz ne değirmenler un fabrikasına ne de tuğla harmanları kiremit fabrikasına dönüşmemişti[98]. Lületaşı çıkarılması, işlenmesi ve pazara sunulması da aile işletmesi olmaktan öte gidememişti. İhracat ise büyük tüccarın elinde idi.

Kentte, en büyük değişim, 1894 yılında, vagon onarımı ve üretimi için bir demir fabrikası kurulması ile başladı[99]. Anadolu Demiryolu Osmanî Kumpanyası tarafından yapılan fabrika Cer Atölyesi adını aldı[100].

Cer Atölyesi'nde vagon ve lokomotiflerin bakımı yapıldığı gibi vagon montajı da yapılabiliyordu. Atölyede üst düzey yöneticiler dışında kalan çalışanlar yerli elemanlardan oluşuyordu. Bunlar, yabancı olan yöneticilerin aradığı nitelikte, çok çalışan ve az ücrete rıza gösteren gençlerdi. 5 ila 12 kuruş arasında değişen günlük ücretleri çalıştıkları günler için ödeniyordu. Sürekli çalışmadıkları için terfi almaları da söz konusu değildi[101].

Meşrutiyetin yeniden ilanı üzerine Osmanlı İmparatorluğu'nda esen liberal hava ve İttihat Terakki'nin ulusal ekonomiyi geliştirme girişimleri büyük sermaye isteyen işlerin başarılabilmesi için ülke çapında anonim

---

[97] **Eskişehir'de Sakarya**, 6 Şubat 1928.

[98] 1316 tarihli, Hüdavendigar Vilayeti Salnamesi'ne göre kentte özetle, 4 şekerci, 12 gömlek ve çini yapım evi, 22 kuyumcu, 1 akaryakıt deposu, 5 alkollü içki yapımevi, 4 su değirmeni, 4 rüzgâr değirmeni bulunuyordu.

[99] **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar**, 1316, s.346

[100] Süreyya Baki Şenol, **Türkiye Demiryollarında 100 yıl,** Eskişehir 1994, s.14.

[101] Arhengelos Gawriel: **Anadolu-Osmanlı Demiryolu ve Şirketi Osmaninin İçyüzü**, İstanbul 1327, s.192.

Levent Şahverdi Arşivi

şirketlerin kurulmasına yol açtı. Ekonomik etkinliğin ön plana çıktığı kentlerde şirket sayısı hızla arttı[102]. Yüzyılın başında demir yolunun kente ulaşmış olması, yol kavşağında bulunması ve tarımsal üretiminde modern araç gereç kullanılarak ürün artışı sağladı. Buna rağmen tarım ve lületaşı ticareti ile uğraşanlar birikimlerini sanayiye dönük yatırım yapmak üzere bir araya getirmiş olsalar da ülkenin koşulları henüz sanayiye uygun bulunmuyordu. Ancak Eskişehirliler gene de sanayileşebilmek için büyük bir çaba gösteriyorlardı.

Eskişehir Millî Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi 22 Ağustos 1332 / 1916'da bu amaçla kurulmuştu. Ana sözleşmede şirketin işlerinin "Ticaret ve sanayiye ait her nevi muamelat" olduğu belirtilmiştir. Buna rağmen daha ziyade ticari faaliyette bulunduğu görülmektedir[103]. 1916 yılında Eskişehir'de Porsuk nehri üzerinde elektrik üretimi amacıyla bir baraj yapım konusu Meclis-i Umumi'de gündeme getirildiğinde Eskişehir Millî Ticaret Sanayi Anonim Şirketi Genel Müdürü Sabri Bey bir dilekçe vererek bu işe talip olduklarını belirtmiştir[104]:

Miyap-ı cariyeden bilistifade Eskişehir'i elektrikle tenvir mevcut müesseselerle yapılacak müessesat-ı sanaiyeyi elektrikle tenvir eylemek ve şehir dahilinde tahminen 7 kilometre tûlünde tramvay inşasıyla işlettirmek ve Belediyeye ait elektrik alât edevatı takdir edilecek fiyat mukabilinde şirkete devr olunmak üzere 99 sene müddetle şirkete imtiyaz verilmesi hususuna müsaade-i aliye-i Mutasarrıflarının râyegân buyrukları musterhamdır.

Görüldüğü gibi bu dilekçeye göre akarsulardan yararlanılıp elektrik üretilecek; var olan kurumlar ve sanayi şirketleri elektrikle aydınlatılacaktı. Buna ek olarak şehir içinde 7 km'lik tramvay yolu inşasıyla işletme hakkı istenmekteydi. Ayrıca o ana kadar belediyenin yetkisinde bulunan elektrik alet ve edevatı belirlenecek bir fiyatla şirkete devredilerek tüm bu işlerle

[102] Zafer Toprak, **Milli İktisat-Milli Burjuvazi (1908-1950)**, İstanbul 1995, s.118. Gündüz Ökçün, "1909-1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar" , **Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler / Tartışmalar**, 8-10 Haziran 1973, Ankara 1975, s.459.

[103] **1927 Devlet Salnamesi**, s. 386 – 387.

[104] **Eskişehir sancağı Üçüncü Devre-i İçtimaiye Meclis-i umumi Mükerreratı**, **1333 Adi ve Fevkalade Bütçesi**, Eskişehir Liva Matbaası, 1332. Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketinin Müdürü olan Abdullah Sabri Bey 1918'de Eskişehir Çiftçi Bankası'nın kurucuları arasında yer almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

ilgili 99 yıllık işletme imtiyazı istenmekteydi. Bu teklif Meclis-i Umumide görüşülerek Encümene havale edildi. Ancak bir sonuç alınamadı[105].

Erskişehir Millî Ticaret ve Sanayi Anonim Şirketi daha sonra tamamen lületaşı işine yoğunlaşmış 22 Kanunuevvel 1340 (1924) tarihinden itibaren Eskişehir Lületaşı Madeni Anonim Şirketi adı altında faaliyete başlamıştır[106].

100.00 lira sermaye ile kurulan Eskişehir Lületaşı Madeni Anonim şirketi, beheri 5 Türk Evrak-ı Nakdiyesi olarak ihraç ve imza edilen 20.000 hisseye sahipti. Lületaşı üretimi ve ihracatı gayesi için oluşturulan şirketin yönetim kurulu belirtilen tarihten resmî olarak kurulduğu 24 Mayıs 1341 (1925) tarihine kadar olan dönemde Eskişehir'in çeşitli mahallelerinde halka hisse senedi satmıştı[107].

Şirket, özellikle Viyana üzerinden dünyanın birçok yerine gönderilen lületaşından dolayı kısa sürede büyümüştür. Taş işçiliğinde çalışan ustaların sayısı artarken ortaya çıkarılan ürünlerin sergilenmesi için de bir mağaza açmıştır[108]. Buna rağmen Eskişehir'deki lületaşı ticaretini denetim altında tutanlar Avusturya'da yaşayan Türk vatandaşları olmuştur. Bunlar daha çok azınlıklardandı. Viyana'da komisyonculuk yapan bu kişiler Eskişehirli Ermeni asıllı Karmukoğlu Karabet, Bulgar asıllı Pirançof ve Yahudi asıllı Baymul'du[109].

---

105 Eskişehir Milli Ticaret ve Sanayi Anonim şirketi 1921 ve 1922 yıllarında genel kurulunu toplayamamıştır. 20 Mart 1923'te yapılan toplantıda 1921 ve 1922 yıllarına ait bilânço ortaklara açıklanmıştır. Şirket Muhasebeci Ahmet Refik, murakıp Osman (Işın)'ın hazırladığı raporu genel kurulun oyuna sunmuş, katip Mehmed Emin oyları toplamış, sonuçta şirketin ibra olduğu ilan edilmiştir. 20 Mart 1923'te şirketin yönetim kurulu başkan ve üyeleri şunlardır:Reis-i evvel: Hacı Kenanzade Süleyman; Reis-i sani: Hacı Eminzade Arif; Müdür: Mehmed Emin; Müfettiş: Osman; Muhasebeci: Ahmet Refik; Azalar: İşçibaşızade Hacı Hakkı, Hüseyinzade Veli, Semizzade Abdurrahim, Dedelekzade Arif, Çıkıllzade Hafız Osman, Dülgerzade Kazım, Hacı Mehmetzade Hacı Eyüb.

106 **Eskişehir Lületaşı Madeni Anonim Şirketi, Yevmiye Defteri,** 22 Kanun evvel 1340 / 1924, sayfa 1.

107 Mahallelere satılan hisse senetlerinden alanların bir kısmı şunlardır: Dede mahallesinden Muhzıroğlu Hacı Ahmet, Şarkiye mahallseinden İmamoğlu Ahmet, Cunudiye mahallesinden Salih oğlu Mehmet Ali, Karapınar mahallesinden Hayyamoğlu Mehmet, Kurşunlu Cami-i Şerifi Hafız Hüsnü Efendi, Akçağlan mahallesinden Boncaki efendi (Yevmiye defteri, s. 1-13). Ancak büyük hissedarlar, Çıkıllızade Hafız Osman Bey (100 hisse), Alaiyelizade Hacı Mehmet Ali Bey (50 hisse), Dedelekzade Arif Bey (100 hisse), Hacı Müezzinzade Hacı Mustafa Bey (100 hisse), Sazaklı Hasip Bey (Emin Sazak'ın kardeşi) (200 hisse).

108 Hacı Çakırzade Süleyman efendi'ye ait olan mağaza 20.83 liraya kiralanmıştı. (Yevmiye defter., s. 16).

109 Eskişehir'in önde gelen tüccarları küçük üreticilerden topladıkları lületaşını partiler halinde Viyana'daki bu komisyonculara teslim eder ve mal tesliminde %15 faizle avans alırlardı. Komisyoncuların da satıştan %10 komisyon alma hakları vardı.

Levent Şahverdi Arşivi

Viyana'daki komisyoncuların fiyat saptamadaki tekelci konumları, lületaşı tüccarını birleşmeye hatta Viyana'da bir şube açmaya yönlendirdi. Komisyoncuları devre dışı bırakmak isteseler de başarılı olamadılar. Çünkü komisyoncular fiyat kırarak Lületaşı Madeni Türk Anonim Şirketi'ni etkisiz duruma getirmeye çalıştılar. Emin Sazak ve arkadaşlarının yönetim kuruluna seçilmesinden sonra şirket hareketlendi ve kâra geçti[110]. Bu tarihten itibaren Eskişehir Bankası şirketle yakından ilgilenmeye başladı.

Eskişehir, ilerleyen yıllarda un fabrikaları ve Marsilya tipi kiremit fabrikaları ile sanayileşen bir kent görümünü kazandı. Üretim için gereken hammadde merkezlerinin yakın olması ve demiryolu ağının kavşak noktasında bulunması sanayi kollarının gelişmesine olanak sağladı.

Bankacılık

Bankacılık faaliyetleri ile ekonomik yapı arasındaki doğru yönlü gelişim dikkate alındığında, Osmanlı imparatorluğu'nun ekonomik yapısı bankacılık sektöründeki gelişmeleri yakından etkilemiştir. Osmanlı toplumunda, bankacılığın doğup gelişmesi için[111] gerekli ekonomik koşullar uygun değildi. Ayrıca bu elverişsiz ortama birde toplumun değer yargıları da eklemlenince bankacılık gibi faaliyetin ortaya çıkması oldukça gecikmiştir. Osmanlı İmparatorluğundaki para alış verişi ile ilgili bu boşluk 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar olan dönemde, sarraf ve Galata bankerlerinin[112] faaliyetleri ile giderilmeye çalışılmıştır. Ancak yüksek kâra dayalı yapılan bu işlemler bankacılık faaliyeti olarak kabul edilemeyeceği gibi, bugünkü anlamda bankacılık olarak nitelendirilebilecek bir faaliyete de olanak tanımamıştır[113]. Dolayısıyla bankacılık Osmanlı İmparatorluğu'nun en son tanıştığı kurumlardan birisi olmuş, imparatorluğun giderek artan borç stoku ve borçlanma gereksinimi banka kurma ve geliştirme faaliyetlerinin hızlanmasına büyük katkıda bulunmuştur. Zamanın Galata bankerleri bu süreçte önemli roller üstlenmişlerdir[114]. Nitekim Osmanlı kâğıt parası Kaime mik-

[110] 27.10.1929'da yapılan genel kurulda seçilen şirket yönetin kurulu şu kişilerden oluşmuştur: Başkan Emin Bey; Başkanvekili : Yasinzade Mehmet Ali Bey; Üyeler : Çakılzade Hacı Osman, Dedelekzade Arif (ikinci başkan), Hacı Müezzinzade Hacı Mustafa , Çarpıkzade Osman Bey (Işın); Şirket Müdürü : Siyahizade Halil İbrahim; Muhasebeci : Abdülkadir Ziya Bey.

[111] Konuyla ilgili ayrıntılı bibliyografya için bkz. Hüseyin Al, " Osmanlı Bankacılığı Üzerine Bir Kaynak Taraması ", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1, S. 1/2003, ss.171-188.

[112] Yahya S. Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 2002. s. 86.

[113] Öztin Akgüç, **Türkiye'de Bankacılık**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1987, s.8.

[114] Ahmet Tabakoğlu**, Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2003, s.279-280.

Levent Şahverdi Arşivi

tarının artması ve hızla değer yitirmesinin getirdiği sorunlara çözüm üretmek için müşavirlik hizmetlerinden yararlanılan iki Galata bankeri J.Aleon ve Th. Baltazi 1847 senesinde ilk bankayı Banque Constantinepole ismi ile kurmuşlardır. Spekülatif işlemlere giren bankanın ömrü iki yıl sürmüştür. Ancak bu başarısız deneme banka kurma faaliyetlerinin hızlanmasını önleyememiştir[115]. Kırım Savaşı sonrasında 1856-1875 yılları arasında Osmanlı Devleti'ne borç vermek ve faiz geliri elde etmek amacıyla yabancı sermayeli 11 banka kurulmuştur. Kurulan bu bankalardan günümüzde faaliyetini sürdüren tek banka Bank-ı Osmani-i Şâhâne adıyla kurulan bugünkü Osmanlı Bankası'dır. Bu dönemde temelleri Mithat Paşa tarafından atılan Memleket Sandıkları (1863) ve İstanbul Emniyet Sandığı (1868) dışında millî bir tasarruf kuruluşu söz konusu değildir[116].

1875-1922 dönemi bankacılık sektörünü etkileyen iki önemli gelişmeye sahne olmuştur. Bunlardan ilki, Batılı devletlerin Osmanlıdan borçlarını tahsil amacıyla 1882 yılında kurdukları Düyûn-ı Umumiye İdaresi'dir. Düyûn-ı Umumiye İdaresi'nin dış borç ödemelerini düzene koyması Batılı bankaların İmparatorlukta faaliyet gösterme arzularını tekrar arttırmış ve pek çok yabancı banka İmparatorluğun çeşitli bölgelerinde şube açmıştır. Dönemin sözü edilen ikinci önemli gelişmesi ise, II. Meşrutiyetin ilanı ile, yukarıda özetlenen yabancı bankalar dönemine tepki olarak millî bankacılık hareketinin hızlanmasıdır. Millî yapıdaki kredi kurumlarının yaygınlaştırılması II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki'nin en önemli politikalarından birisi olmuştur. Osmanlı Bankası'nın parasal sorunlarda özellikle Balkan Harbi sırasında büyük güçlükler çıkartması İttihat ve Terakki'yi bankacılık konusunda köklü çözümler arayışına sokmuştur[117]. Nitekim 1911-1922 döneminde 19 millî banka kurulmuş ve bu bankaların büyük bir bölümünü bölgesel ihtiyaçlara yönelik tek şubeli bankalar olmuştur.

Ülke genelinde bankacılık alanındaki bu yeniden yapılanmalar kısa sürede Eskişehir'de de kendini göstermiş ve burada da şubeler açılmaya başlanmıştır.

Temelleri 1863 te atılan Memleket Sandıkları ile 1883 te kurulan Menafi Sandıkları 1888 de birleştirilerek Ziraat Bankası'na dönüştürülmüştür.

---

[115] Haydar Kazgan, "Tefecelikten Bankacılığa, Otoman Bank ve Osmanlı Ricali", **Finans Dünyası**, Şubat 1994, s. 134 – 136.

[116] Mubahat S. Kütükoğlu, "Osmanlı İktisadi Yapısı", **Osmanlı Devleti Tarihi,** c. 2, Feza Gazetecilik, İstanbul: 1988, s.561-562; Tabakoğlu, **a.g.e.,** s.279.

[117] **Toprak,** 1982, s. 130.

Levent Şahverdi Arşivi

Eskişehir'de bankacılık adına ilk şube 1884 yılında açılmıştır.[118] Ziraat Bankası uzun yıllar Tahıl Pazarında, Debbağ Hacı İsmail Efendi'den kiralanan dükkânda hizmet vermiştir. II. Meşrutiyet yıllarında Hükümet Konağı karşısında belediye arsalarından birine banka binası yapılmak istenmişse de savaş yıllarında bir sonuç alınamamıştır[119]. Ziraat Bankası'nın bugün kullanılan Merkez şube binasının inşaatına 1928 yılında Türk müteahhit ve Bulgar ustalar tarafından başlanmış ve daha sonraki yıllarda tamamlanmıştır.

1863'te İngiliz-Fransız ortak grubu tarafından kurulmuş yabancı sermayeli bir banka da Osmanlı Bankası'dır[120]. Demiryolunun yapımı ve Eskişehir'de Cer Atölyesi'nin kuruluşundan sonra Eskişehir'de bir şube açma girişiminde bulunmuş, 1900 tarihinde halen bulunduğu binanın inşaatını başlatmıştır. Banka 13 Haziran 1904'te faaliyete geçmiştir[121]. Yabancı sermayeli olan banka Türk vatandaşı olan azınlıkları çalıştırmayı tercih etmiştir[122].

Adapazarı İslam Ticaret Bankası

1913 yılında komandit şirket olarak kurulan, daha sonra anonim şirkete dönüşmüş ve 1924'te Adapazarı İslam Ticaret Bankası adını alan banka da[123] 1927 yılında Eskişehir'de Odunpazarı semtinde bir şube açmıştır. Ancak bu banka kentin ekonomik yaşamında diğer bankalar kadar etkili olamamıştır.

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası

Osmanlı İtibar-ı Millî Bankası'da Eskişehir'de bir şube açmıştı. Bu banka 29 Haziran 1927'de İş Bankası ile birleşince Eskişehir'deki şube de İş Bankası adını alarak faaliyetini sürdürmüştür.

---

[118] Salnamelerden edindiğimiz bilgilere göre, 1895'te Hacı Mustafa Bey, 1900'de Lütfullahzade Mehmed Efendi, 1902 – 1906 yılları arasında ise Şemseddin Efendi şube müdürü olarak görev yapmışlardır. Hacı Mustafa Bey'in yardımcıları Hüsmen Necati Efendi ve Mehmed Ağa; Lütfullahzade Mehmed Efendi'nin yardımcıları ise Hacı Mustafa Bey, Karnik efendi ve Sadık Bey zade Mehmed Bey'di. **Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar** ,1301, s.306; **1927 Devlet Salnamesi**, s. 660.

[119] **B.O.A. Ticaret ve Ziraat İradeleri Kataloğu.** No 472 / 2649; 4 Zilkade 1324. **Anıt Dosyası, Eskişehir Müze Müdürlüğü**, s. 6.

[120] Ayrıntılı bilgi için bkz. Edhem Eldem, **Osmanlı Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı, İstanbul, 1999.

[121] Bina, Osmanlı Bankası tarafından taşrada banka şubesi olarak planlanıp yaptırılan ilk binadır. **Osmanlı Bankası Eskişehir Şubesi Fransızca Tutulan Kasa** Defteri, s.1. ; **Anıt Dosyası**, s.7; **Hüdavendigar Salnamesi** , 1324 / 1908 , s. 406.

[122] Eskişehir Bankası'nın Eskişehir'de hizmete girdiği sırada Osmanlı Bankası müdürü Mösyö Feri idi **Eskişehir'de Sakarya**, 8 Nisan 1928.

[123] Daha sonra Türk Ticaret Bankası'na dönüşecek olan bankanın gelişmesi hakkında bkz. Gündüz Ölçün, ***age*,** s.436; 1927 **Devlet Salnamesi,** s.660.

Levent Şahverdi Arşivi

Eskişehir Çiftçi Bankası

31 Aralık 1918'de idare merkezi Eskişehir olmak üzere kurulmuş yerel bir bankadır. Kurucuları Eskişehir Mutasarrıfı Zekai Bey, Dr. Besim Zühtü Bey ve Abdullah Sabri Bey'dir. Mutasarrıf Zekai Bey bağlı olduğu İttihat ve Terakki Fırkası'nın millî ekonomiye öncelik veren politikasını en iyi uygulayan bürokratlardan biri idi. Hatta Eskişehir mutasarrıfı iken 1918'de Kayseri Çiftçi Bankası'nın kuruluşun da önderlik etmiştir[124]. Eskişehir Çiftçi bankası İttihat ve Terakki Fırkası'nın millî ekonomi uygulamasının sonucu olarak kurulmuştur.

Çiftçi Bankası önce köylüye, daha sonra tüccara ve esnafa kredi vermeyi amaç edinerek 100.000 Osmanlı lirası sermaye ile kurulmuştur. 1920 yılında sermayesinin 40.114,50 lirası ödenmişti. Millî Mücadele'nin ağır mali koşullarına rağmen 1924'te bankanın ödenmiş sermayesi 93.712 liraya ulaşmıştı. Ancak banka Millî Mücadele yıllarında bilânçolarını daima zararla kapatmıştır[125]. Çiftçiye ve ziraat alet satan tüccara verilen kredilerin büyük bir kısmının geri dönmemiş olması da durumu fazlasıyla etkilemiştir. Asıl sorun bundan sonra başlamış; banka yetkilileri kuruluş amacında ayrılarak küçük çiftçiye kredi vermek yerine, çıkar sağlayacaklarını düşündükleri kimselere yüklü krediler açmışlar, teminat mektupları vermişlerdir. Bankanın yetkili müdür ve memurları kendi arzu ve kararları ile banka sermayesinin beş katına kadar borç para vermişler, 1926 yılında bu miktarın ancak yarısı geri dönmüştür. Kara Hasanzade Hasan Remiz Bey,

Karapazarlızade Hüseyin Hüsnü Bey ve Aksaraylı Vehbi Bey aldıkları kredi ve teminat mektuplarını zamanında ödeyemeyince banka borçlarının altından kalkınamaz bir hale gelmiştir.[126] Sonuçta 1926 yılında yapılan genel kurulda yöneticiler aklanmamıştır.

Yapılan kontroller sonucunda banka müdürünün sorumsuz davrandığı, hatta verdiği kredi ve mektuplardan yönetim kurulunun haberi olmadığı

---

[124] Eskişehir Çiftçi Bankası hakkında bkz. Gündüz Ökçün, *age*,s. 463. Zafer Toprak, " Müslüman Mütesebbisler ve Milli Şirketler ", s.101 ve devamı. İttihat ve Terakki Fırkası hakkında bkz. Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasi Partiler**, **II. Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul 1984, s. 19 – 40.

[125] 1921 yılında banka idare meclisi başkan ve üyeleri şöyle sıralanmıştı: Reis-i evvel: Alat-ı ziraiye taciri Şahabeddin Efendi, Reis vekili ve umum müdür: Tüccardan şekerci Mehmed Kamil Efendi; azalar. Alet-i ziraiye taciri Hacı Veliyullah Efendi, tüccardan hacı Abdülkerim Efendi, alat-ı ziraiye taciri Hacı Derviş Mehmed Efendi, Yaverviran karyesi zürrainden Ömer Lütfi Efendi, Şerefiye karyesi zürrainden Çakır Hasan Efendi, Mahmudiye karyesi zürrainden Hacı Nuri Mehmed Efendi. Çiftçi Bankası hakkında daha geniş bilgi için bkz. Halime Doğru, "Eskişehir Çiftçi Bankası (1918-1930)" , **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi**, c. VIII, s. 1-2, Eskişehir 1990, s. 267-282.

[126] Halime Doğru, **a.g.m.,** s. 274.

Levent Şahverdi Arşivi

anlaşılmıştır. Yeni yönetim bankayı bir süre daha ayakta tutmaya çalışmışsa da başarı elde edilememiştir. Yolsuzluğu tespit edilen müdür Kazım Bey'in görevden alınıp cezalandırılması da çözüm getirmemiştir. Bu sırada Eskişehir'de ikinci bir yerel banka olan Eskişehir Bankası faaliyete geçmiş, Çiftçi Bankası'nın durumu daha da onarılamaz bir duruma gelmiştir.

15 Aralık 1929'da yapılan olağanüstü genel kuruldan sonra bankanın tasfiyesine karar verilmiştir. Eskişehir Çiftçi Bankası, tasfiye sürecinden sonra Eskişehir'in ekonomik hayatında çekilmiş ve tamamen unutulmuştur[127].

SONUÇ

19.yüzyılda bakımsız bir Osmanlı kasabası olan Eskişehir, Mütareke ve Millî Mücadele sürecinde Millî Mücadele'den yana tavrıyla dikkat çekmiştir. Bu süreçte Sivas Kongresi'ne delege gönderilmiş, işbirlikçi bir takım yöneticiler de bertaraf edilmiş ve kentte Kuvâ-yı Milliye örgütlenmesi gerçekleştirilmiştir. Özellikle Yunan işgali ile büyük yıkım yaşayan, eziyet gören kent halkı, TBMM'nin ve Cumhuriyet Hükümetlerinin aldığı önlemlerle bu yıkıntılardan çabucak sıyrılabilmiştir. Bizzat Mustafa Kemal Atatürk'ün yerinde teşhis ve tedbirleriyle (-ki Atatürk kente değişik tarihlerde 22 kez gelmiştir.) Eğitim-Kültür, Tarım-Hayvancılık, Ticaret-Sanayi, Basın, Bankacılık, Madencilik vs. alanlarda önemli sayılacak gelişmeleri gerçekleştirmiştir.

Bu gün Eskişehir, iki devlet üniversitesiyle; lokomotif, helikopter, uçak yapım-onarımı gibi ulusal savunma sanayine katkısıyla; tekstil, gıda, otomotiv sektörlerindeki gelişmeleriyle; Eğitim ve kültürel alanda yapılan yatırımlarıyla; sanata ve sanatçıya değer veren, Atatürk Devrim ve İlkelerine gönülden bağlı insanıyla, Ulu Önder'in belirlediği çağdaş uygarlık seviyesine koşar adımlarla ilerleyen bir Cumhuriyet kenti niteliği kazanmıştır.

KAYNAKÇA

Belgesel Kaynaklar

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (B.O.A.) İrade – i Hususiye, Genel No. 247, Hususi No: 93, 26 Zilkade 1312.

B.O.A., İrade – i Dahiliye No 5007, 1031, s. 27, 25.

[127] Kanuni işlemler tamamlandıktan sonra tasfiye işine Ziraat Bankası görevlendirilmiştir. Eskişehir Bankası bu konuda görev yapmamıştır. (Halime Doğru, a.g.m., s.279).

Levent Şahverdi Arşivi

B.O.A., İrade – i Hususiye No 230, s. 2

B.O.A., İrade – i Hususiye, Genel No 111, Özel No. 10, Şevval 1311/ 1895

B.O.A., Sıhhıye İradeleri No 1484, s.2. **B. O. A., İrade – i Hususiye,** No 1078, s. 74.

B.O.A. İrade – i Hususiye No 1122 s. 144

B.O.A., Mühime Defteri, No.73, s. 125, 174, 420 ve 586

B.O.A., İrade-i Dahiliye, 19 Cemaziyelevvel 1330

B.O.A. Dahiliye Nezareti, İdare Kalemi, No 2472, 112 – 1,3.

B.O.A, Dahiliye Nezareti Umur-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemi, 1675, 11 / 27 2

B.O.A. Dâhiliye Nezareti Umum-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemi, 853, 9 / 2, 1334.

B.O.A. Dâhiliye Nezareti Umum-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemi, 1676, 11 / 27, 1334

B.O.A. Dâhiliye Nezareti Umum-ı Mahalliye ve Vilayet Müdüriyeti Kalemi,1687, 11 / 27 1336

B.O.A. Ticaret ve Ziraat İradeleri Kataloğu. No 472 / 2649; 4 Zilkade 1324

Genkur. ATASE. Arşivi„ No: 7668, Klasör: 692, Gömlek: 145, Belge: 5

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.395, Klasör No: 672, Gömlek No: 21.2

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.88, Klasör No: 1390, Gömlek No: 46.6

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.7901, Klasör No: 694, Gömlek No: 75.8

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.859, Klasör No: 672, Gömlek No: 106.1

Genkur. ATASE. Arşivi, Sıra No.8864, Kutu No: 1784, Gömlek No: 118.

Genkur. ATASE. Arşivi, Dosya No.7632, Klasör No: 696, Gömlek No: 123.3,

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar 1287

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1290

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1295

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1296

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1311

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1313

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1315

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar, 1316

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar 1316

Salname-i Vilayet-i Hüdavendigar 1324

TC Devlet Salnamesi 1926 – 1927

Orta Mahalle ve Paşa Mahallesi Temettuat Defterleri, TMT,7840 ; TMT, 7838

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Bankası Eskişehir Şubesi Frasnsızca tutulan Kasa Defteri

Eskişehir Meclis-i Umumiye-i Liva, Eskişehir 1332.

Eskişehir Sancağı Üçüncü Devr – i İçtimaiye Meclis – i Umumi Mukareratı, 1333 Adi ve Fevkalade Büdçesi, Eskişehir Liva Matbaası 1332

TBMM Zabıt Ceridesi., Devre. 1, İçtima senesi: 2, c. 7., TBMM Basımevi, Ankara: 1954

Eskişehir Lületaşı Madeni Anonim Şirketi, Yevmiye Defteri, 22 Kanun evvel 1340 / 1924

Gazeteler

Anadolu'da Yenigün, 31Ağustos, 3 Eylül, 7 Eylül, 8 Eylül 1922

Eskişehir'de Sakarya, 6 Şubat 1927

Sabah, 15 Haziran 1308 / 1892.

Anılar

Adıvar, Halide Edip **Türk'ün Ateşle İmtihanı**, İstanbul 1962.

Atatürk, Gazi Mustafa Kemal; **Nutuk-Söylev**, c.2, TTK, Ankara 1987

Aykut**,** Fahri (E) Tümgeneral; **İstiklal Savaşı'nda Kütahya ve Eskişehir Muharebeleri**, (Yay. Haz. Dr. Öğ. Alb. Ahmet Tetik, Arş. Uzm. Melike Ceyhan), Genkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 2006.

Evliya Çelebi; **Seyahatname**, İstanbul 1314.

İnönü, İsmet; **Hatıralar**, 1. Kitap, (Haz: Selahattin Tansel), Bilgi Yayınevi, Ankara 1985

Nasuhü's Silahi (Matrakçı); **Beyanı-ı Menazil-i Sefer-i Irakeyn**, Ankara 1976, 109 B.

Sami, Yuda; **Eskişehir Livasının 1331 ve 1332 senesi Tecrübe tarlasının Kimyevi Gübre Netayicini Mübeyyin Rapordur,** İstanbul 1332

Türkgeldi, Ali Fuad; **Görüp İşittiklerim,** TTK, Ankara 1987

Ziya, Mehmet; **Bursa'dan Konya'ya Seyahat**, İstanbul 1912.

Araştırmalar

Al, Hüseyin; "Osmanlı Bankacılığı Üzerine Bir Kaynak Taraması", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, c.1, S. 1/2003, ss.171-188

Askeri Tarih Belgeler Dergisi, Yıl: 52, Sayı: 116, Haziran 2003, s. 6-7, Belge no: 4279.

Akgüç, Öztin **Türkiye'de Bankacılık**, Gerçek Yayınevi, İstanbul 1987

Anıt Dosyası, Eskişehir Müze Müdürlüğü

Atatürk'ün Bütün Eserleri, c.14, (1922-1923), Kaynak Yayınları, İstanbul 2004

Levent Şahverdi Arşivi

Belen, Fahri; **Türk Millî Mücadele**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları : 542, Atatürk Dizisi :18, Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983.

Baraz, Turhan; **Başlangıçtan Günümüze Eskişehir Basını (1908-1986),** Eskişehir 1988

Barkan, Ömer Lütfi; " Tarihi Demografi Araştırmaları ve Osmanlı Tarihi ", **Türkiyat Mecmuası**, c.X, İstanbul 1953.

Birinci **,** Ali; **Hürriyet ve İtilaf Fırkası**, Dergah Yayınları, İstanbul 1990.

Cadırcı, Musa; **"**Tanzimatın İlanı Sırasında Türkiye'de Yönetim (1826-1839)**" Belleten,** Ankara 1988, ss. 1115-1240,

————————; "Türkiye'de Muhtarlık Teşkilatının Kurulması Üzerine Bir İnceleme", **Belleten**, c. XXXIV (1970), ss. 409-420

Darkot, Besim; " Eskişehir **", İslam Ansiklopedisi**, Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1964.

Doğru, Halime; "XX. Yüzyıla Girerken Eskişehir'de Kaza ve Belediye Yönetimi ile Nüfus Hareketi" **Anadolu Üniversitesi Fen – Edebiyat Fakültesi Dergisi**, c. 2, s. 1, Eskişehir 1989, ss. 183-223

Doğru, Halime; **XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı**, İstanbul 1992

Doğru, Halime; "Eskişehir Çiftçi Bankası (1918-1930)" , **Eskişehir Anadolu Üniversitesi İktisadi ve İdari İlimler Fakültesi Dergisi**, c. VIII, s. 1 – 2, Eskişehir 1990, ss.267-282.

Doğru, Halime; **Eskişehir'den Dünyaya 70.Yılında Esbank**, (Türkiye Ekonomik ve (Proje Editörü)Toplumsal Tarih Vakfı Kurum Tarihi Çerçevesinde 1998 yılında hazırlanmış olup yayınlanmamıştır.

Earle, Edward Mead; **Bağdat Demiryolu Savaşı**, (Çev: Kasım Yargıcı), Milliyet Yayınları, İstanbul 1972

Efe, Ayla; **Eskişehir Demiryolu**, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 1998

Eldem, Edhem; **Osmanlı Bankası Tarihi**, İstanbul, Tarih Vakfı Yayınları, 1999

Engin, Vahdettin; **Rumeli Demiryolları**, Eren Yayınları, İstanbul 1993

Ertin, Gaye; **Eskişehir Kentinde Yerleşmenin Evrimi**, Anadolu Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 1994.

" Eskişehir", **Yurt Ansiklopedisi**, c.4, Anakra 1968.

Gawriel, Arhengelos; **Anadolu-Osmanlı Demiryolu ve Şirketi Osmaninin İçyüzü**, İstanbul 1327.

Levent Şahverdi Arşivi

Göyünç, Nejat; "Hane Deyimi Hakkında", **İstanbul Üniversitesi Tarih Dergisi,** S.32, İstanbul 1979, s.331-348.

Güneş, İhsan; "1912 Seçimi ve Eskişehir'de Meydana Gelen Olaylar", **Belleten**, c. LVI, Ağustos 1992 .

İğdemir, Uluğ; **Sivas Kongresi Tutanakları**, Türk Tarih Kurumu, Ankara:1986.

Jaeschke, Gothard; **Türk Millî Mücadele Kronolojisi**, Ankara 1970

Karal, Enver Ziya; **Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı**, Ankara 1943.

Kazgan, Haydar; "Tefecelikten Bankacılığa, Ottoman Bank ve Osmanlı Ricali", **Finans Dünyası**, Şubat 1994, s. 134-136.

Kili, Suna; **Türk Devrim Tarihi**, İstanbul 1962

Kurmuş, Orhan; **Emperyalizmin Türkiye'ye Girişi,** (3. Baskı), Savaş Yayınları, Ankara:1982.

Kütükoğlu,Mubahat S.; "Osmanlı İktisadi Yapısı ", **Osmanlı Devleti Tarihi**, c. 2, Feza Gazetecilik, İstanbul 1988

Oğuzoğlu, Yusuf – Feridun Emecan; " Eskişehir ", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi**, Türkiye Diyanet Araştırmaları Merkezi, İstanbul: 1995.

Osmalı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine İşçiler 1839-1950, (Derleyenler: D. Quataert-E.J. Zürcher), (Çev. Cahide Ekiz), İletişim Yayınları, İstanbul 1988 .

Önder, Mehmet; **Atatürk Eskişehir'de** (tarihsiz)

Ökçün, Gündüz; "1909 – 1930 Yılları Arasında Anonim Şirket Olarak Kurulan Bankalar" , **Türkiye İktisat Tarihi Semineri, Metinler / Tartışmalar**, 8-10 Haziran 1973, Ankara 1975

Özyüksel, Murat; **Anadolu ve Bağdat Demiryolları**, Arba Yayınları, İstanbul 1988

Quataert, Donald; **Osmanlı Devleti'nde Avrupa İktisadi Yayılımı ve Direniş (1881-1908),** (Çev. Sabri Tekay), Yurt Yayınları, Ankara 1987.

Quataert, Donald; " 19. Yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Demiryolları " **Tanzimattan Cumhuriyete Türkiye Ansiklopedisi**, c. 6, İletişim Yayınları, İstanbul:1985.

Rothaman, Lothar; **Berlin-Bağdat, Alman Emperyalizminin Türkiye'ye Girişi**, (Haz: Ragıp Zarakolu), Belge Yayınları, İstanbul 1982

Sarıkoyuncu, Ali- Selahattin Önder-Mesut Erşan**; Millî Mücadelede Eskişehir**, Osmangazi Üniversitesi Yayınları, Eskişehir 2002.

Şenol, Süreyya Baki; **Türkiye Demiryollarında 100 yıl,** Eskişehir 1994.

Shaw , Stanford J. – Ezel Kural Shaw; **Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye**, İstanbul 1983

Levent Şahverdi Arşivi

Tabakoğlu**,** Ahmet; **Türk İktisat Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul 2003

Tayyib Gölbilgin; **Millî Mücadele Başlarken**, c. I, Ankara 1985

Temir, Ahmet; **Kırşehir Emiri Cacaoğlu Nureddin'in 1272 tarihli Arapça Moğolca Vakfiyesi**, Ankara 1989

Tezel, Yahya S.; **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi**, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002

Togan, Zeki Velidi; **Umumi Türk Tarihine Giriş**, İstanbul 1946.

Toprak, Zafer; **Milli İktisat-Milli Burjuvazi (1908-1950)**, İstanbul 1995.

Tunaya,Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, c. I, İstanbul 1988.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasi Partiler**, **II. Meşrutiyet Dönemi**, İstanbul 1984

Türk İstiklal Harbi II. Cilt, Batı Cephesi 2nci Kısım, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı Yayınları, Ankara Genelkurmay Basım evi 1999.

Yalazan, Talat Em. Kur. Alb; **Türkiye'de Yunan Vahşet ve Soy Kırımı Girişimi (15 Mayıs 1919-9 Eylül 1922)**, c.2, Genkur. ATASE Başkanlığı Yayınları, Ankara 1994.

Yazıcı, Atilla; **XIX. Yüzyılda Eskişehir'in Ekonomik Durumu**, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Eskişehir 1997

Yıldırım, İsmail; **Millî Mücadelenin Başlangıcında Eskişehir (22 Ocak 1919 - 20 Mart 1920)**, Eskişehir Büyükşehir Belediyesi Yayını, Eskişehir 1998.

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

ZOR ZAMANLARDA İYİ KOMŞULUK ÖRNEĞİ: İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TÜRKİYE'DEN YUNANİSTAN'A YAPILAN YARDIMLAR

Yrd. Doç. Dr. Bülent BAKAR*

ÖZET

Yunanistan, İkinci Dünya Savaşı'nda özellikle Alman işgalinden sonra önemli sıkıntılar yaşamaya başlamıştır. Zaten normalde gıda ihtiyacının bir kısmını ithal etmek durumunda olan Yunanistan işgal döneminde bu girişimini gerçekleştirememiştir. Tarım faaliyetlerinin de aksaması ve ağır kış şartları problemin büyümesine yol açmış ve 1941 sonbaharından itibaren Yunanistan'da "Büyük Açlık" diye tabir edilen bir dönem başlamıştır. Yunanistan'ın bu zor günlerinde ilk destek sağlayan ülkelerden birisi Türkiye olmuştur. Özellikle Kızılay, gıda maddeleri ve sağlık malzemelerinin gönderilmesi için önemli çalışmalar yapmıştır. Kızılay haricinde birçok kuruluş ve organizasyon da bu insanlık görevinde aktif rol üstlenmişlerdir. Türkiye, ilk andan itibaren komşusuna destek olmaya çalışmış ve bu faaliyetler savaş sonuna kadar devam etmiştir.

Anahtar Kelimeler: İkinci Dünya Savaşı, Yunanistan, Türkiye, Yardım, Kızılay.

THE EXAMPLE OF GOOD NEIGHBOURING IN HARD TIMES: AIDS FROM TURKEY TO GREECE IN THE SECOND WORLD WAR

ABSTRACT

Greece faced some crucial difficulties in World War II, especially after German occupation. Greece, who normally had to import most of its food necessities, could not realize its initiative due to this occupation. Furthermore, adverse winter conditions and decreasing agricultural activities in Greece brought about a very significant problem called "The Great Famine". Turkey was one of the first countries that helped Greece. Particularly the Red Crescent dispatched foodstuff and sanitary products at that time. Besides, the Red Crescent, some other firms and organizations played an important role in assisting Greece. Turkey supported Greece from the beginning of the Great Famine and its assistance continued until the end of the war.

Key Words: The Second World War, Greece, Turkey, Aid, the Red Crescent.

* Marmara Üniversitesi Fen–Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

Giriş

Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda imzalanan barış antlaşmaları Dünya'ya kalıcı ve güven verici bir düzen getiremedi. 1929 yılından itibaren başlayan dünya ekonomik buhranı dünyanın siyasal atmosferini de etkilemiş ve İkinci Dünya Savaşı'na kadar siyasal gerginliklerin yaşanmasına yol açmıştır. 1931'de Japonya'nın Mançurya'ya ve 1934'te İtalya'nın Habeşistan'a saldırmaları, 1936'da Almanya'nın Ren bölgesine asker sokması, aynı yıl İspanya'da başlayan iç savaş ve 1937'de Japonya'nın Çin'e saldırısı dünya çapında yaşanacak büyük çatışma ve gerginliklerin ilk habercileri olmuştur. Yine 1938 Mart ayında Almanya'nın Avusturya'yı ilhakı (Anschluss) ve bir süre sonra benzer akıbete Çekoslovakya'nın uğraması Avrupa'da haritaların yeniden çizilmesine yol açmıştır. 1939 yılında İtalya'nın Arnavutluğu işgali, Akdeniz ve Balkanlar bölgesinde endişe yarattı. Orta Avrupa'yı büyük ölçüde denetimine alan Almanya'nın Polonya'ya baskı yapması ve serbest şehir Danzig'in Alman sınırlarına katılması gerektiğini açıklaması, önce iki ülkeyi bir çatışma noktasına getirmiş ve daha sonra bir dünya savaşının kıvılcımını ateşlemiştir. Ayrıca, Almanya'nın Avrupa'daki müdahalelerine İngiltere ve Fransa'nın yeterli ve etkili bir direnç sergileyememeleri gelişmelerin bu noktaya varmasında kuşkusuz önemli rol oynamıştı[1].

Alman ordularının 1 Eylül 1939'da Polonya sınırını geçmesinden sonra 3 Eylül 1939'da İngiltere ve Fransa, Polonya'ya verdikleri garanti yükümlülüklerini yerine getirmişler ve Almanya'ya savaş ilân etmişlerdir[2]. Polonya'yı kısa sürede saf dışı eden Almanya, 1940 İlkbaharından itibaren Batı'ya döndü ve Danimarka, Norveç gibi ülkeleri işgal etti. Hollanda ve Belçika devletleri de Almanya'ya karşı ciddi bir direniş gösteremedi. Almanya'nın Mayıs 1940'ta Fransa'ya başlattığı saldırı, Haziran ayında Fransa'nın teslim olmasıyla sonuçlandı.

Gelişmeleri yakından takip eden İtalya da, Fransa'ya ve İngiltere'ye 10 Haziran 1940'ta harp ilân ederek savaşa girmiştir[3]. Akdeniz ve Balkanlar bölgesinde ciddi planları olan Mussolini, kendisinin de Hitler gibi hızlı ve görkemli zaferler elde edebileceğini düşünmekteydi. İtalya, Arnavutluk üzerinden Yunanistan'ı istila etmek için harekete geçti. Yunanistan'a şart-

[1] Fahir Armaoğlu, **Siyasi Tarih 1789–1960,** Ankara 1973, s. 545–607.
[2] Lıddell Hart, **II. Dünya Savaşı 1,** (Çev. Kerim Bağrıaçık), İstanbul 1999, s. 25.
[3] Jens Petersen, "Deutschland und Italien 1939 bis 1945", **Der Zweite Weltkrieg,** (Herausgeber: Wolfgang Michalka), Weyarn 1997, s. 112.

Levent Şahverdi Arşivi

ları ağır bir nota verdi ve bu notanın derhal reddedilmesi üzerine 28 Ekim 1940'ta Yunanistan'a harp ilân etti[4]. İtalya'nın bu hamlesi, Yunanistan için zor bir sürecin ve felâketli yılların başlangıcı olurken bölgede ve Türkiye'de endişe yaratmıştır.

1923 Yılı Sonrası Türkiye-Yunanistan İlişkileri

Lozan Antlaşması'ndan sonra Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler özellikle 30 Ocak 1923 tarihli Nüfus Mübadelesi Sözleşmesi'nin ortaya koyduğu sorunlar dolayısıyla 1930 yılına kadar gergin geçmişti. Bu gerginliğin sürmesinin iki devletin de menfaatlerine aykırı olduğunu düşünen devlet adamları meseleleri halletmek için adım atmışlardır. 10 Haziran 1930'da mübadele sorunlarını çözmek için bir sözleşme imzalanmış ve akabinde 27-31 Ekim 1930 tarihleri arasında Yunanistan Başbakanı Venizelos, Türkiye'yi ziyaret etmiş ve 30 Ekim 1930 tarihli *"Türkiye Cumhuriyeti ile Yunanistan Cumhuriyeti Arasında Dostluk, Tarafsızlık, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması"* imzalanmıştır[5]. Türkiye ile Yunanistan arasında 1930 yılından sonra başlayan iyi münasebetler daha sonraki yıllarda da devam etmiştir. İyi komşuluk ilişkilerini ifade etmek ve güçlendirmek için 1933 yılında *"Türkiye ile Yunanistan Arasında İçten Anlaşma Yasası"* imzalanmıştır[6]. 1934 yılında Balkan Paktı'nın imzalanması ilişkileri kuvvetlendirmiştir. 1937 yılında Başvekil İsmet İnönü'nün Balkan devletlerini kapsayan gezisi çerçevesinde 26 Mayıs'ta Atina'ya da gitmesi, aynı yılın Ekim ayında Yunanistan Başbakanı Metaksas'ın Türkiye'ye gelmesi ve Ankara'da Atatürk'ü ziyaret etmesi iki ülke arasındaki ilişkileri dostluk anlamında en üst noktaya taşımıştır[7]. 1938 tarihindeki Türk-Yunan antlaşmasının amacı da 1930 ve 1933 antlaşmalarının süresini uzatmak ve onları güçlendirmekti[8].

Sonuçta, İkinci Dünya Savaşı öncesinde Türkiye ile Yunanistan'ın işbirliği ve komşuluk ilişkileri en iyi noktaya gelmiş durumdaydı. Yunanistan'a İtalya'nın saldırmasıyla Balkanlarda oluşturulmaya çalışılan istikrar ve güven ortamı yok olmuş, bu tablo karşısında Türkiye, hem bölge hem de Yunanistan için çok hayati bir önem taşımaya başlamıştır.

---

[4] Richard Clogg, **Modern Yunanistan Tarihi,** (Çev. Dilek Şendil), İstanbul 1997, s. 149.
[5] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları,** c. I, Ankara 1989, s. 393-396.
[6] İ. Soysal, **a.g.e.,** s. 435-436.
[7] Murat Hatipoğlu, **Yakın Tarihte Türkiye ve Yunanistan 1923–1954,** Ankara 1997, s. 194-199.
[8] İ. Soysal, **a.g.e.,** s. 588.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanistan'a Yardım Düşüncesinin Ortaya Çıkması

İtalya'nın Yunanistan'a saldırmasından sonra Türkiye'deki kamuoyu gelişmeleri yakından takip etmiştir. Yunanistan'ın İtalya karşısında elde ettiği başarının memnuniyet yarattığı Türk basınında açıkça görülmektedir[9]. İlerleyen aylarda Yunanistan'da savaş ortamının getirdiği olumsuzluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu olumsuzlukların en önemlisi gıda maddelerini büyük ölçüde ithal etmek zorunda olan Yunanistan'ın yaşadığı iaşe sıkıntısıdır. Yunanistan'ın gıda sıkıntısı çekmeye başladığı dönemde Türkiye'de bazı organizasyonlar harekete geçmiştir. Ankara'daki Yunan Büyükelçisi Rafael'in eşi Madam Rafael tarafından kurulan "Yunan Askerlerine Yardım Komitesi"nin, Türkiye'deki Yunanlılardan topladığı 15 ton şekerin Yunanistan'a ihracına izin verilmesi 9 Aralık 1940 tarihli Bakanlar Kurulu kararıyla kabul edildi[10]. Ege denizindeki savaşın henüz çok şiddetlenmiş olmaması sayesinde Türkiye'den Yunanistan'a zaman zaman gıda maddesinin ihracı mümkün olabildi. Meselâ, Münâkalât Vekâleti'ne[11] gönderilen 20.12.1940 tarihli bir yazı, Köyceğiz'deki Dalyan balıklarının bir Türk motoruyla Pire'ye ihracının uygun görüldüğünü bildiriyordu[12]. 1940 yılının son gününde Yunanistan'a askerî bir yardım söz konusu oldu. Tepedelen bölgesinde İtalyanlarla savaşan Yunanlılara yardım amacıyla 100.000 çift asker çorabı, 7.000 tüfek bombası ve 1,5 ton kalay gönderildi[13].

Bu dönemde adalardaki vaziyet de her geçen gün kötüleşmekteydi. 1941 yılının başlarında açlık ve salgın hastalıklar etkili olmaya başlamış ve 12 Adalar sakinlerinden 53 kişi Atina'ya sevk edilmiştir. Adalardan gelenlerin verdiği bilgilere göre adalarda şeker, kahve ve et hiç bulunmamaktaydı ve salgın hastalıklar ölümlere sebebiyet vermekteydi[14].

Kızılay Cemiyeti de Yunanistan'da yaşanan savaş ve dram karşısında duyarsız kalmayan kurumlardan biri oldu ve yardım faaliyeti yürüttü. 1941 yılının başında Yunan Kızılhaçına yaralı nakline mahsus 2 adet otomobil hediye etti[15].

---

[9] Selim Deringil, **Denge Oyunu,** İstanbul 1994, s. 139; Bu konu ile ilgili ayrıntılı bir değerlendirme için Bkz. Zuhal Mert, "Tan Gazetesinde 1940 Yunan-İtalyan Savaşı", **Toplumsal Tarih,** sayı: 168, Aralık 2007, s. 74–78.

[10] **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** Fon Kodu: 030.18.01.02., Yer Adı: 93.113.18.

[11] Ulaştırma Bakanlığı.

[12] BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer Adı: 169.173.20.

[13] Ulvi Keser, **Yunanistan'ın Büyük Açlık Dönemi ve Türkiye,** İstanbul 2008, s. 182.

[14] **Son Posta,** 25 Şubat 1941, "12 Adaların Müşkül Vaziyeti".

[15] **Cumhuriyet,** 19 Mart 1941, "Kızılay Cemiyetinin Yunan Kızılhaçına Bir Hediyesi".

Levent Şahverdi Arşivi

İtalya, Yunanistan ile mücadelede başarı sağlayamamışken, Almanya'nın Rusya ile anlaşma ümidi 1941 yılı ilkbaharında oldukça zayıflamıştı. Almanya olası bir Rusya seferinde bu cephenin güney kanadını güvence altına almak düşüncesindeydi. Bu nedenle, 6 Nisan 1941'de Yugoslavya ve Yunanistan'a savaş ilan etti. Nisan ayı sonunda bu ülkeler tamamen işgal edilmiş durumdaydı ve Ege Denizi'ndeki adalar kısa sürede Alman kontrolüne giriyordu[16]. Mayıs ayında Girit Adası'na düzenlenen bir hava harekâtı ile İngiliz kuvvetleri adadan temizlendi[17]. Böylece Almanya, Ege ve Doğu Akdeniz için tespit ettiği hedeflere ulaşmış oluyordu. Ege bölgesinde Alman hakimiyeti tesis edilirken, Romanya'daki petrol bölgeleri güvence altına alınmıştı. Ayrıca, Yunanistan'da ciddi başarıyı bir türlü yakalayamayan Başbakan Mussolini'nin İtalya'daki konumu rahatlatılmış olmaktaydı[18]. Bu dönemde tarımda yaşanan üretim düşüşü ve Yunanistan'ın ithalât yapamaması kıtlık yaşanmasına sebep olmuştur. Gözlemcilere göre, Yunanistan'daki açlık sorunu son derece ciddiydi[19]. İngiltere, Yunanistan'ın Alman işgaline uğraması nedeniyle buradaki Alman kuvvetlerini tecrit etmek ve zor durumda bırakmak için abluka uygulaması başlattı. İngiltere'nin deniz kuvvetleriyle gerçekleştirdiği abluka, Yunanistan'ın ihtiyaç duyduğu buğday, pirinç ve özellikle şeker gibi temel gıda maddelerinin yurt dışından getirilmesine engel oluyordu[20].

Haziran 1941'de İskenderiye'de sürgünde bulunan Yunan Başbakanı Tsuderos, Londra Büyükelçiliği'ne gönderdiği telgrafta ülkede yaşanan gıda sıkıntısını 5 nedene dayandırmaktaydı. Bu nedenler şunlardı[21];

1- Ülkenin İtalyan, Alman ve Bulgar işgali altında oluşu.

2- İç göç: Kırsal kesimin büyük kısmının şehirlere göç etmiş olması.

3- İç haberleşme ve taşımacılıktaki vahim düzensizlik.

4- İşgalin başında gıda maddelerine el konulmuş olması.

5- Müttefik devletlerden yapılan ithalâtın, abluka nedeniyle kesilmiş olması.

---

[16] Cemil Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938–1945),** I, İstanbul 1996, s. 548–555.

[17] Hüsrev Gerede, **Harb İçinde Almanya (1939–1942),** (Yay. Haz. Hulusi Turgut, Sırrı Yüksel Cebeci), İstanbul 1994, s. 238.

[18] Detlef Vogel, "Deutschland und Südosteuropa", **Der Zweite Weltkrieg,** (Herausgeber: Wolfgang Michalka), Weyarn 1997, s. 540.

[19] Mark Mazower, **Karanlık Kıta Avrupa'nın 20.Yüzyılı,** (Çev. Mehmet Moralı), İstanbul 2003, s. 178.

[20] M. Hatipoğlu, **a.g.e.,** s. 252.

[21] Elçin Macar, "1941-1942 Kışında Türkiye'nin Açlıkla Savaşan Yunanistan'a Yardımları Kurtuluş'tan Dumlupınar'a", **Toplumsal Tarih,** sayı: 168, Aralık 2007, s. 49.

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanistan'ın yaşadığı sorunlar ve bu ülkeye yardım düşüncesi 1941 yılının yaz aylarında Türk gazetelerinde yoğun şekilde yer bulmuştur. Yunus Nadi, gazetedeki köşesinde şu anda Türkiye'nin Yunanistan için yapabileceğinin gıda maddeleri göndermek olduğunu belirtmiş ve Müttefik devletlere çağrı yapmıştır. Açıklamasında, Yunanistan'a gönderilecek eşyanın işgal devletlerinin eline geçebileceği kuşkusuyla beklemenin ve zaman kaybetmenin imkânı olmadığını, Türkiye, İsveç ve İsviçre gibi tarafsız devletlerin gözetiminde yardım maddelerinin dağıtılabileceğini ifade ediyordu[22]. Ahmet Emin Yalman da, korkunç bir kışa doğru gidildiğini ve savaşın uzaması nedeniyle büyük facialar yaşanacağını yazmıştır[23]. Basının bu konuyu sürekli gündeme getirmesi 1941 yılının Temmuz ayında Türk kamuoyunun Yunanistan'da yaşanan sıkıntılara karşı dikkat ve hassasiyetini arttırmıştır. Gazetelere okuyucular tarafından gönderilen mektuplar ve yapılan başvurular, bir yardım organizasyonunun hemen harekete geçirilmesi gerektiğini ifade ediyordu. Meselâ, bu mektuplardan birinde kısaca şu ifadelere yer veriliyordu[24];

"Yunanistan'a yardım hakkında ortaya attığınız fikir, asil bir teşebbüsün hareket noktası olmalıdır. Akşam gazetesi sekiz milyon insana yardım etmenin, Türkiye'nin kudreti haricinde olduğunu söylüyor. Çok haklıdır. Fakat bu ölçüde bir yardım yapamamak yardımdan geri durmağı icap ettirmez. Bir tek aileyi bile açlıktan ve ölümden kurtarabilmek bir kârdır. Hele yardım Türkiye gibi bizzat zengin olmayan ve bolluk içinde yaşamayan bir memleketten gelirse kıymeti daha yüksek olur.

Bu gibi yardım teşebbüslerinin mutlaka hükümetten gelmesi lâzım gelmez. Kızılay'ın bizzat veya hususi bir komite teşkili suretiyle harekete geçmesi ve yardım etmek isteyenlerin ihtiyari suretle vereceği ianeleri bir araya toplaması maksadı temin edebilir. Türk milletinin, her dert karşısında harekete gelen Kızılay vasıtasıyla dost Yunan milletinin felâketlerine alâka göstermesi, bir çok canlar kurtarabilir, bir çok gönüller alır ve bütün insanlığın vicdanında Türkiye'ye çok iyi bir numara kazandırır".

Daha sonraki günlerde de Yunanistan'daki kıtlık sorunuyla ilgili yayınlar söz konusu olmuş ve somut adımların atılması için çağrılara devam edilmiştir[25].

---

[22] **Cumhuriyet,** 19 Temmuz 1941, "Yunanistana Yardım"
[23] **Vatan,** 20 Temmuz 1941, "İnsanlık İmtihanı"
[24] **Vatan,** 22 Temmuz 1941, "Kızılay'ın Yunanistana Yardımı"
[25] **Vatan,** 24 Temmuz 1941, "Aç Bir Millete İmdat!".

Levent Şahverdi Arşivi

Ağustos 1941'de yardım konusunun organize edilmesi için bir girişim oldu. Yunanistan'a yardım maksadıyla Amerika'da kurulan Vanderbilt Komitesi'nin temsilcisi, Mısır'daki temaslarından sonra Türkiye'yi ziyaret etmeyi düşünüyordu. Amerika'daki Yunanlılar Vanderbilt Komitesi'ne önemli miktarda para yardımında bulunarak, kıştan önce yardımın başlatılabilmesini ümit etmekteydiler[26]. Böylece, Dünya kamuoyu ile eş zamanlı olarak Türk kamuoyu da Yunanistan'daki kıtlık sorununa ciddi olarak eğilmiştir.

1941 yılı Eylül ayında, Kızılay Cemiyeti Yunanistan'da yaşanan açlık sorununa karşı üzerine düşen her vazifeyi yapacağını açıklamış ve büyük takdir toplamıştır. Kızılay'ın açıklaması basında geniş yer bulmuştur. Bu konuda özetle şu ifadelere yer verilmiştir[27];

"Kızılay Cemiyeti'nin, memleketimize tarihi bir şeref temin edecek kadar mühim bir karar verdiğini ve icraât ve tatbikâta geçmek üzere olduğunu memnuniyetle iftiharla haber aldık: Kızılay, Yunanistan'da felâket gören halka el uzatmak meselesini üzerine almıştır. Oraya yakında heyetler gönderecek, teşkilât yapacak, kendi menbalarından mümkün olan yardımı gösterecek, memleket halkından bu yardıma iştirak etmek isteyenlerin yardımını kabul edecek ve bütün dünyadan Yunanistan'da açlık ve felâket içinde kıvranan halka gelecek yardımları da yerlerine isal etmek ve dağıtmak için hayırlı bir mecra hizmetini görecektir".

Gazeteci Ahmet Emin Yalman köşesinde yaptığı değerlendirmede, Kızılay'ın Yunanistan için düşündüğü faaliyet programı hakkında ayrıntılı bilgi alamadıklarını, fakat Kızılay isminin zaten mümkün olan her şeyin yapılacağının garantisi olduğunu açıklıyordu[28]. Nihayet, Yunanistan'a yardım gönderilmesi düşüncesi uygulama safhasına gelmiş oldu[29].

Vapurlarla Yardım Gönderilmesi

Savaşan bütün ülkelerle diplomatik münasebeti olan Türkiye'ye, Yunanistan'a yapılacak yardım konusunda önemli görevler düşmüştür. Türk

---

[26] **Vatan,** 12 Ağustos 1941, "Aç Yunanistana Yardım".
[27] **Vatan,** 5 Eylül 1941, "Kızılay, Yunan Halkına El Uzatıyor", **Bkz. EK 1.**
[28] **Vatan,** 6 Eylül 1941, "İnsanlık Cephesinde İleri Hareketi".
[29] İkinci Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de hayat şartlarının çok ağırlaştığı, ülkede savaş ekonomisine geçildiği ve Türkiye'nin kendi ihtiyaçlarını bile karşılamakta zorlandığı dönemlerde Yunanistan'a yardım konusunun hayata geçtiğini göz önüne almak gerekmektedir. Bu konuda ayrıntılı bilgi için Bkz. Osman Akandere, **Millî Şef Dönemi,** İstanbul 1998, s. 146-166.

Levent Şahverdi Arşivi

yetkililer, Yunanistan'a yardım konusunu İngiltere, Almanya ve İtalya devletleriyle görüştüler ve bu devletlerin uyguladıkları ablukanın kaldırılmasını temin ettiler. Gıda maddelerinin Türkiye'den satın alınması için yurt dışındaki organizasyonlar harekete geçti. Sürgündeki Yunan hükümeti ve ABD'li Rumların kurduğu Greek War Relief Association (GWRA) adına United Kingdom Commercial Corporation tarafından gıda maddeleri Türkiye'den satın alınacaktı. Bu gıda maddelerinin temini ve Yunanistan'a ulaştırılması konusunda faaliyet yürütmek üzere üç ülkede üç şirket kuruldu. Bunlar Türk-Ellas (İstanbul), Ella-Türk (Atina) ve Triand M. Fulas (New York) idi[30]. Basında çıkan haberlere göre, Türkiye'den alınacak 5.000 ton gıda ve sağlık malzemesi Adana vapuru tarafından götürülecekti[31]. Türkiye'den satın alınacak malzemelerin parasının İngiliz ithalat şirketleri tarafından karşılandığı haberi de yine gazetelerde yer aldı. İngiliz basını ise yaptığı değerlendirmede Yunanistan'a yardım ulaştırılabilmesi için Türkiye'nin diplomatik ilişkileri olan Almanya'yı ikna etmesinin önemli bir çaba olduğunu vurgulamıştır[32]. İlerleyen günlerde yardım ile ilgili hususlar biraz daha belirginlik kazanmıştır. 12 Eylül 1941 tarihli gazetelerde yardım miktarı 5.000 ton olarak yazılırken, daha sonra söz konusu yardımın 50.000 ton olduğu açıklanmıştır. Muhtemelen gazetelere ilk anda ulaşan bilgilerde maddî hata gerçekleşmiştir. Yapılacak yardımın ayrıntıları da ortaya çıkmaya başlamıştır. Buna göre, İngiltere Ticaret Korporasyonu, Yunanistan'a Yardım Cemiyeti ve bir Avustralya Komitesi'nin ortak girişimi vardı ve gerekli mahsul Türkiye'den satın alınıyordu. Ayrıca, Türk Kızılay Cemiyeti hediye olarak bilhassa çocuklar için Yunan Kızılhaçına 25 ton gıda maddesi gönderiyordu[33]. Sevkiyat ve dağıtım işleriyle ilgilenmek üzere Kızılay genel merkezinde bir heyet oluşturuldu[34]. Başka bir haberde, Kızılay'ın ayrıca yapacağı yardımlar arasında Yunan çocukları için 30.000 lira değerinde un ve çocuk gıdaları bulunduğu belirtiliyordu[35].

Bu arada, Türkiye'den Yunanistan'a 50.000 ton yiyecek maddesiyle, Türkiye'deki Yunan tebasının Yunanistan'daki yakınlarına göndermek iste-

[30] E. Macar, a.g.m., s. 49.
[31] *Vatan,* 12 Eylül 1941, "Yunanistan'a Yardım".
[32] **Cumhuriyet,** 12 Eylül 1941, "Türkiye'den Yunanistan'a Gidecek Yardım"; **Ulus,** 12 Eylül 1941, "5.000 Ton Yiyecek".
[33] **Ulus,** 14 Eylül 1941, "Yunanistan'a 50.000 Ton Erzak Gidecek"; **Cumhuriyet,** 14 Eylül 1941, "Sivil Yunan Halkına Yardım"; **Vatan,** 14 Eylül 1941, "Kızılayın Yunanistan'a Yardımı".
[34] **Cumhuriyet,** 23 Eylül 1941, "Yunanistan'a Yardım".
[35] **Ulus,** 27 Eylül 1941, "Yunanlı Fakir Halka Yapılacak Yardım".

Levent Şahverdi Arşivi

dikleri kolileri götürecek vapurun Adana olmadığı açıklandı. Yardım malzemelerini Kurtuluş isimli vapur götürecekti[36]. Ekim ayının başında Kurtuluş'a gıda maddelerinin yüklenmesi başlamış ve geminin her tarafına Kızılay işaretleri konulmuştur[37]. Kurtuluş vapuruna yüklenen gıda maddeleri arasında soğan, nohut, fasulye, yumurta, lakerda, pirinç unu ve şeker bulunuyordu. Piyasada süt tozu bulunamadığından göndermekten vazgeçilmişti[38]. Kurtuluş vapuru ilk seferini 13 Ekim 1941 tarihinde yaptı. Yunanistan'dan gelen bir heyetle, eşyaları teslim edecek Kızılay memurları da Kurtuluş'un yolcuları arasındaydı[39]. Kızılay'ı temsilen vapurda Saim Umar ve Feridun Bey'ler bulunuyordu[40]. Ayrıca, memleketimizdeki Yunan tebasının yakınlarına gönderdiği beşer kiloluk 1.000 koli ile İngiliz ve Amerikan Kızılhaçları tarafından gönderilen koliler de Kurtuluş'a yüklendi[41]. Kurtuluş, Yunanistan'a gönderilecek eşyaları bir seferde nakledemeyeceğinden Pire limanında yükünü boşaltır boşaltmaz dönecekti ve bu şekilde birkaç sefer yapması öngörülüyordu[42]. Vapurun savaş ortamında bir kazaya kurban gitmemesi için takip edeceği rota ve tüm bilgiler İngiltere ve İtalya Büyükelçiliklerine bildirildi[43].

Kurtuluş vapurunun getirdiği yardım maddelerinin dağıtım organizasyonu için Ekim 1941'de Atina'da Uluslararası bir Kızılhaç bürosu açıldı[44]. Kurtuluş, Pire'ye varınca yükünü hemen boşalttı ve yeni sefer için İstanbul'a döndü. Kurtuluş vapuru mürettebatının verdiği bilgiye göre, Yunanlılar yardıma çok sevinmişlerdi. Boşaltılan gıda maddeleri rıhtımda bekleyen Kızılhaç kamyonlarına hemen yüklendi ve gerekli yerlere götürülerek dağıtıldı. Yunanlılar yardımdan memnun olmuştu. Hatta, Kurtuluş vapurunun bir resminin Pire'nin önemli bir yerinde muhafaza edileceğini ifade ediyorlardı[45]. Kurtuluş, İstanbul'a döndükten sonra tekrar yükleme faaliyetine geçilmiştir. Vapurun bu seferinde 2.000 ton eşya götürmesi planla-

---

[36] BCA, Fon Kodu: 030.10, Yer Adı: 179.235.30.

[37] **Cumhuriyet,** 4 Birinciteşrin 1941, "Yunanistana Yardım".

[38] **Son Posta,** 8 Birinciteşrin 1941, "Yunanistana Hangi Maddeleri Gönderiyoruz?".

[39] **Cumhuriyet,** 13 Birinciteşrin 1941, "Yunanistana Gönderilen Eşya"., Bu habere göre, gönderilen maddeler arasındaa buğday, fasulye, pirinç ve ayrıca sıhhi malzeme ile giyim eşyası vardı.

[40] **Vatan,** 14 Birinciteşrin 1941, "Kızılayın Yunan Milletine İlk Yardımı"; *Vakit,* 14 Birinciteşrin 1941, "Kurtuluş vapuru Dün Yunanistana Hareket Etti".

[41] **Ulus,** 14 İlkteşrin 1941, "Kurtuluş Vapuru İstanbul'dan Yunanistan'a Hareket Etti"; Kurtuluş vapuruna yapılan yükleme işlemini gösteren bir fotoğraf, *Kızılay,* sayı: 1, s. 2. **,Bkz. EK 2.**

[42] **Son Posta,** 14 Birinciteşrin 1941, "Yunanistana Yardım".

[43] BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer Adı: 179.235.10.

[44] Esra Danacıoğlu, "Yunanistan'a Uzanan Yardım Eli", **Popüler Tarih,** sayı: 9, Şubat 2001, s. 40.

[45] **Vatan,** 25 Birinciteşrin 1941, "Yunanistana Yardım".

Levent Şahverdi Arşivi

nıyordu[46]. Kurtuluş ikinci seferine 27 Ekim 1941'de çıkmıştır. Vapura yüklenen gıda maddeleri arasında çocuklar için çok miktarda pirinç unu ve nişasta, fasulye, nohut, yumurta ve diğer gıda maddeleri vardı. Gıda maddelerinin bir günde Kızılhaça teslimi ve hemen geri dönülmesi planlanmıştı[47]. Bu dönemde Kızılay, elinden geldiğince yardım faaliyetlerine devam etmiştir. 25 Eylül-Ekim 1941 tarihleri arasında Yunanistan'a yapılan diğer yardımlar arasında Sakız adasından gelen bir heyete İzmir'de içlerinde serum ve aşı olan sağlık malzemelerinin verilmesi de bulunuyordu. Ayrıca, Yunanistan'ın Dimetoka şehrinde kurulacak hastane için 100 adet karyola ve yatak takımı sınırda Yunan Kızılhaçına teslim edildi[48].

Ahmet Emin Yalman *"Cehennemden Dönen Adamın Hikayesi"* başlıklı yazısında, Kurtuluş vapuru ile Yunanistan'a gitmiş bir gemicinin intibalarını anlatmıştır. Gemiciye göre, Atina'da yaşananlar korkunçtu ve insanlar açlıktan ölüyorlardı. İlk seferde Kurtuluş vapurunun getirdiği yiyecekler önce bir çocuk hastanesinde dağıtılmıştı. Yunanistan'a gönderilen malzeme fasulye, nohut, 1.900 fıçı lakerda, 1.500.000 yumurta, soğan, çocuklar için şeker, pirinç unu ve mercimek ununda oluşmaktaydı. İkinci seferde getirilen malzeme de hemen hemen aynıydı. Bu yiyecek maddeleri, Uluslararası Kızılhaça mensup 2, Yunan Kızılhaçından 2, İtalyan Kızılhaçından 1 ve Kızılay'ın da 1 temsilcisinden oluşan heyet vasıtasıyla dağıtılmıştı. Yine bu malzemelerin Yunan halkına dağıtılmasının Alman ve İtalyanlar tarafından engellendiği rivayetleri doğru değildi ve hatta kolaylık gösterilmişti[49].

Yunanistan için yürütülen yardım faaliyetleri gıdasızlıktan veya hastalıklardan ölümleri önlemeye yetmedi. Kasım 1941'de Yunanistan'dan gelen haberler ölüm vakalarının arttığı şeklindeydi[50]. 12-16 Kasım arasında ekmek dağıtılamamıştı. Ondan önceki günlerde ise halka verilen ekmek zaten 30 grama kadar düşmüştü[51].

---

[46] **Ulus,** 27 İlkteşrin 1941, "Kurtuluş Vapuru Gene Yunanistan'a Gidiyor".

[47] **Vatan,** 28 Birinciteşrin 1941, "Yunanistana Yardım", *Vakit,* 28 Birinciteşrin 1941, "Yunanistana Kızılayın Yardımı Devam Ediyor", *Son Posta,* 28 Birinciteşrin 1941, "Kurtuluş Vapuru Dün Yunanistana Gitti".

[48] **Kızılay,** sayı: 2, s. 22.; Kızılay'ın Yunan Kızılhaçına yaptığı yardımlar devam etmiştir. Mayıs 1942'ye kadar 10.000 tatanoz ve 1.000 kangren serumu, 10.000 kilo gazlı bez, 1.000 kilo hidrofil pamuk, 3.000 metre kare gazlı bez, 3.000 battaniye ve 6 hasta otomobili teslim edilmiştir., Bkz. *Kızılay,* sayı: 5, Mayıs 1942, s. 4.

[49] **Vatan,** 8 İkinciteşrin 1941, "Cehennemden Dönen Adamın Hikayesi".

[50] **Vakit,** 19 İkinciteşrin 1941, "Yunanistanda Açlık"; *Vatan,* 20 İkinciteşrin 1941, "Dünya Cehenneminden Yeni Haberler Getirdi".

[51] **Vakit,** 21 İkinciteşrin 1941, "Kurtuluş Vapuru Pireden Döndü".

Levent Şahverdi Arşivi

Yapılacak yardımlar çerçevesinde Türkiye'deki Yunan tebasının Yunanistan'daki yakınlarına özel koli göndermelerine daha önceden izin verilmişti. Türk Hükümeti, 15 Kasım 1941'de aldığı bir kararla Türk tebasının da Yunanistan'daki akrabalarına Kızılay aracılığıyla koli göndermelerine müsaade etmiştir[52]. Paketlerin şu şartlar dâhilinde kabulü söz konusuydu[53];

1- Paket gönderecekler bir istida ile (Gümrük Müdürlükleri vasıtasıyla veya doğrudan doğruya) Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti'ne müracaat edecekler ve alacakları müsaade yazısıyla birlikte müsaade edilen eşyayı Yenipostane caddesinde Kızılay hanında Kızılay İstanbul Mümessilliğine teslim veya posta ile göndereceklerdir.

2- Bir kişi ayda yalnız 5 kilo ağırlığında ve en çok 10 lira kıymetinde paket gönderebilecektir.

3- Paketlerin içine konacak şeyleri Gümrük ve İnhisarlar Vekâleti tayin edecektir.

4- Kızılayca bu paketler gidecek vapurun yükünün müsaadesine göre sıraya konarak Yunanistan'da alâkalı makamlara teslim edilecektir.

Böylece yardım vapurlarına yüklenecek gıdalar dışında özel paketlerin ve hediyelerin kabul şartları tespit edilmişti.

Kurtuluş vapurunun üçüncü seferi 24 Kasım 1941'de gerçekleşmiştir[54]. Kurtuluş'un bu seferinde götürülen gıda maddeleri arasında 298.000 kilo soğan, 168.000 kilo patates, 582.000 kilo nohut, 393.000 kilo fasulye, 80.000 kilo yumurta (sandıkta), 90 fıçı tuzlu balık ve 2 koli bulunuyordu[55].

Yunanistan'daki akrabalarına yardım eşyası göndermek isteyenler arasında Gümrüklere müracaat edenlerin sayısı Aralık ayı başında 2.000'i bulmuştur. Vekâlet'ten gelen emir üzerine Kurtuluş'un dördüncü seferinde eşya göndereceklerin Türk tebasında bulunmaları ve Yunanistan'da bulunanlarla soy veya kan akrabalığı olması gerektiği vurgulanmıştır[56]. Ayrıca

---

[52] BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer Adı: 179.235.12.

[53] **Vakit,** 22 İkinciteşrin 1941, "Yunanistana Türk Tebası Eşya Gönderebilecek"; *Cumhuriyet,* 22 İkinciteşrin 1941, "Yunan Halkına Yapılacak Yardım"; *Vatan,* 22 İkinciteşrin 1941, "Avrupada Açlık ve Kızılay".

[54] **Vakit,** 25 İkinciteşrin 1941, "Kurtuluş Vapuru Dün Pire'ye Gitti".

[55] **Kızılay,** sayı: 3, II. Kanun 1942, s. 9.

[56] **Son Posta,** 3 Birincikanun 1941, "Yunanistana Yardım Eşyası Yollamak İçin 2.000 Kişi Müracaat Etti".

Levent Şahverdi Arşivi

Gümrükler İdaresi neşrettiği bir Tamim'de her beş kiloluk pakette kuru sebze, zeytinyağı ve peynir gibi maddelerden azami birer kilo; domuz eti, kuru yemiş, zeytin, jambon, pastırma gibi maddelerden de ancak ikişer kilo bulunabileceğini bildirmiştir[57].

Üçüncü seferinden dönen Kurtuluş vapurunun, Yunanistan'a şimdiye kadar 10.000 ton kadar muhtelif gıda maddesi götürdüğü basında ifade ediliyordu[58]. Kurtuluş vapuruyla Yunanistan'a dördüncü parti gıda maddeleri yükleme işlemi ara vermeden başlamıştır. Kurtuluş'un yaptığı her seferden 14.000 çocuk ve 250.000 kişinin istifade ettiği tahmin ediliyordu. Yunanistan'da, yiyecek maddeleri yetimhanelerde ve hastanelerde pişirildikten sonra halka dağıtıldı. Dağıtımda herhangi bir engelleme yoktu ve Uluslararası Kızılhaç temsilcileri ile Yunan ve Alman Kızılhaçları namına doktorlar dağıtıma nezaret ediyorlardı[59].

Kurtuluş'un dördüncü seferi 12 Aralık 1941'de başlamıştır[60]. Dördüncü seferde Yunanistan'a 428.000 kilo fasulye, 812.000 kilo nohut, 180.000 kilo soğan, 300.000 kilo patates, 60.000 kilo lakerda, 300 sandık yumurta ve 650 tane koli gönderilmiştir[61]. Koli sayısındaki artış düşünüldüğünde Türk tebasında olanların paket gönderme müracaatının dikkate alındığı söylenebilir. Bununla beraber kolilerin birikmiş olması ve gönderilmesinin ancak birkaç seferde gerçekleşebileceği tahmin edildiğinden, eldeki koliler bitirilinceye kadar yeni başvurulara sıcak bakılmaması kararlaştırılmıştır[62].

Yunanistan'a gönderilen yardımlar, ihtiyaçların ancak bir kısmını karşılayabiliyordu. Kıtlık meselesinin halledilebilmesi için yardımın mutlaka arttırılması gerekliydi. Nitekim Yunus Nadi gazetedeki köşesinde yaptığı çağrıda, Kızılay'ın elinden geleni yaptığını, Yunanistan'ın açlık problemine her tarafı abluka içinde ve kendi sorunlarıyla uğraşan Avrupa'nın fayda etmeyeceğini, ancak deniz aşırı ülkelerden meselâ Güney Amerika'dan gıda maddelerinin bol miktarda gönderilebileceğini vurgulamıştır[63].

Kurtuluş vapurunun beşinci seferini 28 Aralık 1941'de yapacağı açıklanırken, her zaman götürdüğü eşyadan fazla olarak 750 koli ile Yunanis-

[57] **Son Posta,** 9 Birincikanun 1941, "Kurtuluş Vapuru Harekete Hazırlanıyor".
[58] **Cumhuriyet,** *8 Birincikanun 1941, "Yunanistana 10 Bin Ton Gıda Maddesi Sevk Edildi"*.
[59] **Ulus,** 9 İlkkanun 1941, "Yunanistan'a Yiyecek Maddesi".
[60] **Son Posta,** 13 Birincikanun 1941, "Kurtuluş Vapuruna Gizli Olarak Paket Veren Liman Memurları".
[61] **Kızılay,** sayı: 3, II.Kanun 1942, s. 9.
[62] **Ulus,** 27 İlkkanun 1941, "Yunanistan'a Gönderilecek Yardım Paketleri".
[63] **Cumhuriyet,** 20 Birincikanun 1941, "Yunanistan'daki Açlık".

Levent Şahverdi Arşivi

tan'da muhtaç çocuklara dağıtılmak üzere Kızılay'ın gönderdiği eşya ve 250'şer gramlık partiler halinde 2.000 kilo incir bulunuyordu[64]. Kurtuluş vapurunun beşinci seferini yapmasından sonra Yunanistan'a yedi, sekiz milyon kilo yiyecek götürdüğü tahmin edilmekteydi. Yunanlıların tahminlerine göre bu seferler sayesinde yaklaşık yarım milyon Yunanlı hayatta kalmıştı. Vapur o kadar derin bir etki ve sempati bırakmıştı ki hatıra olarak Atina'nın caddelerinden birine Kurtuluş adının verilmesi düşünülmüştür.

Vapurun altıncı seferinde gıda maddeleri dışında, Türk gazetecilerinin 350 Yunanlı meslektaşı için ayrı ayrı hazırladığı beşer kiloluk paketler de özel yükler arasındaydı[65]. Kurtuluş vapuru yolculuk esnasında 21 Ocak 1942 tarihinde kazaya uğramıştır. Büyük talihsizlik oldu ve Kurtuluş, Marmara Adası yakınındaki Hayırsız Ada'da karaya oturdu. Vapurda 1.800 ton lakerda, soğan ve nohutla beraber binlerce hususî paket ve Basın Kurumu'nun Yunanlı meslektaşları için hazırladığı 350 paket bulunmaktaydı[66]. Vapur tüm çabasına karşın kendisini kurtaramadı ve battı[67].

Kurtuluş'un batmasından sonra Denizyolları İdaresi, Yunanistan'a gıda malzemesinin gönderilmesi için Tunç şilebinin tahsis edileceğini bildirmiştir. Yapılan açıklamada, Tunç vapurunun Kurtuluş'tan daha büyük olduğu ve her seferde daha fazla yiyecek nakledebileceği belirtilip, Kızılay işaretlerinin yapılmasıyla 31 Ocak itibariyle Tunç vapurunun hareket edeceği vurgulanıyordu[68].

Türk basını, Kurtuluş vapurunun aniden batması ve kış ortasında Yunanistan'a yapılacak yardımların aksaması ihtimalinden rahatsız olmuştur. Bu konuya eğilen gazetecilerden Falih Rıfkı Atay başyazısında gelişmeleri şöyle değerlendiriyordu[69];

"Ayda bir iki defa Atina ve Pire halkına yiyecek götüren Kurtuluş vapuru fırtına yüzünden kayalara düştü ve battı. Bu yüzden açlara sıcak yemek dağıtan yardım evlerinin kapısı, kim bilir kaç gün kapalı kalacaktır? Aldığımız haberler gösteriyor ki, Avrupa memleketlerinden bir çoğunda açlık, sıkıntı, kıtlık var. Fakat açlık ölümü, yalnız Yunanistan'ın üstüne çöken bir kara beladır.

---

[64] **Ulus,** 27 İlkkanun 1941, "Kurtuluş Vapuru Yunanistan'a Gidiyor".
[65] **Vatan,** 19 İkincikanun 1942, "Atina Caddelerinden Birine Kurtuluş Adı Konacak".
[66] **Vatan,** 21 İkincikanun 1942, "Kurtuluş, Kazaya Uğradı"; **Cumhuriyet,** 21 İkincikanun 1942, "Yunanistana Giderken".
[67] **Vatan,** 22 İkincikanun 1942, "Kurtuluş Battı".
[68] **Son Posta,** 23 İkincikanun 1942, "Yunanistana Tunç Şilebi Gidecek".
[69] **Ulus,** 24 Sonkanun 1942, "Yunan Açlığına Karşı".

Levent Şahverdi Arşivi

…Almanya'nın Yunanistan'a gidecek yardımlara izin vermiş olduğunu biliyoruz. Kurtuluş'un götürdüğü her şey yalnız Yunan açlarına dağıtılmıştır. İngilizlerin kararlarının da ne olduğunu bize telgraflar öğretmiştir. Şimdi mesele, bu kış için, bol besin maddelerinin en büyük süratle bu memlekete yetiştirilmesindedir. Bunun yapılacağına eminim".

Kurtuluş'un yarım bıraktığı görevi Tunç vapurunun devam ettireceği düşünülürken ve 31 Ocak'ta yola çıkabileceği açıklanırken, daha sonra hareket tarihinin Şubat'a kalacağı bildirilmiştir[70]. Bir müddet sonra ise Tunç vapuru yerine Dumlupınar adlı vapurun yardım vazifesini yerine getireceği ifade edilmiştir. 13 Şubat 1942 tarihli bir haberde Dumlupınar'ın yük almaya başladığı ve ilk anda 400 ton fasulye yüklendiği belirtiliyordu. Ayrıca, Türk gazetecilerinin başlattığı mesleki dayanışmanın devam ettiği görülmüştür. Bu seferde belediye memurları, Atina'daki meslektaşları için 600 koli hazırlamışlardı[71].

1942 yılı başında Yunanistan'da açlıktan hayatını kaybedenlerle ilgili çeşitli merkezlerden yine ürkütücü bilgiler gelmekteydi. İsviçre merkezli haberlere göre, Atina ve çevresinde her gün 300–500 arası ihtiyar ve çocuk ölmekteydi[72]. Yunanistan kaynaklı bilgiler, Atina ve Pire'de açlıktan ölenlerin sayısının günde 2.000 kişi olduğu şeklindeydi[73]. Alman uzmanları da, Atina ve Pire bölgesinde günde en az 2.000 kişinin öldüğünü tahmin ediyorlardı. Bir Alman sözcüsü, Atina bölgesi halkının doğrudan doğruya açlıktan değil, fakat yetersiz beslenmekten kaynaklanan hastalıklar neticesinde hayatlarını kaybettiklerini ifade ediyordu. Ayrıca, bulaşıcı hastalıklar önemli miktarda ölümlere sebebiyet veriyordu[74].

20 Şubat tarihli bir haber Dumlupınar'ın bir gün sonra hareket edeceğini bildirmekteydi. Vapurda, 2.200 ton fasulye, balık, nohut, patates, incir, yumurta ve 700 koli vardı. Ayrıca, Basın Birliğinin hediyesi olan 1.500 kilo yardım eşyası yükler arasındaydı[75]. 27 Şubat tarihli gazete haberi Dumlupınar'ın Yunanistan'a vardığını belirtiyordu. Bu dönemde Müttefiklerin yaptığı propagandalardan birisi yardım faaliyetlerinin engellendiği şeklindeydi. Bunun üzerine Almanya bir açıklama yapma ihtiyacı duydu ve ya-

[70] **Son Posta,** 27 İkincikanun 1942, "Tunç Yunanistana Ancak Şubatta Gidecek".
[71] **Ulus,** 13 Şubat 1942, "Dumlupınar Pire'ye Harekete Hazırlanıyor".
[72] **Ulus,** 4 Şubat 1942, "Yunanistan En Korkunç Bir Felâket İçinde".
[73] **Vatan,** 19 Şubat 1942, "Dumlupınar Vapuru Yunanistana Gidiyor".
[74] **Ulus,** 25 Şubat 1942, "Atina'da Günde 2.000 Kişi Ölüyor".
[75] **Son Posta,** 20 Şubat 1942, "Dumlupınar Vapurunun Yunanistan Seferi".

Levent Şahverdi Arşivi

pılan propagandaların aksine Yunanistan'a yardım gönderilmesine hiçbir zaman engel olmadığını ve olmayacağını bildirdi[76].

Dumlupınar Mart ayında yeni seferini yapmıştır. Bu seferinde Kızılay tarafından gönderilen 2.130 ton fasulye, incir, yumurta, zeytin, tuzlu domuz eti, kestane, elma ile Basın Kurumu'nun Yunan gazetecilerine gönderdiği hediyeler vardır. Bundan başka Kızılay'ın Kızılhaç'a yolladığı 500 battaniye ile Türk vatandaşlarının Yunanistan'daki yakınlarına gönderdikleri 400 koli sevk ediliyordu[77]. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra Çanakkale'ye gelen vapur 26 Mart 1942'de buradan Pire'ye yolculuğuna devam etmiştir[78].

Dumlupınar'ın bir başka seferi Nisan ayında gerçekleşmiştir[79]. Bu yolculuktan İstanbul'a geri döndüğü tarih 7 Mayıs 1942 olmuştur[80]. Dumlupınar vapuru İstanbul ile Pire arasındaki seferlerine ara vermeden devam etmiştir. Hazırlıklarını tamamlayan Dumlupınar 5 Haziran 1942'de yeni yolculuğuna çıkmıştır. Bu seferindeki yükü 1.700 ton tuzlu balık, ceviz, badem içi, incir, üzüm, yumurta ve kuru fasulye'den oluşmuştur[81]. Türkiye'nin Yunanistan'a yaptığı yardımlar Yunan yetkililerce de memnuniyetle karşılanmıştır. Yunan Başvekili Tsuderos, Kahire radyosunda Yunanistan'a ve Yunan milletine hitaben yaptığı açıklamada Türkiye'nin yardımları için şükranlarını ifade etmiştir[82].

Dumlupınar vapuru, Temmuz ayında Yunanistan'a yine gıda maddeleri götürmüştür. Vapur, 19 Temmuz 1942'de Çanakkale boğazından geçerek Pire'ye yolculuğuna devam etmiştir[83].

Yunanistan'a yapılan yardımlarla ilgili önemli bir çalışmada Yunanlı bir araştırmacıya dayanılarak bazı bilgiler verilmektedir. Buna göre, Dumlupınar son seferini 24 Ağustos 1942'de yapmış ve 1.800 ton fasulye ve 300 ton patatesi teslim edip geri dönmüştür. Ayrıca, Kurtuluş'un 5 ve Dumlupınar'ın 5 olmak üzere iki vapurun toplam 10 seferinde 17.500 ton gıda maddesinin götürüldüğü belirtilmiştir. Yapılan anlaşmaya göre Türki-

[76] **Ulus,** 27 Şubat 1942, "Dumlupınar Pire Limanına Vardı".
[77] **Ulus,** 26 Mart 1942, "Dumlupınar Vapuru Yunanistan'a Gitti".
[78] BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer Adı: 169.176.13.
[79] **Ulus,** 29 Nisan 1942, "Dumlupınar Vapurumuz Pire'ye Vardı".
[80] BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer adı: 169.176.24.
[81] **Cumhuriyet,** 5 Haziran 1942, "Dumlupınar Bugün Pire'ye Hareket Ediyor".
[82] **Ulus,** 16 Haziran 1942, "M. Tsuderos Yunanistan'a Yaptığımız Yardımdan Şükranla Bahsetti".
[83] BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer Adı: 169.176.37.

Levent Şahverdi Arşivi

ye'den 50.000 ton gıda maddesi taşınacağı öngörülürken, bu rakam yalnız 17.500 ton olarak gerçekleşti. Bu nakliyat karşılığında GWRA, Türkiye'ye toplam 1.400.000 dolar ödedi[84]. Kurtuluş vapurunun Yunanistan'a 5 seferi olmuştur. Yalnız Dumlupınar'ın Yunanistan'a sefer sayısının 5'ten fazla olduğunu ifade etmek gerekiyor. Çünkü Dumlupınar'ın 1942'nin Şubat, Mart, Nisan, Haziran ve Temmuz aylarında olmak üzere Ağustos yolculuğundan önce zaten 5 seferi bulunduğu dikkate alınmalıdır.

Yunanistan'a yapılan yardımlara rağmen özellikle 1941-1942 kışı Yunan halkı için korkunç geçmişti. Bazı tahminler sadece bu dönemde açlıktan hayatını kaybedenlerin sayısının 100.000 kişiyi bulduğu şeklindedir[85].

Yunanistan'a Yapılan Diğer Yardımlar

Yunanistan'a yardım iletilebilmesi Avrupa'daki tarafsız ülkelerden Türkiye, İsveç ve İsviçre gibi ülkeler aracılığıyla olmuştur. Türkiye'nin Kurtuluş ve Dumlupınar ile gerçekleştirdiği düzenli seferlerinin yanında özellikle İsveç bandıralı gemilerle Yunanistan'a gıda maddeleri götürülmüştür. Meselâ, Şubat 1942'de bir İsveç vapuru Yafa limanından aldığı 5.000 ton unu Yunanistan'a nakletmiştir[86]. Yine, 1942 Mart ayında İsveç gemisi Helleron'un Portekiz'den alacağı 3.000 ton yiyeceği Yunanistan'a götüreceği ifade edilmiştir. Arjantin devleti de yaptığı açıklamada Yunanistan için 10.000 ton buğday ayıracağını belirtmiştir[87].

Yunanistan anakarası dışında adalarda da açlık yoğun bir şekilde sürmüştür. Türkiye, İtalyan işgali altında bulunan Rodos adasındakilere 11.181 kilo yiyecek, Rodos Türklerine 10.000 liralık gıda, İstanköy'e ise 800 liralık Amerikan bezi göndermiştir. Ayrıca Kızılay, Rodos'taki çocuklara ve hastalara dağıtılmak üzere 5.840 kilo pirinç, 2.200 kilo zeytinyağı, 1.500 kilo şeker, 2.000 kilo taze balık ve 60 adet canlı hayvanı (keçi) Marmaris'ten bir motorla Rodos'a sevk etmiş ve İtalyan Kızılhaçına teslim etmiştir[88]. Ege adalarına gıda maddeleri gönderilmesi için İzmir limanı merkez olarak kullanılmıştır. 1942 Haziran ayında Uluslararası Kızılhaç Sisam, Sakız, Midilli ve Nikarya adalarına gönderilmesi için 600 çuval İngiliz unuyla, 660 ton muhtelif eşya göndermiştir[89]. Bir süre sonra Yunan adala-

[84] E. Macar, a.g.m., s. 54.
[85] R. Clogg, **a.g.e.,** s. 151.
[86] **Vatan,** 21 Şubat 1942, "Yunanlı Çocuklar".
[87] **Cumhuriyet,** 10 Mart 1942, "Yunanistana Yardım".
[88] U. Keser, **a.g.e.,** s. 334.
[89] **Cumhuriyet,** 5 Haziran 1942, "Yunan Adalarına Erzak Yollanıyor".

Levent Şahverdi Arşivi

rı halkı için İsveç bandıralı Helleron vapuruyla İzmir'e getirilen 1.000 ton buğdayın, adalara Arslan adlı motorla dağıtılacağı açıklanmıştır[90]. Türk Dışişleri Bakanlığı'nda Yunanistan ve Ege adalarına gıda yardımı yapmak için kurulan komisyonda başkanlık görevini sürdüren Feridun Cemal Erkin'e gönderilen mektuplarda yardımlar için teşekkür edilmiştir. Sakız Valisi'nden gelen mektupta Arslan vapurunun gelişinden duydukları heyecanın büyüklüğü anlatılıyordu. Yine Sisam Metropoliti ve Atina Belediye Başkanı da Türkiye'nin yardımları için minnettarlıklarını ifade etmişlerdir[91].

İsveç vapurları Yunanistan'a yardım malzemesi götürülmesi için aktif rol üstlenmeye devam etmiştir. Kasım 1942'de, İsveç bandıralı Akka ve Arrowanga vapurları Yunanistan'a Kanada buğdayı, süt tozu ve bir çok sıhhi malzeme getirmiştir[92].

Uluslararası Kızılhaç Dergisi, 1942 yılı Sonbaharında Yunanistan'daki son durum ile ilgili bir rapor yayınlamıştır. Bu rapora göre, yardım seferlerine rağmen vaziyet 1942'nin başından itibaren günden güne kötüleşmektedir. Şubat 1942'den beri Türkiye'den 7.000 ton kuru sebze ve başka yiyecekler gönderilmiştir. İsveç vapurlarıyla Mısır'dan, Filistin'den, Lizbon'dan ve Amerika'dan gelen 20.000 ton un dağıtılmıştır. Bundan başka büyük bir kısmı İsviçre'den gelmek üzere kara yoluyla bir miktar erzak temin edilmiştir. Bu yardımlar neticesinde sivil halka kişi başına günde 150 gram ekmek verilebilmiştir. Kurulan teşkilât ile 500.000 kişiye sıcak çorba dağıtılmaktadır. Fakat tüm bu gayretlere rağmen aç Yunan çocuklarına günde iki defa sıcak yemek verme imkânı yaratılamamıştır. Ayrıca, Yunanistan'daki tarım faaliyetlerinin yetersiz kalması açlık sorununu arttırmıştır. Harpten önce Yunanistan'da yıllık yaklaşık 800.000 ton buğday elde edilirken, 1942'nin bütün mahsulü 350.000 tonu bulmamaktaydı. İhtiyaçları karşılamak için Yunanistan'a her ay düzenli olarak 20.000 ton buğday gelmesi gerekiyordu. Bu bakımdan planlamalar Kanada'dan her ay 15.000 ton buğdayın, İsveç deniz ticaret filosu ile Yunanistan'a taşınması üzerine kurulmuştur. Sonuç itibariyle, Yunanistan'daki açlık sorunu büyük bir problem olarak varlığını sürdürmekteydi[93].

---

[90] BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer Adı: 169.177.2.
[91] Feridun Cemal Erkin, **Dışişlerinde 34 Yıl,** I, Ankara 1980, s. 130-131.
[92] **Ulus,** 20 Sonteşrin 1942, "Yunanistan'a Yiyecek ve İlâç Gönderiliyor".
[93] **Vakit,** 14 İkinciteşrin 1942, "Yunanistanı Beslemekteki Zorluk".

Levent Şahverdi Arşivi

Yunanlı Çocukların Türkiye'ye Getirilmesi Tasarısı

Yunanistan'da gıdasızlıktan kaynaklanan ölümler ve hastalıklardan en çok etkilenen kesim çocuklardı. Yaşanan bu insanlık dramı karşısında Kızılay'ın attığı önemli bir adım Yunanistan'dan getirilecek bazı çocukların bakımlarını üstlenmek istemesi olmuştur. Kızılay, yaptığı temaslar neticesinde yaşları 13-16 arasında değişen 1.000 kadar çocuğun Türkiye'ye getirilmesini kararlaştırmış ve Yunan makamları bu istek karşısında minnetlerini bildirmişlerdir[94].

Çocukların Türkiye'ye getirilmesinin Dumlupınar'ın ikinci seferinde olması planlanmıştır. Ayrıca, İsveç vapurlarıyla Suriye, Mısır'a çocuk nakledilmesi ve demiryolu ile İsviçre'ye de gönderilmesi düşünülmekteydi[95]. Yunanistan'dan seçilecek 1.000 kişilik çocuk kafilesinin Dumlupınar'ın Mart ayındaki seferinde getirilmesi ve daha sonra ikinci bir çocuk kafilesinin de gelmesinin söz konusu olduğu belirtildi[96]. Bununla beraber bu teşebbüs Dumlupınar'ın ikinci seferinde gerçekleşmemiştir. Kızılay ise kendi hazırlıklarına devam etmiştir. Yapılan açıklamada çocukların barındırılması için İstanbul ve İzmir'de yer arandığı, çocukların toplu bir halde okutulacağı ve beslenme-barınmalarının sağlanacağı bildirilmiştir[97]. Bir süre sonra çocukların barınacağı şehirlerden İzmir seçeneği gündemden düşmüştür. Çünkü İstanbul'da Baltalimanı'ndaki Eski Balıkçılık Enstitüsü binasının ihtiyacı karşılayacağı düşünülmüş ve binada tadilât başlatılmıştır. Çocukları manevi evlat edinmek isteyenlerin veya harp sonuna kadar bakmak talebinde bulunanların başvurularının kabul edilmeyeceği açıklanarak, dünyanın siyasî manzarası düzelinceye kadar Yunanlı çocukların Kızılay'ın muhafazası altında misafir olacakları ifade edilmiş ve binadaki tadilât biter bitmez Dumlupınar vapurunun çocukları Kızılhaç'tan teslim alarak getireceği vurgulanmıştır[98]. Daha sonra konuyla ilgili başka bir duyuru çocukların getirilmesi vazifesi için özel olarak Erzurum adlı vapurun seçildiği şeklindeydi[99]. Çocukların barındırılacağı Balıkçılık Enstitüsü olarak bilinen Baltalimanı'ndaki Damat Ferit Paşa yalısının bakım çalışmalarının 15 Haziran'a kadar bitirilmesi planlanmıştır. Bu çalışma biter bitmez Erzurum

[94] **Vatan,** 16 Şubat 1942, "Elen Çocuklarına Yardım".
[95] **Vatan,** 21 Şubat 1942, "Yunanlı Çocuklar".
[96] **Cumhuriyet,** 13 Mart 1942, "1.000 Yunanlı Çocuk Getirildikten Sonra".
[97] **Ulus,** 11 Nisan 1942, "1.000 Yunan Çocuğu Yakında Getiriliyor".
[98] **Son Posta,** 27 Nisan 1942, "1.000 Yunan Çocuğu İçin Bina Hazırlanıyor".
[99] **Ulus,** 10 Mayıs 1942, "Yunanlı Çocuklar Temmuz'da Gelecek".

Levent Şahverdi Arşivi

vapuru çocukları Yunanistan'dan getirecekti. Kızılay atölyelerinde ise hummalı bir faaliyet devam ediyor, bina ve çocuklar için gerekli eşyalar diktirilerek hazırlanıyordu[100].

Bu hazırlıklar sürerken Yunan Kızılhaç Başkanı, Kızılay cemiyetine müracaat ederek lisan, muhit ve aileden ayrılma bakımlarından çocukların ülkelerinden çıkmalarının sıkıntı yaratacağını belirtmiş ve bunun üzerine projeden vazgeçilmiştir[101]. İlerleyen günlerde bu teşebbüsten vazgeçilme nedenleri kamuoyunda sorgulanmıştır. Bunun üzerine yapılan açıklamada, 1.000 Yunan çocuğunun Türkiye'ye getirilmesi düşüncesinden Yunan Kızılhaçının başvurusu ve isteği nedeniyle vazgeçildiği ve bu teşebbüsün gündemden kalktığı ifade edilmiştir[102].

1943–1944 Yıllarında Yardım Faaliyetleri

İsveç Vapurlarının Gıda Maddesi Nakliyatı

Vapurlarla Yunanistan'a gıda nakledilmesi Yunan halkı ve yetkililerinde memnuniyetle karşılanmıştır. Yunan Kralı, 1943 yılının başında verdiği bir demeçte özellikle Türkiye, İsveç ve İsviçre'ye yardımları için teşekkür etmiştir. Yunan Kralı minnettarlığını şu ifadelerle belirtiyordu[103];

"Yunanistan'a yapmış oldukları yardımdan dolayı İsviçre, Türkiye ve İsveç'e karşı kendi şahsım ve Yunan milleti namına bir kere daha şükran hislerimi izhar etmeyi bir borç bilirim. Yunanistan'da büyük bir kısmını çocukların teşkil ettiği binlerce insan hayatlarını bugün bu memleketlerin alicenâblıklarına borçludurlar".

1943 yılında İsveç vapurlarının gıda nakliyatı devam etmiştir. Kızılhaç bandıralı bir İsveç vapuru Kanada'dan 2.685 ton buğday ve bezelye ununu İzmir limanına getirmiştir. Bu unların Türk motorlarıyla Yunan halkına dağıtılması planlanmıştır[104]. Yine bir İsveç vapuruyla İzmir limanına 2.670 ton gıda maddesiyle, Mısır'dan 2.000 sandık süt tozu gönderilmiştir. Bu malzeme Midilli, Sakız ve diğer Yunan adalarındaki halka dağıtıldı[105].

---

[100] **Cumhuriyet,** 23 Mayıs 1942, "Yunanistan'dan Gelecek Çocuklar".
[101] **Ulus,** 27 Mayıs 1942, "Yunanistan'dan Getirilmek İstenilen Çocuklar".
[102] **Ulus,** 13 Haziran 1942, "Türkiye'ye Getirilmesinden Vazgeçilen 1.000 Yunan Çocuğu Hakkında Bir Tavzih".
[103] **Akşam,** 23 Kanunisani 1943, "Yunan Kıralı".
[104] **Akşam,** 23 Şubat 1943, "Yunanistan'a Yardım".
[105] **Akşam,** 17 Mart 1943, "Yunan Halkına Yardım".

Levent Şahverdi Arşivi

Adalara düzenli erzak gönderilmesi için Roma'da Kızılhaç temsilcileriyle, İtalya hükümeti arasındaki görüşmelerin olumlu sonuç vermesi üzerine İzmir'de faaliyetler artmıştır. 27.000 ton zahire, kuru sebze ve Mısır'daki Yunanlılar tarafından gönderilen 40 ton toz halinde sütün gemilere yükletilmesi için hazırlıklara başlanmıştır. Bu gıda maddeleri Sakız, Sisam ve Nikarya adaları içindi. Gelen haberler, Limni adasındaki iaşe vaziyetinin de son derece kötü durumda olduğunu gösteriyordu[106].

Nisan ayında, Yunanistan'a gönderilmek üzere İzmir'de hazırlanan 2.500 ton yiyecek maddesinin İsveç vapurlarıyla sevk edileceği açıklanmıştır. Bu yiyeceklerden bazı partiler çok sıkıntılı olan Yunan adalarına gönderildi[107]. İsveç vapurları Yunanistan'a ve Ege'deki adalara gıda maddelerinin nakledilmesinde son derece önemli hizmetlerde bulunmuşlardır.

Kızılay'ın Yunanistan'a Yardımı

Dumlupınar'ın Ağustos 1942'deki son seferinden sonra Yunanistan'a Türk vapurlarıyla düzenli seferler yapılmamıştı. Kızılay'ın bu dönemde yaptığı yardımlar İsveç vapurlarıyla Pire'ye malzeme gönderilmesi ya da İzmir'den küçük Türk motorlarıyla adalara gıda maddelerinin aktarılması şeklinde olmuştur. 1943 yazında Kızılay, Yunan Kızılhaçına iletilmek üzere İsveç bandıralı Faehnrich vapuruyla mühim miktarda gıda maddeleri sevk etmiştir.

1943 yılı sonbaharında Başvekil Şükrü Saraçoğlu, Metapoliteftis gazetesine verdiği bir beyanatta, Kızılay emrine verilecek bir vapurla İzmir'den Yunanistan'a yardım gönderileceğini açıklamıştır. Başvekil Şükrü Saraçoğlu'nun konuyla ilgili ifadeleri şöyleydi[108];

"Harbin doğurduğu vaziyetten memleketimizin de müteessir olduğu malûmdur. Bilhassa geçen sene iaşe bakımından bir hayli sıkıntı çektik. Bu sene mahsul vaziyetimiz iyi olduğundan bir çok binlerce ton buğday ve diğer gıda maddeleri göndermek suretiyle yardımda bulunmak kararındayız. Yunan milletinin ıztırablarına bütün kalbimizle iştirak ediyor ve acılarının bir an evvel son bulmasını candan temenni ediyoruz".

Kasım 1943'te, Kızılay bir motorla Yunanistan'a 150 ton balık gönderdi[109]. 1944 yılı başlarından itibaren Kızılay, Yunanistan'a yiyecek gönder-

[106] **Vakit,** 27 Mart 1943, "Yunan Adalarına İzmir'den Erzak Gönderilecek".
[107] **Cumhuriyet,** 15 Nisan 1943, "Yunanistan'a Gönderilecek Erzak".
[108] **Son Posta,** 25 Birinciteşrin 1943, "Türkiyenin Yunanistana Yiyecek Yardımları"., **Bkz. EK 3.**
[109] **Cumhuriyet,** 20 İkinciteşrin 1943, "Yunanistan'a Balık Gönderildi".

Levent Şahverdi Arşivi

meye devam etmiştir. Mart ayında yapılan açıklamada, İstanbul'a gelecek bir İsveç Kızılhaç gemisiyle Yunanistan halkına hediye edilen 1.300 ton kuru sebze, kuru yemiş ve balık malzemelerinin nakledileceği belirtiliyordu. Ayrıca, Kızılay'ın Yunan üniversiteleri için hazırlattığı kuru sebze, kuru yemiş ve balık sevk edilecekti[110]. 1944 ilkbaharında Türkiye, ilgili devletlere müracaat ederek Yunanistan'a gönderilmesi için gıda maddeleri ayırabileceğini bildirmiş ve Almanya ile yapılan görüşmeler neticesinde olumlu sonuçlar elde edilmiştir. İngiltere ise verdiği cevapta, Kuzey Amerika'dan alınan gıda maddelerinin İsveç vapurlarıyla Yunanistan'a nakledildiğini açıklayarak Türkiye'den şimdilik yeni alımlar düşünmediğini ifade etmiştir[111].

1944 yılı Ekim ayındaki bir haber Kızılay'ın uzun zamandan beri şeker yokluğu çeken Yunan Trakyası halkına 1.000 kilo şeker gönderdiğini yazmaktadır[112]. Yine bazı Yunan motorları İzmir'den aldıkları malzemeleri Sakız adasına götürürlerken, Midilli adasına 285 ton gıda maddesi götürmesi için İke adlı Türk motoru hazırlanmıştır. Özellikle Sakız Adası, Yunan adalarına iaşe dağıtımının merkezi haline gelmiştir[113]. Kızılay'ın motorlarla adalara gıda maddesi göndermesi faaliyeti mümkün olan her fırsatta devam etmiştir.

Yunanistan İçin Yürütülen Bağış Faaliyetleri ve Vapur Seferlerinin Yeniden Başlaması

Kızılay, kendi imkânlarıyla yaptığı yardımların dışında, Yunanistan'daki sivil halk için yapılan bağışları da Yunanistan'da ilgili yerlere ulaştırmıştır. Nisan 1944'te yapılan bir açıklama, son bir yıl içinde Kızılay'ın Yunanistan'da açlık çeken halk için 1.135.000 liralık yardım yaptığını gösteriyordu[114].

1944 yılı sonbaharında savaş Almanya adına iyi gitmezken, Yunanistan için ise uzun süren bir işgal dönemi son bulmaya başlamış ve 4 Ekim 1944'de İngiliz kuvvetlerinin Yunanistan'a çıkmasından sonra 14 Ekim'de Atina Alman işgalinden kurtulmuştur[115]. Almanlar, Yunanistan'ı tamamen

---

[110] **Ulus,** 29 Mart 1944, "Yunanistan'a Kızılay Yiyecek Maddesi Yolluyor".
[111] BCA, Fon Kodu: 030.10., Yer Adı: 256.724.29.
[112] **Cumhuriyet,** 3 Birinciteşrin 1944, "Kızılay, Yunan Trakyası Halkına Şeker Yolladı".
[113] **Cumhuriyet,** 4 Birinciteşrin 1944, "Ege Adalarına Yiyecek Sevkiyatı Devam Ediyor".
[114] **Ulus,** 29 Nisan 1944, "Kızılay".
[115] L. Hart, **a.g.e.,** s. 856.

Levent Şahverdi Arşivi

boşaltmak için harekete geçerken kuzeyde stratejik bir şehir olan Selanik'in tahliye hazırlıklarına giriştiler. Böylece, Yunanistan için uzun yıllardan sonra yeni bir dönem başlıyordu[116].

Kızılay'ın yardım toplamak amacıyla gerçekleştirdiği organizasyonlar dışında birçok yardım çalışması hayata geçirilmiştir. Ekim 1944'te İstanbul ve Ankara'da valilerin başkanlığında iki komite kurulmuştur[117]. İstanbul'da, Atina'nın kurtuluşu vesilesiyle Yunanistan'daki muhtaç çocuklara yardım için Türk-Yunan Yardım Komitesi adı altında ve Vali Lütfi Kırdar başkanlığında yapılan toplantıya çeşitli kuruluşların temsilcileri katılmışlardır. Toplantının neticesinde İstanbul halkına müracaat edilerek para ve çocukların ihtiyaçlarına yarayacak eşyanın toplanması kararlaştırılmıştır. Yapılacak yardımların Kızılay tarafından kabul edileceği ifade edilmiştir. Ankara'da Vali'nin başkanlığında gerçekleştirilen toplantıda da aynı açıklama yapılmıştır[118]. Ankara'da yapılan toplantıdan sonra Ankara Belediyesi ilk bağışı yapmış ve 25.000 lira vermiştir[119].

Gazetelerde yapılan çağrılarda halkın yardıma katılımı istenmiş ve Yunan çocuklarına yardım ile ilgili şu ifadeler kullanılmıştır[120];

"Yunanistan'a ilk yardımları herkesten evvel ve her güçlüğe hatta herkese rağmen biz yapmıştık. Şimdi de, Atina kurtulur kurtulmaz, Yunan çocuklarının yardımına milletçe koşmayı gene herkesten evvel biz düşünmüş bulunuyoruz.

İnsanlık, alicenâblık, vefakârlık gibi faaliyetlerimizle bir defa daha iftihar etmek hakkını veren bu yardımı iyi yapmalıyız".

Yunanlı yetkililer yaptıkları değerlendirmede, Türk hükümetinin yaptığı yardımları unutmayacaklarını, yardımların kendi ihtiyaçlarından tasarruf edilerek yapıldığı düşünüldüğünde Türk milletine duyulan minnettarlık hislerinin arttığını dile getirmişlerdir[121]. Türkiye'de okullarda okuyan öğrenciler de kendi aralarında para toplamak ve Yunanistan'daki arkadaşlarına

---

[116] Bazı eserlerde Yunanistan'ın işgalden kurtulmasıyla 1944'te Türkiye'den yiyecek ve yardım gönderilmeye başlandığı şeklinde eksik bilgilere rastlanmaktadır., Bkz. H. Emir Erkilet, *2*. **Cihan Harbi ve Türkiye,** İstanbul 1945, s. 153. Makalede ayrıntılı şekilde ele alındığı gibi 1940 yılından itibaren Yunanistan'a çeşitli kanallarla yardım edilmiştir. 1941 Sonbaharından itibaren ise düzenli seferlerle gıda ve sağlık malzemesi gönderilmiştir.

[117] **Cumhuriyet,** 18 Birinciteşrin 1944, "Yunanistana Yardım".

[118] **Son Posta,** 19 Birinciteşrin 1944, "Fakir Yunanlı Çocuklara Yardım Komitesi Toplandı".

[119] **Ulus,** 19 İlkteşrin 1944, "Dost Yunan Milletinin Yoksul Çocukları İçin".

[120] **Cumhuriyet,** 20 Birinciteşrin 1944, "Yunan Çocuklarına Yardım".

[121] **Cumhuriyet,** 20 Birinciteşrin 1944, "Türkiye'nin Bize Yaptığı Yardımları Unutamayız".

Levent Şahverdi Arşivi

göndermek için adım atmışlardır. Bu konuyla ilgili basındaki değerlendirme şöyleydi[122];

"Haber alındığına göre Türk çocukları da Yunanlı muhtaç yavrular için yapılan yardıma iştirak arzusunu izhar etmişler ve aralarında toplayacakları paralarla açlık ve hastalık zebunu olan arkadaşlarına küçük birer hediye göndermek üzere teşebbüse geçmişlerdir.

Türk yavrularının birkaç kuruştan ibaret olan gündeliklerinden ayırmak suretiyle Yunanistan'daki arkadaşlarına yapacakları yardım elbette büyük bir yekûn tutmayacaktır. Fakat, maddeten küçük olan bu yardımın manevi kıymeti büyüktür".

İstanbul'da Vali Lütfi Kırdar, Ticaret ve Sanayi Odası'nda toplantı yapmış ve tüccarlardan destek istemiştir. Toplantı nihayetinde kısa sürede tüccarlardan 120.000 lira bağış yapılmıştır. Vali Lütfi Kırdar, yaptığı teşekkür konuşmasında şu ifadeleri kullanmıştır[123];

"Sayın tacirlerimiz birkaç dakika içinde 120.000 lira vermeyi taahhüt ettiler. Bu ilk teberrudur ve ancak tacirlerimizin mahdud bir kısmı tarafından adeta bir avans olarak deruhte edilmiştir. Tacirlerimiz yardımlarına ve teberrularına devam edeceklerdir. Bu paranın birkaç mislini verecekleri rinden eminim. Bana, bugün mektep çocukları da müracaat ettiler. Aralarında para toplayarak Yunanlı arkadaşlarına göndermek istediklerini söylediler. Yavrularımızın bu yüksek insanlık duygularını takdir ve hayranlıkla karşıladım.

…Sayın hemşerilerimden komşu milletin çocuklarına yardım hususunda insanlık ve şefkat vazifelerini yapmalarını rica ediyorum. Bu yardım, Türk milletinin dostlarına karşı beslediği vefakârlığı gösteren kıymetli bir tezahür olacaktır".

Yardım kampanyasına Kasım ayının ilk günlerinde son verilmiştir. Ankara'da toplanmış olan yaklaşık 250.000 lira (244.123.50) Kızılay'a teslim edilmiştir. Yardım Komitesi Reisi Vali Nevzat Tandoğan, yardım için katkıda bulunan herkese teşekkür etmiştir[124]. Yunanistan Büyükelçisi Rafael de yardım dolayısıyla Vali Tandoğan'a minnetlerini sunmuştur[125]. Büyü-

[122] **Cumhuriyet,** 21 Birinciteşrin 1944, "Türk Yavrularının Şefkâti".
[123] **Cumhuriyet,** 21 Birinciteşrin 1944, "Dost Yunanistanın Aç Çocuklarına Yardım"; *Son Posta,* 21 Birinciteşrin 1944, "Yunanistana Yardım İçin Dün Valinin Reisliğinde Yapılan Toplantı".
[124] **Ulus,** 5 Sonteşrin 1944, "244.123.50 Lira Kızılay Umumi Merkezine Verildi"., **Bkz. EK 4.**
[125] **Ulus,** 9 Sonteşrin 1944, "Yunan Elçisi Yardım Dolayısıyla Valimize Teşekkür Etti".

Levent Şahverdi Arşivi

kelçi Rafael, birkaç gün sonra başka bir toplantıda yardımlarını esirgemediği için Türk milletine teşekkürlerini yinelemiştir[126].

Yunan çocukları için İstanbul ve Ankara'da toplanan bağış paralarıyla gıda maddeleri satın alınması ve tahsis edilecek vapurlarla Yunanistan'a gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Bu nakliyat işi için Ege adlı vapur düşünülmüştür. Ayrıca Müttefik devletler tarafından Yunanistan için gıda maddesi satın alınırsa yine Ege vapuru götürecekti[127].

Bu dönemde işgalden henüz kurtulan Yunanistan'da ve adalarda kıtlık meselesi çözümlenebilmiş değildi. Adalardan gelen haberler olumsuz gelişmeleri gösteriyordu. Kalimnos Adası'ndan Belediye Başkanı İvanes başkanlığında Bodrum'a gelen 3 kişilik bir heyet, Kızılay'ın adaya yardım etmesini ve ahalinin aç olduklarını ifade ediyordu[128].

Yunanlı çocuklar için toplanan bağış paralarıyla alınan gıda maddelerinin Yunanistan'a Ege vapuruyla gönderilmesi düşünülmüştü. Hatta Ege vapuruna yükleme işlemi bile başlamıştı. Fakat 1944 yılı Aralık ayı başında verilen bir kararla Yunanistan'a malzemeleri götürecek vapurun Ege değil, Konya isimli vapur olacağı açıklandı. Ege vapuruna yüklenen malzemenin boşaltılarak Konya vapuruna aktarılması kararlaştırıldı[129]. Konya vapurunun kısa sürede hareket etmesi planlanırken Yunanistan'da iç karışıklıklar olduğu haberi üzerine hareket ileri bir tarihe ertelenmiştir[130]. Yunanistan savaştan çıkmışken yeni bir kargaşa ortamına sürüklenmiş ve bu durum yardım faaliyetlerinin bir süre gecikmesine neden olmuştur[131].

Savaşın Son Yılında Türkiye'nin Yunanistan'a Yardımları

Yunanistan'daki karışıklıkların düzelmesi üzerine 1945 yılı Ocak ayında[132] Konya vapurunun Pire'ye hareket etmesi kararlaştırılmıştır. Konya

---

[126] **Cumhuriyet,** 13 İkinciteşrin 1944, "Yunan Hayır Cemiyetinde Dün Yapılan Toplantı".

[127] **Ulus,** 17 Sonteşrin 1944, "Ege Vapuru ile Yunanistan'a Giyecek ve Gıda Gönderilecek".

[128] **Cumhuriyet,** 25 İkinciteşrin 1944, "Kalimnos'tan Bodruma Gelen Yunan Heyeti".

[129] **Cumhuriyet,** 2 Birincikanun 1944, "Yunanistana Konya Vapuru Gönderilecek"; **Ulus,** 3 İlkkanun 1944, "Yunanistan'a Yiyecek Maddelerini Konya Vapuru Götürecek".

[130] **Ulus,** 10 İlkkanun 1944, "Konya Vapurunun Yunanistan'a Hareketi Geri Kaldı".

[131] Yunanistan'da komünistler Eylül 1941'de Ulusal Kurtuluş Cephesi'ni (EAM) kurdular. EAM'ın askeri kolu olarak da Halkın Kurtuluş Ordusu (ELAS) ortaya çıktı. 1944 Aralık ayında sayıları 60.000'i bulan büyük bir silahlı oluşum olan ELAS ile Yunanistan'a çıkmış olan İngiliz kuvvetlerinin arası açıldı. ELAS'çıların silah bırakmaları şartıyla affedilecekleri açıklanınca, Şubat 1945'te çatışmalar sonlandırıldı. Ayrıntılı bilgi için Bkz. R. Clogg, **a.g.e.,** s. 152-167.

[132] 1944 yılı sonunda alınan bir kararla Birinciteşrin, İkinciteşrin, Birincikanun ve İkincikanun aylarının isimleri, Ekim, Kasım, Aralık ve Ocak olarak değiştirilmiştir. Bkz. **Ulus,** 31 Aralık 1944, "Değişen Ay İsimleri". Bu yüzden 1945 yılından itibaren dipnotlarda yeni ay isimleri kullanılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

vapuru Yunan çocuklarına yardım eşyası olarak yaklaşık 500.000 lira değerinde buğday, un ve balık gibi gıda maddeleri götürecekti. Ayrıca, Büyükelçi Enis Akaygen başkanlığındaki elçilik heyeti yolcular arasında yer alıyordu[133]. Konya vapuru, Ocak ayı sonunda Yunanistan'ın Pire limanına hareket etmiş[134] ve fırtına yüzünden bir süre Çanakkale'de beklemek zorunda kalmıştır[135]. Çanakkale'de 2 gün kalan vapur, 2 Şubat 1945'te Pire limanına varmıştır[136].

Konya vapuruyla giden gazeteci Namık Görgüç'ün ilk izlenimlerine göre Yunanistan'da açlık hala çok önemli bir sorundu ve bu yüzden Türk Hükümeti'nin Konya vapurunu göndermiş olması büyük memnuniyet yaratmıştı. Atina'daki herkes Türkiye'ye hayranlıktan bahsetmekte ve bu insaniyeti unutmayacaklarını açıklamaktaydı. Yunan Kral Naibi Damaskinos verdiği beyanatta şu ifadeleri kullanıyordu[137];

"Türk-Yunan dostluğu, Yunan milletinin şuuruna yerleşmiştir. Yunan milleti, karanlık ihtimaller devrinde, Türk milletinin Yunanistan'a yaptığı iyilikleri derin bir şükranla anacaktır. Yunan milleti Kurtuluş vapurunun içindeki kıymetli yüküyle, bahtsız Yunanistan'ın yanında dost Türkiye'nin, bu sadık komşusunun bulunduğunu gösteren efsanevi gelişini gözleri yaşla dolarak hatırlamaktadır".

Yunan Hariciye Müsteşarı George Millos da yaptığı açıklamada Konya vapuruyla gelen gıda maddeleri için şükranlarını sunmuştur[138].

Ege adalarında açlığın devam etmesi üzerine İzmir'den tekrar gıda sevkiyâtı yapılması gündeme geldi. Gıda maddeleri Savlet, Yeni Kurtuluş, Akanın, Zengin, Enginer ve Hasankale adlı Türk motorlarıyla Rodos'a nakledilmiştir[139].

Mart 1945'te İstanbul ile Pire arasında düzenli vapur seferlerinin yapılması kararlaştırılmıştır. Her 15 günde bir seferler gerçekleştirilecekti. Bu

---

[133] **Cumhuriyet,** 19 Ocak 1945, "Konya Vapuru Yunanistana Gidiyor"; **Son Posta,** 19 Ocak 1945, "Konya Vapuru Pire'ye Gidiyor mu?".

[134] **Son Posta,** 29 Ocak 1945, "Konya Vapuru Yunanistana Gitti".

[135] **Son Posta,** 30 Ocak 1945, "Denizlerde Fırtına".

[136] **Cumhuriyet,** 3 Şubat 1945, "Konya Vapuru Pire'ye Vardı"

[137] **Cumhuriyet,** 10 Şubat 1945, "Yunanistan'da Türkiye'ye Karşı Beslenen Minnettarlık".

[138] **Ulus,** 13 Mart 1945, "Yunanistan'da Türk Milletine Beslenen Sevgi"; **Cumhuriyet,** 13 Mart 1945, Yunanistana Türk Yardımları".

[139] **Cumhuriyet,** 15 Mart 1945, "Adalarda Açlık".

Levent Şahverdi Arşivi

seferler için Konya vapuru seçilmiş ve 19 Mart 1945'te yolcular ve malzemelerle Pire'ye hareket etmiştir[140].

Konya vapurundan sonra başka vapurların yolculukları da gerçekleşmiştir. Bunlardan birisi Mersin vapurunun Pire'ye gitmesidir. Mersin vapuruyla İstanbul'a dönen Yunan Basın Birliği Başkanı Zarifis, Yunanistan'a yiyecek maddesi getiren Türk vapurlarıyla her seferinde Yunanlı gazetecilere ayrı ayrı özel paketler gönderen Türk gazetecilerine teşekkür etmeye geldiğini belirtmiştir[141].

Yunanistan'ın iaşe durumunun düzelmesi savaşın bitmesinden sonra da kolay olmamıştır. 1946 İlkbaharında bile Yunanistan için sıkıntılar devam ediyordu. Yunanistan, Türkiye'ye müracaat ederek hububat yardımı istemiştir. Savaştan sonra iaşe durumu hala düzelmeyen Yunanistan'a 10.000 ton buğday ve 5.000 ton çavdar verilmesi kararlaştırıldı[142]. Savaş esnasında elinden gelen her türlü yardımı yapan Türkiye, barış zamanında da komşu Yunanistan'ın bir an önce yaralarını sarması için gayret göstermiştir.

Sonuç

İkinci Dünya Savaşı'nda özellikle Alman işgalinden sonra zor durumda kalan Yunanistan'da açlık büyük bir sorun haline gelmiştir. Karadan ve denizden tecrit edilmiş ve abluka altındaki bu ülkenin yaşadığı dram karşısında Türk kamuoyu sessiz kalmamıştır. Türk basını bu konuyla ilgilenmiş, uluslararası yardım ve acil yardım organizasyonu için çağrılar yapmıştır. Yunanistan'a yardım için girişimde bulunan kurumlar sadece Dışişleri Bakanlığı ve Kızılay olmamıştır. Bu konuda elinden geldiğince destek verenler arasında İstanbul'da Balıkhane'de balıkçılar, kabzımallık yapanlar, gümrükçüler, Devlet Demir Yolları görevlileri, basın mensupları, İstanbul Belediyesi başta olmak üzere pek çok farklı belediye ve çalışanları, Gazeteciler Cemiyeti, TBMM Başkanlığı ve Türk parlamenterler, PTT mensupları, üniversiteler ve Türkiye'nin her tarafından vatandaşlar vardır[143]. Yunanistan'ın zor günlerinde herkes elinden gelen desteği vermeye çalışmıştır.

Türkiye'den Yunanistan'a gönderilen yardımları maddeler halinde şu şekilde belirtmek mümkündür;

---

[141] **Cumhuriyet,** 14 Temmuz 1945, "Mersin Vapuru Yunanistan'dan Döndü".
[142] **Ulus,** 23 Mayıs 1946, "Türkiye'nin Yardımları".
[143] U. Keser, **a.g.e.,** s. 134.

Levent Şahverdi Arşivi

1- Uluslararası yardım organizasyonlarının Türkiye'den satın aldıkları gıda maddeleri, Türk vapurlarıyla sevk edildi.

2- Kızılay, gıda maddelerini ve sağlık malzemelerini zaman zaman Kurtuluş ve Dumlupınar vapurlarıyla (Bu iki vapurun asıl görevi Türkiye'den satın alınan malzemeleri nakletmekti. Bu vapurlara Kızılay'ın yardımları da ilâve ediliyordu) Yunanistan'a sevk etti. Kızılay'ın yardımları bazen de İsveç vapurları tarafından taşınmak suretiyle gerçekleşti. Her türlü masraf Kızılay tarafından karşılandı.

3- Türkiye'de bulunan diğer kuruluşlar ve çeşitli yardım organizasyonlarının çalışmaları söz konusu oldu.

4- Yunan Büyükelçiliği savaş boyunca faaliyet yürüterek, yardım topladı ve Yunanistan'a gönderilmesi için çalıştı.

5- Türkiye'de halk tarafından gerçekleştirilen bağış kampanyaları neticesinde toplanan paralarla satın alınan gıda maddeleri Yunanistan'a gönderildi.

Zor zamanlardan geçen Yunanistan'a yardım edilmesi düşüncesini yüksek sesle dile getiren Türkiye'nin dünya kamuoyunu harekete geçirmesi ve ilk somut adımı atan ülkelerden birisi olması önemlidir. Türkiye'nin gayretleri ve katkıları için Yunanlı devlet adamları ve din adamları defalarca teşekkür ve minnetlerini ifade etmişlerdir. Dönemin gazetelerindeki bir yazı aslında yaşanan süreci oldukça iyi özetlemekteydi. Bu değerlendirme şöyleydi[144];

"Mahsulümüzün az ve kendimize zor yettiği zamanlarda bile, yiyeceğimizden keserek Yunanistan'a verdik. O zamanlar Yunanlılar açlıktan ölüyor ve kimse bu bedbaht halk kitlelerine yardım etmiyordu. Türkiye'nin yaptığı yardımlardır ki, medeniyet dünyasının Yunanistan'a muavenet elini uzatmasına ön ayak olmuş ve başka milletlere insanlık vazifesini hatırlatmıştır".

Türkiye, savaş esnasında elinden gelen bütün imkânları kullanarak Yunanistan'a destek olmaya çalışmış ve Yunanistan'ın zor yıllarında güvenilir ve iyi bir komşuluk örneği sergilemiştir

[144] **Cumhuriyet,** 4 Birinciteşrin 1944, "Türkiye'nin Verdiği Fazilet Örneği".

Levent Şahverdi Arşivi

rriri:
ALMAN
1941
A
graf VATAN Ist.
Molla Fenari S. 35

VATAN

Yıl: 2 — Sayı: 371 SİYASİ SABAH GAZETESİ Fiyatı 5

Kızılay, Yunan halkına eluzatıyor

Avrupada milyonlarca açın derdine çare bulmak üzere ilk insanca adımı Türk milleti atmıştır

Kızılay cemiyetinin, memleketimize tarihi bir şeref temin edecek kadar mühim bir karar verdiğini ve icraat ve tatbikata geçmek üzere olduğunu memnuniyetle. iftiharla haber aldık: Kızılay Yunanistanda felâket gören halka el uzatmak meselesini üzerine almıştır. Oraya yakında heyetler gönderecek, teşkilât yapacak. kendi menbalarından mümkün olan yardımı gösterecek, memleket halkından bu yardıma iştirâk etmek istiyenlerin yardımını kabul edecek ve bütün dünyadan Yunanistanda açlık ve felâket içinde kıvranan halka gelecek yardımları da yerlerine isal etmek ve dağıtmak için hayırlı bir mecra hizmetini görecektir.

Kızılay cemiyeti Umumi Kâtibi B. Ziya Tahsin telefonla sualimize cevaben cemiyetin esas kararları verdiğini ve tatbikata hazırlanmakta olduğunu teyit etmiştir.

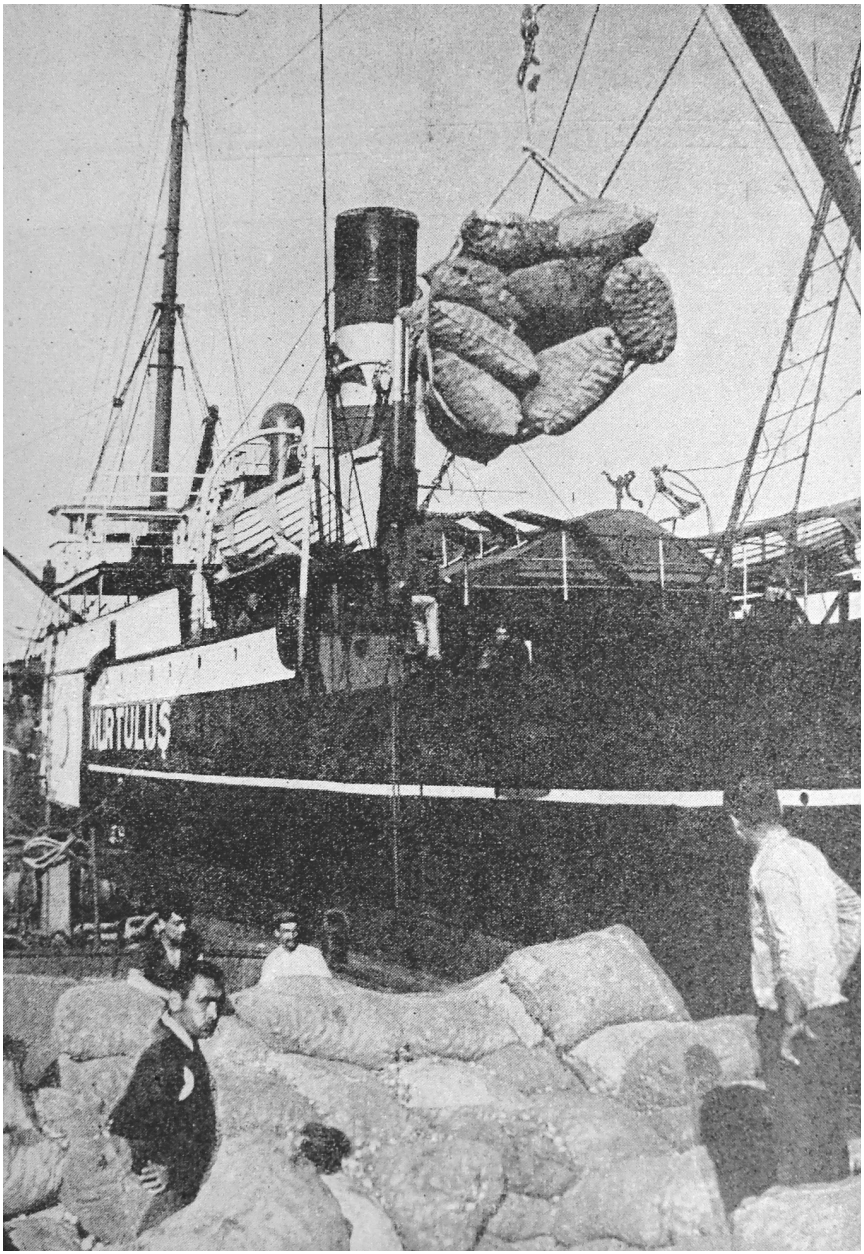
Dünyanın birçok yerlerinde bugün ölüm ve tahrip hükümran olurken, masum, sivil halka hayat imkânı vermek ve sönen insanlık duygularını canlandırmak yolunda ilk adımın memleketimizden gelmesi ve Türk Kızılay cemiyetinin bu asil teşebbüse önayak olması, her Türkün kalbinde iftihar hisleri uyandıracaktır. Öyle ümit ederiz ki, milletlerarası Kızılsalip cemiyeti bu çağırı diğer Avrupa memleketlerinde devam ettirecek ve böylece bu kış milyonlarca masum sivil halkı bekliyen felâketlerin bir dereceye kadar olsun önüne geçilmiş olacaktır.

Memleketimizin istihsal imkânları mahduttur. Kendi ihtiyaçlarımıza halel vermeden Yunanistana büyük bir yardımda bulunamayız. Fakat imkânı olanı yapmakla da karagün dostu olduğumuzu Yunan milletine isbat etmiş olacağız. Bundan başka dünyanın her tarafında Yunanistana yardım için hareketler vardır. Amerikada geniş menbalarla Vanderbilt cemiyeti adında bir cemiyet kurulmuştur ki, mümessili memleketimize gelmek üzeredir. Bütün dünyanın yardımlarını Yunan milletine ulaştırmak için Türkiye Kızılay cemiyetinin vasıta hizmetini görmesi, memleket hesabına şerefli bir insani vazifedir.

Kızılayın bütün büyük mazisi. böyle vazifelerin hakkından geldiğine ve en yüksek bir teşkilât kabiliyetini temsil ettiğine canlı bir delildir. Yunanistanda kurulacak faaliyetler, Kızılayın parlak tarihine yeni ve güzel bir sahife ilâve edecektir.

EK 1: *Vatan*, 5 Eylül 1941

Levent Şahverdi Arşivi

EK 2: *Kızılay,* Sayı 1, s.2, Yunanistan'a gönderilmek üzere Kurtuluş vapuruna gıda maddeleri yükleniyor.

Levent Şahverdi Arşivi

Türkiyenin Yunanistana yiyecek yardımları

Başvekilimizin beyanatı

Buğday ve diğer gıda maddeleri Kızılay emrine tahsis edilecek bir vapurla İzmirden Yunanistana gönderilecek

Başvekilimiz Şükrü Saraçoğlu şehrimizde çıkan Metapoli tefsis gazetesine varlık vergisi tatbikatı ve Yunanistana yiyecek yardımı mevzuları etrafında beyanatta bulunmuştur. Yunanistana yiyecek yardımına devam edileceğini söyliyen başvekil ezcümle demiştir ki:

«Harbin doğurduğu vaziyetten memleketimizin de müteessir olduğu malûmdur. Bilhassa geçen sene iaşe bakımından bir hayli sıkıntı çektik. Bu sene mahsul vaziyetimiz iyi olduğundan bir çok binlerce ton buğday ve diğer gıda maddeleri göndermek suretile yardımda bulunmak kararındayız. Yunan milletinin ıztıraplarına bütün kalbimizle iştirak ediyor ve acılarının bir an evvel son bulmasını candan temenni ediyoruz.

Kızılay emrine tahsis edilecek vapurla bu yardım İzmirden Yunanistana gönderilecektir.

(Devamı 6 ncı sayfada)

EK 3: *Son Posta,* Birinciteşrin 1943.

Levent Şahverdi Arşivi

Yardım Komitesi Reisi Nevzat Tandoğan

Yunanlı çocuklara yardım için toplanan 244.123.50 lira Kızılay Umumi Merkezine verildi

Dost Yunanistan'ın başşehri Atina'ın kurtuluşu vesilesiyle yoksul Yunanlı çocuklara yardım maksadiyle kurulan komite emrine, Ankara'nın mali ve millî müesseseleri 244.123,50 lirayı bulan teberruları Kızılay umumi merkezine yatırılmış ve komite mesaisine nihayet vermiştir.

Yardım komitesi, millî bankalarımıza, yüksek tahsil gençliğine ve sayın halka, dost milletin evlâtlarına karşı göstermiş oldukları şefkat eserinden dolayı teşekkürlerini bildirmiştir.

EK 4: *Ulus*, Sonteşrin 1944.

Levent Şahverdi Arşivi

sayfa boş

Levent Şahverdi Arşivi

ANTALYA'DA SALGIN HASTALIKLAR (1894-1922)

Dr. Ali Rıza GÖNÜLLÜ*

ÖZET

Antalya, sahip olduğu fiziki yapıdan ve deniz ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı, salgın hastalıklara açık olan bir şehirdir. Bilhassa XIX. Yüzyılın son yıllarından itibaren, Antalya'da önemli salgın hastalıklar meydana gelmiştir. Antalya'da ortaya çıkan salgın hastalıklar arasında kolera, veba, tifüs, çiçek, sıtma gibi hastalıklar bulunmaktadır. Antalya'da salgın hastalıklar, daha çok insanların yoğun olarak yaşadığı ve sağlık şartlarının uygun olmadığı mekanlarda meydana gelmekte ve kısa bir süre içinde etrafa yayılmaktadır. Salgın hastalık tehlikesi belirdiği zaman mahalli yönetim, merkezi yönetimle işbirliği içine girmekte ve hemen sıhhi önlemler alınmakta, temizlik şartları yerine getirilmekte, mahallinde ve kara ile deniz ticaret yolları üzerinde karantina tedbirleri uygulanmaktadır. Antalya'da meydana gelen salgın hastalıklar neticesinde bir çok insan ölmüş, ticari hayatta önemli meseleler ortaya çıkmış ve devlet önemli ölçüde maddi zarara uğramıştır. Böylece salgın hastalıklar ferdi, sosyal ve ekonomik hayatta telafisi imkansız kayıplar meydana getirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Salgın Hastalık, Kolera, Veba, Çiçek, Tifüs, Sıtma, Karantina, Antalya.

EPIDEMIC DISEASES IN ANTALYA (1894-1922)

ABSTRACT

Antalya is a city which is adequate to diseases because of its physical conditions and being on trade roads. Especially important diseases occured at the end of XIX. century in Antalya. Epidemic diseases occured in Antalya as cholera, typhus, smallpox, malaria and plague. Epidemic diseases in Antalya occured at the places where people lived crowdedly and spread in a short time, mostly in the places which were not suitable for health conditions. When an epidemic disease danger occured, city administration cooperated with central administration and took health precautions, execute cleaning conditions and quarantined locally, land or sea trade roads. A lot of people died, important events happened in trade life and da-

* Hayati Hanım İlköğretim Okulu Müdürü, Alanya.

Levent Şahverdi Arşivi

maged state materially as the result of epidemic diseases in Antalya. So epidemic diseases caused personal, social and economical losts which are impossible to put back.

Key Words: Epidemic Disease, Cholera, Plague, Smallpox, Typhus, Malaria, Antalya.

GİRİŞ

Salgın hastalıklar[1] tarih boyunca fert ve toplum hayatında çok önemli tahribat yapan ve sonuçları itibari ile insan neslinin büyük zayiat vermesine sebep olan, önemli afetlerin başında gelmektedir. Bir çok devlet gibi Osmanlı Devleti de değişik tarihlerde veba, kolera, çiçek, tifo, verem, tifüs, frengi ve sıtma gibi muhtelif salgın hastalıklarla karşılaşmıştır. Osmanlı Devleti bilhassa XV. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren, bazı aralarla veba salgınlarına uğramış ve bu salgınlar neticesinde binlerce insan hayatını kayıp etmiştir. XIX. Yüzyılın başlarından itibaren Avrupa'dan çekilen veba, XX. Yüzyılın başlarına kadar Osmanlı Devleti üzerindeki etkisini azaltarak devam ettirmiş, ancak veba azalırken ondan daha öldürücü ve ondan daha hızlı bir bela olan kolera ortaya çıkmıştır[2].

XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyılın başlarında dünyanın bir çok bölgesinde olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de yaygın olarak görülen salgın hastalıklar, sivil ve asker çok sayıda insanın ölmesine yol açmıştır[3]. Böylece nüfus miktarında önemli tahribat yapan salgın hastalıklar[4], aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin sosyal ve ekonomik gelişmesine olumsuz yönde etki eden faktörlerden birisi olmuştur[5].

---

[1] Salgın hastalık (Epidemi- Epidemik); "Bir hastalığın belirli bir coğrafi bölgede ve belirli bir zaman periyodunda her zaman görüldüğünden daha fazla görülmesidir". **İnfeksiyon Hastalıkları,** Editör: Ayşe Wilke Topçu, Güner Söyletir, Mehmet Doğanay, İstanbul 1996, s.24.

[2] Mesut Ayar, **Osmanlı Devleti'nde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895)**, İstanbul 2008, s.2-3.; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı, (BOA. Y. A. Hus.), nr. 489/95. Lef.1-2.

[3] Mehmet Temel, **Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele,** İstanbul 2008, s.10.; İlter Uzel, "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918), Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** Ankara 1989, s.206.

[4] Ramazan Çalık, Muzaffer Tepekaya, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı: 16, Konya 2001, s.205.

[5] Nazım Kuruca, "Salgın Hastalıkların XIX. Yüzyılda Trabzon ve Havalisinde İktisadi ve Sosyal Hayata Etkileri", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi,** Sayı 9, Ankara Şubat 2007, s.11.

Levent Şahverdi Arşivi

Osmanlı Devleti ülkede meydana gelen salgın hastalıkları önlemek için, bir çok tedbir almıştır. Alınan tedbirlerin başında da karantina[6] uygulaması gelmektedir. Osmanlı Devleti'nde ilk karantina uygulaması 1831 yılındaki büyük kolera salgını sırasında olmuştur. Bu tarihten itibaren de ülkenin muhtelif yerlerinde karantina noktaları kurularak, faaliyete geçmiştir[7].

Osmanlı Devleti 1841 yılında Antalya'da ve Antalya'nın Alanya Kazası'nda da birer adet karantina-hane tesis etmiştir[8]. 1868 yılında Antalya ve Alanya Karantina Memurluğu'nun çalışma sahasına, Akdeniz sahilinde Kaş Kazası'ndan Silifke Kazası'na kadar olan bölge girmekte idi. Aynı yıl Antalya Karantina Teşkilatı'nda, Karantina Müdürü İsmail Ağa, Tabip Daniel Mesihi Efendi, Katip İbrahim Hakkı Efendi, Aksu İskelesi Memuru Mustafa Efendi, Andifli İskelesi Memuru Hacı İsmail Efendi ve Finike İskelesi Memuru Mustafa Efendi'dir. Alanya Karantina Teşkilatı'nda da Karantina Müdürü Hasan Sabri Efendi, Tabip Herman Efendi, Katip Abdurrahman Efendi, Manavgat Memuru İbrahim Efendi, Bozyazı Memuru Şeyh Ali Efendi, Kilindire Memuru Halil Remzi Efendi ve Silifke Memuru Hasan Efendi'dir[9].

Bunun yanında XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren İstanbul'da, Anadolu'da ve memleketin başka köşelerinde bir çok hastane açılmaya başlamıştı[10]. Bunların arasında Antalya'da fakir ve gariplerin tedavi olması için açılan Gureba Hastanesi de bulunmaktadır. Antalya Gureba Hastanesi, hizmete başladığı dönemde 25-30 civarında hasta yatağına sahipti[11]. XX. Yüzyılın ilk yıllarında Antalya Gureba Hastanesi'nde bir müdür, bir tabip ve 4 hademe görev yapıyordu[12]. 1914 yılında da Antalya'da 7 doktor ve dört eczane mevcuttu[13]. Ayrıca XIX. Yüzyılın son yıllarından itibaren Osmanlı Devleti'nde ve bu arada Antalya'da , insanları çiçek ve kolera gibi salgın hastalıklardan korumak için aşı çalışmalarına da başlanmıştı[14].

---

[6] Karantina; "Bulaşıcı hastalıklardan korunmak için insan veya hayvanların belli bir yerde gözetim altında tutulmasıdır." Gülden Sarıyıldız, "Karantina", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** İstanbul 2001, XXIV/464.

[7] G. Sarıyıldız, a.g.m., XXIV/463-464.

[8] M. Ayar, a.g.e. , s.390.

[9] *Konya* **Vilâyeti Sâlnâmesi,** Konya 1285, s.85.

[10] **Son Devir Osmanlı Hastaneleri,** Editör: Ömer FarukYılmaz, İstanbul 2008, s.29.

[11] **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi,** Konya 1317, s.198.

[12] **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi,** Konya 1322, s.148.

[13] **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi,** Konya 1332, s.347.

[14] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezareti Teşrii Muamelat ve Islahat Komisyonu Belgeleri, (BOA. DH. TMIK. S.), nr.17/59, Lef.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu arada Antalya Mutasarrıflığı, Antalya'da salgın hastalıkların meydana gelmesini önlemek için şehrin alt yapısında bazı değişiklikler yapmak için çalışma başlatmıştır: 1910'lu yıllarda Antalya'nın içine giren sular, muntazam olmayan kanallar ile ev ve bahçelere girip-çıkmakta idi. Antalya Mutasarrıflığı bu sular vasıtası ile meydana gelecek salgın hastalıkları önlemek için, Antalya'ya giren suların muntazam kanallar içinde akıtılmasını düşünmüş ve bunun için Sıhhiye Nezâreti'nin Salgın Hastalılar Tahsisatı'ndan 3.000 lira miktarında bir ödenek talebinde bulunmuştur. Ancak bu talep Sıhhiye Nezâreti tarafından uygun görülmemiş ve bu meselenin çözümü için gerekli olan paranın belediye veya özel idare bütçesinden karşılanmasını istemiştir (7 Nisan 1918)[15].

Devletin sağlık alanında gerçekleştirmiş olduğu bu olumlu faaliyetlere rağmen, Millî Mücadele Dönemi'nde Antalya ve Antalya'ya komşu olan diğer livalarda, sağlık hizmetlerinin tam manası ile yeterli olduğunu söylemek imkansızdı. Burdur Ahz-ı Asker Kalem-i Riyaseti'nden 2. Ordu Müfettişliği'ne gönderilen 15 Ağustos 1919 tarihli raporda, "Antalya, Burdur, Isparta ve Karahisar-ı Sahip Livaları'nı ihtiva eden 12. Fırka Ahz-ı Asker Dairesi'nde öteden beri ahval-i sıhhiyenin ihmal edilmesinden ve bulaşıcı hastalıkların bu bölgede yapmış olduğu tahribattan bahsedilmiş, ayrıca bu bölgeye sıhhi kurumlar açılması ve Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesi tarafından kazalara doktor tayin edilmesi, Antalya Gureba Hastanesi'nin de merkez kasaba ve kazalarda tedavi merkezleri açması ve burada karşılıksız tedavi hizmeti vermesi istenmiştir." Bu tarihte Burdur'da 3, Isparta'da 4, Isparta'ya bağlı Yalvaç Kazası'nda 6, Antalya'da 6 ve Antalya'ya bağlı Elmalı Kazası'nda 1 doktor bulunmakta idi. Burdur'un Garbi Karaağaç, Tefenni ve Tavas Kazaları'nda Seyyar Tabip Selahattin Efendi ve Çivril Kazası'nda Küçük Sıhhiye Memuru Yusuf Efendi isminde bir cerrah vardı. Isparta'nın Uluborlu Kazası'nda Hükümet Tabipliği'ne Ohannes Efendi isminde bir eczacı vekâlet etmekte idi. Antalya'nın Akseki ve Alanya Kazaları'nda ise doktor bulunmamakta idi[16]. Bu tarihte Antalya'nın merkezinde görev yapan doktorların isimleri; Vasıf Efendi, Mehmet Ali Efendi, Esterati Efendi, Vasilaki Efendi, Şah Nazar Efendi, Asaf Efen-

[15] BOA. DH. UMVM. nr.153/56.

[16] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (BOA. DH. KMS.), nr.52-3/43. Lef.1-2.; Ali Rıza Gönüllü, **Demokrat Parti Dönemi'nde Antalya (1950-1960),** (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.), İstanbul 2008, s.47.

Levent Şahverdi Arşivi

di'dir. Ayrıca Antalya'ya bağlı Elmalı Kazası'nın hükümet tabibinin ismi de, Ömer Efendi'dir[17].

Böylece Osmanlı Devleti'nde salgın hastalıkların yoğun olarak meydana geldiği XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyılın başlarında Antalya Sancağı'nda iki ana karantina merkezi ve bir gureba hastanesi bulunmakta, ayrıca az sayıda doktor görev yapmakta idi. Bilhassa XIX. Yüzyılın son yıllarından itibaren devlet tarafından halkı, muhtelif hastalıklara karşı korumak için, aşı çalışmalarına da başlanmıştı.

Bu çalışmada 1894 yılının son aylarında ortaya çıkan kolera salgını başta olmak üzere, Millî Mücadele Dönemi sonuna kadar Antalya'da meydana gelen ve insanlar arasında görülen salgın hastalıklarla, bu salgın hastalıkların ortadan kalkması için mahalli ve merkezi yönetim tarafından alınmış olan tedbirlere yer vereceğiz.

ANTALYA'DA SALGIN HASTALIKLAR

Antalya, sahip olduğu fiziki yapıdan ve deniz ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı, her zaman salgın hastalık tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Antalya'da XIX. Yüzyılın son yıllarından itibaren, bir çok salgın hastalık meydana gelmiştir. Bu dönemde Antalya'da ortaya çıkan salgın hastalıklar arasında kolera, veba, tifüs, çiçek ve sıtma gibi hastalıklar önemli bir yer tutmaktadır.

Kolera

Kolera; Su ve besinlerle bulaşan kolera vibriyonlarından meydana gelen bulaşıcı bir hastalıktır. Koleranın belirtisi, şiddetli kusma, karın ağrısı, vücut sıcaklığının 36 dereceden aşağıya düşmesi ve en önemlisi yoğun ishaldir. Hastalık tedavi edilmezse koleralı hastada su kaybı belirtileri ortaya çıkmakta, ayrıca hastada tansiyon düşmesi, hızlı ve zayıf nabız atışları, aşırı susama duygusu, kırışık deri ile çökük gözler meydana gelmekte ve hastalık ölümle sonuçlanmaktadır[18].

Kolera hastalığı, ilk olarak Uzakdoğu ve Hindistan'da endemik[19] halde görülmüş, XIX. Yüzyıldan itibaren, bu bölgelerden dünyanın diğer ülkele-

---

[17] BOA. DH. KMS. nr.52-3/43. Lef.2.

[18] **İnfeksiyon Hastalıkları,** Editör: Ayşe Wilke Topçu, Gönen Söyletir, Mehmet Doğanay, İstanbul 1996, s.618.; **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,** İstanbul 1996, 13/6883.

[19] Endemik-Endemi; "Bir infeksiyonun bir toplumda belirli yada alışılmış sıklıkta görülmesini ifade eder". **İnfeksiyon Hastalıkları, a.g.e.,** s. 511.

Levent Şahverdi Arşivi

rine yayılmıştır[20]. Antalya'da da önemli kolera salgınlarından birisi XIX. Yüzyılın son yıllarında meydana gelmiştir; Antalya 1894 yılının yaz aylarında neredeyse tüm Anadolu'yu saran kolera salgını zamanında, bu salgınlardan salim kalmıştı. Ancak illet, hem Konya Vilâyeti'nde ve hem de bir çok Anadolu şehrinde tamamen kaybolduktan sonra Antalya'da ortaya çıktı[21]. Bu dönemde Antalya'da kolera hastalığının meydana gelmesi ve bu salgın hastalığın önlenmesi için mahalli ve merkezi yönetim tarafından yapılan çalışmalar şöyle bir seyir takip etmiştir. Antalya civarında bulunan Kindire Çiftliği ile bazı köylerde şüpheli bir hastalık ortaya çıkmış ve bu hastalıktan birkaç musap ve vefat olayı görülmüştür. Bu olayın üzerinden on-on beş gün kadar bir zaman geçtikten sonra, hastalık Antalya Sıhhiye Tabibi tarafından, Sıhhiye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Bu arada ihtiyat tedbiri olmak üzere, adı geçen köyler hakkında lazım gelen koruma işleminin yapılması yanında, bu köylerden gelecek olan unsurlara karşı, Antalya Kasabası'nın korunmasına ve 14 Kasım 1894 tarihinden itibaren Antalya Limanı'ndan çıkacak olan gemilerin sıhhiye tabibi bulunan yerlerde sıhhi muayeneye tabi tutulmasına, Sıhhiye Dairesi tarafından karar alınmıştır. Bu durum hakkında Sadaret tarafından Ser-Askerlik'e, Bahriye ve Dahiliye Nezâreti'ne ve Tophane-i Amire Müşirliği'ne malumat verilmiştir[22]. Antalya'da ortaya çıkan bu şüpheli hastalık hakkında, mahalli ve merkezi yönetim tarafından yapılan çalışmalarla ilgili olarak, Sadrazam tarafından Padişaha da bilgi sunulmuştur[23].

Bir müddet sonra Antalya'da meydana gelen bu şüpheli hastalıktan dolayı, Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, Kilidonya Burnu'ndan Anamur Burnu'na kadar bu iki mahal hariç olmak üzere, Antalya Körfezi sahilinden 18 Kasım'dan itibaren çıkıp gelecek gemilerin Klazumen, Beyrut ve Trablusgarp Tahaffuz-hânelerinin birinde beş gün karantinaya tabi tutulmasına karar verilmiştir. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar, Sadaret tarafından Ser-Askerlik'e, Bahriye ve Dahiliye Nezâreti'ne ve Tophane-i Amire Müşirliği'ne bildirilmiştir[24].

Bu arada Antalya'da meydana gelen bu şüpheli hastalığa, teşhis konulması konusunda, Antalya Sıhhiye Tabibi ile Antalya'da bulunan diğer ta-

[20] M.Temel, **a.g.e.,** s.89.
[21] M. Ayar, **a.g.e.,** s.137.
[22] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası), (BOA. A. MKT. MHM.), nr.554/73. Lef.1.; BOA. Y. A. Hus. nr.313/4. Lef.1-2.
[23] BOA. Y. A. Hus. nr.313/4. Lef.1-2.
[24] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.2.

Levent Şahverdi Arşivi

bipler arasından bir ihtilaf ortaya çıkmıştı. Bu durum Teke Mutasarrıflığı ve Konya Valiliği tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne bildirildi. Sıhhiye Nezâreti tarafından da Antalya'da ortaya çıkan hastalığın nevi ve mahiyeti hakkında gerekli tetkiklerde bulunmak üzere, Rodos Sıhhiye Tabibi Dr. Aksalos Efendi Antalya'ya gönderildi. Dr. Aksalos Efendi tarafından 24 Kasım'da Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta, mahalli sıhhiye tabibinin teşhisinin doğru olduğu ve Antalya ile civarında ortaya çıkan hastalığın, yapılan tetkikler neticesinde kolera olduğunun tespit edildiği bildirilmiştir. Aynı tarihte Antalya ve civarından ortaya çıkan hastalığın kolera olmasından dolayı, Sıhhiye Dairesi tarafından Kilidonya ve Anamur Burnu hariç olmak üzere, bu iki mahal arasında bulunan Antalya Körfezi sahilinden çıkacak olan gemiler için, daha önce verilmiş olan beş günlük karantina hali, on güne çıkarılmıştır[25]. Bu konu hakkında Sıhhiye Nezâreti tarafından, Konya Vilâyeti'ne de bilgi verilmiştir[26].

Ancak Antalya'da ortaya çıkan hastalığın teşhis edilmesi konusunda, mahalli tabipler arasında itilaf çıkmasının sebebi hakkında, Sıhhiye Nezâreti'nin sahip olduğu düşünce, dönemin bazı aydınlarının taşıdığı zihniyeti göstermesi açısından çok önemlidir. Bu konuda Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e şu bilgi verilmiştir. "Antalya Kasabası'nda meydana gelen koleranın başlangıcında mahalli tabipler ya teşhis konusundaki yetersizliklerinden veya memleket hakkında gerekli olacak olan sıkı tedbirlere yol vermemek düşüncesinden dolayı, hastalığın kolera olmayıp, her sene bu mevsimde görülen olağan hastalıklardan birisi olduğunu iddia etmişlerdir. Bunların düşüncesine göre, Antalya'da musap olan dört Hıristiyan, güya kesmiş oldukları atın eti ile midelerini doldurdukları için hastalanmışlardır. Hatta Antalya ahalisi dahi bu fikre iştirak etmiştir. Yalnız Antalya Kasabası'nda bulunan Sıhhiye Tabibi Dr. Panas Efendi'nin hastalığa koyduğu ilk teşhisi, Sıhhiye İdaresi'ne ihbar etmesi üzerine, gerekli tedbirler derhal alınmaya başlanmıştır. Dr. Panas Efendi ile mahalli tabipler arasında meydana gelen ihtilaf üzerine, Sıhhiye Nezâreti tarafından Rodos Sıhhiye Tabibi Dr. Aksalos Efendi de hemen Antalya'ya gönderilmiştir. Dr. Aksalos Efendi'nin yapmış olduğu tetkikler de, Dr. Panas Efendi'nin evvelki teşhisini teyit etmiştir. Ayrıca kasaba içinde musapların çoğalması üzerine mahalli yönetimde de, aynı düşünce ortaya çıkmıştır. Ancak bu tarz tevillerin temelinde, bulaşık mahzuruna meydan verilmemesi yatmaktadır"[27].

[25] Aynı Belge. Lef.3.
[26] Aynı Belge. Lef.4.
[27] Aynı Belge. Lef.5.

Levent Şahverdi Arşivi

Antalya ve yakın çevresinde meydana gelen şüpheli hastalığa, doğru teşhisin konulmasından sonra, Sıhhiye Nezâreti'nin talebi üzerine[28] Sadaret tarafından Konya, Adana ve Halep Vilâyetleri'ne şu talimat verilmiştir. "Antalya Sıhhiye Tabibi Dr. Panas Efendi ve oraya çağrılan Rodos Sıhhiye Tabibi Dr. Aksalos Efendi'nin yaptığı tetkikler neticesinde, Antalya'da meydana gelen hastalığın kolera olduğu anlaşılmıştır. Hastalığın etrafa bulaştırılmaması için, temizlik işlerine önem verilmesi ve gerekli sıhhi tedbirlerin alınması gerekmektedir" (29 Kasım 1894)[29].

Yalnız Antalya'da kolera salgını meydana gelmeden önce, Anadolu'nun iç kısımlarından Antalya'ya yeni asker indirilmesine karar alınmıştı. Antalya'da şüpheli hastalık ortaya çıkmasından dolayı, mahalli kumandanlık tarafından, bu askerler için sıhhi muamele yapılıp- yapılmayacağı Antalya Sıhhiye Tabipliği'nden sorulmuştur. Antalya Sıhhiye Tabibi Dr. Panas Efendi, bu durum karşısında ne yapılacağı hakkında, Sıhhiye Nezâreti'nden bilgi istedi. Bunun üzerine Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda; "Bu askerlerin gemilere bindirilmesinde mecburiyet var ise; hiç olmazsa Klazumen Tahaffuz-hânesi'ne götürülmeleri, burada askerlerin sıhhi muayenelerinin yapılması ve bunun neticesinde ortaya çıkacak sıhhi durumlarına göre, lazım gelen karantina işlemi yapıldıktan sonra sevk edilmeleri" istenmiştir[30] . Sıhhiye Nezâreti'nin bu talebi, Sadaret tarafından, Ser Askerlik'e bildirilmiş ve bu mesele hakkındaki görüşü sorulmuştur[31]. Ancak Ser Askerlik, "Antalya'nın bulaşık kabul edilmesinden dolayı, oradan asker sevk etmenin, Tebligat-ı Vakaya aykırı olduğunu" düşünmekte idi[32]. Bu olumsuz düşünceye rağmen Sadaret tarafından 4 Aralık'ta Ser Askerlik'e şu emir verilmiştir. " Antalya'da şu aralık binden fazla asker toplanmıştır. Antalya'da koleranın ciddi olarak hüküm sürmesinden dolayı, bu miktar askerin orada toplanmış bulunması mahzurludur. Adı geçen askerin bu taraflara sevk olunacak olduğu halde, içlerinde tabip, ilaç ve alet-i tebahhur bulunan iki vapur Antalya İskelesi'ne acele olarak gönderilmiştir. Askerlerin Klazumen Tahaffuz-hânesi'ne sevk edilerek, orada ittihaz eden on günlük karantina müddetini tamamladıktan sonra, gönderilecekleri mahallere sürat ile gönderilmeleri gerekmektedir."[33]. Sadaret tarafından, Ser-Askerlik'e verilen bu talimat, Padişah tarafından da uygun görülmüştür[34].

[28] Aynı Belge. Lef.6.
[29] Aynı Belge. Lef.7.
[30] Aynı Belge. Lef.8.
[31] Aynı Belge. Lef.9.
[32] Aynı Belge. Lef.10.
[33] Aynı Belge. Lef.11.
[34] Aynı Belge. Lef.12.

Levent Şahverdi Arşivi

Bu sırada Antalya'da meydana gelen kolera hastalığının şiddetini arttırdığına ve etrafa sirayet etmekte olduğuna dair mahallinden haberler alınmakta idi. Bunun üzerine Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından Kilidonya'ya kadar Karaman sahili hakkında mevzu olan on günlük karantinanın, 6 Aralıktan itibaren çıkacaklara şamil olmak üzere Anamur ve Finike dahil olduğu halde, bu iki mahal arasında bulunan sahilden geleceklere dahi teşmili hususunda karar alınmıştır[35]. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar, Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e bildirilmiştir. Sadaret de bu konu hakkında Ser-Askerlik'e Bahriye Nezareti'ne ve Tophane-i Amire Müşirliği'ne malumat, ayrıca bu durumun gazetede yayınlanması için Dahiliye Nezâreti'ne talimat vermiştir[36]. Sadaret, bu konu hakkında Padişahı da bilgilendirmiştir (9 Aralık 1894)[37].

Kolera salgını esnasında Antalya'da mevcut olan üç sıhhiye tabibi de dahil olduğu halde, yedi tabip tarafından Antalya Kasabası'nın içi her gün dolaşılarak teftiş edilmekte ve korunma tedbirlerinin icrasına ve beldenin temizliği konusuna dikkat edilmekte idi. Ancak Antalya'da bulunan Sıhhiye Tabibi Dr. Aksalos Efendi tarafından, Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta, "Hastalık esnasında lüzum görünen ilaç v.b. gibi malzemenin yokluğu ve meydana gelecek masrafın mahallinden ödenmesinin mümkün olmadığı ve bu sebepten dolayı sıhhi tedbirlerin noksan bir halde kaldığı" bildirilmiştir. Sıhhiye Nezâreti de bu konuyu Sadaret'e bildirmiş ve bu hususta gerekli tedbirin alınması için icap edenlere talimat verilmesini istemiştir[38]. Sadaret tarafından Antalya Sıhhiye Tabibi Dr. Aksalos Efendi'nin bu talebi yerinde görülmüş ve 17 Aralıkta Dahiliye Nezâreti'nden, "Antalya'daki kolera hastalarının tedavisine ve temizlik hususuna gereken önemin verilmesi, ayrıca buraya ilaç ve kimyevi madde gönderilmesi" emri verilmiştir[39].

Ancak bu talimatın verilmesinden birkaç gün önce[40], Dahiliye Nezâreti tarafından, "Antalya'da kolera hastalığının haber alınması üzerine gerekli sıhhi ve koruma tedbirlerini almak üzere Mülkiye Tabipleri'nden Mehmet İsmail Efendi, Marko Behor Efendi, İlyanesim Efendi ile Tathir Me-

[35] Aynı Belge. Lef.13.; BOA. Y. A. Hus. nr.314/115. Lef.1.
[36] BOA. Y. A. Hus. nr.314/115. Lef.1.
[37] Aynı Belge. Lef.2.
[38] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.14.
[39] Aynı Belge. Lef.14.; Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi, (BOA. DH. MKT.), nr.320/37. Lef.1.
[40] 11 Aralık 1894 tarihinde. BOA. DH. MKT. nr.320/37. Lef.2.

Levent Şahverdi Arşivi

murları'ndan Bektaş Efendi ve iki adet pülverizatör ile yeterli miktarda tıbbi malzeme bir Rum Vapuru ile Antalya'ya gönderilmişti"[41]. Antalya'ya gönderilen bu tabiplere, devlet tarafından 1.500'er kuruş ve tathir memuruna 1.000 kuruş aylık maaş tahsis edilmiştir. Ayrıca bu sağlık görevlilerine Antalya'ya gidiş ve dönüş harcırahı verilmesi de uygun görülmüştür. Yalnız Muhasebe tarafından maaş ve harcırahların 1894 senesi Dahiliye bütçesinde karşılığı olmadığından dolayı, Antalya'ya azimet harcırahı olan 3.766 kuruşun İstanbul'dan, maaşlar ile avdet harcırahının senesi geldiği zaman bütçe açığına ve zuhurat tertibi fazlasına ilave edilerek mahallinde ödenmesine ve bunun Dahiliye tahsisatına eklenmesine karar verilmiştir[42].

Antalya'ya gönderilen bu sıhhi ekibin yanında, Sadaret tarafından "Antalya'daki kolera hastalığının artması üzerine, gerekli tedbirleri almak için Antalya'da bulunan sıhhi heyete bir ay süre ile başkanlık etmek üzere, İzmir'e gönderilmiş olan Ali Bey veya Tabip Binbaşı Hasan Tevfik ve Kolağası Nuri Efendilerden birisinin de Antalya'ya gönderilmesi, Dahiliye Nezâreti'nden talep edilmiştir (19 Aralık 1894)"[43].

Antalya'da kolera salgını hüküm sürdüğü sırada, Antalya Mutasarrıfı tarafından, Antalya-Konya yolu güzergahı üzerinde bulunan Kesikbel şose yolunun[44] inşası için, bir çok köy ahalisi ziraat yapmaktan men edilerek, yol inşaatına sevk edilmişti. Ancak bu mevkide toplanan ameleler arasında da kolera hastalığı meydana gelmiştir. Bunun üzerine Antalya ahalisinden Süleyman Sırrı ve iki arkadaşı tarafından, adı geçen mevkide toplanan binlerce amele arasında, kolera illetine sebebiyet vermesinden ve sair ahvalden dolayı, Teke Sancağı Mutasarrıfı hakkında bir şikayet dilekçesi, Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilmiştir. Sıhhiye Nezâreti de, bu konu hakkında Dahiliye Nezâreti'ne bilgi vermiş ve gerekli işlemin yapılmasını istemiştir. Bu talep üzerine Dahiliye Nezâreti tarafından Konya Vilâyeti'ne, "Antalya Mutasarrıfı hakkında şikayet dilekçesinde ortaya atılan iddialarla ilgili olarak, gerekli tahkikatın yapılması ve gerçeğin ortaya çıkarılması" talimatı verilmiştir (10 Ocak 1895) [45]. Ancak bir müddet sonra Antalya Mutasarrıfı'nın Kesikbel şosesi inşaatında çalışan mükellef ahali için, gerekli sıhhi tedbirleri almakta göstermiş olduğu kayıtsızlık yüzünden, bu ahali arasında

[41] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.15-16.; BOA. DH. MKT. nr.320/37. Lef.2.
[42] BOA. DH. MKT. nr.324/30.
[43] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.17.
[44] A.R. Gönüllü, a.g.e. s.32.
[45] BOA. DH. MKT. nr.330/74. Lef.1-2.

Levent Şahverdi Arşivi

kolera hastalığı meydana geldiğine dair bir şikayet dilekçesi de Dahiliye Nezâreti'ne gönderilmiştir. Dahiliye Nezâreti de Konya Vilâyeti'nden bu konunun tahkik edilmesini, bir defa daha talep etmiştir[46].

Antalya'da kolera hastalığının varlığını devam ettirdiği günlerde Konya Vilâyeti tarafından, Dahiliye Nezareti'nden "Antalya'da devam etmekte olan koleradan dolayı, geçici görevliler ile gerekli ilaçlar ve Antalya'ya karşı Burdur Sancağı'nca teşkil olunan tahaffuz-hâne malzemesi için, 50-60 bin kuruş paranın sarfına izin verilmesi" istenmişti. Konya Vilâyeti'nin bu ödenek talebi, Dahiliye Nezâreti tarafından Sadaret'e bildirilmiştir[47]. Yalnız Meclis-i Mahsus Vükela'nın 10 Ocak'ta yapmış olduğu toplantıda, bu konunun Sıhhiye Nezâreti'nden sorulmasına ve gerekli işlemin daha sonra yapılmasına karar verilmiştir[48].

Konya Vilâyeti tarafından 12 Ocak'ta Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta da, bu ödenek isteği tekrarlanmış ve bu ödeneğin Sıhhiye Komisyonu tarafından talep edildiği bildirilmiştir[49]. Bu arada Sadaret tarafından Meclis-i Mahsus Vükela'nın isteği üzerine, Sıhhiye Nezâreti'ne, Konya Vilâyeti'nin bu ödenek talebi hakkındaki görüşü sorulmuştur[50]. Sıhhiye Nezâreti de 20 Ocak'ta Sadaret'e şu bilgiyi vermiştir." Antalya'da devam etmekte olan kolera hastalığı günden güne azalmakta ise de, hastalığın ortadan kalkmasına kadar, sıhhi ve temizlik tedbirlerine devam edilmesi gerekmektedir. Ancak adı geçen tedbirlerin ne kadar müddet süreceğini, şimdiden bilmek imkanı bulunmamaktadır"[51].

Bu esnada Antalya'da meydana gelen kolera hastalığının dairesini genişletmemesi için, Askeri Tabiplerden Yüzbaşı Ahmet Efendi, gerekli sıhhi tedbirleri almak ve mahalli tabiplere nezaret etmek üzere, aylık 1000 kuruş maaş ve İstanbul'dan Antalya'ya gidiş-dönüş harcırahı da verilmek üzere, Antalya'ya tayin edilmiş ve bu konuda İrâde-yi Seniye çıkmıştır. Ayrıca konu hakkında Dahiliye Nezâreti'ne tezkire yazılmıştır (24 Ocak 1895)[52]. Dahiliye Nezâreti tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda," Dr. Yüzbaşı Ahmet Efendi'nin Antalya'ya gönderildiği ve 1895 yılı sonuna ka-

[46] BOA. DH. MKT. nr.336/9.
[47] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.18.; BOA. DH. MKT. nr.329/18.
[48] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.19.
[49] Aynı Belge. Lef.20.
[50] Aynı Belge. Lef.21.
[51] Aynı Belge. Lef.22.
[52] Aynı Belge. Lef.23.; BOA .DH. MKT. nr.335/78. Lef.1.

Levent Şahverdi Arşivi

dar verilecek tutarın, nezaret bütçesinde karşılığı bulunmadığından dolayı bütçe açığının, zuhurat tertibi fazlasına ilave edilerek ödenmesinin uygun görülmesi halinde, durumun Maliye Nezâreti'ne bildirilmesi" istenmiştir[53]. Bir müddet sonra Dahiliye Nezâreti'nden Sadaret'e gönderilen başka bir yazıda, "Muhasebeden yazılan derkenarda gösterildiği üzere, Dr. Yüzbaşı Ahmet Efendi'nin gidiş-dönüş harcırahı olan 685'er kuruştan 1.370 kuruşun, ayrıca mahallinde alacağı aylık 1 000 kuruş maaşın, 1894 senesine ait miktarının bütçe açığına ve zuhurat tertibi fazlasına ilave edilmesi ve 1895 senesinde verilecek tutarında, senesi zuhurat tertibinden ödenmesi uygun görülmüştür. Ayrıca bu miktardan 1894 senesine ait olarak ortaya çıkacak tutarın, Dahiliye tahsisatına eklenmesi hususunun, Maliye Nezâreti'ne bildirilmesi" istenmiştir[54].

Kolera salgını sırasında, Antalya'ya daha önce tahsis olunan 15 bin kuruşun hepsi, bu hastalığın önlenmesi için harcanmıştı. Bu arada Konya Vilâyeti tarafından, Antalya Mutasarrıflığı'na "Yalnız kordon altına alınan haneler halkından fakir olanlara, günlük verilmek üzere 10 bin kuruşun harcanmasına" izin verilmişti. Bu miktar paranın yeterli olmaması üzerine Antalya Mutasarrıflığı tarafından Dahiliye Nezareti'nden "Hastalıktan işsiz kalan 1 500 fakirin iaşesi için, bir aylık olarak 30 bin ve sıhhi masraflar için de 25 bin kuruş" miktarında bir ödenek talep edilmiştir. Bununla birlikte Konya Vilâyeti de, daha önce iki defa istemiş olduğu, fakat bir türlü yerine getirilemeyen, "Antalya ve Burdur Tahaffuz-hânesi için 60 bin kuruşun sarfına izin verilmesi ve havalenamesinin gönderilmesi" talebini Dahiliye Nezâreti'ne tekrar bildirmiş ve bu talebin uygulanmasını istemiştir. Dahiliye Nezâreti de Antalya Mutasarrıflığı'nın ve Konya Valiliği'nin bu ödenek taleplerini, Sadaret'e bildirmiştir[55]. Meclis-i Mahsus-u Vükela da 27 Ocak'ta yapmış olduğu toplantıda, "Sıhhi tedbirleri almak ve adı geçen aciz kimseler için evvelce vilâyetten sarfına izin verilmiş olan iki kalem 25 bin kuruş mahsup olmak üzere, 60 bin kuruşun sarfına izin verilmesine ve havalenamesinin gönderilmesine" dair bir karar almıştır[56]. Ayrıca Sadaret tarafından bu konu hakkında Dahiliye ve Maliye Nezâreti'ne bilgi verilmiş ve gereğinin yapılması istenmiştir[57]. Dahiliye Nezâreti de, kullanılmasına

[53] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.24.
[54] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.25.; BOA. DH. MKT. nr.335/78. Lef.3.
[55] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.26.
[56] Aynı Belge. Lef.27.
[57] Aynı Belge. Lef.28.

Levent Şahverdi Arşivi

izin verilen bu paranın 1894 senesi bütçesinde karşılığı olmadığından dolayı, bütçe açığının zuhurat tertibi fazlasına ilave edilerek ödenmesini Sadaret'ten talep etmiştir[58]. Dahiliye Nezâreti'nin bu talebi, Sadaret tarafından uygun görülmüş ve konu ile ilgili olarak İrâde-yi Seniye çıkmıştır[59].

Antalya'da hüküm süren kolera hastalığından dolayı, Antalya Hapishanesi'nde bulunan mahkumlara da, doktorların isteği üzerine, günde bir defa etli ve limonlu çorba verilmekte ve bunun için günde kırk kuruş masraf ortaya çıkmakta idi. Meydana gelen bu masraf Antalya Mutasarrıflığı tarafından Konya Vilâyeti'ne bildirilmişti. Konya Vilâyeti de Dahiliye Nezâreti'ne konu hakkında bilgi vermiştir. Dahiliye Nezâreti tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda da, "Hastalık sebebi ile taşra hapishanelerinde bulunan mahpuslara etli ve limonlu çorba verilmesine dair bir kayıt olmamasına rağmen, Antalya'da kolera hastalığı gibi fevkalade bir hal olması ve doktorların isteği üzerine mahpuslar için böyle bir uygulama yapılması yerinde görülmüş, ayrıca konu ile ilgili gerekli işlemin yapılması" talebinde bulunulmuştur[60]. Sadaret tarafından da Antalya Hapishanesi'nde yapılan bu uygulama tasvip edilmiş ve kolera hastalığı ortadan kalkıncaya kadar, bu uygulamaya devam edilmesi, Dahiliye Nezâreti'nden istenmiştir (6 Şubat 1895)[61].

Ancak Antalya'da meydana gelen bu kolera salgınını önlemek için uygulanan karantina işlemi, ekonomik hayatı derinden etkilemiş, bölgede ticari hayatın durmasına ve devletin önemli miktarda vergi kaybına sebep olmuştur. Bu konu ile ilgili olarak Silifke Tüccarlarından Hacı Mehmet ve arkadaşları tarafından Dahiliye Nezâreti ile Sadaret ve Ser Askerlik'e 22 Şubat'ta birer telgraf çekilmiştir. Bu telgraflarda hülasa şöyle denilmektedir; "Antalya'da meydana gelen koleradan dolayı, oraya hudut olan Alanya Kazası kordon altına alınmış ve bu durum halen devam etmektedir. İç-il ile Antalya arası yüz yirmi saattir. Zerre miktar karışma meydana gelmediği halde üç aydan beri, Sıhhiye Nezâreti tarafından burası da bulaşık kabul edilmiştir. Ayrıca kara ve deniz yolunda karantina vaaz olunmuştur. Bu sebepten dolayı mahalli halk ümitsiz bir duruma düşmüştür.

Bu tarz bir işlem ticari muamelelere de sekte vurmuştur. Bazı tüccarlar iflas etmiş ve bazıları da intihar etmiştir. Ağnam satın almak için, her sene

[58] 1310 Sonrası İrade Maliye (İ.ML.), Dosya No: 14, gömlek No:1312// Za.13. Lef.1.
[59] Aynı Belge. Lef.2.
[60] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.29.
[61] Aynı Belge. Lef.30.

Levent Şahverdi Arşivi

buraya hariçten gelen tüccarlar, bu sene gelemeyerek, üç milyona yakın olan vergi, ağnam ve aşar tahsilatı muattal kalmıştır. Ayrıca cümle ahali ağlamakta ve bu karantina devam ederse yok olacaklarını söylemektedirler. Şükürler olsun burada değil kolera, şüpheli hastalık bile yoktur. Şu kordon belasının kaldırılmasını arz ve istirham ederiz"[62].

Dahiliye Nezâreti de kendisine intikal eden bu telgraf hakkında, Sıhhiye Nezâreti'ne bilgi vermiş ve bu telgrafta ortaya konan kordon meselesi ile ilgili olarak, icap eden işlemin yapılmasını talep etmiştir (26 Şubat 1895)[63].

Bu esnada Antalya'da on günü aşkın bir zamandan beri kolera hastalığından hiçbir eser görülmemiş ve bu durum Antalya Sıhhiye Tabipliği ve Konya Valiliği tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Bu olumlu gelişme neticesinde Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, Kilidonya Burnu'ndan İç-il Sancağı'nın müntehâ-yi hududu olan Lamas'a kadar, Karaman sahilinden gelen muverâdât hakkında geçerli olan 10 günlük karantina, 6 Marttan itibaren çıkacak gemilere şamil olmak üzere kaldırılmış ve bundan sonra adı geçen sahilden geleceklerin tabip olan sıhhiye merkezlerinde muayene olmalarına karar verilmiştir. Ayrıca bu durum Sadaret tarafından Ser-Askerlik'e, Bahriye ve Dahiliye Nezâreti'ne , Tophane-i Amire Müşirliği'ne, Rüsûmât ve Şehr-Emaneti'ne bildirilmiştir (6 Mart 1895)[64]. Bu konu hakkında Sadrazam tarafından, Padişaha da bilgi verilmiştir[65].

Böylece Antalya'da meydana gelen ve üç aydan fazla bir süre devam eden bu kolera salgını boyunca, tespit edilebildiği kadarı ile 353 hastalık olayı meydana gelmiştir. Kolera hastası olan şahıslardan 182'si de vefat etmiştir[66].

Ancak çok geçmeden Antalya'da bir kolera salgını daha ortaya çıkmış ve bunun üzerine 5 Ağustos 1905 tarihinden itibaren ikinci bir emre kadar, Anamur'dan Kilidonya Burnu'na kadar Karaman Sahili'nden geleceklerin karantina altında bulundurulması Sıhhiye Dairesi tarafından uygun görülmüştü. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye de Anamur'dan Kilidonya Burnu'na kadar olan sahilden yukarıdaki tarihten itibaren çıkıp gelecek bilcümle geminin, uygun yerlerde bulunan tahaffuz-hânelerde beş gün karantinaya tabi tutul-

[62] Aynı Belge. Lef.31-33.
[63] BOA. DH. MKT. nr.351/19. Lef.1-2.
[64] BOA. A. MKT. MHM. nr.554/73. Lef.34.; BOA. Y. A. Hus. nr.321/71.
[65] BOA. Y. A. Hus. nr.321/71.
[66] M. Ayar, a.g.e. , s.137.

Levent Şahverdi Arşivi

masına karar vermiştir. Alınan bu karar Sıhhiye Nezâreti tarafından, Sadaret'e bildirilmiştir. Sadaret de bu konu hakkında Ser-Askerlik'e, Bahriye Nezâreti'ne, Tophane-i Amire Müşirliği ile Rüsûmât ve Şehr-Emaneti'ne malumat, ayrıca bu kararın gazetede yayınlaması için Dahiliye Nezâreti'ne talimat vermiştir[67].

Yine Konya Vilâyeti'nin isteği üzerine, Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda, "Antalya'da meydana gelen kolera hastalığı için lüzum görünecek sıhhi tedbirler ile koruma masrafı ve geçici olarak istihdam edilecek gardiyanların maaşı v.b. gibi masraflara karşılık olmak üzere, içinde bulunulan seneye mahsuben şimdilik 25 bin kuruşun sarfına" izin istenmiştir[68]. Sadaret tarafından Sıhhiye Nezâreti'nin bu talebi, yerinde görülmüş ve gerekli izin verilmiştir (11 Ağustos 1895)[69].

Antalya'da kolera salgını meydana geldiği sırada, Adana ve Halep Vilâyetleri'nde de bu hastalık görülmüştü. Ancak Adana ve Halep Vilâyetleri'nin sıhhi durumları günden güne iyiye doğru gitmekte idi. Adana Vilâyeti dahilinde bulunan Haçin ve Osmaniye Kazaları'nda da yeniden kolera vukuatı olmadığı gibi, Halep mülhakatından Urfa ve Birecik'te zuhur eden vukuatın miktarı da iki-üç kişiden ibaretti. Ayrıca adı geçen bu mahaller hakkında, mahalli yönetim tarafından her türlü koruma ve temizlik tedbirleri yerine getirilmekte idi. Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilen resmî bilgilerden de, Antalya'dan başka hiçbir yerde koleradan eser görülmediği anlaşılmakta idi. Bu sebepten dolayı Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından Kilidonya Burnu'ndan Suriye'ye kadar sahillerden yolcu ile gelen gemiler hakkında mevzu olan beş gün ve yolcusuz gelen gemiler hakkında 24 saat karantinanın 3 Eylül'den itibaren kaldırılmasına, ayrıca adı geçen sahillerden gelecek olan unsurların, tabip olan sıhhi merkezlerde tıbbi muayene yapılmalarına, bunun yanında Antalya Limanı'ndan gelen bilcümle geminin, karantina noktalarında beş gün karantinaya tabi tutulmalarına karar verilmiştir[70]. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar hakkında, Sadaret tarafından Ser Askerlik'e, Bahriye Nezâreti'ne, Tophane-i Amire Müşirliği'ne, Rüsumat ve Şehr-Emaneti'ne malumat, ayrıca bu kararın gazetede yayınlanması için Dahiliye Nezâreti'ne talimat verilmiştir[71].

---

[67] BOA. A. MKT. MHM. nr.565/1. Lef.1-2.
[68] Aynı Belge. Lef.3.
[69] Aynı Belge. Lef.4.
[70] BOA. A. MKT. MHM. nr.565/15. Lef.1.
[71] Aynı Belge. Lef.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Yalnız 13 Eylül günü Halep Şehri'nde kolera hastası bir musap meydana gelmişti. Fakat bu olaydan sonra, o bölgede de kolera hastalığından bir vukuat ve ölüm olmadığı mahallinden alınan resmi bilgi ile ortaya çıkmıştı. Bu olumlu gelişme karşısında 24 Eylülde toplanan Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, "Antalya Limanı muverâdâtı hakkındaki beş günlük karantinanın, aynı tarihten itibaren çıkıp geleceklere şamil olmak üzere kaldırılmasına, sonradan oradan geleceklerin tabip olan sıhhiye merkezlerinde, sıhhi muayeneye tabi tutulmasına ve Kilidonya Burnu'ndan Suriye'ye kadar olan sahillerden gelenler hakkında mevzu bulunan sıhhi muayenenin dahi ortadan kaldırılmasına karar alınmıştır. Sıhhiye Nezâreti Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar hakkında, Sadaret'e bilgi verilmiştir [72]. Sadaret tarafından da bu kararla ilgili olarak Ser Askerlik'e, Bahriye Nezâreti'ne, Tophane-i Amire Müşirliği ile Rüsumat ve Şehr- Emaneti'ne malumat, ayrıca bu kararın gazetede yayınlanması için Dahiliye Nezâreti'ne talimat verilmiştir[73].

Daha sonra 22 Ekim'de toplanmış olan Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, Antalya'da çoktan beri kolera hastalığından eser kalmadığı için, Antalya Limanı muverâdâtına karşı mevzu olan tıbbi muayenenin ortadan kaldırılmasına karar verilmiştir. Bu konu aynı tarihte Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e bildirilmiştir[74]. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından alınan bu karar, Sadaret tarafından bir gün sonra Ser Askerlik'e, Dahiliye ile Bahriye Nezâreti'ne ve Tophane-i Amire Müşirliği'ne bildirilmiş, ayrıca bu konu hakkında gerekli işlemin yapılması istenmiştir[75].

1917 yılının Ağustos ayının sonlarına doğru, Antalya'da bir kolera salgını daha meydana gelmiştir. Antalya'da 25 Eylül tarihine kadar devam eden bu salgın neticesinde 57 kadın, 49 erkek, 75 asker ve toplam 181 kişi kolera hastalığına yakalanmıştır. Kolera hastalığına yakalanan bu insanlardan 35 kadın, 36 erkek, 69 asker ve toplam 140 kişi ölmüştür. Ölüm oranı kadınlarda %60, erkeklerde %75 ve askerlerde % 88 idi. Bu esnada Antalya Hapishanesi'nde de kolera salgını baş göstermiştir. Fakat Antalya Hapishanesi'nde bulunan mahkumlardan 107'si iki ay önce aşı olmuştu. Aşı olan mahkumlardan birisi şiddetli bir şekilde hastalığa yakalanmış ama 24 saat sonra iyileşmeye başlamıştır. Ancak burada bulunan 37 aşısız mahkumdan,

[72] BOA. A. MKT. MHM. nr.565/1 Lef.5.
[73] Aynı Belge. Lef.6.
[74] Aynı Belge. Lef.7.
[75] Aynı Belge. Lef.8.

Levent Şahverdi Arşivi

üç musap meydana gelmiş ve bunlardan ikisi ölmüştür. Hastalığın meydana gelmesi ile birlikte şehre giren sular kesilmiş ve fakir hastalar, hastane haline getirilen bir mekanda tecrit altına alınmışlar ve tedavi edilmişlerdir. Bunun neticesinde de hastalığın salgın hale gelmesi önlenmiştir. Ayrıca mecburi aşı uygulanmasına da başlanmış ve Antalya merkezinde bulunan insanlarla, Antalya'ya dışarıdan gelenler aşıya tabi tutulmuştur. Bu uygulama sırasında 14 binden fazla kişi aşı olmuştur. Bunun yanında mahalli yönetimin talebi üzerine, Sıhhiye Nezâreti tarafından gönderilen 10 bin kuruş da, kolera hastalığının önlenmesi için harcanmıştır. Böylece Antalya'da kolera hastalığının önü alınmıştır[76].

Çiçek

Çiçek; Poksvirüs cinsi bir virüsten ileri gelen ve döküntü ile seyreden bulaşıcı bir hastalıktır. Çiçek hastalığı üç devrelidir. Hastalığın kuluçka süresi 10-15 gün sürer. Yayılma devresinde hastada titreme, çok ve çabuk yükselen ateş, bel, sırt, baş ağrıları, kusmalar, bazen hezeyan ve çırpınma (çocuklarda) görülür. Bu devre 4-5 gün sürer. Daha sonra 6 gün süren döküntü devresi gelir. Çoğu zaman döküntü devresinin başında düşen ateş, bu sırada tekrar yükselebilir. Son devrede kabarcıklar kurur ve yerlerinde çiçek bozuğu denen izler kalır[77].

Yüzlerce yıllık bir tarihi olan bu hastalık, XIX. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı coğrafyasında görülmeye başlamıştır[78]. Bu yüzyılın son yıllarında, Antalya'da da çiçek hastalığı ortaya çıkmıştır. Ancak alınan tedbirler sayesinde Antalya'nın Elmalı Kazası'nda çiçek hastalığından eser kalmamıştır. Akseki Kazası'nda da sağlık memurları vasıtası ile çiçek aşısı yapılmış ve bu sayede hastalıkta azalma olmuştur. Ancak Antalya'nın İstanos Nahiyesi'nde çiçek aşısının azlığı sebebi ile hastalıkta bir artış meydana gelmiştir. Bunun yanında Antalya'da 24 adet çiçek hastası şahıs ortaya çıkmış ve çiçek hastası olan bu şahıslardan 11 tanesi Antalya Hapishanesi'nde tespit edilmiştir. Antalya'da ortaya çıkan bu çiçek hastalığı salgınında 3 kişi ölmüştür. Bu arada Konya Sıhhiye Müfettişi tarafından, 23 Şubat 1898 tarihinde Dahiliye Nezâreti'ne gönderilen yazıda, sıhhi şartla-

---

[76] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti, (BOA. DH. UMVM.), nr.151/59. Lef.1-2.

[77] **İnfeksiyon Hastalıkları, a.g.e.,** s.753. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,** İstanbul 1986, 6/2689.

[78] M.Temel, **a.g.e.,** s.129.

Levent Şahverdi Arşivi

ra uygun olmayan Antalya Hapishanesi'nin yeniden inşa edilmesi talep edilmiştir[79].

1918 yılının Sonbahar aylarında da, Antalya'nın köylerine gönderilen aşı memuru vasıtası ile 280 çocuğa, çiçek aşısı yapılmıştır[80].

Veba

Veba (kara ölüm); Yersin basilinden ileri gelen çok ağır bulaşıcı bir hastalıktır. Vahşi kemiriciler arasında, hastalık onların ektoparazidi olan pireler aracılığı ile veya daha seyrek olarak enfekte hayvan kadavralarının diğer hayvanlar tarafından yenmesi ile yayılır. Bu zincirde hastalık insan çevresindeki farelere onlardan da pirelerle insanlara geçer. Ancak akciğer vebası söz konusu ise bulaşma insandan insana da olabilir. Hıyarcıklı veba kasıkta, boyunda ve koltuk altında ortaya çıkan şişkinliklerle belirgindir. Hastada sertleşmiş iri lenf bezleri ile birlikte ateş ve bilinç bulanıklığı yada sayıklama görülür. Akciğer vebası da solunum zorluğu, morarma ve balgam çıkarma gibi belirtiler gösterir. Hastalık tedavi edilmezse, birkaç günde ölümle sonuçlanır[81].

İnsanlık tarihinin en eski ve bulaşıcı hastalıklarından birisi olan ve Hindistan, Çin gibi Uzakdoğu ülkelerinde endemik olarak bulunan veba, tarih boyunca değişik zamanlarda salgınlar yaparak milyonlarca insanın ölümüne sebep olmuştur[82]. Antalya'da meydana gelen ve toplum hayatında tesirini uzun yıllar hissettiren salgın hastalıklar arasında, vebanın da önemli bir yeri vardır. XX. Yüzyılın ilk yıllarında Antalya'nın Rum Mahallesi'nde ikamet eden üç şahsın kasıklarında hıyarcık mevcut olduğu halde, hafif suretle veba hastalığına yakalandığı, tabipler tarafından yapılan muayene neticesinde tespit edilmiştir. Bunun üzerine mahalli yönetim tarafından hastaların bulunduğu hanelerin, karışması önlenmiş ve bu mahalde temizlik ile tütsüleme tedbirlerine başlanmıştır. Antalya'da vebaya benzer bir hastalığın meydana geldiği, Antalya Karantina Tabibi Dr. İsa Efendi tarafından, 16 Temmuz 1905 tarihinde Sıhhiye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Sıhhiye Nezâreti tarafından bir gün sonra, Antalya muverâdâtının karantina altına alındığı ilgili makamlara tebliğ edilmiştir. Ayrıca Sıhhiye Ne-

[79] BOA. DH. TMIK. S. nr.17/59, Lef.2. Bu konuda bakınız; Süleyman Beyoğlu, "Alanya Yapı Tarihine Dair Bazı Belgeler (1907-1919)", **Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III,** Konya 2004, s.593.

[80] BOA. DH. UMVM. nr.151/59. Lef.1.

[81] **İnfeksiyon Hastalıkları, a.g.e.,** s. 564.; **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,** İstanbul 1986, 23/12127.

[82] M.Temel, **a.g.e.,** s.105.

Levent Şahverdi Arşivi

zâreti'nin talebi üzerine[83] Sadaret tarafından, "Antalya'da ortaya çıkan veba hastaların ikamet ettiği hanelerin, şiddetli bir şekilde kordon altında tutularak, tabiplerin tavsiye edecekleri temizlik ve tütsüleme tedbirlerinin yerine getirilmesi çalışmalarına dikkat edilmesini, veba hastalığı meydana gelen hanelerde fare leşleri görülmesinden dolayı, İtlâf-ı Fâr Nizamnamesi'nin icrasına gayret gösterilmesini, belediye tarafından temizliğe dikkat edilerek, hastalığın etrafa yayılmasına meydan verilmemesini ve hastalığın bulunduğu mahallerde yok edilmesinin gerekli olduğunu, Konya Vilâyeti'ne bildirilmiştir[84].

Konya Vilâyeti'nden, 17 Temmuz'da Sadaret'e gönderilen telgrafta da, "Antalya Kasabası'nda iki hanede vebaya benzer bir hastalık ortaya çıktığı ve bundan dolayı üç şahsın musap olduğu, mahalli yönetim tarafından lazım gelen tahaffuz işleminin gerçekleştirildiği bildirilmiş ve hastalığı teşhis edecek mütehassıs tabipler ile yeterli miktarda sıhhi malzemenin Antalya'ya ilk vasıta ile gönderilmesi" talep edilmiştir. Sadaret Mektubi Kalemi tarafından Sıhhiye, Dahiliye ve Mekâtib-i Askeriye-yi Şâhane Nezâreti'ne gönderilen yazıda da, Konya Vilâyeti'nin bu talebi bildirilmiş ve gereğinin yerine getirilmesi istenmiştir[85].

Sadaret tarafından Mekâtib-i Askeriye-yi Şâhane Nezâreti'ne gönderilen başka bir yazıda ise, "Antalya'da vebaya benzer bir hastalık zuhur ettiğinden ve orada fen memurlarının bulunmasına acil ihtiyaç olduğundan dolayı, Konya Vilâyeti Sıhhiye Müfettişi Zeki Efendi'nin üç aydan beri İstanbul'da bulunduğu anlaşıldığından, kendisinin mahalli memuriyetine dönmesinin sağlanması ve kendisi gitmek istemediği takdirde, yerine münasip ve muktedir birisinin gönderilmesi" talep edilmiştir (17 Temmuz 1905)[86]. Bir müddet sonra Konya Vilâyeti'nin bu isteği, Mekâtib-i Askeriye-yi Şâhane Nezâreti tarafından yerine getirilmiş ve Konya Vilâyeti Sıhhiye Müfettişi Zeki Efendi'nin Konya'ya giderek, görevine başlaması sağlanmıştır [87].

Antalya'da meydana gelen vebaya benzeyen hastalıktan dolayı, Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından da 17 Temmuz'dan itibaren, Antalya'dan gelenlerin tahaffuz muayene mevkilerinde kırk sekiz saat ihtiyat karantinasına

[83] BOA. A. MKT.MHM. nr.569/8. Lef.1.
[84] Aynı Belge. Lef.2.
[85] Aynı Belge. Lef.3.
[86] Aynı Belge. Lef.4.
[87] Aynı Belge. Lef.5-6

Levent Şahverdi Arşivi

alınmasına, ayrıca fenni tütsüleme ve temizlik işlemi ile İtlâf-ı Fâr Nizamnamesi ahkamına tabi tutulmasına karar verilmiştir[88].

Sadaret tarafından Dahiliye ve Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilen yazılarda da, "Antalya'ya kafi miktarda sıhhi malzeme ile mütehassıs tabiplerden gönderilmesi, karışmayı önlemek için teşkil edilecek olan kordonlarda istifade etmek üzere kafi miktarda gardiyan tedarik edilmesi, bir yüzbaşı mahiyetinde yedek ve redif birliklerinden alınacak elli-altmış askerin kordon muamelesinde istihdam edilmesi" talep edilmiştir. Ayrıca 18 Temmuz 1905 tarihinde, mütehassıs bir iki tabibin acele olarak Antalya'ya gönderilerek, hastalık hakkında bakteriyolojik tetkikler yapmaları ve gerekli sıhhi tedbirleri tam ve mükemmel bir şekilde almaları için İrade-yi Seniye çıkmıştır[89].

Aynı tarihte toplanan Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından da, mütehassıs bir-iki tabibin acele olarak Antalya'ya ya gönderilerek, hastalık hakkında bakteriyolojik tetkikler yapmaları ve elde edilen neticeye göre gerekli sıhhi tedbirleri almaları için karar alınmıştır. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar üzerine, "Veba hastalığı araştırmasına vakıf ve ihtisas erbabından bir bakteriyolog ile birlikte, Tahran tabiplerinden olan ve bu esnada İstanbul'da bulunan, ayrıca veba hastalığına aşina olduğu bilinen Dr. Kesamiha ? Efendi'nin Antalya'ya gönderilmesi Bakteriyoloji-hâne tarafından uygun görülmüş ve bu durum hakkında Sıhhiye Nezâreti tarafından, Mekâtib-i Askeriye-yi Şâhane Nezâreti'ne ve Sadaret'e malumat verilmiştir[90]. Ayrıca Sadaret tarafından, yapılan bu çalışmalar hakkında, Padişaha da bilgi sunulmuştur[91].

Merkezi yönetimin bu çalışmaları yanında, Konya Vilâyeti tarafından da, mevcut tabiplerden ve sair zevattan meydana gelen bir komisyon teşkil edilmiştir. Teşekkül eden bu komisyon, Konya Vilâyeti tarafından Antalya'da meydana gelen veba hastalığını, bulunduğu mahalde yok etmek ve bu hastalığın etrafa sirayet etmesini önlemek için, her türlü sıhhi tedbirleri almak üzere görevlendirilmiştir (19 Temmuz 1905) [92].

Teke Mutasarrıflığı da Konya Vilâyeti'nden, Antalya'da zuhur eden veba hastalığından dolayı, kordonlarda istihdam edilecek olan gardiyanların

[88] Aynı Belge. Lef.7.
[89] Aynı Belge. Lef.8.
[90] BOA. Y. A. Hus. nr.489/95. Lef.1.
[91] Aynı Belge. Lef.2.
[92] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8. Lef.9-10.

Levent Şahverdi Arşivi

masrafı ile sair sıhhi masraflar için, yeterli miktarda tahsisat talep etmiştir. Teke Mutasarrıflığı'nın bu ödenek isteği üzerine, Konya Vilâyeti tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilen yazıda," Antalya'da şimdiye kadar vuku bulan masraf ve bilahare meydana gelecek sarfiyata karşılık olmak üzere, şimdilik elli bin kuruşluk havalenamenin acele olarak gönderilmesi" talep edilmiştir. Sıhhiye Nezâreti de bu talebi 25 Temmuz'da Sadaret'e bildirmiştir[93]. Ancak Sadaret tarafından, "Antalya'da meydana gelen hastalığın her geçen gün azalmakta olduğu ve istenen bu miktar paranın hazine tarafından ödenmesinin mümkün olmadığı, ayrıca mahalli belediye tarafından sıhhi ve temizlik tedbirlerinin yerine getirilmesi gerektiği", Konya Vilâyeti'ne bildirilmiştir[94].

Antalya'da zuhur eden veba illetinden on günden beri eser görülmemesinden dolayı, Sıhhiye Nezâreti'nin talebi üzerine[95], 25 Temmuz'da toplanan Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, "Antalya varidini hakkında mevzu olan kırk sekiz saat karantinanın ortadan kaldırılmasına, ancak buradan gelenlerin tahaffuz muayene mevkilerinde sıhhi muayene olmalarına, ayrıca fenni tütsüleme ve temizlik işlemi ile İtlâf-ı Fâr Nizamnamesi ahkamının uygulanmasına" karar verilmiştir. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından alınan bu karar hakkında, Sadaret tarafından Ser Askerlik'e, Telgraf ve Posta ile Bahriye Nezâreti'ne, Tophane-i Amire Müşirliği'ne, Rüsumat ve Şehr-Emaneti'ne malumat verilmiş, ayrıca bu kararın gazetede yayınlanması için Dahiliye Nezâreti'ne tebligat yapılmıştır[96].

Ancak Antalya'da 26 Temmuz günü eski musapların sakin oldukları mahalde, bir musap daha meydana gelmiştir. Bu durum Antalya Sıhhiye Tababeti tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Sıhhiye Nezâreti bu durumun temizlik ile farelerin itlaf emrinde lüzumu kadar itina ve ihtimam gösterilmemiş olmasından meydana geldiğini düşünmektedir. Bu sebepten dolayı, Sıhhiye Nezâreti konu ile ilgili olarak, Sadaret tarafından, Teke Mutasarrıflığı'na gerekli emrin verilmesini talep etmiştir[97]. Sadaret, Sıhhiye Nezâreti'nin sahip olduğu bu düşünceyi, Konya Vilâyeti'ne bildirmiş ve hastalığın ortadan kaldırılması için gerekli olan, her türlü sıhhi tedbirin alınmasını istemiştir[98]. Bu esnada Antalya'da musap olan bu şahıs vefat etmiş

[93] Aynı Belge. Lef.11.
[94] Aynı Belge. Lef.12.
[95] Aynı Belge. Lef.13.
[96] Aynı Belge. Lef.14.; BOA. A. MKT. MHM. nr.569/1. Lef.1.
[97] BOA. A. MKT.MHM. nr.569/8. Lef.15.
[98] Aynı Belge. Lef.16.

Levent Şahverdi Arşivi

ve vefat olayı Konya Vilâyeti tarafından Sadaret'e bildirilmiştir[99]. Sadaret tarafından bu konu hakkında, Sıhhiye Nezâreti de haberdar edilmiştir[100].

Bu arada daha önce çıkarılmış olan İrade-yi Seniye ile Antalya'ya gönderilmiş olan doktorlar tarafından, Antalya'da meydana gelen vebaya benzeyen hastalık hakkında, gerekli araştırma ve tetkikler yapılmış ve bunun neticesinde, Antalya'da meydana gelen hastalığın veba olduğu kesin olarak anlaşılmıştır. Antalya'da görülen hastalığın veba olduğunun tespit edilmesi üzerine, Teke Mutasarrıflığı'ndan yapılan talebe istinaden, Konya Vilâyeti tarafından 26 Temmuz'da Sadaret'e gönderilen telgrafta; "Gerekli tedbirleri almak ve hastalığın etrafa yayılmasını önlemek için, Antalya'ya civar olan mahallerde doktora ihtiyaç olduğu ve bu sebepten dolayı Antalya'ya bağlı olan ve henüz belediye tabibi olmayan Akseki ve Kaş Kazaları ile Antalya sınırında bulunan Burdur Sancağı'nın Tefenni Kazası'na birer belediye tabibinin gönderilmesi" talep edilmiştir[101]. Teke Mutasarrıflığı'nın bu talebi, Sadaret tarafından Mekâtib-i Askeriye-yi Şâhane Nezâreti'ne bildirilmiş ve gereğinin acilen yerine getirilmesi istenmiştir[102]. Bir müddet sonra Mekâtib-i Askeriye-yi Şâhane Nezâreti tarafından, Antalya'nın Akseki ve Kaş Kazaları'na birer adet tabip tayin edilmiş, ayrıca Burdur'un Tefenni Kazası'na da bir adet tabip tayin etmek üzere çalışma başlatılmıştır[103].

Bunun yanında Konya Vilâyeti tarafından, Antalya'da meydana gelen veba hastalığından dolayı gerekli olan sıhhi tedbirlerin alınması, bilhassa tahaffuz-haneler tesis edilmesi ve burada lazım gelen tabiplerin istihdam edilmesi için, Maliye Nezâreti'nden daha önce elli bin kuruşun sarf edilmesine izin verilmesi istenmişti. Ancak bu talep Maliye Nezâreti tarafından yerine getirilmemişti. Bu sebepten dolayı Konya Vilâyeti tarafından, Sadaret'e gönderilmiş olan telgrafta bu istek tekrarlanmış ve "Hastalığın yeniden zuhur etmesi ve bir vefat olayı meydana gelmesi üzerine sıhhi tedbirlerin sıkı bir şekilde icra edilmesine ve birkaç mahalde karantina hanetesisine ihtiyaç bulunmasına, ayrıca belediyelerin gelirlerinin bu gibi güçlü masraflara yeterli olmadığından dolayı 100 bin kuruşun sarfına izin verilmesi" istenmiştir. Ancak Sadaret Mektubi Kalemi tarafından, Maliye

[99] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/1Lef.2.
[100] Aynı Belge. Lef.3.
[101] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/1.; Lef.4.; BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8. Lef.17.
[102] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/1.; Lef.5.
[103] Aynı Belge. Lef.6.

Levent Şahverdi Arşivi

Nezâreti'ne gönderilen yazıda, "50 bin kuruşun kafi olduğu ve bu miktar paranın acil olarak Konya Vilâyeti'ne gönderilmesi" talep edilmiştir[104]. Sadaret aynı zamanda Dahiliye Nezâreti'nden de, "Henüz gönderilmemiş olan veba serumunun, acil olarak Antalya'ya gönderilmesini" istemiştir (28 Temmuz 1905)[105].

Antalya'da veba hastalığının meydana gelmesi ile birlikte, Teke Mutasarrıflığı tarafından Antalya'dan karayolu ile çıkacak olan yolculara mahsus olmak üzere, Antalya'nın Kepezbaşı ve Aksu Köprüsü Mevkileri'nde de karantina noktaları tesis edilmiştir. Ancak bu karantina noktalarında istihdam edilmeleri gerekli olan iki tabibin, mahalli yönetim tarafından tedarik edilmesi mümkün olmamıştır. Bunun için, Konya Vilâyeti tarafından Teke Mutasarrıflığı'nın isteği üzerine, Sadaret'e gönderilen telgrafta; "Kepezbaşı ve Aksu Köprüsü'nde tesis edilen karantina noktalarına iki adet sıhhiye tabibi gönderilmesi" talep edilmiştir[106]. Teke Mutasarrıflığı'nın bu talebi, Sadaret tarafından, Sıhhiye ile Mekâtib-i Askeriye-yi Şâhane Nezâreti'ne bildirilmiş ve gerekli işlemin yapılması istenmiştir[107]. Ancak "Memleket içinde karantina tedbirlerini almak sıhhiyeye ait bir görev olduğu ve bu görevle ilgili olarak mahalli yönetim tarafından da gereğinin yapılmasının icap edeceği, Antalya muverâdâtına karşı mevzu olan tedbirlerin tıbbi muayene ile tütsüleme çalışmalarının yerine getirilmesinden ibaret olduğu, bu tedbirlerin Antalya'nın Kepezbaşı ve Aksu Köprüsü Mevkileri'nde icrasına hacet görülmediği ve Antalya'dan çıkacak olanlar için belediye tabibi tarafından gerekli sıhhi işlemin yapılabileceği gerekçesi ile Sıhhiye Nezâreti tarafından bu talep uygun görülmemiştir[108]. Sıhhiye Nezâreti'nin bu görüşü, 30 Temmuzda Sadaret tarafından Konya Vilâyeti'ne bildirilmiştir[109].

Konya Valiliği tarafından 2 Ağustos'ta Sadaret'e gönderilen iki ayrı telgrafta da, "Antalya'da gerekli olan sıhhi tedbirleri almak için, ortaya çıkacak olan masrafa, Antalya Belediyesi'nin gelirinin kafi gelmeyeceği ve bu sebepten dolayı 100 bin kuruşluk sıhhi tahsisatın acele olarak gönderilmesi istenmiş, ayrıca Antalya'da meydana gelen bir vefat olayı ve bu olay

[104] Aynı Belge. Lef.7.; BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8. Lef.18.
[105] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/1. Lef.8.
[106] Aynı Belge. Lef.9.
[107] Aynı Belge. Lef.10.
[108] Aynı Belge. Lef.11.
[109] Aynı Belge. Lef.12.

Levent Şahverdi Arşivi

karşısında mahalli yönetim tarafından alınmış olan sıhhi ve zabıta tedbirleri hakkında bilgi verilmiştir". Sadaret tarafından bu konu bir gün sonra Maliye ve Sıhhiye Nezâreti'ne bildirilmiş ve bu konuda gerekli işlemin yapılması talep edilmiştir[110].

Bu arada devlet tarafından, Antalya'da meydan gelen veba hastalığı hakkında, daha kapsamlı tetkikler yapmak için çalışmalara devam edilmiştir. Bunun için Antalya'da meydana gelen bu hastalık hakkında, bakteriyolojik tetkik yapmak ve gerekli sıhhi tedbirleri tam manası ile almak için biriki tabibin Antalya'ya gönderilmesi hakkında bir İrâde-yi Seniye çıkmış ve buna dayanılarak Mekâtib-i Askeriye-yi Şâhane Nezâreti tarafından Gülhâne Serîriyyât Hastanesi'nden Kolağası Hamdi ve Bakteriyoloji-hane'den Kolağası Rıfat Efendilerin Antalya'ya gönderilmeleri uygun görülmüştür. Ancak bu sağlık görevlilerine verilecek olan maaşın, Dahiliye bütçesinde karşılığı olmadığından dolayı, bunların ve diğer memurların maaş ve sair masraflarının içinde bulunulan sene bütçesine eklenmesi, Dahiliye Nezâreti'nin talebi üzerine, Sadaret tarafından Maliye Nezâreti'ne bildirilmiş ve bu sağlık görevlilerinin istihkaklarının ödenmesi hususunda, lazım gelen işlemin yapılması istenmiştir (3 Ağustos 1905)[111].

Antalya'da zuhur eden veba illetinin önüne geçmek için, muhtelif sıhhi tedbirler alınmış ve bu sıhhi tedbirler sayesinde Antalya'da 20 günden beri yeni bir vukuat meydana gelmemiştir. Ayrıca Antalya'ya gönderilmiş olan iki bakteriyologun icra ettikleri bakteriyolojik tetkikler neticesinde, Antalya'da son çıkan hastalığın veba musabı olmadığı anlaşılmıştır. Bu durum Antalya Karantina Tabipliği tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Bunun üzerine Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, Antalya muverâdâtı hakkında yürürlükte bulunan sıhhi tedbirlerin ortadan kaldırılması, sonradan oradan geleceklerin ilk sıhhiye merkezinde, sıhhi muayeneye tabi tutulmaları ve adı geçen bakteriyologların memuriyetlerinin devamına lüzum kalmadığından dolayı, Dersaadet'e celp edilmeleri hususunda karar verilmiştir. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar, Sıhhiye Nezâreti tarafından, 19 Ağustos'ta Sadarete bildirilmiştir[112]. Sadaret tarafından bu karar hakkında , Ser Askerlik'e, Tophane-i Amire Müşirliği'ne, Rüsumat ve Şehr- Emaneti'ne, Bahriye ile Telgraf ve Posta Nezâreti'ne ge-

[110] Aynı Belge. Lef.13.
[111] Aynı Belge. Lef.14.; BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8. Lef.19.
[112] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/1 Lef.15.

Levent Şahverdi Arşivi

rekli malumat, ayrıca bu durumun gazetede yayınlanması için Dahiliye Nezâreti'ne talimat verilmiştir[113].

Bu esnada İskenderiye'de meydana gelen veba hastalığı, ortadan kalkmaya yüz tutmuş ve 9 Eylül'den itibaren de burada veba hastalığının varlığına dair bir işaret görülmemiştir. Ayrıca Antalya'nın sıhhi durumu hakkında da şüpheli bir durum söz konusu değildi. İskenderiye ve Antalya'nın sıhhi durumunun olumlu olması neticesinde, 12 Eylül'de toplanan Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, İskenderiye muverâdâtı hakkında tahaffuz muayene mevkilerinde yerine getirilmekte olan dört gün süreli karantinanın, bu günden itibaren çıkacaklara şamil olmak üzere kırk sekiz saate indirilmesine, fenni tütsüleme ve temizlik işlemi ile İtlâf-ı Fâr Nizamnamesi ahkamının icrasına devam ve itina gösterilmesine, ayrıca Antalya muverâdâtına karşı yürürlükte bulunan tıbbi muayenenin kaldırılmasına karar verilmiştir. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar, aynı gün Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e bildirilmiştir[114]. Sadaret tarafından bu konu hakkında Ser Askerlik'e, Tophane-i Amire Müşirliği'ne, Rüsumat ve Şehr-Emaneti'ne, Bahriye ile Telgraf ve Posta Nezâreti'ne malumat, ayrıca bu kararın gazetede yayınlanması için Dahiliye Nezâreti'ne talimat verilmiştir[115].

Antalya'da zuhur eden veba hastalığından dolayı, buraya tathir memurları da gönderilmişti. Bu memurlara harcırahları da dahil olduğu halde, günlük 25'er kuruşun, belediye tarafından ödenmesi icap etmekte idi. Fakat tathir memurlarına belediye tarafından hiçbir ödeme yapılmamıştı. Konya Vilâyeti tarafından bu memurların sefaletine son vermek için, gerekli ödenek talebinde de bulunulmuştu. Ancak Konya Vilâyeti'ne sıhhiye ödeneği gelmediği için, tathir memurlarının istihkaklarının ödenmesi mümkün olmamıştır. Konya Vilâyeti bu memurlara verilecek olan istihkaklar için, Sıhhiye Nezâreti'nden tekrar talepte bulunmuştur. Sıhhiye Nezâreti de 10 Ekim 1905 tarihinde Sadaret'e gönderdiği yazıda; "Antalya'da tathirat ve tebhiratın tam manası ile icra edilememesinden dolayı, iki defa birer musap ile veba yeniden ortaya çıkmıştır. Bu sebepten dolayı adı geçen tathir memurlarının istihkaklarının bir an evvel ita ettirilmesi için gereğinin yapılmasını" istemiştir[116]. Maliye Nezâreti de, Sadaret'in talebi üzerine,

[113] Aynı Belge. Lef.16.
[114] Aynı Belge. Lef.17.
[115] Aynı Belge. Lef.18.
[116] Aynı Belge. Lef.19.

Levent Şahverdi Arşivi

Antalya'ya gönderilen tathir memurlarına verilecek olan günlük 25'er kuruş istihkakın, Dahiliye Nezâreti'nin 1905 senesi tahsisatına mahsuben senet ile Antalya Mal Sandığı'ndan ödenmesine izin vermiş ve alınacak senetlerin, hazineye gönderilmesini Konya Vilâyeti'nden talep etmiştir (8 Şubat 1906)[117].

1906 yılının yaz aylarında, Antalya'da veba hastalığı tekrar meydana gelmiştir; Antalya'nın Taşlık Mahallesi'nde ikamet eden ve 29 yaşlarında olan bakkal esnafından Vasili Efendi 23 Ağustos 1906 tarihinde hastalanmış ve bir gün sonra da ölmüştür. Müteakiben bu şahsın evinde bulunan ve ev işlerine bakan 20 yaşındaki Eleni ismindeki bayanda rahatsızlanmıştır. Bu bayanın yapılan tıbbi muayene neticesinde veba hastalığına yakalandığı tespit edilmiştir. Antalya'da veba hastası bir şahsın ortaya çıktığı, Antalya Karantina Tabibi tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne bildirilmiştir. Antalya'da veba illetinin yeniden zuhur etmesi üzerine, Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından "Antalya'dan deniz yolu ile yolculuğa çıkacak olan şahısların, vapur ve kayıklara binmeden önce, tıbbi muayeneye tabi tutulmalarına ve yolcuların arasında hastalık şüphesi olan şahısların, yolculuğuna izin verilmemesine, bu vapur ve kayıkların karantina noktalarında kırk sekiz saat ihtiyat karantinasına tabi tutulmalarına ve haklarında İtlâf-ı Fâr Nizamnamesi ahkamının uygulanmasına, vapur ve kayıklarda bulunan yolcu ve görevlilerin elbise ve eşyaları hakkında gerekli olan tütsüleme ve temizlik işleminin yerine getirilmesine, Antalya'dan kara yolu ile yolculuğa çıkacaklarında tabip tarafından muayene edilmesine, beldenin korunmasına ve temizliğine dikkat ve ihtimam gösterilmekle beraber, musap zuhur ettiği zaman meskenler hakkında da icap eden fenni tütsüleme ve korunma tedbirlerine itina gösterilmesine, ayrıca hastalığın azalmasından sonra bu tedbirlere bir müddet daha devam edilmesine" karar verilmiştir. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar, Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e bildirilmiştir. Sadaret tarafından da bu kararla ilgili olarak, Ser Askerlik'e, Bahriye ile Posta ve Telgraf Nezâreti'ne, Tophane-i Amire Müşirliği'ne, Rüsumat ve Şeh-r Emaneti'ne malumat, ayrıca bu kararın gazetede yayınlanması için Dahiliye Nezâreti'ne talimat verilmiştir. (26 Ağustos 1906) [118].

Antalya'da veba hastalığının tekrar ortaya çıktığı günlerde, Antalya'da gerekli olduğu zaman kullanılmak gayesi ile bir miktar ödeneğe ihtiyaç hasıl olmuştu. Ayrıca 1905 yılında Antalya'da zuhur eden veba illetinden do-

[117] Aynı Belge. Lef.20-21.
[118] BOA. DH. MKT. nr.1118/4. Lef.1.; BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8. Lef.20-21.

Levent Şahverdi Arşivi

layı lazım gelen sıhhi tedbirleri almak üzere, Antalya Belediyesi tarafından 10 bin kuruş harcanmış ve bu para da merkezi hükümet tarafından geri ödenmemişti. Bunun için Konya Vilâyeti tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta; "Antalya Belediyesi tarafından sarf edilen 10 bin kuruşun havalenamesi gönderilmediğinden dolayı, açıkta kaldığından ve belediye gelirlerinin ise sıhhi masrafları ödemeye müsait olmadığından, 10 bin kuruşun yerine konulmak ve üst tarafının her ihtimale karşı elde bulunarak, icap ettiği zaman sıhhi tedbirlere sarf edilmek üzere, kafi miktarda parayı içeren havalenamenin acele olarak gönderilmesi" talep edilmiştir. Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e gönderilen yazıda da, "Belediye gelirlerinden geçen sene ita edilen ve ödenmesi zaruri olan 10 bin kuruş ile bu sene için o miktar meblağın ödenmesi için, Maliye Nezâreti'ne gerekli emrin verilmesi" istenmiştir[119]. Sadaret Mektubi Kalemi tarafından 27 ve 29 Ağustos 1906 tarihlerinde Maliye Nezâreti'ne gönderilen yazılarda, Sıhhiye Nezâreti'nin bu ödenek isteğinin, acele olarak yerine getirilmesi talep edilmiştir[120]. Bir müddet sonra Maliye Nezâreti bu paranın, Sıhhiye Dairesi'nin içinde bulunulan sene tahsisatından mahsup edilerek, Konya Vilâyeti emvalinden ödenmesini uygun görmüştür. Ayrıca bu tahsisatla ilgili havalename, Maliye Nezâreti tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilmiştir[121].

Bu arada Antalya'da veba hastalığının tekrar ortaya çıkması üzerine, bunun sebepleri hakkında merkezi yönetim tarafından düşünülmeye başlanmıştır. Hatta Antalya'da veba hastalığının sık aralıklarla görülmesinin sebeplerini izah eden, bir Ferman-ı Hümâyûn yayınlanmıştır. Bu fermanda hastalığın, İskenderiye ve Mısırla meydana gelen ihtilattan ortaya çıktığı ifade edilmiştir. Ayrıca gereğinin yapılması için bu ferman, Mâbeyn-i Hümâyûn Baş Kitâbeti tarafından Sadaret'e gönderilmiştir. Sadaret tarafından Sıhhiye Nezâreti'ne gönderilen yazıda da, Ferman-ı Hümâyûn'da dile getirilen hususlara dikkat edilmesi ve bu konuda tedbir alınması talep edilmiştir[122]. Buna bağlı olarak 18 Eylül 1906 tarihinde toplanan Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, "İskenderiye ve Antalya muverâdâtı hakkında tahaffuz muayene mevkilerinde bazı ihtiyat ve tütsüleme tedbirleri yerine getirilmekte ise de, bu günden itibaren çıkacaklara şamil olmak üzere, adı geçen

[119] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8.Lef.22.
[120] Aynı Belge. Lef.23-24.
[121] Aynı Belge. Lef.25-26.
[122] Aynı Belge. Lef.27.

Levent Şahverdi Arşivi

bu iki mahalden gelecekler hakkında tahaffuz muayene mevkilerinde kırk sekiz saat ihtiyat karantinası ile fenni tütsüleme işleminin ve İtlâf-ı Fâr Nizamnamesi ahkamının ifasına, ayrıca bulaşık mahallerden gelen vapurlara karşı konu olan sıhhi tedbirlere itina gösterilmesine" karar alınmıştır. Sıhhiye Nezâreti, Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından alınan bu kararı, Sadaret'e bildirmiştir[123]. Sadaret de bu konu hakkında Ser Askerlik'e, Bahriye ile Telgraf ve Posta Nezareti'ne, Tophane-i Amire Müşirliği'ne, Rüsumat ve Şehr-i Emaneti'ne malumat, ayrıca bu kararın gazetede yayınlanması için Dahiliye Nezâreti'ne talimat vermiştir (18 Eylül 1906)[124].

Ancak alınan bütün tedbirlere rağmen, Antalya'da veba hastalığının önü alınamamıştır; 1906 yılının Eylül ayının başlarında Antalya'nın Camii Atik Mahallesi'nden Bakkal Çırağı Hüseyin ve Antalya Çarşısı'nda çerçilik yapan ve Antalya'nın Sokolar ? Mahallesi'nde ikamet eden Emine ismindeki şahıslar veba hastalığına yakalanmışlardı. Ayrıca Antalya'nın Arap Mescidi Mahallesi'nden Kahveci Abdullah ismindeki şahsın, 20 Eylül günü vebadan vefat ettiği, yapılan muayenesinden anlaşılmıştı. Antalya'da veba hastalığının tekrar görülmesi üzerine, mahalli yönetim tarafından veba hastalığının etrafa yayılmasını önlemek için, veba hastası olan Hüseyin ve Emine'nin hanesi ile veba hastalığından dolayı vefat eden Abdullah'ın hanesi ve dükkanı kordon altına alınmıştır[125].

Bu yeni veba olayları karşısında, Sıhhiye Nezâreti de Antalya'da veba hastalığının sürüncemede kalarak, şimdiye kadar ortadan kaldırılmasında muvaffak olunamamasının bazı sebepleri olduğunu düşünmektedir. Sıhhiye Nezâreti'ne göre bu sebepler arasında, "Musap vakalarından zamanında haber alınamaması ve her musap üzerinden beş-altı gün geçtikten sonra, bazı zamanlarda da vefat olayı vuku bulduktan sonra haber alınması, Antalya'daki bütün han ve hanelerin devamlı surette teftiş altında bulundurulması gerekli görüldüğü halde, bu işlemin yapılmaması ve bütün bu konularda mahalli memurların dikkatsiz olmaları" bulunmaktadır. Bunun önüne geçmek için Sıhhiye Nezâreti tarafından 22 Eylülde Sadaret'e gönderilen yazıda, "Antalya Kasabası'nın bir-iki daireye taksim edilmesi ve her daireye bir tabip veya memur tayin edilerek, bu görevlilerin memuriyet dairelerindeki mesken ve mekanları her gün teftiş ederek, şüpheli bir hal görüldüğü takdirde derhal ait olduğu memurluğa ihbar etmeleri, aynı zamanda

[123] Aynı Belge. Lef.28.
[124] Aynı Belge. Lef.29.
[125] Aynı Belge. Lef.30-31.

Levent Şahverdi Arşivi

gerekli olan tecrit, tebhirat ve tathirat tedbirlerine başvurmaları ve musap olaylarını günü gününe hükümete ihbar etmeleri istenmiş, ayrıca bütün bu tedbirlerin Teke Mutasarrıflığı'na tebliğ edilmek üzere, Konya Vilâyeti'ne telgrafla gönderilmesi" talep edilmiştir[126]. Sadaret tarafından Sıhhiye Nezâreti'nin almış olduğu bu karar, bir gün sonra, Konya Vilâyeti'ne bildirilmiştir[127].

Bir müddet sonra Antalya'nın Rağbetiye Mahallesi'nde ikamet eden ve Antalya çarşısında kahveci çıraklığı yapan on sekiz yaşındaki Yorgi de, 23 Ekim akşamı hastalanmıştı. Bu şahsın yapılan muayenesinde, veba olduğu anlaşılmıştır. Hastaya serum verilmiş ve hanesi kordon altına alınmıştır[128]. Antalya'da veba hastası bir musabın ortaya çıkması üzerine, Meclis-i Umûr-i Sıhhiye tarafından, "Antalya muverâdâtından gelenlerin tahaffuz muayene mevkilerinde tıbbi muayeneye tabi tutulmalarına, ayrıca bunlara fenni tütsüleme ve temizlik işlemi ile İtlâf-ı Fâr Nizamnamesi ahkamının uygulanmasına" karar verilmiştir. Meclis-i Umûr-i Sıhhiye'nin almış olduğu bu karar, Sıhhiye Nezâreti tarafından Sadaret'e bildirilmiştir[129].

Bu musap ve vefatların yanında, 1906 yılının Eylül ve Ekim aylarında, Antalya'nın merkezinde veba hastalığından dolayı bir miktar daha ölüm ve musap olayı meydana gelmiştir. Mahalli yönetim tarafından veba hastalığına yakalanan şahısların evleri ve dükkanları kordon altına alınmış, veba hastalığından dolayı ölen şahıslar da sıhhi şartlara uygun olarak defnedilmiştir. Bunun yanında veba hastalığına yakalanmış olan şahısların, belediye tarafından özel hastane haline getirilen mekanlarda tedavilerine devam edilmiştir. Ayrıca veba hastalığının bilhassa bakkallar arasında görülmesinden dolayı, bakkal dükkanlarının korunmasına ve temizliğine itina edilmeye başlanmıştır[130]. Antalya'da veba hastalığının meydana geldiği bu dönemde, Antalya'nın Bucak Nahiyesi'nde de şüpheli bir hastalık ortaya çıkmıştır. Hastalık olayının Antalya'ya bildirilmesi ile birlikte, Antalya Karantinası'nın Bakteriyologu, hastalık hakkında gerekli incelemelerde bulunmak üzere, Bucak Nahiyesi'ne hareket etmiştir[131].

Bu veba salgını sırasında Antalya'da bulunan Konya Sıhhiye Müfettişi tarafından, Antalya'da veba hastalığının meydana gelmesinin sebepleri ve

[126] Aynı Belge. Lef.32.
[127] Aynı Belge. Lef.33.
[128] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/1. Lef.23.; BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8. Lef.34..
[129] BOA. A. MKT. MHM. nr.569/1. Lef.24.
[130] BOA. DH. MKT. nr.1118/4. Lef.1-11.; BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8. Lef.35-36.
[131] BOA. DH. MKT. nr.1118/4. Lef.12-13. BOA. A. MKT. MHM. nr.569/8. Lef.37.

Levent Şahverdi Arşivi

bu hastalığın tedavi edilmesi, ayrıca Antalya'da genel sıhhatin koruması için alınması gereken sıhhi tedbirlerle ilgili bir rapor hazırlanmıştır. Bu raporda veba hastalığının Antalya'ya, İskenderiye'den gelen yelkenli gemiler ile nakledilmekte olduğu ve buna da adı geçen gemilerin içinde gerekli fenni temizliğin ve İtlâf-ı Fâr Nizamnamesi'nin tatbik edilmemesinden kaynaklandığı tespiti yapılmıştır. Bunun önüne geçmek içinde, bu gemilerin temizlik kurallarına ve ahkam-ı sıhhiyeye ne derece uyduğunun tahkik edilmesi ve temizlik kurallarını yerine getirmeden Osmanlı sahillerine yanaşmakta iseler, menedilmeleri istenmiştir. Bunun yanında Antalya'da görülen veba hastalığının, su yolları ile lağımlarının adem-i intizamından, su yollarının talep edilen temizliğe haiz bulunmamalarından, han ve bekar odaları ile birlikte, aşçı ve bakkal dükkanlarındaki yiyecek ve içeceklerin sıhhi temizliklerine itina edilmemekte olmasından ve bunların farelerin temas edebileceği bir halde bırakılmasından meydana geldiği ifade edilmiştir. Ayrıca halkın Defn-i Emvât Nizamnamesi'ne riayet etmediği, içilecek suların kirli ve temizlikten uzak olduğu, memleketin içinde temizlik kurallarına riayet edilmediği ve mevcut tabiplerin hastalık karşısında gerekli tedbirleri almaya kifayet etmediği gibi tespitler yapılmıştır. Konya Sıhhiye Müfettişi tarafından hazırlanan bu rapor, 28 Ocak 1907 tarihinde Mekâtib-i Askeriye-i Şâhane Nezâreti tarafından Dahiliye Nezâreti'ne gönderilmiş ve gereğinin yerine getirilmesi talep edilmiştir[132]. Dahiliye Nezâreti de kendisine intikal eden bu raporu, Trabzon, Kastamonu, İzmir, Konya gibi belli başlı Osmanlı Vilâyetleri'ne göndermiş ve bu raporda belirtilen hususlara uygun olarak hareket edilmesini istemiştir (23 Şubat 1907)[133].

Antalya'da meydana gelen veba hastalığından dolayı, tathirat-ı fenniye memurlarından Mehmet Halit ve Hafız Hüseyin Efendiler de Antalya'ya gönderilmiştir. Antalya'ya gönderilen bu sağlık görevlilerine yevmi olarak mahallince ödenen ve hazinece Dahiliye Nezâreti'nin 1905 senesi tahsisatından mahsup edilmiş olan 3.520 kuruşun, 1907 senesi zuhurat tertibinden mahsup edilmesi Muhasebe tarafından uygun görülmüştür (9 Nisan 1908)[134].

Yine Antalya'da meydana gelen veba hastalığından dolayı, bu hastalık ile musap olan şahısların yakılacak olan eşyalarının bedeli ve şehirde gezip-dolaşmak üzere birkaç gardiyanın tayini ile sıhhi muayene yapmak

[132] BOA. DH. MKT. nr.1118/4. Lef.14.
[133] Aynı Belge. Lef.15.
[134] Aynı Belge. Lef.16-17.

Levent Şahverdi Arşivi

üzere istihdam olunacak tabip maaşı için, 15 bin kuruşluk havalename gönderilmesi Antalya Mutasarrıflığı'nın talebi üzerine, Konya Vilâyeti tarafından 5 Eylül 1908 tarihinde Dahiliye Nezâreti'nden istenmiştir[135]. Konya Valiliği üç gün sonra Dahiliye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda da, tabip maaşı havalenamesinin gönderilmediğini ve belediye tabibi ile memleketin giriş ve çıkışlarının muayenesinin mümkün olmadığını bildirmiş ve adı geçen tahsisatın gönderilmesini tekrar istenmiştir[136]. Dahiliye Nezâreti de Konya Valiliğinin bu ödenek talebini Sıhhiye Nezâreti'ne bildirmiş ve gereğinin yapılmasını istemiştir[137]. Bir müddet sonra Sıhhiye Nezâreti tarafından, "Benzeri durumlarda olduğu gibi tahsisat-ı sıhhiyeye mahsuben, adı geçen 15 bin kuruşluk tahsisata ait havalenamenin mahalline gönderilmesi için", Maliye Nezâreti'nden talepte bulunulduğu Dahiliye Nezâreti'ne bildirilmiştir[138]. Ancak Maliye Nezâreti, Konya Vilâyeti'nin gönderilmesini talep ettiği 15 bin kuruşluk bu havalenameyi göndermemiştir. Bunun üzerine Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi 19 Eylül'de doğrudan Maliye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda, bu ödenek talebini tekrarlamış ve bu ödeneğin bir an evvel mahalline gönderilmesini istemiştir[139].

Antalya'da bir kaç seneden beri veba illetinin muhtelif zamanlarda meydana gelmesi üzerine, 1908 yılında Antalya'ya gönderilen Konya Sıhhiye Müfettişi tarafından Antalya'da yapılan tetkik neticesinde bir rapor daha hazırlamıştır. Bu raporda da Antalya'da özellikle sıhhi tedbirlerin noksan olduğu ve ihmal edildiği, bununda veba hastalığına yol açtığı tespiti yapılmış, ayrıca bu hastalığın önüne geçmek için, Antalya'da sıhhi ve temizlik tedbirlerinin tatbik edilmesi istenmiştir. Konya Sıhhiye Müfettişi'nin hazırlamış olduğu bu rapor hakkında, gereğinin yapılması için Mekâtib-i Tıbbiye Nezâreti tarafından Dahiliye Nezâreti'ne bilgi verilmiştir (14 Ekim 1908)[140]. Dahiliye Nezâreti de Konya Vilâyeti'ne göndermiş olduğu telgrafta, Antalya'da meydana gelen veba hastalığının önüne geçmek için, alınması lüzumlu olan tedbirleri bildirmiş ve bu tedbirlerin yerine getirilmesini istemiştir (25 Ekim 1908)[141].

---

[135] BOA. DH.MKT. nr.1292. Lef.1.
[136] Aynı Belge. Lef.2.
[137] Aynı Belge. Lef.3.
[138] Aynı Belge. Lef.4.
[139] Aynı Belge. Lef.5.
[140] BOA. DH. MKT. nr.2639/40. Lef.1.
[141] Aynı Belge. Lef.2.

Levent Şahverdi Arşivi

Bir müddet sonra Konya Sıhhiye Müfettişi tekrar Antalya'ya gelmiş ve Antalya'da zuhur eden veba hastalığının ortadan kaldırılması hakkında, bu defa birkaç gün müddetle mahalli doktorlar ile birlikte tıbbi tetkikler yapmıştır. Bu heyet tarafından yapılan tetkikler neticesinde, Antalya'da veba hastalığının her sene İskenderiye'den ve Dimyat'tan gelen gemi ve kayıklar vasıtası ile sirayet etmekte bulunduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Bu heyet tarafından hazırlanan müşterek rapor, Konya Vilâyeti'ne ve Antalya Mutasarrıflığı'na takdim edilmiş, ayrıca Dahiliye Nezâreti'ne gönderilmiştir (30 Ağustos 1909)[142]. Dahiliye Nezâreti de bu rapor hakkında Sıhhiye Nezâreti'ne bilgi vermiş ve bu konuda gereğinin yapılmasını talep etmiştir (4 Eylül[143] ve 11 Eylül 1909[144]).

Ancak Sıhhiye Nezâreti tarafından Dahiliye Nezâreti'ne verilen cevapta, "Veba hastalığı Antalya'da zuhur ettiği zaman derhal malumat alınarak gerekli sıhhi tedbirlerin yerine getirildiğini ve bu raporda bulundurulması gerekli olduğu bildirilen etüv, pülverizatör vs. gibi sıhhi aletlerin temin edilmesinin kendilerine ait olmadığını ve bu aletlerin mahalli belediye tarafından bulundurulması gerektiğini" bildirmiştir (11 Eylül 1909)[145]. Dahiliye Nezâreti de, Sıhhiye Nezâreti'nin konu ile ilgili sahip olduğu bu düşünceyi, Konya Vilâyeti'ne bildirmiş ve adı geçen tıbbi malzemelerin mahalli belediye tarafından tedarik edilmesini istemiştir (14 Ekim 1909)[146].

Antalya'da veba hastalığının ortadan kalkmaması üzerine, bu defa da Hıfzı-ı Sıhhiye-yi Umumiye Baş Müfettişi İsmail Hakkı Bey Antalya'ya gönderilmiştir. İsmail Hakkı Bey tarafından da bir rapor hazırlanmış ve bu zatın hazırlamış olduğu rapor Meclis-i Tıbbiye-yi Mülkiye ve Sıhhiye-yi Umumiye Reisliği tarafından Dahiliye Nezâreti'ne gönderilmiştir. Bu raporda da her sene Antalya'da zuhur eden veba hastalığının men edilmesi için, taharet ve tanzifat-ı beldeye fevkalade dikkat ve itina edilmesi yanında, İtlâf-ı Fâr Nizâmnâmesi ahkamının tam manası ile tatbik edilmesi üzerinde durulmuştur (11 Ocak 1910)[147]. Dahiliye Nezâreti de, bu raporun kendisine intikal etmesi üzerine, raporda yer alan ve gerçekleştirilmesi zo-

[142] Başbakanlık Osmanlı Arşivi Dahiliye Nezâreti Muhaberât-ı Umumiye İdaresi, (BOA. DH. MUİ.), nr.4-2/66. Lef.1.
[143] Aynı Belge. Lef.2.
[144] Aynı Belge. Lef.3.
[145] Aynı Belge. Lef.4.
[146] Aynı Belge. Lef.5.
[147] BOA. DH. MUİ. nr.551/21. Lef.1.

Levent Şahverdi Arşivi

runlu olan tedbirlerin, mahalline tebliğ edilmesi ve gereğinin yapılması için Konya Vilâyeti'ne talimat vermiştir (16 Ocak 1910)[148].

Tifüs (Lekeli Humma)

Tifüs; Epidemik tifüs etkeni Rickettsia prowazeki'dir. R. Prowazekii, zorunlu hücre içi parazit olup kanak hücre sitoplazmasında ürer. Halk dilinde lekeli humma olarak bilinen tifüs, insana bitlerle bulaşan bir hastalıktır[149]. Hastalığı yapan mikrop, bitin dışkılarından geçer. Organizmaya derideki ve mukozolardaki sıyrıklardan girer. Mikrobun hemen hemen tek deposu insandır. Hastalık genellikle birdenbire titreme, çok yüksek ateş, şiddetli baş ağrısı ve bel ağrısı ile başlar. 2-3 gün içinde dalgınlığın başlıca belirti olduğu ağır enfeksiyon tablosu ortaya çıkar. Hastada 4. ve 5. gün genel bir döküntü görülür[150].

XX. Yüzyılın başlarında Antalya'da gördüğümüz salgın hastalıklar arasında lekeli humma (tifüs) da bulunmaktadır. 1918 yılında Alanya Kazası'ndan Antalya'ya gelen bir askerde lekeli humma hastalığı görülmüş ve asker hastaneye yatırılarak tedavi altına alınmıştır. Bir müddet sonra da Antalya'nın Alanya ve Korkuteli Kazaları'nda 15-16 adet lekeli humma hastalığına yakalanan kişi olduğu ortaya çıkmış ve bu hastalıktan dört kişi ölmüştür. Antalya'da lekeli humma hastalığının ortaya çıkması üzerine, Antalya Mutasarrıflığı tarafından Antalya'da bulunan doktorlar ile subaylardan meydana gelen bir meclis teşkil edilmiş ve bu mecliste hastalık karşısında alınacak tedbirler görüşülmüştür. Görüşmelerin sonunda halkın temizliğe riayet etmesi sağlanmış ve oteller ile hanlar temizlenmiştir[151].

Ayrıca Antalya halkına Antalya Mutasarrıfı tarafından bir beyanname yayınlanmıştır. Bu beyannamede lekeli humma hastalığı tanıtılmış ve halkın bu hastalığa yakalanmaması için uyması gereken kurallar belirtilmiştir (Ek.1)[152].

Sıtma

Sıtma; Patojen bir protozoon grubu olan çeşitli türden plazmodyumların (P.fakipaum, P. vivax, P.ovale ve P.malariae) anofol sivrisinekleri tara-

[148] Aynı Belge. Lef.2.
[149] **İnfeksiyon Hastalıkları, a.g.e.,** s. 538.
[150] **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,** İstanbul 1986, 22/11531.
[151] BOA. DH. UMVM. nr.74/15, Lef.1
[152] Aynı Belge. Lef.2.

Levent Şahverdi Arşivi

fından insanlara bulaştırılması ile meydana gelen bir enfeksiyon hastalığıdır. Sıtma, hastada aralıklarla gelen ateşlerle ortaya çıkar. Ayrıca hastada anemi, dalak büyümesi, bazen genel durum bozukluğu meydana gelir[153]. İnsanlığın tarih boyunca uğraştığı hastalıklardan birisi olan sıtma hastalığı[154], Antalya'da da ortaya çıkan, salgın hastalıkların başında gelmektedir. Bu hastalık Çukurova Bölgesi gibi, Antalya Bölgesi'nin de endemik (endemi) hastalığıdır[155]. XIX. Yüzyılın son yıllarından itibaren, Antalya'da sıtma olaylarına rastlanmaktadır[156]. 1910'lu yıllarda da Antalya çevresinde sıtma hastalığı oldukça yaygındı[157]. Fakat bu dönemde, Antalya Sancağı'nda sıtma hastalığının tedavisinde, sulfata (kinin) kullanılmaya başlanmış ve bu ilaç sıtma hastalığının önceki yıllara göre, hafiflemesinde etkili olmuştur[158].

Millî Mücadele Dönemi'nde de, Antalya'da sıtma hastalığı yoğun bir şekilde görülmekte idi. Bu dönemde Antalya Vilâyeti'nde yapılan bir araştırma neticesinde, nüfusu 200.000 olarak tahmin edilen bu şehirdeki sıtmalı hastaların sayısının, 172.000'e ulaştığı tespit edilmiştir[159].

Cumhuriyeti ilk yıllarında da Sağlık Bakanlığı namına Dr. Ekrem Hakkı Üstündağ tarafından, Antalya Vilâyeti'nde sıtma hastalığının durumu tetkik edilmiş ve bunun sonucunda hazırlanmış olan raporda, halkın %76'sının sıtma hastası olduğu ortaya konulmuştur. Bu sebepten dolayı, Antalya Vilâyeti'nde bu hastalığının önüne geçmek için, Sağlık Bakanlığı'na bağlı olarak, Antalya Sıtma Mücadele Teşkilatı kurulmuş ve bu teşkilat tarafından ciddi bir şekilde, Antalya'da sıtma hastalığının tedavisine ve sivri sinek yataklarının yok edilmesine başlanmıştır[160].

---

[153] **İnfeksiyon Hastalıkları, a.g.e.,** s. 511. **Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi,** İstanbul 1986, 20/10477.

[154] M.Temel, a.g.e. s.65.

[155] **İnfeksiyon Hastalıkları, a.g.e.,** s.24.

[156] Rıza Erksan, "Antalya'da Sıtma Mücadelesi", **Türk Akdeniz Dergisi,** Sayı: 3, Antalya Haziran 1937, s.22

[157] **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi,** İstanbul 1332, s.360-361.; A. Rıza Gönüllü, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Alanya** (1908-1938), Ankara 2008, s.58.

[158] **Konya Vilâyeti Sâlnâmesi,** İstanbul 1332, s.360-361.; A.R.Gönüllü, a.g.e. ,s.58.

[159] M. Temel, **a.g.e.,** s.67.

[160] **Şelâle Gazetesi,** s. 360, Antalya 10 Ocak 1951, s.1.; Ali Rıza Gönüllü, **Demokrat Parti Dönemi'nde Antalya** (1950-1960), (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.), İstanbul 2008, s.71.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

XIX. Yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti'nin sağlık alanında önemli yatırımlar yaptığı bilinmektedir. Bu dönemde devlet tarafından aşı çalışmalarına da, koruyucu sağlık hizmetleri içinde yer verilmeye başlanmıştır. Buna rağmen Osmanlı coğrafyasında, muhtelif zamanlarda, bir çok salgın hastalık meydana gelmiştir.

XIX. Yüzyılın son yıllarından itibaren, diğer memleket köşelerinde olduğu gibi, Antalya'da da kolera, veba, çiçek, tifüs ve sıtma gibi bazı salgın hastalıklar ortaya çıkmıştır. Antalya'da ortaya çıkan salgın hastalıkların etrafa yayılmasına mani olmak için, hastalık çıkan mahalde kordon uygulaması yapılmıştır. Ayrıca hastalık çıkan mahal ile deniz ve kara ticaret yolları üzerinde karantina işlemi gerçekleştirilmiştir. Bunun yanında sağlık görevlileri tarafından, Antalya'da salgın hastalıkların ortaya çıkma sebepleri ve salgın hastalıklardan korunma yolları üzerine, muhtelif raporlar hazırlanmış, bu raporlarda tespit edilen hususların, yetkililer tarafından yerine getirilmesi istenmiştir. Salgın hastalıklar esnasında merkezi yönetim tarafından, Antalya'ya sağlık ekibi, sıhhi malzeme ve mahallinde harcanmak üzere ödenek gönderilmiş ve bütün bu unsurlar salgın hastalığın önlenmesi için kullanılmıştır.

Bu olumlu çalışmalara rağmen, bazı zamanlarda mahalli yönetimin, bazı zamanlarda da merkezi yönetimin işi sürüncemede bırakması, mahalli halkın salgın hastalıklar karşısında gereği kadar duyarlı davranmaması, Antalya'da görev yapan sağlık personeli sayısının az olması, yine bu personelden bir kısmının yeterli mesleki bilgiye sahip olmaması, Antalya'da salgın hastalıklar esnasında kullanılmak üzere kafi miktarda sıhhi malzeme ve ilaç bulunmaması, salgın hastalıklar meydana geldiği zaman alınan sıhhi tedbirlerin kifayetsiz ve Antalya şehrinin alt yapısının olumsuz olması, salgın hastalıkların önlenmesinde bir çok meselenin doğmasına yol açmıştır. Bunun neticesinde de muhtelif zamanlarda Antalya'da meydana gelen salgın hastalıkların, ortadan kalkması için, çok uzun süre uğraşmak mecburiyetinde kalınmıştır.

Antalya'da meydana gelen salgın hastalıklar ferdi, sosyal ve ekonomik hayatta önemli meselelerin doğmasına yol açmıştır; Salgın hastalıklar neticesinde, Antalya'da çok sayıda insan ölmüş ve bir çok insan işsiz kalmıştır. Antalya ile buraya komşu olan mahallerde ticari hayat durmuş ve ticaretle uğraşan insanlar mağdur olmuştur. Merkezi yönetim tarafından da salgın hastalıkların ortadan kalkması için, bazı zamanlarda mahalli yöneti-

Levent Şahverdi Arşivi

me tahsisat göndermede problemler doğmasına rağmen, önemli miktarda ödenek harcamıştır. Bunun yanında devletin, ticari hayatın durması ile birlikte, bu bölgeden toplanan vergi gelirlerinde gözle görünür bir azalma meydana gelmiştir.

Böylece XIX. Yüzyılda ve XX. Yüzyılın başlarında, bir çok iç ve dış mesele ile uğraşan Osmanlı Devleti, bu dönemde çeşitli salgın hastalıklarla da mücadele etmek zorunda kalmış ve ülkede meydana gelen salgın hastalıklar, devlet ve milletin maddî ve manevî yönden çok önemli kayıplar vermesine sebep olmuştur.

BİBLİYOĞRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

OSMANLI ARŞİVİ

1.1.1.Bâb-ı Âlî Belgeleri

1.1.1.1.1310 Sonrası İrâde Maliye, (İ. ML.)

1.1.1.1.Sadaret Mektubî Kalemi Mühimme Kalemi (Odası), (A. MKT. MHM.).

1.1.2.Yıldız Sarayı Belgeleri

1.1.2.1.Yıldız Sadaret Hususî Maruzat Evrakı, (Y. A. Hus.).

1.1.3.Dahiliye Nezâreti Belgeleri

1.1.3.1.Dahiliye Nezareti Teşrii Muamelat ve Islahat Komisyonu Belgeleri, (DH.TMIK. S.).

1.1.3.2.Dahiliye Nezâreti Umûr-ı Mahalliye-i Vilâyât Müdüriyeti, (DH. UMVM.).

1.1.3.3.Dahiliye Nezâreti Kalem-i Mahsus Müdüriyeti, (DH. KMS.).

1.1.3.4.Dahiliye Nezâreti Mektubi Kalemi, (DH. MKT.).

SÂLNÂMELER

Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, Konya 1285.

Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, Konya 1317.

Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, Konya 1322.

Konya Vilâyeti Sâlnâmesi, Konya 1332.

Levent Şahverdi Arşivi

KİTAP ve MAKALELER

Ayar, Mesut, **Osmanlı Devletinde Kolera İstanbul Örneği (1892-1895),** İstanbul 2008.

Beyoğlu, Süleyman, "Alanya Yapı Tarihine Dair Bazı Belgeler (1907-1919)", **Alanya Tarih ve Kültür Seminerleri III,** Konya 2004, s.593-594.

Büyük Larousse Sözlük ve Ansiklopedisi, İstanbul 1986.

Çalık, Ramazan- Tepekaya, Muzaffer, "Birinci Dünya Savaşı Esnasında Anadolu'daki Salgın Hastalıklar ve Ermeniler", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Sayı 16 , Konya 2001, s.205-228.

Erksan, Rıza, "Antalya'da Sıtma Mücadelesi", **Türk Akdeniz Dergisi,** Sayı 3, Antalya Haziran 1937, s.22-24.

Gönüllü, Ali Rıza, **Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Alanya (1908-1938),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2008.

Gönüllü, Ali Rıza, **Demokrat Parti Dönemi'nde Antalya (1950-1960),** (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Türk Tarihi Ana Bilim Dalı Cumhuriyet Tarihi Bilim Dalı Basılmamış Doktora Tezi.), İstanbul 2008.

İnfeksiyon Hastalıkları, Editör: Ayşe Wilke Topçu-Gönen Söyletir-Mehmet Doğanay, İstanbul 1996.

Kuruca, Nazım, "Salgın Hastalıkların XIX. Yüzyılda Trabzon ve Havalisinde İktisadi ve Sosyal Hayata Etkileri", **Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi,** Sayı 9, Ankara Şubat 2007, s.11-22.

Sarıyıldız, Gülden, "Karantina", **Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi,** XXIV, İstanbul 2001, s.463-465.

Son Devir Osmanlı Hastaneleri, Editör: Ömer FarukYılmaz, İstanbul 2008.

Şelâle Gazetesi, S.360, Antalya 10 Ocak 1951, s.1.

Temel, Mehmet, **Atatürk Dönemi'nde Bulaşıcı ve Salgın Hastalıklarla Mücadele,** İstanbul 2008.

Uzel, İlter, "İkinci Meşrutiyet Dönemi'nde (1908-1918), Osmanlı Ordusunda Sağlık Hizmetleri", **Dördüncü Askeri Tarih Semineri Bildirileri,** Ankara 1989, s.206-237.

Levent Şahverdi Arşivi

EK:1

ANTALYA AHÂLİ-Yİ MUHTEREMESİNE[161]

Vatandaşlar !

Memleket bu gün pek büyük bir tehlikeye, bütün ahâliyi maâz-Allah ölüme sürükleyecek müthiş bir hastalığa maruz bulunuyor. Bu hastalık fennen "Tifus" denilen ve lisân-ı halkta "lekeli humma" ıtlak olunan menfûr hastalıktır. Bu hastalığın tedâvîsi yoktur. Buna yakalananların yüzde doksanı nihâyet bir hafta zarfında vefat eder. Fevk-al-âde sârîdir. Bir hânede zuhûr etti mi, o aile efrâdına bulaşacağı gibi o aile ile az çok münâsebet ve ihtilâtı olanları da sağ bırakmaz. Bir ay kadar evvel Alaiye Kazâsı'nda başlayan bu pis hastalık maa-t-teessüf şehrimizde de baş göstermiş ve bir iki musâb görülmüştür. Binâen-aleyh hükümet bütün kuvveti ile, bütün mevcûdiyeti ile bu hastalıkla mücâdeleye karar verdi. Siz gerek bir çok vatandaşlarımızın beyhude telef olmasına mahal bırakmamak, gerek kendi nev-i ailenizin sıhhatinizi muhâfaza eylemek için bana muâvenet ederseniz emin olunki bu mücâdelede galip gelecek ve hastalığı öldüreceksiniz. Şurasını iyi biliniz ki bu hastalık pislik hastalığıdır. Temiz olan ve temizliğe riâyet edilen bir yerde bu hastalık yaşayamaz. Çünkü hastalık bit ve pireler vasıtası ile bulaşır. Bit ve pirede hepinizin bildiğiniz veçhile pislikten ileri gelir. Binâe-naleyh bu gün her vakitten ziyâde bit ve pireden sakınmak mecburiyetindeyiz. Bunu fenn-i tabâbet bize emrettiği gibi şeriât-ı garrâ-yi İslâmiye de bunu emreder. Bir kere büyük bir tehlike mevcuttur. Sâniyen "En- nezâfetü min-el- imân" buyrulmuş ve şu hakim-âne kavl-i şerîf temizliğe riâyeti îmân ile beraber tutmuştur.

Hükümetçe bu babda ittihâz olunan ve tatbîkine şiddetle çalışılacak olan mesâilden biride burada kadınların otuz kırk parçadan ibâret saç örgüleridir. Ekseriyetle eğreti olan bu takma saçlar vâlidesinden kızına intikal ede ede uzun senelerin bütün pisliklerini nesilden nesile nakletmekte olduğu gibi icrâ kılınan tahkikata nazaran dört beş ayda bir kere bile örgüler açılmamakta olduğundan şüphesiz bit ve pire ve binâe-naleyh lekeli humma hastalığının menbaını teşkil ediyor. Esasen hıfz-ıs sıhha kâidesince bir kadın her sabah saçını taramak ve hiç olmaz ise haftada bir kere yıkamak lazımdır. Şeriât-ı mukâddese-i İslâmiyemizin muktezâ-yi tahâret ve nezâfeti bu olduğu gibi İncil-i şerifte temizliği emreder. Şu zamandaki bu hasta-

[161] BOA.DH.UMVM. nr.74/15. Lef.2.

Levent Şahverdi Arşivi

lık tehlikesinden dolayı herkesi şu vazîfenin îfâsına da'vet ediyor ve bu saç örgülerini bu günden itibaren men eyliyorum.

Evvelâ: İslâm, Hıristiyan bi-l-umûm kadınların saçlarını ince örgü dedikleri müteaddid örgülü bir halde bulundurmaları katiyen memnûdur.

Saniyen: Bu günden itibaren üç gün kadar mevcut..... kadınların zevcî babası kardeşi hasılı hânesindeki erkekler şiddetle mücâzât görecektir. Binâberîn herkesin ailesinden olan kadınların örgülerini men etmek vazîfesi ile mâliktir.

Sâlisen: Hıristiyan bir kadın sokakta bu örgülü saç ile görülürse me'mûrîn-i zâbıta tarafından hemen ailesi tahkik ve muktezî muâmele yapılacaktır. İslâm hanımlar içinde yine hanımlardan me'mûrîn-i mahsûsa ta'yîn edilmiştir. Bu hanımlar, ziyâret vesîlesi ile aileleri ve örgü saçlarından vazgeçmeyen aileleri hükümete haber verecektir.

Râbian: Kadınların saçlarını tek ve kalın örgü denilen ve kolayca çözülüp taranması kabil olan şekilde bir örgü ile toplamaları tıbben memnû olmayıp müstahsendir.

Hâmisen: Bu fena görenek ve sakîm âdetten vazgeçmezlerin haklarında mücâzât-ı kanûniyeden başka çocukları mekteplere kabul edilmeyecek ve hükümetçe mürâcaâtları hep bu yolda telâkki olunacaktır.

Sâdisen: Me'mûrîn-i zâbıtaya, belediye riyâsetine ve sair icâp edenlere lâzım gelen ta'lîmât verilmiş ve hamamlarda saç örgücülüğü ile meşgul olan kadınlar bir daha örgü yapmaktan zâbıtaca men olunmuştur.

Memleketin alâka-dâr etıbbâ ve erkânı sâiresinden mürekkep teşkil eden meclisten karar ile yapılacak muâmeleyi işte size îzâh ettim. Beni anladığınız ve öğrendiniz, gece gündüz teşebbüsâtım ve teessüratım hep sizin istirâhat ve saâdetinize hep memleketinizin teâlî ve terakkisine ma'tûftur. Sevgili vatandaşlarımın sıhhat ve hayâtının muhâfazasına hâdim ve ma'tûf olan bu teşebbüsâtımda da her vakit bana gösterdiğiniz muâvenet ve müzâhereti ibrâz edeceğinize ve içinizden bu yüzden hiçbir fert hakkında mücâzât-ı kanûniye icrâsına meydan vermeyeceğinize ümidim ber-kemâldir.

Hulûs-î pâk olanın yardımcısı Cenâb-ı Hakktır.

Matbaa-i Antalya
Teke Sancağı
Mutasarrıfı

Levent Şahverdi Arşivi

Sayfa Boş

Levent Şahverdi Arşivi

BELGELERLE ATATÜRK VE KÜTÜPHANELER

Dr. Hakan ANAMERİÇ*

ÖZET

Türkiye Cumhuriyeti Devleti, 29 Ekim 1923'ten itibaren yeni bir yapılanma sürecine girmiş, kendini meydana getiren sosyal, hukukî, kültürel, bilimsel ve siyasî kurumlarını oluşturmaya başlamıştır. Bu sosyal kurumlar arasında ülkemiz topraklarında uzun bir geçmişe sahip olan kütüphaneler de bulunmaktadır. Kütüphaneler, toplumsal düzen içerisindeki diğer kurumlarla birlikte yeniden yapılanma sürecine cumhuriyetin ilanından hemen sonra dahil olmuşlardır. Bu süreç, Türkiye Cumhuriyeti'nin yeni devlet yapısı içerisinde, toplumsal düzeni oluşturacak başlıca kurum olan Türkiye Büyük Millet Meclisi çatısı altında gerekli resmî düzenlemelerle sürdürülmüştür. Çalışmada yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk hükümetlerinin kütüphaneler ile ilgili yaptığı yasama çalışmaları, 1923-1938 yılları arasında bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından imzalanan belgelerle birlikte incelenecektir. Çalışmanın amacı, sözü edilen dönem içerisinde, dönemin siyasî gücünün / yapısının toplumsal birer kurum olan kütüphanelere olan bakış açısını, arşiv belgeleri ve resmî yazışmalardan örneklerle ortaya koymak, ulu önder Atatürk'ün bu konudaki çalışmalara yaptığı katkı ve önerileri vurgulamak, Cumhuriyetin ilk dönemindeki yeniden yapılanma çalışmalarında kütüphanelere ne şekilde yer verilmiş olduğunu ispatlamaktır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, kütüphaneler, Türkiye Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti, Kütüphanecilik.

ATATURK AND LIBRARIES IN ARCHIVAL RECORDS

ABSTRACT

Turkish Republic has entered in a reformation period since the 29th October 1923; has become forming its own social, judicial, cultural, scientific and politic institutions. Among these social institutions, libraries have long background and history in Turkey. Libraries with other institutions of

* Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.

Levent Şahverdi Arşivi

social order have been involved in reformation period directly after the declaration of the Republic. This period in the new structure of the Turkish Republic has been continued along with formal regulations set under the framework of The Grand National Assembly of Turkey. In this study, legislative works of first governments in the new Turkish Republic regarding libraries will be examined with records signed personally by Mustafa Kemal Atatürk, between the years 1923 and 1938. Aim of this study in general to examine the point of view of government and / or political structure in this period with examples of archival records and official correspondences, to emphasize great leader Mustafa Kemal Atatürk's assistances and suggestions related to these studies and to demonstrate how took place the libraries in reformation works in early republican period of Turkish Republic as a social institutions.

Key Words: Atatürk, libraries, Turkish Republic, Delegation of Attorneys Execution, governments of Turkish Republic, librarianship.

Giriş

23 Nisan 1920'de açılan Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), Anadolu'da örgütlenen direnişin merkezi olmuş, çalışmalarını bu görüş etrafında sürdürmüştür. TBMM'nin açılması ile birlikte, ülkeyi yeniden yapılandırmak için hukuk, ekonomi, eğitim, ticaret, sağlık, kültür, bilim ve sosyal yaşam ile ilgili kanunî düzenlemeler yapmaya başlamıştır.

TBMM, toplumun geri kalmışlığını gidermek, toplum bireylerinin günün olanaklarından faydalanmalarını sağlamak, toplumu günün gerektirdiği düzeye çıkarmak ve diğer gelişmiş toplumlarla paralel bir seviyeye getirmek için kurumların ve yöntemlerin yenilenmesi veya tekrar düzenlenmesi için çalışmalarına başlamıştır. Bu amaçlar bağlamında, Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde sözü edilen devrim, yönetim şeklinin cumhuriyet olarak kabul edilmesi ile başlamış, devletin görevleri ve yeni toplum yapısı da bu yönetim şekline göre yeniden yapılandırılmıştır.

Yeni devlet ve yönetim şekli içinde toplumun bu yeniliğe adapte edilebilmesi için öncelikli olarak devleti meydana getiren temel kurumların oluşturulması ve bunlarla ilgili düzenlemelerin yapılması planlanmıştır. Bu kurumların başında eğitim-öğretim, hukuk ve ekonomi ile ilgili kurumlar

Levent Şahverdi Arşivi

yer almaktadır. Bu kurumların işleyişi ve TBMM'nin yapmış olduğu düzenlemeler, 1946 yılına -çok partili döneme- kadar tek yönlü bir gelişme göstermiş ve Türk tarihinde ikinci bir dönüşümü ifade eden Cumhuriyet'in kurulması, güçlenmesi ve gelişimine katkıda bulunmasına odaklanmıştır. Cumhuriyet'in temel niteliklerini, özelliklerini ve uygulamalarını toplumsallaştırmanın en önemli aracı da eğitim-öğretimdir. Bu nedenle, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde 1930'lu yılların sonuna kadar eğitim-öğretime büyük önem verilmiş, eğitim-öğretim yeni bir sosyo-ekonomik model oluşturmanın ve modernleşme sürecinin en önemli aracı olarak görülmüştür. Eğitim-öğretimdeki politikalar; bütüncül, kapsayıcı, halkçı ve yeterli insan gücü yetiştirme anlayışı ile hazırlanmıştır (Kaplan, 1999: 161-162). Bu bakış açısı, Mustafa Kemal Atatürk'ün, *"Eğitim ve öğretimde uygulanacak usul, bilgiyi insan için fazla bir süs, bir tahakküm vasıtası, yahut medeni bir zevkten ziyade maddî hayatta muvaffak olmayı temin eden pratik ve kullanılabilir bir cihaz haline getirmektir"* sözlerin de de belirttiği gibi; bilginin toplumsallaştırılması gereğini vurgulamaktadır (Genel Kurmay Başkanlığı, c.1., 1997: 105; Yazıcı, 1969: III).

Dönemin siyasî gücü, toplumun eski düzenlemelerden kurtulması ve belirlenen yeni yönetim şeklinin uygulanabilmesi için birçok hukukî ve toplumsal düzenleme yapmıştır. Bu düzenlemeler arasında eğitim-öğretim, bilim, kütüphane ve kütüphanecilik ile ilgili doğrudan ve dolaylı ilgisi bulunanlar da yer almaktadır. Bunun yanı sıra, TBMM'nde ilk dönemde İcra Vekilleri Heyeti ve daha sonraki dönemlerde Bakanlar Kurulu (Kabine-Hükümet) tarafından ve / veya milletvekilleri tarafından yapılan öneriler de bu düzenlemelerin çıkarılmasında etkili olmuştur. Döneme ağırlığını koyan görüş ise; uluslaşma sürecine giren her ülkede olduğu gibi ulusçuluk olmuştur. Bu görüşün ardında -her ne kadar yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucuları tarafından kabul edilmese de- Osmanlı Devleti'nin son dönemine damgasını vuran İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin fikirlerinin olduğudur.

Bu açıklamalardan sonra çalışmanın tarih kapsamını, erken cumhuriyetin kuruluş önemi olarak da nitelendirebilecek Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı dönemi olan 1923-1938 yılları arası oluşturmaktadır. Konu kapsamı ise, sözü edilen dönem içerisinde, yeniden yapılanma sürecine giren ve hemen tüm alanlarda başlatılan çalışmalarda birer toplumsal / sosyal kurum olan kütüphanelerin nasıl yer aldığı ve bu kurumlarla ilgili devletin en yüksek kurumu olan TBMM'ndeki yasama faaliyetle-

Levent Şahverdi Arşivi

rindeki yeri olarak belirlenmiştir. Çalışmada 1923-1938 yılları arasında bizzat Mustafa Kemal Atatürk tarafından da imzalanan ve uygulamaya konulan yasama faaliyetleri belgeleri ile verilmiş, ilgili konular ile bağlantıları verilmeye çalışılmış ve bu çalışmalarla ilgili yorumlar yapılmıştır.

Cumhuriyet'in İlk Dönemlerinde TBMM'de Kütüphaneler İle İlgili Yapılan Çalışmalar

Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde toplumsal / sosyal birer kurum olarak kütüphaneler ile ilgili çalışmalar, aslında TBMM'nin açılışıyla yani cumhuriyetin ilanından önce başlatılmıştır. Bu çalışmaları Meclisin birinci dönemi boyunca (3 Mayıs 1920-27 Ekim 1923) hükümeti temsil eden İcra Vekilleri Heyeti[1] gerçekleştirmiştir. Ancak TBMM'nin açılmasından beş ay sonra 25 Eylül 1920'de, dönemin Aydın milletvekili Dr. Mazhar Bey (Germen) tarafından Büyük Millet Meclisi bünyesinde bir kütüphane kurulması ve bu kütüphanenin kurulması amacıyla bütçeden ödenek ayrılması için bir öneri[2] sunulmuştur. Mazhar Bey tarafından verilen öneri, Meclis kurulunda görüşülerek 29 Eylül 1920'de kabul edilmiş ve bir *Kütüphane Encümeni* kurulması karara bağlanmıştır (Türkiye Büyük…, 1974: 1; Ege, 1979: 6; TBMM…, 2004: 4). Bu öneri, yeni Meclis Kütüphanesi'nin kurulması için gerçekleştirilen ilk resmî girişimdir. Böylelikle TBMM bünyesine "*Meclis-i Mebusan Kütüphanesi*"[3] adı altında bir kütüphane kurulmuştur.

29 Eylül 1920'de oluşturulması kararlaştırılan kütüphane encümeninin, üç milletvekili ve iki idarî memurdan oluşturulması uygun görülmüştür. TBMM'deki ilk Kütüphane Encümeni'nde, öneriyi veren Aydın milletvekili Dr. Mazhar Bey (Germen), Canik (Samsun) milletvekili Ahmet Hamdi Bey (Yalman), Trabzon milletvekili Hüsrev Bey (Gerede) ve kütüphane memuru olarak Nebil Bey (Emirbuharioğlu) olmak üzere dört kişi görev almıştır. Bu durumun, Nebil Bey dışında kütüphane ve kütüphanecilik ile ilgilenmiş ve yeterli bilgi / tecrübeye sahip olan bir başka memur buluna-

[1] I. İcra Vekilleri Heyeti (3 Mayıs 1920-24 Ocak 1921), II. İcra Vekilleri Heyeti (24 Ocak 1921-19 Mayıs 1921), III. İcra Vekilleri Heyeti (19 Mayıs 1921-9 Temmuz 1922), IV. İcra Vekilleri Heyeti (12 Temmuz 1922-4 Ağustos 1923) ve V. İcra Vekilleri Heyeti (14 Ağustos 1922-27 Ekim 1923).

[2] Öneri metni için bkz. **TBMM Zabıt Ceridesi,** c.4., Ankara TBMM, s. 342. Kütüphane Encümeni için bkz. aynı cilt s. 368.

[3] 1910'da dönemin Bağdat milletvekili *Sason Efendi* tarafından kurulması için girişimde bulunulan Meclis-i Mebusan Kütüphanesi, Türk Kütüphanecilik Tarihi'ndeki ilk parlamento kütüphanesi kurma girişimidir. Bu kütüphane, TBMM Kütüphanesi'nin de temelini oluşturmuştur. Bkz. Sason Efendi, **Meclis-i Mebusan Kütübhanesi Hakkında Rapor,** İstanbul, Meclis-i Mebusan Matbaası, 1911.

Levent Şahverdi Arşivi

maması veya bu iş için meclisin o dönemki yoğunluğu ve koşulları göz önüne alındığında memurların başka encümenlerde görevlendirilmesi zorunluluğu nedeniyle ortaya çıkmış olabileceği söylenebilir. 29 Eylül 1920'de kurularak görevine başlayan ilk kütüphane encümeni, 1923'e kadar görevini sürdürmüştür. Kurulması kararlaştırılan Kütüphane Encümeni, TBMM bünyesinde kurulan 23[4] encümenden birini oluşturmaktadır.

1923-1938[5] yılları arasından Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nde kütüphane kurma faaliyetleri incelenen arşiv belgeleri ve literatür sonucunda genel olarak şu üç yöntem ile gerçekleştirilmiştir:

a. *Devletin toplumsal bilinci besleyici bilgi kaynaklarını içeren -millî, memleket, gazi, maarif, umumi kütüphane adı ile- kurduğu kütüphaneler,*

b. *Çeşitli eğitim-öğretim ve kamu kurumları bünyesinde kurulan ve / veya bu kurumlara devredilen kütüphaneler / dermeler,*

c. *Daha önce medrese, cami, han, zaviye, türbe gibi; kanunlarla faaliyetleri yasaklanmış olan kurumların, mübadele veya göçlerle terk edilmiş veya Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne bırakılmış binaların / arazilerin kütüphaneye devredilmesi /çevrilmesi / kütüphane inşa edilmesi*.

Cumhuriyet Dönemi'nde kütüphanelerle ilgili ilk önemli siyasi gelişme, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Mart 1923'te TBMM I. Dönem IV. Oturum açılışında yaptığı konuşması ile gündeme gelmiştir. Atatürk konuşmasında, kütüphanelerin ve diğer eğitim kurumlarının yaygınlaştırılması gereğini "*Ameli ve şamil bir maarif için hudud-ı vatanın merkiz-i mühimmesinde asrî kütüphaneler, darülmesailer, müzeler tesisi lazım olduğu gibi bil-hassa şimdiki teşkilat-ı mülkiyeye nisbetle kaza merkezlerine kadar bütün memleketin matbaalarla techizi icab etmektedir"* şeklinde ifade etmiştir (Soysal, c.1., 1998: 107).

Devletin toplumsal bilinci besleyici bilgi kaynaklarını içeren kütüphaneler kurma girişimleri, Cumhuriyet'in ilanının hemen ardından başlatılmış ve ilk olarak 1924'te Antalya'da gerçekleştirilmiştir. Antalya'da açılan *"Milli Kütüphane"*, dermesindeki yetersizlik nedeniyle ilk yıllar iyi bir kü-

[4] I. TBMM bünyesinde 23 Nisan 1920 - 18 Ekim 1920 yılları arasında Adliye, Dahiliye, Defter-i Hakani, Divan-ı Haysiyet, Hariciye, İktisad, İrşad, İstida, Kanun-ı Esasi, Kavanin-i Maliye, Kütüphane, Layiha, Maarif, Memurin Muhakematı Tetkik, Müdafaa-i Milliye, Murakabe Muvazene-i Maliye, Nafia, Nizamname-i Dahili, Orman ve Maadin, Posta ve Telgraf, Sıhhiye ve Muavenet-i İctimaiye, Şeriye ve Evkaf ve Tetkik-i Mezabıt Encümenleri görev yapmıştır.

[5] Çalışmanın tarih kapsamı göz önüne alınmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

tüphane hizmeti verememiş, daha sonra başka kütüphanelerden ve kişilerden gelen bağışlarla zenginleştirilmiştir. Bu kütüphane günümüzde Antalya Tekelioğlu İl Halk Kütüphanesi olarak hizmet vermektedir. Bu kütüphanenin ardından Erzincan (1924), Kastamonu (1925)[6], Çorum (1925), Niğde (1925), Aksaray (1926), Balıkesir-Dursunbey (1926), Sinop (1926) ve Trabzon (1927) kütüphaneler kurulmuştur. 1926 yılında Ordu'da da bir kütüphanenin açıldığı bilinmektedir, ancak bu şehirdeki kütüphanenin adı Gazi Kütüphanesi'dir. 1924-1927 yılları arasında Anadolu'nun çeşitli kentlerinde kurulan bu kütüphaneler aynı zamanda *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile kapatılan medreselerin kütüphanelerinde yer alan kitapların da korunarak hizmete sunulduğu kurumlar olmuşlardır. Bu kütüphaneler ile ulusal bilinç yaratmak isteyen dönemin siyasî gücü, halk eğitimi için yukarıda adı geçen ad ve içerikte kurulan kütüphanelerin yanı sıra; halk (umumî) kütüphaneleri de kurmuştur. Cumhuriyetin ilk dönemlerin ülkede kurulan halk kütüphanelerinin sayısı 19'dur.[7] Bu rakam, 1935-1936 yıllarına kadar 22'ye yükselmiştir (Ordu ilinde…, 1926, Türkiye…, 1957; 181; Ersoy, 1966: 73; Sinop Milletvekili, 1926).

Cumhuriyet'in ilk yıllarında -özellikle 1924 ve 1925'te- kütüphaneler ile ilgili bazı dikkat çekici ve yukarıda listelenen konularda bazı kararlar alınmıştır. Bu kararlar dönemin cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk tarafından onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Bu kararların en önemli özelliği, belgelerin üzerinde Mustafa Kemal Atatürk'ün imzasının yer almasıdır.

Bu belgelerden ilki, İcra Vekilleri Heyeti'nin[8] 1 Haziran (1) 340 (1 Ağustos 1924)'te almış olduğu karardır. Bu kararın onaylandığı kararnamede daha önce 3-4 yıl kaldırılmış (mülga) olan Maarif Vekaleti'ne bağlı kalmış ve daha sonra Hazine-i Hassa Müdüriyeti'ne bağlanmış Yıldız Sarayı

[6] İnşaatına 1916'da başlanmış ama çalışmalar 1925'te bitirilebilmiştir.

[7] Bu halk kütüphaneleri 1920-1936 yılları arasındaki dönemde kurulmuştur. Ayr. bkz. Osman Ersoy, **Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma,** Ankara 1966, s. 61-79. Bu kütüphanelere millet, milli, memleket ve gazi isimleriyle kurulanlar dahil değildir. Bu kütüphaneler; Çankırı-Ilgaz (1920), Konya (1921), Adana Ramazanoğlu (1923), Afyon Gedik Ahmet Paşa (1924), Çorum-İskilip (1924), Denizli (1925), Tokat (1925), Amasya Beyazıt (1925), İzmir-Atatürk (1925), Mardin (1925), Bursa (1926), Malatya (1926), Sivas-Gürün (1927), Ankara (1928), Antalya-Elmalı (1928), Samsun (1930), İstanbul-Eminönü (1931), Konya-Akşehir (1932), Çankırı-Çerkeş (1932). Bu listede yer almayan bazı kütüphaneler sonradan halk kütüphanesi ismini almışlardır. Millî, memleket, maarif ve gazi adlarıyla anılan kütüphaneler daha sonra adları aynı kalsa bile halk *"umumi"* kütüphane olarak hizmet vermeye devam etmişlerdir.

[8] Belgede, İcra Vekilleri Heyeti olarak belirtilmiştir. Ancak, belgenin onaylanma tarihine bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin 2. Hükümeti olan, 2. İsmet İnönü Kabinesi (6 Mart 1924-22 Kasım 1924) olduğu anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kütüphanesi'nin daha verimli ve rahat kullanılabilmesi / ulaşılabilmesi için Maarif Vekaleti'nin 29 Ocak 1924 tarihindeki isteği üzerine Darülfünun Kütüphanesi'ne devredilmesi istenmektedir. Belgede, Türkiye Reis-i Cümhuru (Cumhurbaşkanı) olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün ve başta başbakan İsmet İnönü olmak üzere diğer kabine üyelerinin imzaları yer almaktadır (Bkz. Belge-1). Bu kararın ardından 24 Ekim 1924'te kabul edilen yeni bir kararname ile Yıldız Sarayı Kütüphanesi, tüm eşyaları ile birlikte Darülfünun'a devredilmiştir (Yıldız…, 1924).

Dönemin cumhurbaşkanı ve hükümeti tarafından onaylanarak yürürlüğe giren bu kararnameden sonra kütüphaneler ile ilgili çalışmalar devam etmiştir. Bu çalışmalar genelde daha önce 430 ve 677 sayılı kanunlar[9] ile Maarif Vekaleti'ne bırakılmış olan çeşitli vakıf kurumlarına ait kütüphanelere yönelik düzenlemelerle ilgili olmuştur. Bu çalışmalardaki temel amaç, sözü edilen vakıf kurumlarında (medreseler dahil) bulunan yazma / nadir eserlerin ve diğer eserlerin bir araya getirilmesi, çalınma ve yurtdışına çıkarılmalarının engellenmesi üzerinde yoğunlaşmıştır. Bunun yanı sıra kaldırılmış olan bakanlık (nezaret) ve diğer kurumlarda kütüphaneci (hafız-ı kütüb) olarak çalışanların özlük haklarının korunması, maaş işlemlerinin düzenlenmesi gibi bir dizi girişimde de bulunulmuştur. Kütüphanecilerin maaşları ve bulundukları kurumlarda çalışmalarına devam etmeleri ile ilgili bir belge dikkati çekmektedir. 6 Ağustos (1)340 (6 Ağustos 1924) tarihinde İcra Vekilleri Heyeti'nin onayladığı kararnamede, vakıf kütüphanelerinin Maarif Vekaleti'ne bağlanmasından sonra kaldırılmış olan Evkaf Nezareti'ne ait bütçenin de bu bakanlığa devredildiği belirtilmektedir. Ancak bu bütçe aktarımı sırasında daha önce vakıf kütüphanelerinde çalışmakta olan kütüphanecilerin maaşları atlanmıştır. Sözü edilen kararname, maaşları verilemeyeceği için görevlerinden ayrılmamaları ve değerli eserlerin korunmasının aksamaması için Maliye Vekaleti tarafından kütüphanecilerin maaşları için emaneten 8-10 bin lira ödenek ayrılması istenmiş, ancak Meclis-i Aliye yalnızca 3 bin liralık bir ödenek ayırmış ve ilgili iki kurum olan Maarif Vekaleti ve Evkaf Müdüriyeti'ne bildirmiştir (Bkz. Belge-2). Belgenin dört sayfalık ekinde, ilgili kurumların konuya ilişkin önerileri, düzeltmeleri ile birlikte yer almaktadır (Eski vakıf…, 1924).

Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında, özellikle İstanbul'da bulunan birçok vakıf kütüphanesi bazen mobilyaları ve diğer eşyaları ile beraber ya

[9] *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ve *Tekke ve Zaviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedarlıklar ile Birtakım Unvanların Men ve İlgasına Dair Kanun*.

Levent Şahverdi Arşivi

İstanbul'da geçici olarak hazırlanmış binalara, ya da başta Ankara olmak üzere Anadolu'daki bazı kütüphanelere nakledilmiştir. Ayrıca daha önce farklı amaçlar için kullanılan bazı binalar da kütüphanelere dönüştürülmüştür. Bu nakil işlemleri için çeşitli konuda yazışmalar yapılmıştır (Konya'nın…, 1924; İstanbul'dan…, 1925; Amasya'da…, 1926).

Bu çalışmalarla ilgili olarak ele alınması gereken en dikkat çekici belge, 2 Haziran (1)341 (2 Haziran 1925)'de İcra Vekilleri Heyeti'nin[10] onayıyla yürürlüğe giren kararnamedir. Kararname, Beyoğlu'nda daha önce *Rum Silloğu (Ellinikos Filolopikos Sillogos-Rum Cemiyet-i Edebiyyesi-Rum Edebiyat Topluluğu)* ve Cumhuriyet Dönemi'nin ilk yıllarında Cumhuriyet Halk Fırkası (Partisi) merkez binası olarak kullanılan binada korunan kitapların, Maarif Vekaleti'nin emri altında Ankara Şehir Kütüphanesi'ne kullanılmak üzere gönderilmesinden bahsetmektedir. Belgede başta Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk olmak üzere dönemin kabine üyelerinin imzaları[11] yer almaktadır (Bkz. Belge-3). Buna benzer çalışmalar uzun süre devam etmiş, kütüphaneler ve dermeleri çeşitli bina ve şehirlere farklı zamanlarda nakledilmişlerdir. Bu kararnameden kısa bir süre sonra yine aynı binadan bazı kitaplar Ankara'daki Hacı Bayram Cami ve Kurşunlu Cami'ye nakledilmiştir (İstanbul'dan nakledilecek…, 1925).

Daha Önce Rum Silloğu olarak kullanılan ve daha sonraki dönemlerde Cumhuriyet Halk Fırkası'nın merkez binası olarak kullanılan binada yer alan "Beyoğlu Halk Fırkası Kütüphanesi" nin Maarif Vekaleti'ne devri ile ilgili kararname, Başbakan İsmet İnönü imzasıyla Maliye ve Dahiliye Vekaleti'ne iletilmiştir. Bu belgede daha önce (2 Haziran 1925) Ankara'ya nakli istenen Rum Silloğu binasındaki kütüphanenin nakli konusunda Ankara'dan İstanbul'a konu ile ilgili gönderilmiş bir telgraf metni ve yazının müsveddesi bulunmaktadır (Bkz. Belge-4).

Kütüphanelerin yeniden düzenlenmesi için yapılan bu düzenleme ve denetleme girişimleri, TBMM gündemine gelmiş, şehirlerde kanunda sözü edilen kuruluşlarda bulunan eşya ve eserlerin ayrımı için görevlendirilen heyetlerin çalışması ile aşağıdaki karar alınmıştır:

---

[10] Belgede, İcra Vekilleri Heyeti olarak belirtilmiştir. Ancak, belgenin onaylanma tarihine bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. Hükümeti olan, 3. İsmet İnönü Kabinesi (3 Mart 1925-1 Kasım 1927) olduğu anlaşılmaktadır.

[11] Kararnameyi Adliye Vekili yerine Hariciye Vekili Doktor Tevfik Rüşdü, Bahriye Vekili İhsan yerine Dahiliye Vekili Mahmud Cemil, Maliye Vekili Hasan Saka yerine Nafia Vekili Süleyman Sırrı vekaleten imzalamışlardır.

Levent Şahverdi Arşivi

"Tekke ve türbelerde bulunan kitaplar İstanbul'da komisyonun kütüphaneler müfettişi-i umumisinin nezareti altında Süleymaniye'ye, Bursa'dakiler Müze Kütüphanesi'ne, Kastamonu'dakiler Dar'ül-kariye, Konya'dakiler Yusuf Ağa Kütüphanesi'ne toplanacak, diğer vilayetlerdeki eserler de mahalli kütüphanelerde muhafazası temin olunacak ve müteferrik eserler doğruca Ankara'daki Kütüphane-i Umumi'ye gönderilecektir. Tekke ve türbelerde bulunan kitapların iki nüsha olarak mufassal fihristi vücuda getirilecek ve bir nüshası nihayet on beş gün zarfında merkeze gönderilecektir." (Soysal, c.1., 1998: 111; Resmi Ceride, 1925: 765).

Bu iki madde ile yakından ilgili olan *"Tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki sanat eserleri ve eşyanın koruma altına alınması"* ve *"Vakıf tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki antika eşyaların korunmalarına itina gösterilmesi"* konulu iki belge de, kanun yürürlüğe girmeden kapatılması kararlaştırılan tekke ve zaviyelerdeki eşya, sanat eseri ve kitapların korunması ve saklanmasına ilişkin düzenlemeleri ve yapılması gereken işlemleri içermektedir. Bu belge ve maddelerde göze çarpan nokta, sözü edilen kurumlar bünyesindeki tüm kültürel, sanatsal ve bilimsel eserlerin titizlikle korunmasını ve bunlardan mümkün olduğunca fazla faydalanılmasını sağlamaktır.

Bu konuyla ilgili bir diğer önemli belge ise; yine 430 ve 677 sayılı kanunların çıkarılmasından önce hazırlanan yurt genelinde; minyatür, değerli kitap, tezhip gibi sanat eserlerinin yurt dışına çıkarılması ve yabancılara satılmasını engelleyen kararnamedir. Bu kararname, toplumun sahip olduğu değerlerin ve kültür varlıklarının elden çıkmasını engelleme düşüncesini kanıtlamaktadır (Tekke, zaviye…, 1925; Vakıf tekke…, 1925). Kararname, 16 Ağustos (1) 341'de tasarı halinde gündeme gelmiş ve 26 Ağustos (1)341 (26 Ağustos 1925)'de İcra Vekilleri Heyeti[12] tarafından kabul edilmiştir. Kararnamede Türkiye Cumhuriyeti'nde kişilerin elinde bulunan tezhip ve minyatürlerle süslenmiş yazma kitaplar ile etnografik değeri olan malzemenin hiçbir şekilde yurt dışına çıkarılmaması gerektiğinden bahsedilmektedir. Bunun yanı sıra sözü edilen malzemenin Maarif Vekaleti bütçesinden ayrılacak ödenek ile müze ve kütüphaneler için satın alınması ve bu malzemenin değerini ölçmek için uzman bir komisyon oluşturulması önerilmektedir. Kararnamede sözü edilen malzemenin yurtdışına çıkarılırken veya yabancılara satılırken yakalanması durumunda müsadere edilmesi ve bunu yapmak isteyen kişilerin Maarif Vekaleti'ne bildirilmesi, bildi-

[12] Belgede, İcra Vekilleri Heyeti olarak belirtilmiştir. Ancak, belgenin onaylanma tarihine bakıldığında Türkiye Cumhuriyeti'nin 4. Hükümeti olan, 3. İsmet İnönü Kabinesi (3 Mart 1925-1 Kasım 1927) olduğu anlaşılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

renlere bakanlık tarafından ödül verilmesi teklif edilmektedir. Farklı açılardan büyük önem taşıyan bu belgede yine Cumhurbaşkanı olarak Mustafa Kemal Atatürk başta olmak üzere kabine üyelerinin[13] tümünün imzaları yer almaktadır *(Bkz. Belge-5)*. Buna benzer bir karar, sözü edilen kararnameden yaklaşık 2.5 ay sonra alınmıştır (Tekke, zaviye…, 1925).

TBMM'de süren bu çalışmalar, Cumhuriyet'in ilk dönemlerinde toplumsal / sosyal bir kurum olarak kütüphanelere bakış açısı ve kütüphanelere yönelik yapılan düzenleme girişimleri ile devam etmiştir. Bu girişimler, kütüphaneler için yer (arazi ve bina) tahsisi, daha uygun mekanlara nakil ve devir, yeni bina yapımı, kütüphanelerde çalışan görevlilerin kadro ve maaş düzenlemeleri, kütüphane binalarının ve zarar görmüş yayınların onarımı konularında olmuştur. Bu girişim ve çalışmalarla ilgili belgelerin dönemin üst düzey yöneticileri tarafından imzalanmış / onaylanmış olması, kütüphane kurumunun Türkiye'nin temel yasama organı olan TBMM gündemine dönemin şartları ve öncelikleri düşünüldüğünde gelmiş olması bu kurum ve meslek açısından dikkat çekicidir.

1924'te Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde kurulmaya başlayan "milli" veya "memleket" kütüphaneleri, aslında daha önce temelleri İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından atılan ulusal bilincin kurulması ve toplumu bu bilince eriştirme çabalarının birer devamı niteliği taşımaktadır. Bu düşünce cumhuriyet döneminde biraz daha yumuşatılarak -özellikle halk evleri ve köy enstitülerinin kurulması ile- kurumsallaştırılarak devam ettirilmiştir. Bu kütüphanelerin büyük bölümü 1932'de kurulan halkevleri ile birlikte hizmet vermişlerdir. 1927'den 1946'ya kadar olan dönem içerisinde, millî ya da memleket kütüphanelerinin tamamına yakını halkevleri, halk odaları ve köy enstitülerinin kurulması ile birlikte *umumi*[14] ya da *genel kütüphane/kitaplık* isimlerini almışlar, daha sonraki dönemlerde ise *halk kütüphanesi* olarak hizmetlerini sürdürmüşlerdir.

Dönemin siyasî gücünün bu tür kütüphaneleri kurmasının altında iki önemli amaç bulunmaktadır. İlki, 1923'e kadar Anadolu'nun çeşitli şehir-

[13] Kararnameyi Ziraat Vekili yerine Ticaret Vekili Ali Cenani Bey vekaleten imzalamıştır.

[14] 1931-1932'de Türkiye'deki halk kütüphanelerinin sayısı 74, bu kütüphanelerdeki kitap sayısı da 362.818'dir. 1933-1934 yıllarına ait bir istatistikte Türkiye'deki umumi kütüphane sayısı 102'dir. Bunların 46 tanesi Maarif Vekaleti'ne 36 valiliklere, 4 tanesi vakıflara, 9 tanesi halkevlerine, 3 tanesi şahıslara, 2 tanesi belediyelere ve 2 tanesi de cemiyetlere bağlı olarak hizmet vermektedir. Aynı istatistikte sözü edilen yıllara ait verilere göre 119'u şehirlerde ve 659'u köylerde olmak üzere toplam 778 tane okuma odası vardır. Bu umumi kütüphanelerde yer alan kitap sayısı da 419.056'dır. Ayr. bkz. *Maarif İstatistikleri No. 26, 1923-1932*, İstanbul, Devlet Matbaası, 1933, s. 106; **Maarif İstatistikleri 1933-1934: Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği,** Devlet Matbaası, İstanbul 1935, ss. 3, 32, 36.

Levent Şahverdi Arşivi

lerinde kurulmuş olan kütüphanelerdeki Türk kültürü, tarihi, edebiyatı, bilimi ve sanatına ait her türlü eserin bir araya getirilerek koruma altına alınması ve gelecek nesillere aktarılması ikinci ise; büyük bir savaş döneminden çıkmış Türk Ulusu'na bundan sonra gerçekleştirilecek reformlar için ulusal bilinç kavramının yerleştirilmesinde aracı birer kurum olarak kullanılmak istenmesidir. Bu amaçlar, yukarıda değinilen belge ve düzenlemelerle açıkça görülebilmektedir.

Millî veya memleket kütüphaneleri açısından, üretilen bilgi kaynaklarının denetimi ve halk kitlelerine ulaştırılması konusundaki bir diğer önemli gelişme ise; 1934 yılında Mustafa Kemal Atatürk'ün[15] de büyük desteği ile hazırlanan 2527 sayılı *"Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu"*nun yürürlüğe girmesidir. Bu kanunun ilk defa 1926'da gündeme gelmiştir. Bu dönemde İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi müdürü olan Fehmi Ethem Karatay'ın Fransa ziyareti dönüşünde tercüme ettiği Fransız *"Dépot Légal Obligatoire"*ı Hamit Zübeyr Koşay'a sunmuş, ancak 1934'e kadar hiçbir işlem yapılamamıştır (Acaroğlu, 1953: 126). 1926'da belki de aynı amaç ve içerikte bir derleme kanunu tasarısı daha gündeme gelmiştir. Bu tasarıda, başta günlük gazete ve risalelerin yanı sıra yayımlanacak kitapların da derlenmesi öngörülmektedir.[16]

---

[15] Kanunun hazırlanması, Mustafa Kemal Atatürk'ün önerisi Çankaya Köşkü'ndeki bir toplantı sırasında yurt içinde yapılan yayın çalışmalarının nasıl yürütüldüğünü, basılan kitapların kütüphanelerde bulunup bulunmadığını ve yayın işlerinin kontrol edilip edilemediği ile ilgili bir sorusu üzerine gelişme göstermiştir. Toplantıya katılanlardan yeterli cevabı alamayan Atatürk, yurt dışında bu denetimlerin nasıl yapıldığı ile ilgili bir soru yöneltiyor. Verilen cevapta kendisine *dépot légal* olarak adlandırılan devlet nüshasından bahsediliyor ve çeşitli ülkelerde 15-20 nüshaya kadar devlet nüshası verilmesinin zorunlu olduğu belirtiliyor. Bu açıklama üzerine Mustafa Kemal Atatürk buna benzer bir kanunun Türkiye'de de olması gerektiğini işaret ederek çalışmaların başlatılmasını istiyor. Bu anı için bkz. Muzaffer Gökman, "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk'e Ait Bir Hatıra", **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni** 1 (2): 111-114.

[16] *"Günlük gazete ve risalelerle, neşredilecek kitaplar için derleme usulünün tatbiki hakkında kanun tasarısı."* DAGM. CADB. 16.03.1926 tarih, 18.20..5 yer no'lu ve 31..18.1.1 fonuna kayıtlı belge. Cumhuriyet döneminde sözü edilen ilk girişim, 1926 yılında Paris'teki Amerikan Kütüphanecilik Okulu (Ecole de Bibliothécaires sous les Auspices de l'Association Bibliothécaires Américans)'nu bitiren, meslek eğitimi görmüş ilk Türk kütüphanecisi Fehmi Edhem Karatay tarafından gerçekleşmiştir. Karatay yurda döndükten sonra, 1925 yılında Fransa'da yürürlüğe giren derleme yasasını dilimize çevirip Milli Eğitim Bakanlığı Hamdullah Suphi Tanrıöver'in de uygun görmesi ile "matbuat derleme işi"ni gündeme getirmiştir. Kanun tasarısı, çeşitli aşamalardan geçerek TBMM encümenlerine kadar gelmiştir. Ancak, bütçe encümeninden bir milletvekilinin *"halk vergilerden zaten şikayetçi iken, yeni bir vergi ihdasının uygun olmadığını"* ileri sürmesi ile bir kargaşa yaşanmıştır. Hatta Hars Müdürü Hamit Zübeyr Koşay, bir ansiklopedi takımı ile birlikte Meclis'e gelerek ve başka ülkelerden örnekler getirerek bu yasayı savunmuş ancak encümeni ikna etme çabaları sonuçsuz kalmıştır. Bu arada Milli Eğitim Bakanı Mustafa Necati Bey olmuştur. Bütün ününe rağmen Mustafa Necati Bey de bu tasarıyı yasalaştıramamış, böylece birçok yasa tasarısı arasında *"Matbuat Derleme Kanunu"* tasarısı da geri alınarak, derleme işinin gerçekleşmesi de uzun yıllar unutulmuştur. Bkz. M. Türker Acaroğlu, "Dünyada ve Bizde Derleme İşleri (1)". **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni,** 1966, 15 (4): 250-257.

Levent Şahverdi Arşivi

1930'lu yıllarda Mustafa Kemal Atatürk'ün kütüphaneler ile ilgili dikkat çekici bir ziyareti olmuştur. Mustafa Kemal Atatürk, 1912 yılında Kadızade İbrahim Bey tarafından başlangıçta sinema olarak hizmet vermek üzere kurulan, İzmir Millî Kütüphane binasını 3 Şubat 1933 günü İzmir'e yaptığı gezi kapsamında ziyaret etmiştir. Mustafa Kemal Atatürk'ün İzmir Millî Kütüphane'ye yapmış olduğu bu ziyaret, Reis-i Cümhur Kalem-i Mahsus Müdürü (Cumhurbaşkanlığı Özel Kalem Müdürü) H. Rıza tarafından 3 Şubat saat 20:20'de Ankara'da makine başındaki Başvekil (Başbakan) İsmet İnönü'ye gönderilmiştir (Bkz. Belge-6). Bu ziyaret, kütüphaneler açısından ve onlara gösterilen ilgi bakımından oldukça önemli bir örnektir. Devletin kurucusu ve en üst düzeydeki yöneticisinin Osmanlı Devleti dönemi ve Türkiye Cumhuriyeti'nin önemli kütüphanelerinden olan İzmir Millî Kütüphane ve Sineması'nı ziyareti, belki de cumhuriyet tarihinde bir ilk niteliğindedir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı yapmış olduğu dört[17] dönem göz önüne alındığında kütüphaneler, kütüphanecilik ve kütüphaneciler ile ilgili çeşitli çalışmalarda bulunduğu görülmektedir. Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı süresince (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938) sözü edilen alanlarla ilgili resmî belgeler incelendiğinde şu konuların yoğunlukta olduğu görülmektedir:

• Kütüphanelerde çalışan personelin tayin (atama), görev süresi uzatma ve emeklilik yazışmaları. Bu belgeler arasında en çok yer alan konu ,uzman personel yetersizliği nedeniyle emeklilik yaşı gelmiş olan (yaş haddi dolan) kütüphanecilerin görevlerine devam etmeleri ile ilgili olanlardır.

• Yurtiçi ve yurtdışından çeşitli kütüphanelerde araştırma yapmak isteyenlere verilen izinler.

• Eski Osmanlı vakıf ve saray (özel) kütüphanelerinin kamu kurumlarına özellikle de askerî ve sivil yükseköğretim kurumlarına devri.

• Kütüphanelerin malzeme ve dermeleriyle birlikte nakli.

• Kütüphane kurulması için kişi ve / veya kurumlara arazi ve bina tahsisi.

• Yüksekokul ve üniversite (fakülte) kütüphanelerine çeşitli eşya, malzeme ve kitap alımı.

[17] I. Dönem 1923-1927, II. Dönem 1927-1931, III. Dönem 1931-1935 ve IV. Dönem 1935-1938. (29 Ekim 1923-10 Kasım 1938).

Levent Şahverdi Arşivi

• Kütüphanelerde yapılacak sınıflama / derleme işleri için personel ve ödenek tahsisi.

• Çeşitli kütüphanelere gönderilen eserlerle ilgili liste ve kataloglar.

• Halkevi kütüphanelerine alınacak kitap ve eşyalar, bu kütüphanelerin işleyişi, düzen vb. konularda yapılmış yazışmalar.

• Halkevi kütüphanelerine gönderilen kitap, tiyatro oyunu ve süreli yayınlar; kütüphane inşaat işlemleri, kütüphaneler arası kitap alışverişi ve bağışı vb. konular ile ilgili diğer yazışmalar.

1923-1938 yılları arasında yukarıda sözü edilen konularla ilgili yaklaşık 120 yazışmaya erişilmiştir.[18] Bu resmî yazışmalar dışında TBMM'nin yayın organı olan TBMM Tutanak Dergisi'nde de konuyla ilgili çeşitli oturumların tutanaklarına erişilebilmektedir.

Sonuç

Çalışmada yer verilen belgeler ışığında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu ve ilk cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün ve hayattan ayrılışına kadar kurulan dokuz hükümetin[19] kütüphaneler, kütüphaneciler ve kütüphanecilik ile ilgili konularda yasama çalışmaları yapmış oldukları görülmektedir. Yeni kurulan bir devletin kendisini oluşturacak temel ve öncelikli kurumlarının yanı sıra, toplumsal / sosyal birer kurum olan kütüphanelere de yer vermesi, dönemin şartları göz önüne alındığında kapsamlı ve ayrıntılı bir yeniden yapılanma süreci içerisinde olunduğunu göstermektedir. 1923'te başlayan yasama çalışmaları genellikle, kaldırılmış olan Şeriye ve Evkaf Nezareti'ne bağlı kütüphanelerin Maarif Vekaleti'ne bağlanması, bu kütüphanelerde bulunan eserlerin korunması ve yine kaldırılmış bakanlıklara bağlı kütüphanelerin yeni kurulmuş olan kamu kurumlarına - özellikle yüksekokul ve fakültelere- devredilmesi ile ilgilidir. 1923-1930 arasında Anadolu'nun çeşitli şehirlerinde daha sonra halkevi ve halk kü-

[18] T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Cumhuriyet Arşivi Katalogları. http://www.devletarsivleri.gov.tr/katalog/

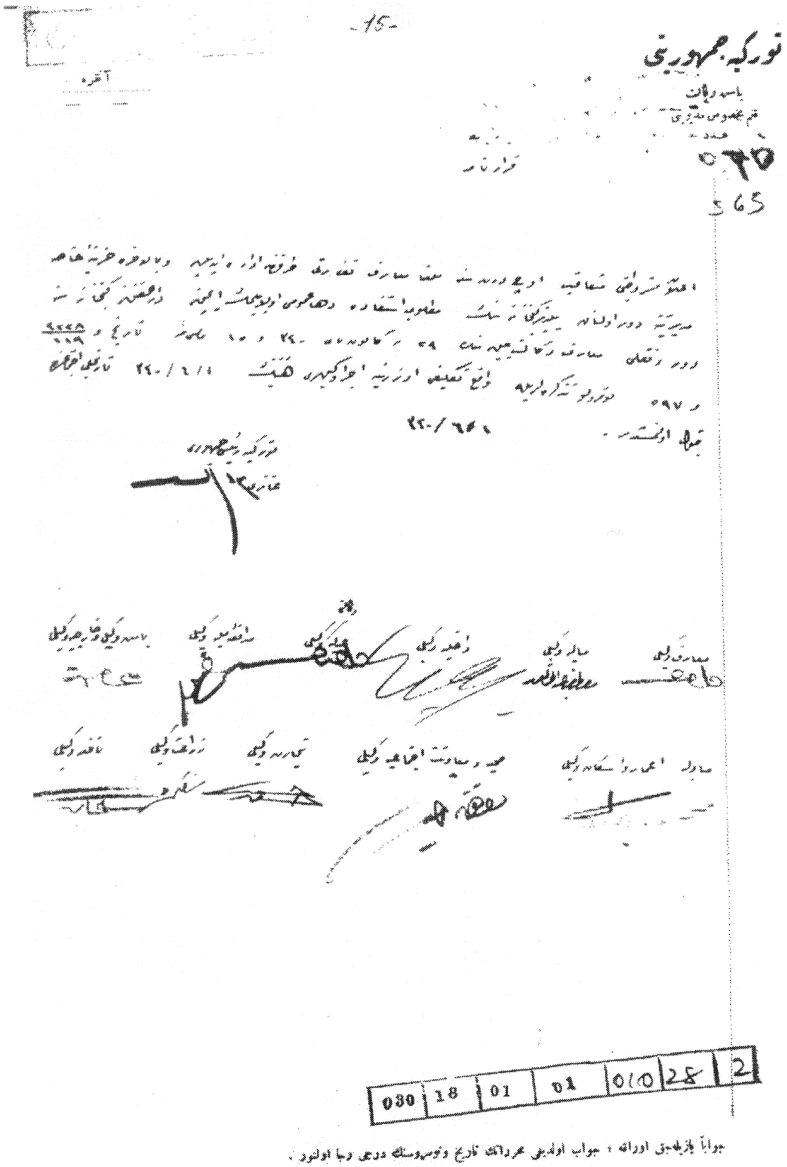
[19] I. İsmet İnönü Hükümeti (30 Ekim 1923 - 6 Mart 1924), II. İsmet İnönü Hükümeti (6 Mart 1924 - 22 Kasım 1924), Fethi Okyar Hükümeti (22 Kasım 1924 - 3 Mart 1925), III. İsmet İnönü Hükümeti (3 Mart 1925 - 1 Kasım 1927), IV. İsmet İnönü Hükümeti (1 Kasım 1927 - 27 Eylül 1930), V. İsmet İnönü Hükümeti (27 Eylül 1930 - 4 Mayıs 1931), VI. İsmet İnönü Hükümeti (4 Mayıs 1931 - 1 Mart 1935), VII. İsmet İnönü Hükümeti (1 Mart 1935 - 1 Kasım 1937), I. Celal Bayar Hükümeti (1 Kasım 1937 - 11 Kasım 1938). Bazı belgelerde bu hükümetler 29 Ekim 1923'e kadar görev yapmış olan *İcra Vekilleri Heyeti* olarak adlandırılmıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

tüphanesi olarak hizmetlerini sürdürecek olan *millî, umumî, memleket, gazi, maarif* adlarıyla kütüphaneler açılmaya başlamıştır. 1932'ye gelindiğinde ise, toplumun geniş kesimlerini eğitmek ve millî bilinci yaygınlaştırmak amacıyla kurulan Halkevleri, kütüphaneler ile ilgili çalışmaların hızlanmasına neden olmuştur bunun en büyük nedeni halkevlerini meydana getiren dokuz şubeden birinin Kütüphane ve Neşriyat Şubesi olmasıdır. Bu şubenin çalışmaları ile ilgili birçok yazışma yapılmıştır. 1934'te şu anda yenilenmeye çalışılan Basma Yazı ve Resimleri Kanunu'nu çalışmaları başlamıştır. Bu gelişmeler bağlamında Mustafa Kemal Atatürk'ün cumhurbaşkanlığı süresince kütüphaneler ile ilgili önemli ve geniş çaplı çalışmaların meclis gündeminde görüşüldüğü ve uygulamaya konulduğu görülmektedir.

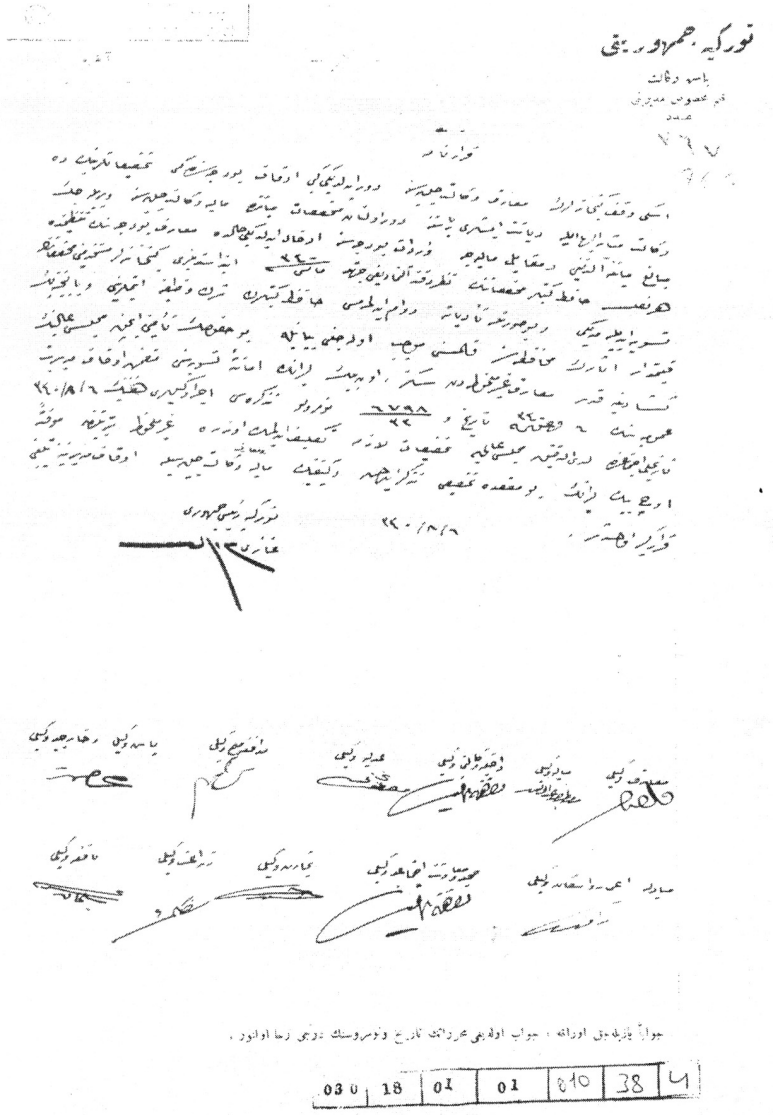
Levent Şahverdi Arşivi

BELGELER

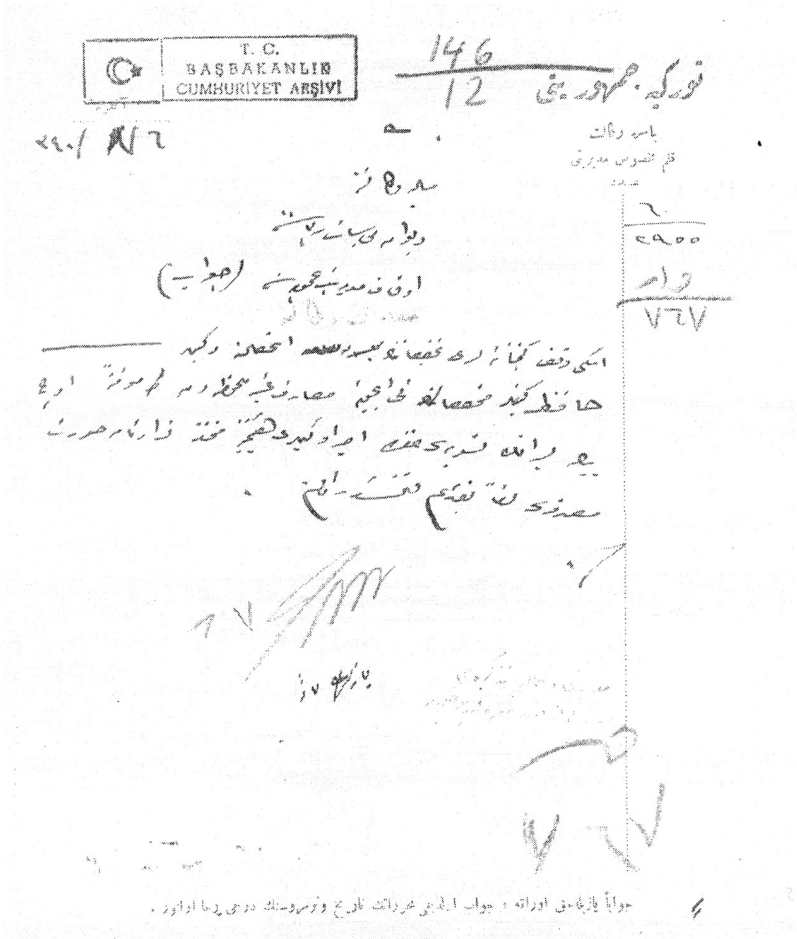
Belge - 1: Yıldız Kütüphanesi'nin daha faydalı olabilmesi için Darülfünun'a devri DAGM.CADB.30.18.1.1 / 10.228.2 / 01.06.1924

Levent Şahverdi Arşivi

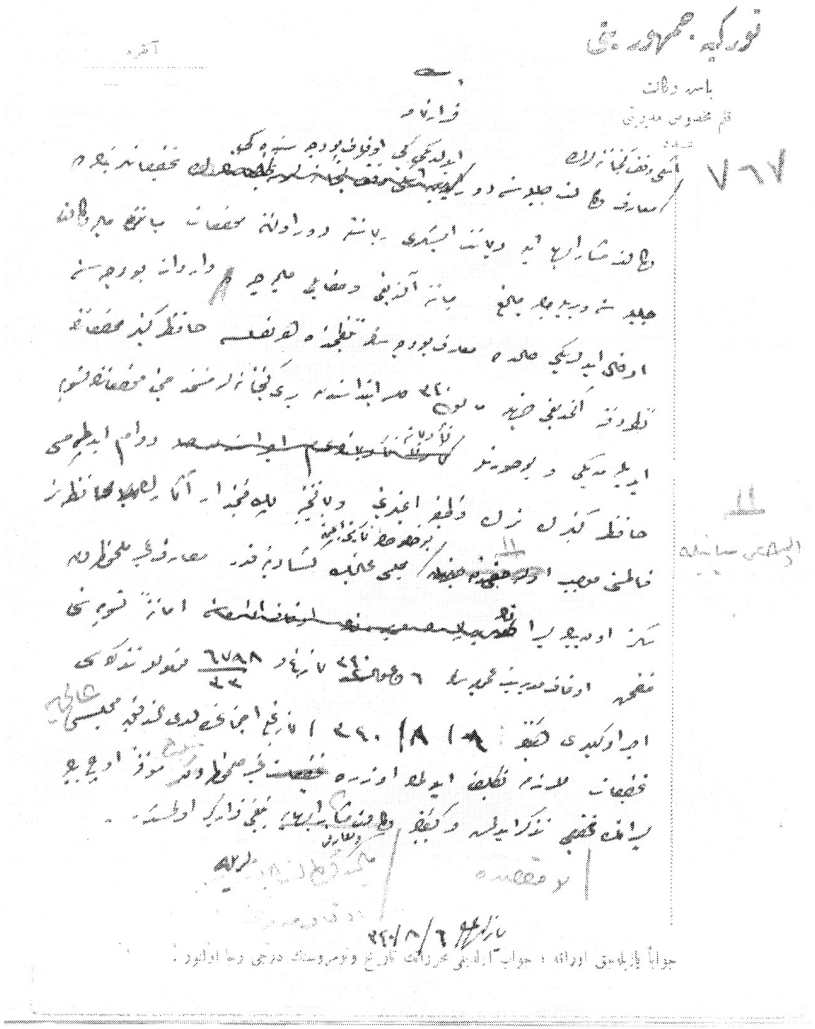
Belge - 2: Eski Vakıf kütüphalerinin Maarif Vekaleti'ne, bunlara ait ödeneğin de Maliye Vekaleti'ne devri, kütüphanecilerin görevlerinde kalabilmeleri için de düşünülmeyen giderlerden ödenek ayrılması DAGM. CABD. 30.18.1.1 / 10.38.4 / 06.08.1924

Levent Şahverdi Arşivi

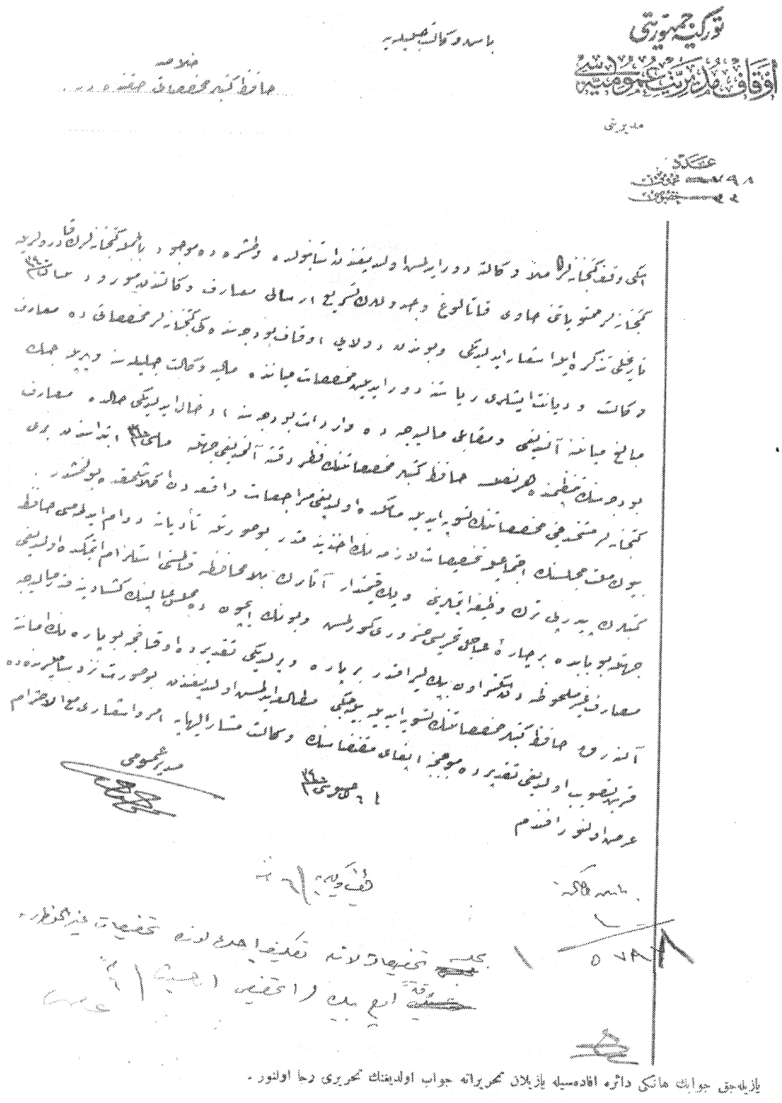
Belge - 2: Ek - 1

Levent Şahverdi Arşivi

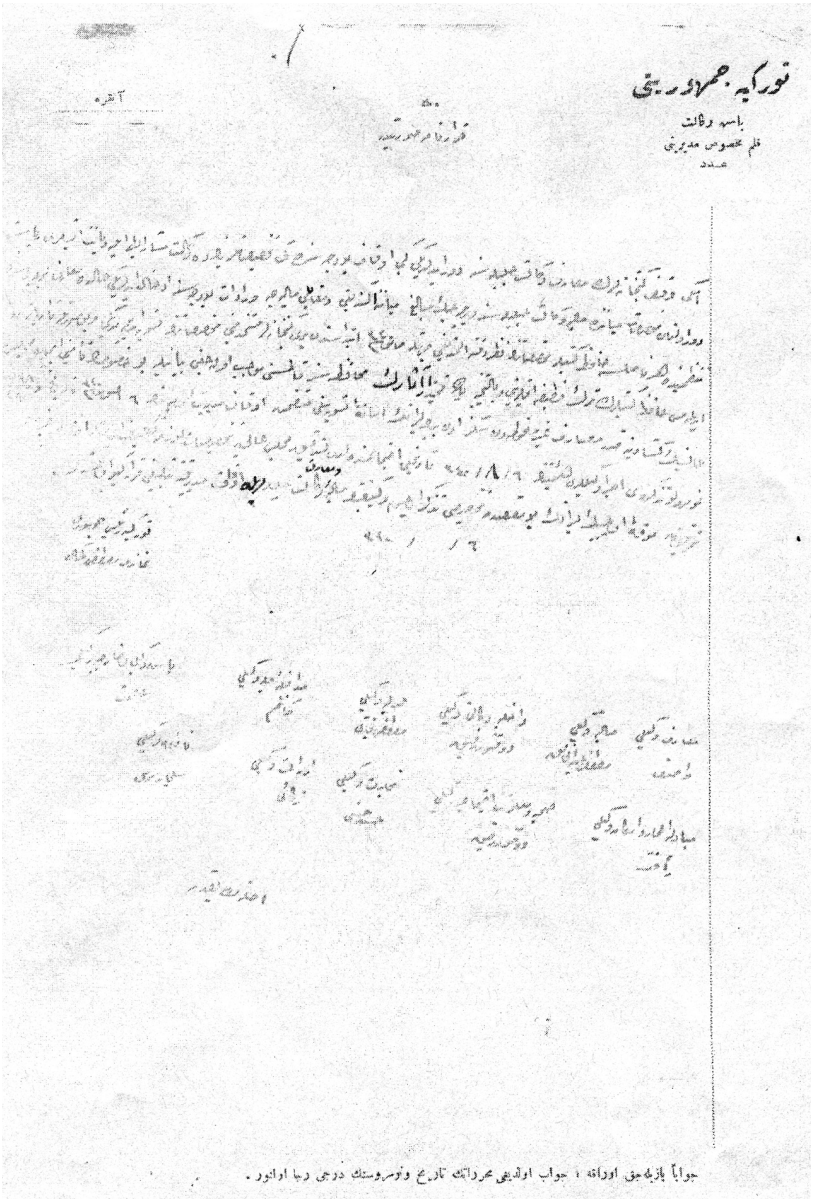
Belge - 2: Ek - 2

Levent Şahverdi Arşivi

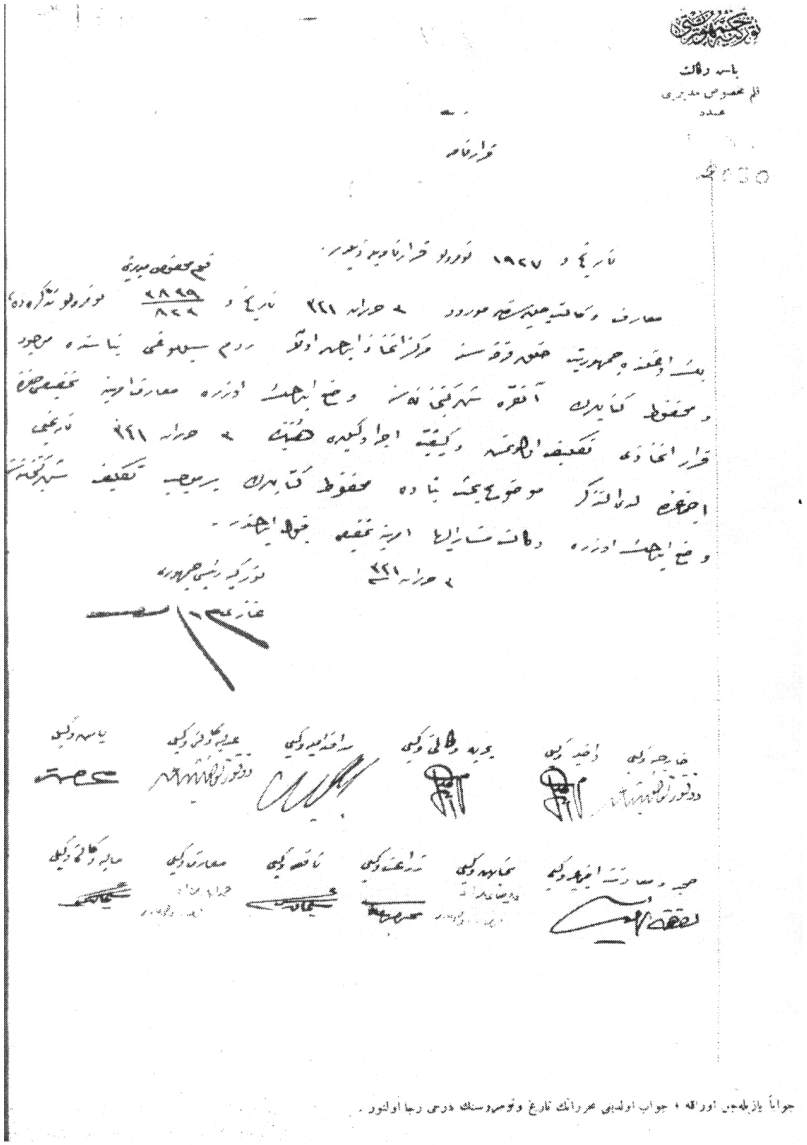
Belge - 2: Ek - 3

Levent Şahverdi Arşivi

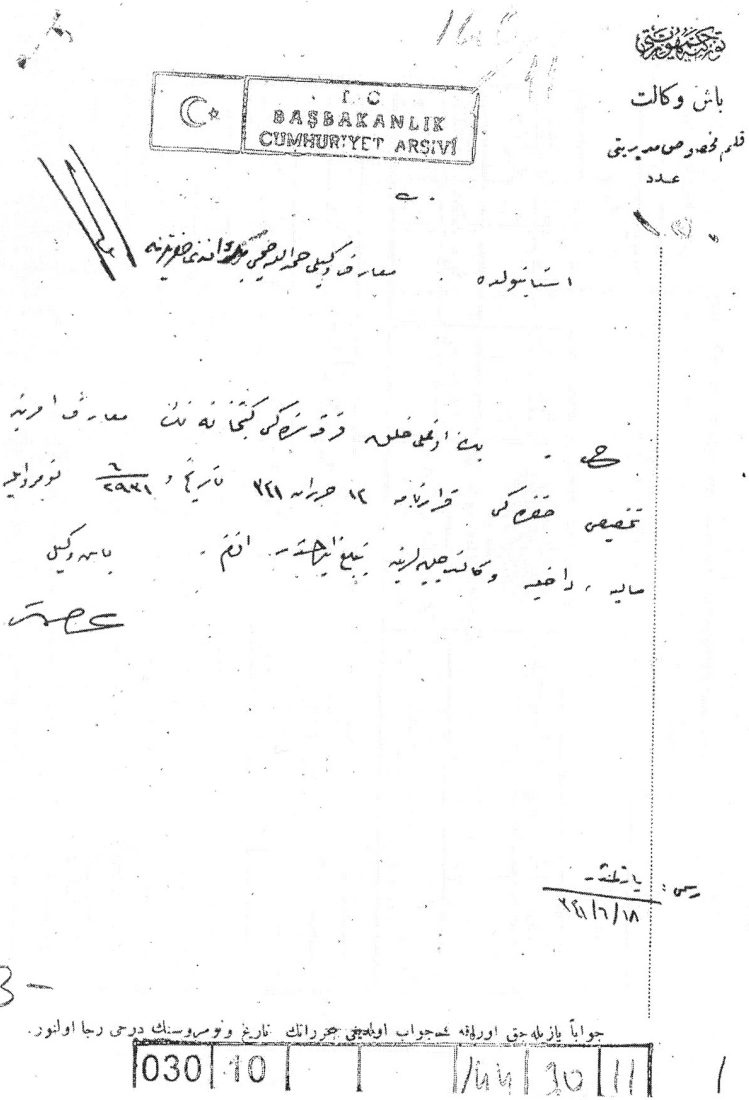
Belge - 2: Ek - 4

Levent Şahverdi Arşivi

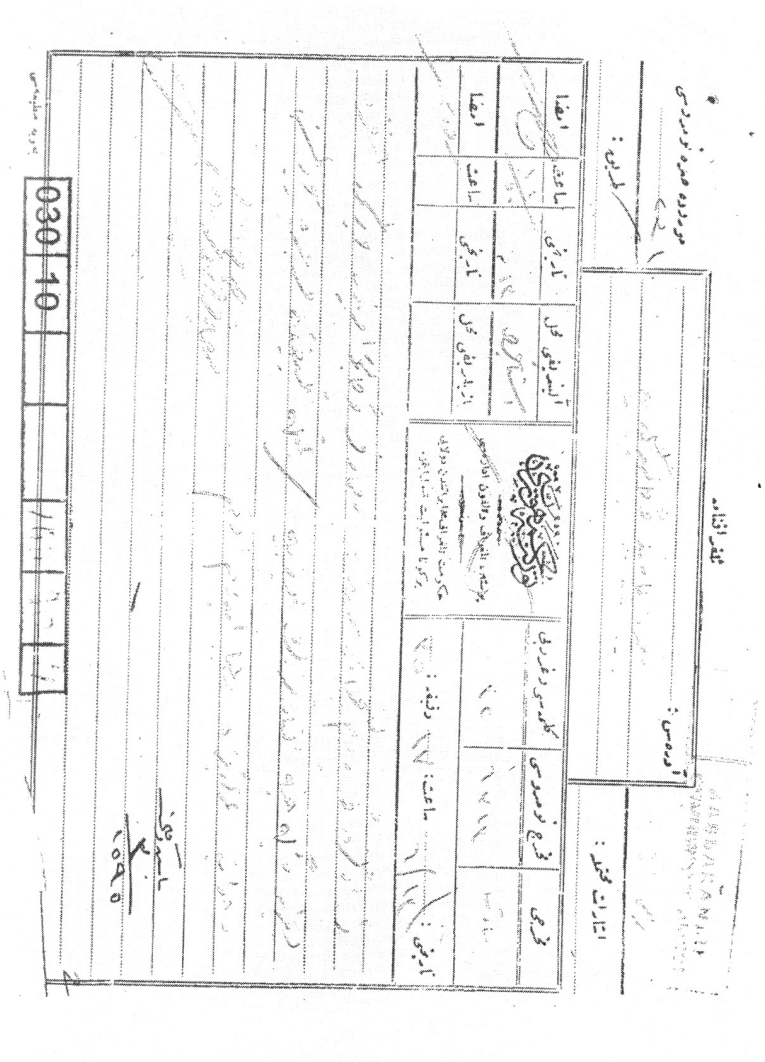
Belge - 3: Beyoğlu'nda Cumhuriyet Halk Fırkası'na merkez olan Rum Silloğu binasındaki mevcud kitapların Ankara Şehir Kütüphanesi'ne verilmek üzere Maarif Vekaleti'ne tahsisi DAGM. CABD. 30.18.1.1 / 14.35.2 / 02.06.1925

Levent Şahverdi Arşivi

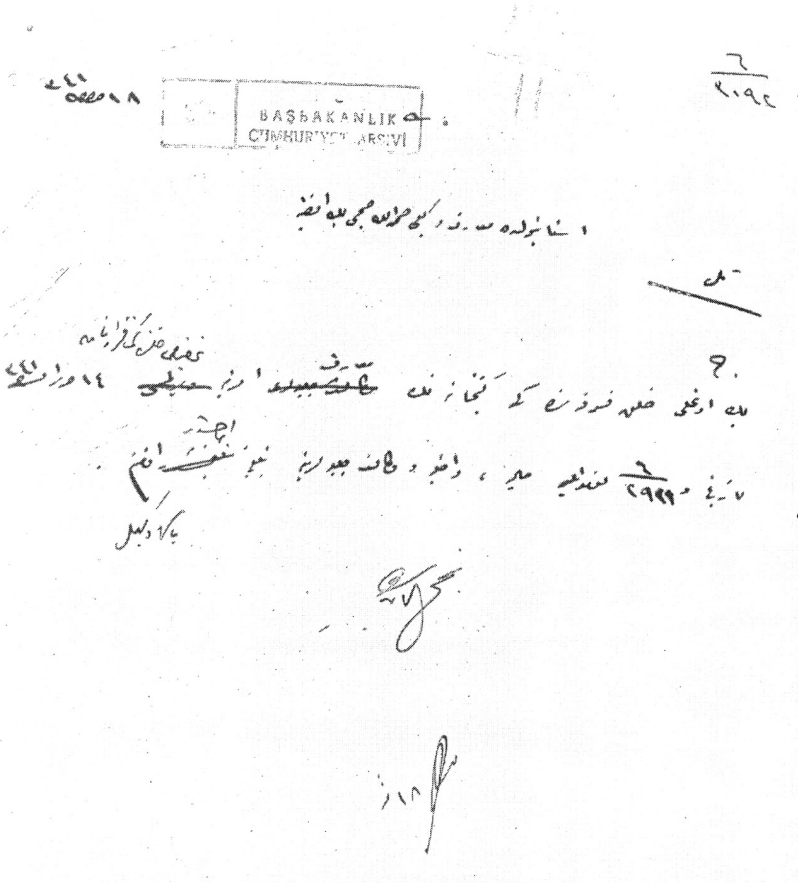
Belge - 4: Beyoğlu Halk Fırkası Kütüphanesi'nin Maarif Vekaleti'ne terk edilmesi DAGM. CABD. 30.18.0.0 / 144.30.11

Levent Şahverdi Arşivi

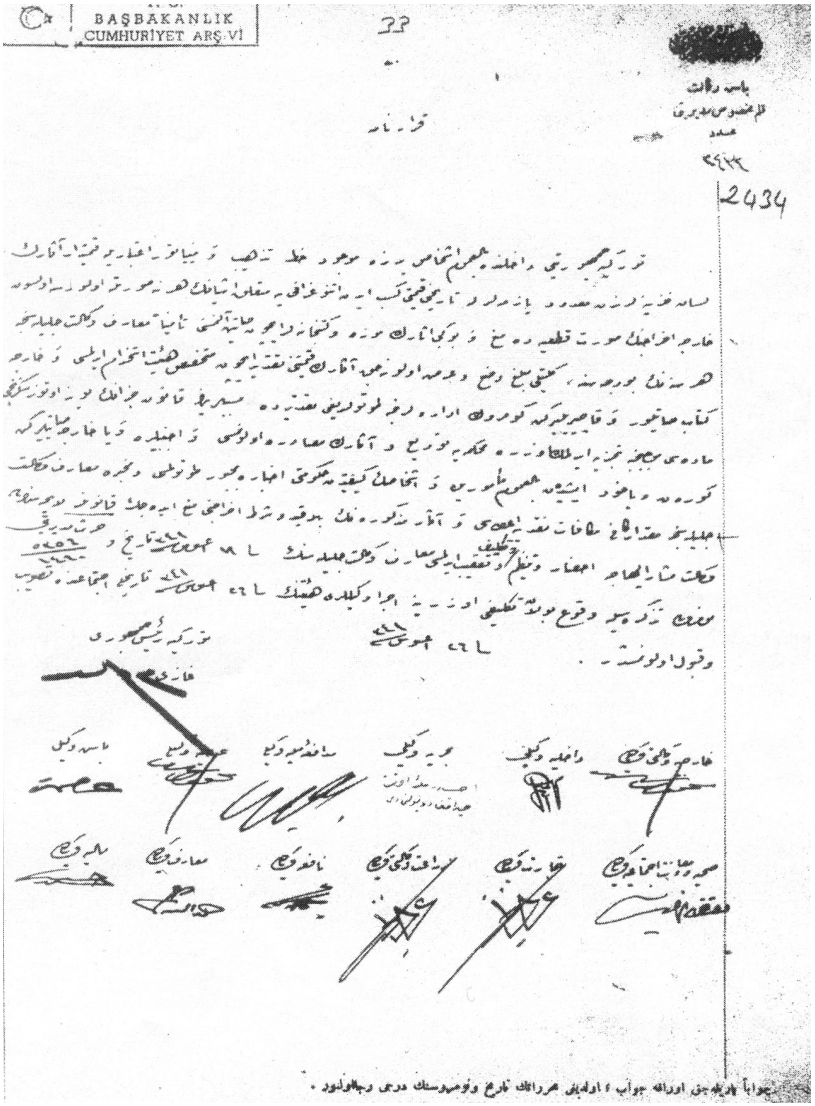
Belge - 4: Ek - 1

Levent Şahverdi Arşivi

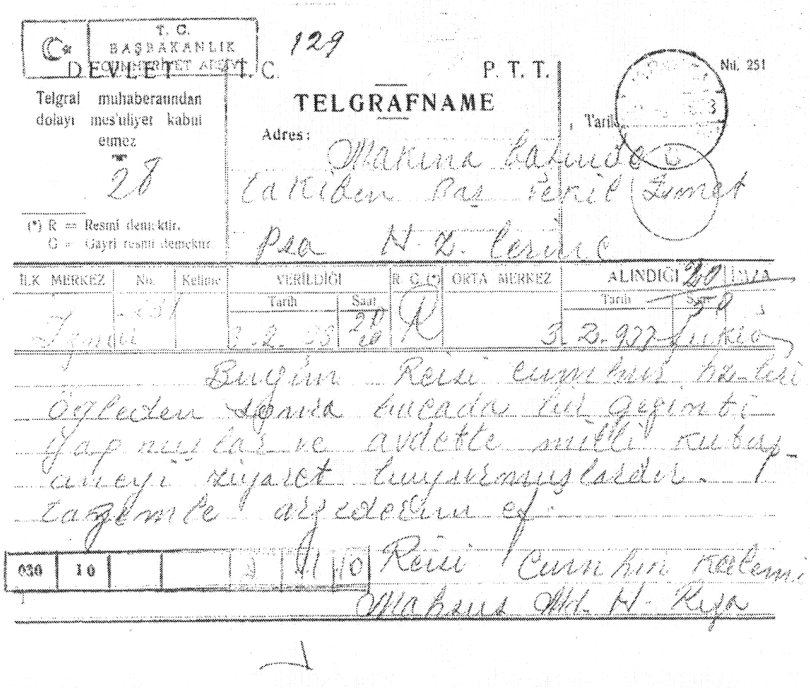
Belge - 4: Ek - 2

Levent Şahverdi Arşivi

Belge - 5 Şahısların elinde bulunan kıymetli eser ve yazmaların ihracının yasaklanması, bunların müze ve kütüphaneler için satın alınması ve bu konuda suç işleyenlerin cezalandırılması için gereken kanunun Marif Vekaleti tarafından hazırlanması
DAGM. CABD. 30.18.1.1 / 14.55.8 / 26.08.1925

Levent Şahverdi Arşivi

T. C.
BAŞBAKANLIK
DEVLET ARŞİVİ

129

T. C. P. T. T.

Nü. 251

TELGRAFNAME

Telgraf muhaberatından dolayı mes'uliyet kabul etmez

28

(*) R = Resmi demektir.
G = Gayri resmi demektir.

Adres: Makina kazında Ç. Caniden Baş Vekil Zonguldak

Pzr N. 2. Cevap

İLK MERKEZ | No. | Kelime | VERİLDİĞİ Tarih | Saat | R G (*) | ORTA MERKEZ | ALINDIĞI Tarih | Saat

İzmit | 331 | | 2.2.33 | 20 | R | | 3.2.933 | 5.8

Bugün Reisi cumhur hz. leri öğleden sonra tuzla'da bir gezinti yap mış ve avdette milli kütüphaneyi ziyaret buyurmuşlardır. Tazimle arzederim efendim

030 | 10 | 2 | 41 | 10

Reisi Cumhur Matemi

Makina Mh. M. Reşa

Belge - 6: Cumhurbaşkanının İzmir-Buca'da bir gezinti yaparak Milli Kütüphane'yi ziyaret ettiğini bildiren telgraf
DAGM. CABD. 30.10.0.0 / 2.11.10 / 03.02.1933

Levent Şahverdi Arşivi

KAYNAKÇA

Acaroğlu, M. Türker. "Dünyada ve Bizde Derleme İşleri (1)". **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni** 15 (4): 1966, s.250-257.

"Amasya'da daha önce tımarhane olarak kullanılan binanın Genel Kütüphane olarak kullanılması." (1926). DAGM. CADB. 30..18.1.1. / 19.43..13 / 21.07.1926.

Beyoğlu Halk Fırkası Kütüphanesi'nin Maarif Vekaleti'ne terk edilmesi. DAGM.CADB. 30.10.0.0 / 144.30.11

Cumhurbaşkanının İzmir-Buca'da bir gezinti yaparak Millî Kütüphane'yi ziyaret ettiğini bildiren telgraf. (1933). DAGM. CADB., 30..10.0.0 / 2.11..10 / 03.02.1933.

Ege, Melih. ***Türkiye Büyük Millet Meclisi Kitaplık Müdürlüğü Tarihçesi: Özet***. Ankara 1979, [yayl.y.].

Ersoy, Osman. ***Halk Kütüphanelerimiz Üzerine Bir Araştırma*****,** Güven Matbaası, Ankara 1979.

"Eski vakıf kütüphanelerinin Maarif Vekaleti'ne, bunlara ait ödeneğin de maliye vekaleti'ne devri; kütüphanecilerin görevlerinde kalabilmeleri için de düşünülmeyen giderlerden ödenek ayrılması". DAGM. CADB. 30..18.1.1 / 10.38..4 / 06.08.1924.

"İstanbul'dan nakledilecek Sillogog ve Esad Efendi kütüphaneleri ile müzesinin Kurşunlu Camii ile Hacı Bayram Camii avlusundaki kütüphaneye konulması." DAGM. CADB. 30..18.1.2. / 15.63..9 / 27.09.1925.

"Konya'nın Ilgın kazasında bulunan terk edilmiş binanın kütüphane olarak kullanılması." DAGM. CADB. 30..10.0.0. / 144.30..10 / 17.06.1924.

Genel Kurmay Başkanlığı. **Atatürkçülük,** Milli Eğitim Bakanlığı, Ankara 1997.

Gökman, Muzaffer. "Basma Yazı ve Resimleri Derleme Kanunu ve Atatürk'e Ait Bir Hatıra". **Türk Kütüphaneciler Derneği Bülteni** 1 (2), 1952, 111-114.

"Günlük gazete ve risalelerle, neşredilecek kitaplar için derleme usulünün tatbiki hakkında kanun tasarısı." (1926). DAGM. CADB. 31..18.1.1 / 18.20..5 / 16.03.1926.

Kaplan, İsmail. **Türkiye'de Milli Eğitim İdeolojisi,** İletişim Yayınları, İstanbul 1999.

Maarif İstatistikleri *No. 26 1923-1932. (1933)*. İstanbul, Devlet Matbaası.

Maarif İstatistikleri 1933-1934: Halk Okuma Odaları ve Umumi Kütüphaneler İstatistiği, Devlet Matbaası, İstanbul 1935.

Resmi Ceride III. Matbuat ve İstihbarat Umum Müdürlüğü. (19 Kanun-ı Evvel 1341 - 19 Aralık 1925), Ankara 1925.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sinop Milletvekili Dr. Rıza Nur tarafından kurulan Milli Kütüphane'nin giderlerini karşılamak üzere 250 dönüm hazine arazisinin temliki." (1926). 30..18.1.1 / 3002/146-23 / 17.83..16 / 10.01.1926.

Soysal, Özer. **Türk Kütüphaneciliği: Belgeler: Geleneksel Yapıdan Yeniden Yapılanışa,** c.1., T.C. Kültür Bakanlığı., Ankara 1998.

"Şahısların elinde bulunan kıymetli eser ve yazmaların ihracının yasaklanması, bunların müze ve kütüphaneler için satın alınması ve bu konuda suç işleyenlerin cezalandırılması için gereken kanunun Maarif Vekaleti tarafından hazırlanması." (1925). DAGM.CADB. 30.18.1.1 / 15.55.8. / 26.08.1925.

TBMM Kütüphanesi'nin Kuruluş Süreci ve İlk Sınıflama Çalışmaları: Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi Fihristi: Mukaddime. Haz: Fatih Rukancı ve Hakan Anameriç. TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu Yayınları, Ankara 2004.

"Tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki sanat eserleri ve eşyanın koruma altına alınması". (1925). DAGM. CADB. 51..0.0.0 / 2.6..7 / 11.10.1925.

"Vakıf tekke, zaviye, cami ve mescitlerdeki antika eşyaların korunmalarına itina gösterilmesi." (1925). DAGM. CADB. 51..0.0.0 / 13.110..16 / 29.06.1925.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Kütüphanesi'nin Çağdaş Düzeyde Enformasyon Hizmeti Vermeye Yatkın Bir Düzeye Nasıl ve Ne Gibi Olanaklarla Getirilebileceği Hakkında Rapor. qHaz: Osman Tekin Aybaş. Ankara: Türkiye Bilimsel ve Teknik Araştırma Komisyonu, 1974.

Yazıcı, Mustafa. **Türklerde Kütüphanecilik,** Uygur Matbaası, Ankara 1969.

"Yıldız Kütüphanesi'nin daha faydalı olabilmesi için Darülfünun Kütüphanesi'ne devri." (19249. DAGM. CADB. 30..18.1.1. / 10.28.2 / 01.06.1924.

Levent Şahverdi Arşivi

OSMANLI'DAN CUMHURİYETE BİR BÜROKRAT VE SİYASETÇİ: MEHMET SABRİ TOPRAK (1878 - 1938)

Dr. Seyfi YILDIRIM*

ÖZET

Mehmet Sabri Toprak, Darüşşafaka'nın posta-telgraf şubesinden mezun, bu okulun Balkan kökenli öğrencilerindendir. Mezun olduğu branşa uygun olarak Posta ve Telgraf idaresinin alt ve üst kademelerinde görev yapmış, Millî Mücadele'nin posta ve telgraf işlerini en üst sorumlu bürokrat olarak yürütmüştür. Bir İttihatçı olarak hem Mebusan Meclisi'nde hem de Fenerbahçe yönetiminde bulunmuştur. Posta ve Telgraf alanındaki gelişmeleri çeşitli defalar gittiği Avrupa'da görme imkânı bulmuş ve bunlardan bazılarını ülkeye getirmiştir. Ayrıca onun modernist tarafı tarım sektörüne de yansımış olup Tarım Bakanlığı yaptığı dönemde hem Avrupa hem de Sovyet Rusya'da incelemeler yaparak bu konudaki bazı yenilikleri ülkeye kazandırmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'le yakın arkadaş olan Mehmet Sabri Cumhuriyetin kuruluşundan 1938'deki ölümüne kadar milletvekili olarak Meclis'te bulunmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mehmet Sabri (Toprak), Posta ve Telgraf, Fenerbahçe, Millî Mücadele, Teceddüt Fırkası.

AN OTTOMAN AND REPUBLICAN POLITICAN BUREUACRAT: MEHMET SABRİ TOPRAK (1878-1938)

ABSTRACT

Mehmet Sabri Toprak, a graduate of postal and telegraph division of Darussafaka, was one of the Balkanite originated students at Darussafaka. Toprak undertook some duties with various ranks at Postal Service in accordance with his graduation and carried on the duty of Postal and Telegraph during the National Struggle. He has been at the parliament as a member of Union and Progress Party and was a board member of Fenerbahce. He had the chance to observe some innovations on postal and telegraph service by visiting Europe in different times. His reformist side could be easily seen in respect of the renovations which were transferred from Europe and Soviet Russia to Turkey in his ministry of agriculture period. Mehmet Sabri Toprak was also a cordial friend of Mustafa Kemal Atatürk and a member of parliament until 1938.

Key Words: Mehmet Sabri (Toprak), Postal and Telegraph, Fenerbahce, The National Struggle, Teceddut Party

* Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Öğretim Görevlisi.

Levent Şahverdi Arşivi

GİRİŞ

Cumhuriyet Osmanlı'dan aldığı miras üzerine inşa edilmiştir. Hayatın her alanında düşünülebilecek olan bu miras, Osmanlı'dan Türkiye Cumhuriyeti'ne, Osmanlı döneminde yetişmiş aydın, bürokrat, parlamenter bir grup tarafından taşınmıştır. Bu makalede bu mirası taşıyan isimler arasında bulunan bir siyasetçi, bürokrat ve bakan olan renkli bir simanın hayat hikâyesi ve yaptığı çalışmalar konu edinilmiştir. Osmanlı ve Cumhuriyet döneminde hem bürokraside hem de siyasette önemli görevler almış olan Mehmet Sabri (Toprak) çok yönlü bir kişiliğe sahiptir. Öncelikle Osmanlı döneminde modernleşme alanlarından biri olan posta ve telgraf alanlarındaki uygulamaları, hem yurt içindeki hem de yurt dışı eğitiminden elde eden, bu alanda yurt dışında tanıdığı yenilikleri yurt içine aktaran bir bürokrat. Böylece Mehmet Sabri Bey'in hayat hikâyesi vasıtasıyla çeşitli alanlarda hem Osmanlı hem Cumhuriyet dönemindeki gelişme ve modernleşme yanında Millî Mücadele'nin bir başka yönüne ışık tutulması amaçlanmıştır. Ayrıca II. Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki, Cumhuriyet'in ilk döneminde Halk Fırkası milletvekili olarak mecliste yer alan, Teceddüt Fırkası'nın kurulmasında önemli bir yeri olan bir siyasetçidir. Ayrıca Millî Mücadele'de aktif olarak yer almış, Fenerbahçe Spor Kulübü'nde hem Osmanlı hem de Cumhuriyet döneminde başkanlık yapmış olan bir kimlik. Bu kimliğin diğer ayırt edici özelliklerinden birisi ise 1877-1878 Osmanlı Rus Savaşı'nın ardından Balkanlardan Anadolu'ya göç eden bir aileye mensup olmasıdır.

Mehmet Sabri Bey'in hayatıyla ilgili biyografik bir çalışma bugüne kadar yapılmamıştır. Mehmet Sabri Bey'in hayatıyla ilgili böyle bir çalışmanın tarım, posta telgrafçılık tarihi, Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi siyasî hayatıyla ilgili çalışmalara bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Onun siyasî ve sosyal tarihimizdeki yerini ortaya koyabilmek için Osmanlı ve Cumhuriyet Arşivi belgeleri, Mebusan Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtlarıyla birlikte konuyla ilgili literatüre de başvurulmuştur.

KISA ÖZGEÇMİŞİ

Bazı kaynaklarda (1878) yılında Turgutlu'da (o dönemdeki ve hala kullanılan adıyla Kasaba) doğduğu yazıyor ise de aslen Bosna doğumlu oldu-

Levent Şahverdi Arşivi

ğu anlaşılmaktadır.[1] İlköğretimini "Mukaddimat-ı Ulumi İptidai Mektebi"nde tamamladıktan sonra "Darüşşafaka"dan "birinci derecede şahadetname ile mezun olmuştur. 1899 yılında Posta ve Telgraf Nezareti'ndeki memuriyetine başlamış, Posta ve Telgraf idaresi ile Telgraf Mekteb-i lisi'nde memurluk, idarecilik ve öğretmen olarak görev yapmıştır. Mebusan Meclisi ve Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde milletvekilliği yapmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'nda ve Teceddüt Fırkası'nın özellikle kurulmasında görev almıştır. Fenerbahçe Spor Kulübü'nde başkanlık yapmıştır. İttihatçılık suçlamasıyla Malta'ya sürülmüş, Malta'dan dönüşünde Millî Mücadele döneminde Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nü yürütmüştür. 1925-1927 yılları arasında Tarım Bakanlığı görevinde bulunmuştur. 19 Şubat 1938 tarihinde vefat etmiştir. 1923-1938 yılları arasında TBMM'de Saruhan milletvekili olarak yer almıştır [2].

POSTA VE TELGRAFÇILIK ALANINDA YAPTIĞI ÇALIŞMALAR

Postacılık, Darüşşafaka ve Mehmet Sabri Toprak

Mehmet Sabri'nin posta ve telgrafçılığı mezun olduğu Darüşşafaka'dan kazandığı bir meslektir. Darüşşafaka 1863'de devrin ileri gelen devlet adamları tarafından kurulan "Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye" cemiyeti tarafından vücuda getirilmiş bir okuldur. 1873'de Fransa'daki "Prytanéé Militarie De La Fleshe" denemesi örnek alınarak, eğitimde fırsat eşitliğini hedefleyen sosyal dayanışmacı yönüyle tarihimizde bir ilk olarak kız-erkek Müslüman yetimlerinin eğitim görecekleri bir okul olarak kurulmuştur. Yapılan bir istatistiğe göre, bu okulda öğrenim gören öğrencilerin % 63'ünün İstanbul kökenli, %20'ye varan bir oranı da özellikle 19. Yüzyılda Osmanlı hâkimiyetinden çıkmış olan bölgelerden gelenlerin olduğu göze çarpmaktadır. %20 lik dilime giren öğrencilerin okula giriş tarihleri ise genellikle Balkanlardaki askerî yenilgileri takip etmektedir. Darüşşafaka'nın Anadolu ve uzak Osmanlı eyaletlerinden seçilen öğrenciler %40'a

[1] Mehmet Sabri Bey'in özgeçmişi hakkında bkz: Dâhiliye Nezareti Sicilli-i Ahval Defterleri Fihristi, Defter No: 163, Sıra No: 95, Sayfa No: 1294; **Türk Parlamento Tarihi,** (ed): Kazım Öztürk, **TBMM, II. Dönem 1923-1927,** III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No:3, s.680, 681 adlı eserde babasının Kırşehirli olduğu belirtiliyorsa da bu bilginin yanlış olduğu anlaşılmaktadır. Adı geçen Sicilli-i Ahval'de Bosna doğumlu olarak belirtilmektedir.

[2] **Eğitim Notları Yurt İçi Posta Taşıması,** Posta Dairesi Başkanlığı Etüd ve Planlama Şubesi Müdürlüğü, Ankara 1968, s.758; Ayrıca biyografi için bkz: Kazım Öztürk, **a.g.e.,** s.681.

Levent Şahverdi Arşivi

yakın bir oran oluşturmaktadır. Memleketlerinden, aile ve sosyo-kültürel ortamlarından büyük ölçüde kopan bu çocuklar tabii olarak Darüşşafaka'ya kuvvetle bağlanmakta, bu bağlılık okula yüklenen işlev ve hedeflere bağlılık olarak devam etmektedir. Böylece bürokrasinin insan kaynaklarının devlete sadık bu gençler tarafından temin edilmesi düşünülmektedir[3]. Mehmet Sabri'de Darüşşafaka'nın Balkanlardan gelen grubuna dâhildir[4].

Darüşşafaka'dan Osmanlı döneminde mezunların %25'i telgraf ve posta nazırlıklarında, %13'ü de gümrüklerde, %15'i öğretmen olarak, görev almışlardır. 1881-1927 yılları arasında Darüşşafaka'da eğitim gören 932 öğrenciden 102'si öğretmen, 64'ü gümrükçü 164'ü ise posta-telgrafçıdır[5]. Bu çerçevede Mehmet Sabri (Toprak)'ın Darüşşafaka'nın Balkan göçmeni öğrencilerinden ve posta-telgraf kısmından mezun olduğu anlaşılmaktadır. Bu okuldan 1899 yılında mezun olduğu kuvvetle muhtemeldir.

Almanya'da Eğitimi ve Posta Telgraf Nezareti'ndeki Memuriyeti

Mezuniyetini takiben Posta ve Telgraf Nazırlığı'ndaki görevine başlamıştır. 13 Aralık 1899'da memur olarak Tercüme Kalemi'ne, 14 Mayıs 1905'de Muhasebat-ı Ecnebiye Kalemi başkâtipliğine tayin edilmiştir. Mehmet Sabri (Toprak) 14 Haziran 1906'da Telgraf ve Posta idaresi tarafından telgraf fenni tahsili için Almanya'ya gönderilmiştir. Burada toplam 1 sene sekiz ay kalmıştır[6]. Almanya'da bir okula devam etmemiş, çeşitli telsiz istasyonlarında staj görmüştür[7]. Posta ve Telgraf stajı ve eğitimi almak için Avrupa'ya memur gönderilmesi uygulaması yaygınlaşan bir usul-

---

[3] Cemal Küçüksezer, **Darüşşafaka Tarihine Bakış ve Bir Değerlendirme Denemesi,** http://www.darussafaka.org.tr/tarihce2.asp, alınma tarihi 28.3.2008.

[4] Şekip Eskin, **Türk Posta Tarihi,** Ankara 1942, s.36-37. Kuruluşundan bir müddet sonra bu okulun posta ve telgraf öğretimiyle ilişkilendirildiği görülmektedir. Telgraf, imparatorluğa 1854'de Kırım Savaşı ile birlikte girmiş, 1860 yılında hayatı kısa süren "Telgraf Mülazım Mektebi" kurulmuştu. Nazır İzzet Efendi'nin ikinci nezaretinde 1880–1888 fen memurlarına şiddetle ihtiyaç görüldüğünden 1880'de telgrafçıların, en gelişmiş eğitim kurumları olan Galatasaray ve Darüşşafaka'da yetişmesi hedeflenmiştir. Ancak Galatasaray'ın elit kökenli öğrencileri telgraf memuru olmaya yanaşmayınca Darüşşafaka ve o devirde fennî ve riyazî dersler okunan sivil mektep olmak hasebiyle aynı yıl programına elektrik derslerini dâhil etmiş, matematik ve fizik eğitimine ağırlık vererek iki yıl içinde bir bölümü telgraf fen mektebine dönüştürülmüştür. Darüşşafaka'da telgraf derslerini yürütmek üzere Posta Nezareti Fen Kalemi müdürü Fransız Emile Lakuvan Efendi öğretmenliğe, Raif Bey muavinliğe tayin edilmiştir.

[5] http://tr.wikipedia.org/wiki/Dar%C3%BC%C5%9F%C5%9Fafaka.

[6] Emekli Sandığı Arşivi, Mülki Tescil Fonu, 640 nolu Mehmet Sabri (Toprak) Emekli Sicil dosyası.

[7] Emekli Sandığı Arşivi, agd.

Levent Şahverdi Arşivi

dür[8]. Mehmet Sabri'nin yurt dışına gönderilmesi bu sürecin bir devamıdır[9]. Devlet eliyle modernleştirmenin vazgeçilmez bir unsuru olan yurt dışı eğitiminin bu alanda da uygulandığı görülmektedir. Mehmet Sabri Almanya'da telsiz istasyonlarında staj görmüştür. Almanya'dan dönüşünde 14 Şubat 1908 Fen Müşavirliği'nde telgraf fen memurluğuna tayin olunmuştur[10]. Mehmet Sabri 11 Haziran 1910 tarihinde Meclis-i Vükela kararı ile Tetkik-i Tensikat Komisyonu Başkitabetine tayin olunmuş, 1910 yılı Eylülünün 4 ünde Paris'te yapılan Dünya Posta Birliği bünyesinde gerçekleştirilen telgraf ve telefon konferansında bulunmuştur[11]. Konferansın bitiminden sonra Avrupa'nın önemli kentlerindeki telgraf ve telefon tesislerini görmek üzere bir ay süresince bir inceleme gezisi gerçekleştirmiştir[12]. Dönüşünde 24 Eylül 1910 tarihinde Telgraf Mekteb-i lisi Müdürlüğü'ne getirilmiştir. 9 Aralık 1910 tarihinden itibaren Mekteb-i li ikinci kısmında meslekî uygulamalı ve teorik olarak ders vermek üzere öğretmenliğe tayin edilmiştir. 22 Haziran 1911 tarihinde Memurin ve Sicil Müdürlüğü Vekâleti'nde ve Posta Telgraf Vekâleti Fen Heyeti'nde görev almıştır[13]. Mehmet Sabri'nin yaptığı bu görevlere bakarak onun posta ve telgraf işlerinin batıdaki gelişmelerini yakından incelediği, bu incelemelerinden elde ettiği bilgilerini hem eğitim yoluyla hem de Fen Heyeti gibi posta ve telgraf işlerinin planlamasının yapıldığı üst düzey bir birimde uygulamaya yansıtma imkânı bulduğunu görmekteyiz.

---

[8] Hüsnü Sadık Durukal, "Talat Paşa ile Nasıl Tanıştım", **Pos-Tel, Aylık Meslek ve Kültür Dergisi,** Ağustos 1961, s.2. PTT idaresinin Avrupa'ya tahsil için öğrenci göndermesi Ahmet İzzet Paşa'nın zamanında başlamıştır. ilk aşamada 1883'de Darüşşafaka mezunlarından dört kişilik grup yurt dışına gönderilmiş ve bu uygulama 1892'ye kadar devam etmiştir. 1892 tarihinden sonra hem PTT'nin hem de diğer resmî dairelerin Avrupa'ya öğrenci göndermeleri Sultan II. Abdülhamit'in emriyle yasak edilmiştir. Eğitim Notları, s.689. Rodos ve Derne arasında yapılacak iki istasyonlu Siemens Halske fabrikası marifetiyle Telsiz Telgraf tesis edilmesi ve Osmanlı memurları bu işi öğrenene kadar adı geçen fabrikadan iki mühendisin getirilmesi irade-i seniye ile kararlaştırılmıştır. Aynı irade ile Almanya'da bulunan telsiz telgraf merkezlerinde istihdam edilmek ve öğrenim görmek üzere Osmanlı'da ilk telsiz mühendisleri olarak bilinen Posta Nezareti Muhasebat-ı Ecnebiye Kalemi Başkâtibi Hasan ve Haydarpaşa Posta Merkezi Müdürü Tevfik beylerin 1904 yılında Almanya'ya gönderildikleri görülmektedir. Hasan ve Tevfik Beyler 1905 yılında ülkeye geri dönmüşler ve Nezaret Fen müşavirliğine tayin edilmişlerdir. Her ikisi de Mehmet Sabri Bey gibi Darüşşafaka mezunudur.

[9] Durukal, a.g.m., s.2.'ye göre 1908'in aralık ayında 6 kişilik bir grup yurt dışına gönderilmiştir.

[10] Emekli Sandığı Arşivi, agd.

[11] Handan Diker, **Cumhuriyetin İlk Döneminde Haberleşmenin Gelişimi P.T.T. Örneği,** Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995, s.51. Uluslar arası bir posta birliği için ilk öneri Amerikalı M.Montgomeri Blair'den 1862 yılında gelmiş ve Dünya Posta Birliği, Fransızca Union Postale Universela (UPU) Birlik Birleşmiş Milletler'in uzman bir üyesidir. Amacı ülkeler arasında haberleşmeyi geliştirmek, uluslar arası haberleşmeye bir standart ve benzerlik getirmektir. Birliğin ilk toplantısı 1863 yılında 15 ülkenin katılımıyla gerçekleşmiştir.

[12] **Eğitim Notları Yurt İçi Posta Taşıması,** s.759.

[13] Emekli Sandığı Arşivi, agd., Bu dersler şunlardır: İlm-i hesap, ilm-i mesaiha, ameli elektrik telgraf ve telefon aletleri ve muhtasar hikmet.

Levent Şahverdi Arşivi

Mebusan Meclisi'nde Posta-Telgrafçılık Faaliyetleri

4 Mayıs 1912 tarihinde milletvekili seçilince Posta ve Telgraf idaresindeki görevinden ayrılmıştır[14]. Fakat bu ayrılışı onun bu işlerle ilgisini kestiği anlamına gelmemektedir. Hem Mebusan Meclisi'nde çeşitli zamanlarda posta telgraf meseleleriyle ilgili olarak söz almış hem de Millî Mücadele'de bu işin en üst düzeyde yönetimini üstlenerek ülkesine önemli katkılarda bulunmuştur[15].

24 Mayıs 1914'de özel telefon tesisatı kuran şahıs ve şirketlerden alınması gerekli vergi hususunda yaptığı konuşmada telefon bir medenî ihtiyaçtır. Devlet kurumlarında ne kadar büyük bir hizmet vasıtası ise ticaret ve sanayide de o kadar faydalı bir teknolojidir. Telgraf Nezareti'nin kendi mali gücü memleketin telefon hatlarını yapacak güçte değildir. Bu sebeple bu konuda bir tekel oluşturmayıp, memleketin ticaret ve sanayini böyle bir vasıtadan mahrum bırakması doğru değildir. Şehirdeki ticaret ve sanayinin gelişmesi için telefona kesinlikle ihtiyacı vardır. Tüccarın hukuk ve menfaatini de göz önüne alarak özel telefon hatlarından alacağı vergiyi düşük tutmalıdır. Böylece memleketin her yerinde birçok telefon şebekesi yapılacaktır[16].

1914 yılı Posta ve Telgraf Nezareti bütçesinin Meclis görüşmelerinde Mehmet Sabri Bey'in söz aldığını görüyoruz. Bu dönemde bu idarenin Genel Müdürü Oskan Efendi'dir. Posta da en azından bir nizamname olmasına rağmen telgraf ve telefon konusunda kabul edilmiş ne bir nizamname ne de bir kanun mevcut değildir. Bundan 20 sene önce Beynelmilel Nizamnamesi tercüme edilmiş ve onun geçerliliği kabul edilmiştir. Bu sebeple Posta ve Telgraf idaresi posta konusunda kısmen bir hak sahibi olduğunu iddia etse bile telgraf konusunda da bir tekel hakkına sahip olduğunu iddia edemez. Üstelik sözü geçen bu beynelmilel Nizamname'de çok düzeltmeler olmuş ve sonradan bütün değişiklikleri içeren yeni bir Nizamname kabul edilmiştir. Bunun için önce bir kanun sonra da bir nizamname kabul edilmesi gerekmektedir. Bu eksikliği gidermek amacıyla Avrupa'nın posta

[14] Emekli Sandığı Arşivi, agd.

[15] **Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,** 26 Şubat 1334, Cilt: 2, TBMM Basımevi 1991, s.624, (Bundan sonra MMZC olarak geçecektir), Örneğin, Mehmet Sabri Bey, 2 Mart 1918 tarihinde Mebusan Meclisi'nde yaptığı konuşmada; Almanya, İngiltere ve Fransa'da uygulandığı üzere posta ve telgraf memurlarına öğle ile akşam arasında sabahları bir çay yanında bir miktar ekmek ve peynir ve gece nöbetinde bir çay ile bir miktar ekmek ve peynir verilmesini teklif etmiştir.

[16] **MMZC,** 24 Mayıs 1914, Cilt 1, TBMM Basımevi 1991, s.179-183.

Levent Şahverdi Arşivi

ve telgraf memurları arasında mümtaz bir şahsiyet olan bir yabancı uzman çağrılmıştır. Bu uzman Türkiye'de iki yıl tetkiklerde bulunmuş, bu araştırmadan sonra idarecilerle görüşerek bir kanun tasarısı oluşturmuştur. Fakat aradan bir buçuk yıl geçtiği halde bu taslak Meclis'e getirilmemiştir. Islahat daima merkezden başlayarak yürütülmektedir. Ayrıca posta ve telgraf şebekesi ilmî bir şekilde oluşturulmamıştır[17].

Millî Mücadeledeki Postacılık Faaliyetleri

Mehmet Sabri'nin bundan sonraki hayatında İttihat ve Terakki Fırkası üyeliği, Saruhan milletvekilliği, Teceddüt Fırkası'nın kurulması ve ardından Malta'ya sürülmesiyle sonuçlanan bir dizi olay meydana gelmiştir. Malta'dan kurtulduktan sonra Ankara'da Millî Mücadele'ye katıldığını görüyoruz. Onun Millî Mücadele'ye verdiği katkı bu sürecin başarıya ulaşmasının en önemli unsurlarından biri olan posta ve telgraf alanında olmuştur. Çünkü Millî Mücadele'nin başarısı, zamanında ve doğru bir haberleşmeye sıkı sıkıya bağlıdır. İstanbul'un işgal edilmesiyle posta ve telgraf işleri Heyet-i Temsiliye'nin işleri arasına girmiş ve ilk aşamada Mustafa Kemal Paşa tarafından idare edilmeye başlanmıştır. TBMM açılana kadar geçen üç ay sürede, haberleşmenin kesilmesi tehlikesinden uzaklaşmak ve İstanbul'da olup biteni öğrenmek için uygun görülen noktalarda telgraf dinleme istasyonları tesisi, isyan mıntıkalarında postaların alınıp verilmesi ve sürücülükler oluşturulmasına varıncaya kadar bütün emir ve talimatlar hep Mustafa Kemal Paşa'dan gelmişti. Bu çerçevede ilk yapılan işlerden birisi posta ve telgraf merkez idaresinin oluşturulması olmuştur. Bunun için Afyonkarahisar'da bulunan muamelat müfettişi Edip Bey Ankara'ya getirilmiştir. Edip Bey ve arkadaşları Ankara Hukuk Mektebi'nde "Posta ve Telgraf Bürosu" namıyla bir idare merkezi kurmuşlardır. TBMM'nin açılması ve icra vekilleri heyetinin görevine başlaması üzerine "Posta ve Telgraf Bürosu"da Dâhiliye Vekâletine bağlanmıştır. Bu sırada Büyük Millet Meclisi bahçesinde ve çadır içinde "Büyük Millet Meclisi hükümeti posta ve telgraf merkezi" adıyla bir posta ve telgrafhane açılmış ve bu ibare ile ilk tarih damgası basılmıştır[18]. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türk Posta ve Telgraf idaresinin temeli atılmış, 11 Mayıs 1920'de ilk haberleşme gerçekleştirilmiş, 12 Mayıs 1920'de de kuruluş çalışmaya başlamış-

[17] **MMZC,** 5 Temmuz 1914, Cilt 21, TBMM Basımevi 1991, s.381-383.
[18] **Eğitim Notları,** s.672, 673.

Levent Şahverdi Arşivi

tır[19]. Posta ve Telgraf genel müdürlüğüne önce İzmit Mebusu Sırrı Bey, daha sonra Refet (Bele) Bey[20] ve Onun ardından Mehmet Sabri Bey tayin edilmiştir. Mehmet Sabri Bey bu göreve Refet Bey tarafından getirilmiştir[21]. Genel Müdürlüğe 23 Ekim 1920 tarihinde vekâleten ve 11 Aralık 1920 tarihinden itibaren asaleten tayin edilmiştir[22]. Mehmet Sabri Bey'in bu göreve gelmesi ile makamı Malta sürgünlerinin buluşma yeri haline gelmişti[23]. Mehmet Sabri Bey'in bu göreve getirilmesi posta telgraf camiasında olumlu karşılanmıştır. Kendisinin uygulamaya koyduğu çeşitli usul ve prensipler, Millî Mücadele'de telgrafçılığın başarılı olmasında büyük etken olmuştur. Mehmet Sabri Bey, 21 Aralık 1920'de bir genelge telgraf yayınlamıştır. Bu tamimde özetle; içinde bulunulan şartlar içerisinde daha esaslı, daha üretken ve başarılı olabilmek için her konuda tasarrufa uymak ve israftan kaçmak gerekliliğinin ve eldeki mevcut imkânlarla iş görmek zorunluluğunu dile getirmiş ve bunun için de yapılması gerekenleri sıralamıştır[24]. Mehmet Sabri Bey icraatlarında, düzeni sağlamak adına sert bir idareci olarak görünmekle beraber emri altındaki memurları acımasız bir şekilde cezalandırmamıştır. Onun bakış açısına göre idarecinin bizzat kendi hizmeti ve işleriyle meşgul olması düzenin meydana gelmesi için şarttır[25].

Ankara'nın düşman tarafından işgal edilmiş olan mahallerle haberleşmesinin sağlanması önemli fakat çok zor bir görevdir. Anadolu'nun iç ve sahil bölgelerinde önceden yapılan telgraf hatları İstanbul'a uzatılmıştı. 1920 senesi içinde millî hükümet ve orduların birbirleriyle irtibatını derhal sağlamak amacıyla yeni birçok posta hattı tesis edilmiş ve ordunun ihtiyacı için cephelerde posta merkezleri tesis olunmuştur[26]. Özellikle Ankara merkezinin millî ordu karargâhlarının bulunduğu Eskişehir ve Afyonkarahisar telgrafhanelerinin teçhizat ve personel açısından desteklenmesi gere-

---

[19] Baha Gökoğlu, **Posta ve Telgraf Tarihine Ait Tetkikler: IV, İnkılâbımızda Posta ve Telgrafçılar,** İkbal Kitaphanesi, İstanbul 1938, s.3.

[20] Posta ve Tegraf genel müdürlerinin göreve başlama tarihleriyle ilgili olarak bkz: Şekip Eskin, **a.g.e.,** s.61-62; **Eğitim Notları,** s.672, 673.

[21] Gökoğlu, **a.g.e.,** s.13.

[22] **Geçmişten Günümüze Posta Eğitim Notları,** T.C. Ulaştırma Bakanlığı PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2007, s.223.

[23] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922–1971,** Yayına Hazırlayan Erol Şadi Erdinç, 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş, İstanbul 2007, s.692.

[24] **Eğitim Notları,** s.675.

[25] Reşat Alşan, **Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk Onbeş Yılında PTT İşletmesi,** Ankara 1990, s.399-400.

[26] **Eğitim Notları,** s.678.

Levent Şahverdi Arşivi

kiyordu. Bu merkezler arasında Ankara ve cephe arasında bir telgraf hattı ve özellikle İnebolu ve Ankara'nın haberleşmesinin sağlanması önemli bir hususdur.[27] İnebolu ile haberleşmeyi Kastamonu ile Ankara arasındaki var olan tek bir tel karşılamıyordu. Ankara-Çankırı, Kastamonu ile Tosya ve Yabanabat'la Gerede arasında birer tel hattının daha uzatılması zorunlu olmuştu. Fakat bunları yapabilecek malzeme yoktu. Mehmet Sabri Bey neredeyse bütün mesaisini bu işin yapılmasına harcamıştır. Gerekli tel ve diğer malzeme çeşitli yollarla sağlanmış ve bu hatlar haberleşmeye açılmıştır[28].

Dönemin şartları gereğince Posta ve Telgraf idaresi büyük yokluklar içerisindeydi. Ambarlar boş olup, Ankara telgrafhanesinin makine ve pil tertibatı yeterli değildi. Telgraflar büyük zorluklarla sahiplerine ulaştırılabiliyordu. Bu durumu düzeltebilmek için öncelikle bozuk olan makineler getirilmiş ve tamir edilmiştir. Mehmet Sabri Bey'in işleri devamlı olarak takibi ve büyük-küçük hatlardan istifade etmek için uyguladığı yöntemler millî mücadelede telgrafçılığın başarılı olmasında büyük bir etken olmuştur. Millî Mücadele döneminde Mehmet Sabri Bey başta olmak üzere Ankara'da bulunan idareciler ve fen müfettişleri geceleri nöbet tutarak genel haberleşmeyi sıkı bir şekilde kontrol ederek, birikme ve karışıklığa meydan bırakılmamıştır. Bu dönemde özellikle telgrafçılıkta kullanılan malzemenin yokluğu önemli bir mesele olmuştur. Örneğin ihtiyaç hissedilen nışadır Yozgat'ta bir kalaycıda bulunmuş ve bu nışadırın Ankara'ya getirilmesi süvari jandarma marifetiyle gerçekleştirilmiştir. Yine yokluğu en yüksek derecede hissedilen malzemelerden birisi de pul olmuştur[29]. Önce pullar ikiye bölünerek kullanılmış bu da meseleye çözüm olamamıştır. Ankara'daki Yeni Gün matbaasında ağaç damgalarla pul yapılmış, ayrıca Heyet-i Fenniye Müdürü Bekir Vefa Bey, Londra görüşmeleri için yurt dışına giden heyete dâhil edilerek İtalya'ya gönderilmiştir. Bekir Vefa Bey tarafından İtalya'da yaptırılan pulların üzerine bozkurt resmi basılmıştır. İtalya'da yedi ay kalan Bekir Vefa Bey bu seyahatinde pullarla beraber başka idare için gerekli başka malzemeleri de almış ve bunlar daha sonra Türkiye'ye gönderilmiştir. Bu sırada Fransızlarla Adana itilafı akdedilmiş ve İtilaf'ın posta ile ilgili yönü de Mehmet Sabri Bey'in gözetiminde yapılmıştır[30].

---

[27] **Eğitim Notları,** s.674.
[28] Gökoğlu, **a.g.e.,** s.14.
[29] Alşan, **a.g.e.,** s.492.
[30] **Eğitim Notları,** s.675, 676, 677, Gökoğlu, 15.

Levent Şahverdi Arşivi

1920 yılında posta müteahhitlerinin aylık ücretlerinin ödenmemesinden dolayı posta ulaşımı aksamış ve bu yüzden posta taşıması için yeni açılan ihalelere katılan olmamış, posta ile ilgili talep ve şikâyetler çoğalmış, posta ve telgraf gelirleri memurlarının maaşını dahi karşılayamaz hale gelmiştir. Mehmet Sabri Bey, Posta ve Telgraf Müdüriyeti Genel Müdürü sıfatıyla 1920 Aralık ayında posta ve telgrafçılık konusunda çekilen sıkıntıları Posta ve Telgraf İdaresi bütçesinin Meclis'teki görüşmelerinde Büyük Millet Meclisi'nde açıklama fırsatı bulmuştur. Mehmet Sabri Bey bu konuşmasında posta ücretlerine yapılan zamların mecburiyeti, çeşitli hatlardaki postalarda meydana gelen aksaklıklar, posta idaresinin borçlarının ödenmesi, Japonya ve Londra posta sistemlerine göre bizdeki postanın eksiklikleri ve postayla ilgili Avrupa'ya sipariş edilen aletlerin henüz gelmemesi ile memur maaşlarının azlığı konusunda açıklamalarda bulunmuştur. Posta ve Telgraf Müdürlüğü'nün bütçesi Mehmet Sabri Bey'in önerileri dikkate alınarak kabul edilmiştir. Bu tarihte posta ve telgraf memurlarının maaşlarına iyi bir zam yapılmış, tüm memurların birikmiş maaş alacakları toptan ödenmiştir[31]. Posta nakliyatı meselesi ise, askerî idarenin, posta nakliyatını yüklenen müteahhitlerin, mutemetlerin ve sürücülerin yaptıkları fiili hizmetin askerlik hizmeti süresinden sağlayacağı yolunda aldığı bir kararla çözümlenmiş oldu. Mustafa Kemal Paşa'nın da yakın ilgisi ve hükümetin destek ve yardımları sayesinde Posta ve Telgraf idaresi kendisini kısa sürede toparlamış ve işleri düzene sokmuş, bunun neticesi olarak kısa sürede havale işlemleri de dâhil olmak üzere posta hizmetleri bütün merkezlerde düzenli olarak yapılmaya başlanılmıştır. 1921 senesinde yeni birçok posta hatları tesis olunmuş ve ordunun ihtiyaçları da göz önünde bulundurularak tüm cephelere muntazam posta hizmetleri götürülmüştür[32].

I. ve II. İnönü muharebelerinde önemli olan haberleşme ve diğer işletme işleri Mehmet Sabri Bey ve yanındaki bir kaç kişiye kalmıştır. Afyonkarahisar'ın Yunanlılar tarafından işgali sebebiyle Antalya-Ankara arası haberleşmenin kesilmesi tehlikesi baş göstermiştir. Bu tehlikeyi önleyebilmek amacıyla yeni hatların yapımı işine girişilmiştir. Antalya'nın doğru bir telle Konya'ya bağlanması için Akseki-Beyşehir arasında 100 kilometrelik bir hat inşası gerekmiştir. Bu hat Ocak 1921'de başlamış ve Şubat 1921'de bitirilmişti. Çok zor şartlar altında ve takdire şayan bir şekilde inşa edilen bu hat sonrasında Sakarya Savaşı esnasında Haymana etrafında bulunan

[31] **Geçmişten Günümüze Posta,** s.232,233.
[32] Alşan, **a.g.e.,** 399-400.

Levent Şahverdi Arşivi

milli ordunun Ankara ve Kırşehir'le haberleşmesini temin için Ankara-Haymana arasına elli ve Haymana'dan Bala'ya elli beş kilometrelik bir hat çekilmiştir[33]. Daha sonra yine Konya'nın direkt bir hat ile Ankara bağlanması amacıyla 140 kilometrelik yeni bir hat çekilmiştir. Yine Mehmet Sabri Bey'in tesir ve teşvikiyle Aksaray halkının yardımı temin edilerek Konya'dan Aksaray'a kadar 160 kilometrelik bir hat çekilmiştir. Ankara-Kırşehir-Aksaray üzerinden Konya ve Adana ile haberleşme yapılabilmesi için Kırşehir'den Koçhisar'a kadar 60 kilometrelik bir tesis yapılmıştır [34].

Sakarya Savaşı esnasında beliren tehlike sebebiyle hükümet dairelerinin Ankara'da birer temsilci bırakarak Kayseri'ye çekilmesi uygun görülmüş ve Posta ve Telgraf İdaresi'de İdare Fen Heyeti'nden Fahri Beyin başkanlığı altında Temmuz 1921 sonunda Kayseri'ye gönderilmiştir. Ancak Mehmet Sabri Bey Ankara'daki hükümet merkeziyle irtibatını muhafaza ve telgraf haberleşmesini yakından takip ve idaresi için bir kaç kâtiple beraber Ankara'da kalmıştır. Merkezi İdare Heyeti'nin Kayseri'de kaldığı müddet zarfında işler Fahri Bey tarafından idare edilmiştir[35]. Sakarya Savaşı'ndan sonra Kayseri'ye giden teşkilat tekrar Ankara'ya dönmüştür[36]. Sakarya Savaşı zaferle sonuçlanınca neticelendiği için Aralık 1921 sonlarında posta teşkilatı tekrar Ankara'ya taşınmıştır[37].

Mehmet Sabri Bey'in Büyük Taarruz sonrasında telsiz tesis ve saire gibi meslekî incelemeler için uzunca bir Avrupa seyahati yaptığı görülmektedir. Mehmet Sabri Bey hem Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü'nün Anadolu'da kuracağı hem de Bahriye ve Harbiye Nezaretleri'nin kuracakları telsiz ve telgraf istasyonlarının satın alınmasında yetkili kılınmıştır[38]. Mehmet Sabri Bey 11 Ağustos 1923 tarihinde Saruhan milletvekili olunca bu vazifeden ayrılmıştır[39]. 1910 yılında da katılmış olduğu Dünya Posta Birli-

---

[33] **Eğitim Notları,** s.677.

[34] Gökoğlu, **a.g.e.,** s.14; Eğitim notları, s.677.

[35] **Eğitim Notları,** s.679.

[36] **Eğitim Notları,** s.677; Gökoğlu, **a.g.e.,** s.16.

[37] Gökoğlu, **a.g.e.,** s.15, Mehmet Sabri Beyin Millî Mücadele sırasında yürüttüğü başarılı çalışmaları dolayısıyla Sakarya Savaşı'ndan sonra İsmet (İnönü) Paşa'nın Mehmet Sabri Bey'e bir teşekkür telgrafı yollanmıştır. Bu telgrafın metni aynen şöyledir: "Muhabere umurunun iyi bir şekilde düzenlenmesi ile memur ve malzemenin iyileştirme ve tamamlanması hususunda her veçhile bolca buyurulmuş olan yüksek yardımlarına özellikle teşekkür ederim. Garb Cephesi K. İsmet 2/4 Ağustos 1921.

[38] BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, .Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.46..5, Dosya _:1349; Ek No: 238/6; BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.44..4, Dosya _,1309. Bundan sonra arşiv belge atıflandırmasında ilk rakam grubu ilgili fon kodunu, ardından gelen rakam grubu ise belgenin yer numarasını göstermektedir.

[39] **Eğitim Notları,** s.679.

Levent Şahverdi Arşivi

ği'nin Stockholm'daki kongresine 1924 yılında, Mehmet Sabri Bey ve Posta Dairesi Reisi Baha Tali Bey katılmıştır[40]. Mehmet Sabri Bey, Millî Mücadele yıllarında Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü görevini büyük bir gayret ve fedakârlıkla yapmasından dolayı 1926 yılında beyaz renkli istiklal madalyası ile ödüllendirilecektir[41].

15.3.1924 tarihinde TBMM'de Posta ve telgraf İdaresi'nin bütçesiyle ilgili olarak yaptığı konuşmada üç husus üzerinde durmuştur: Birincisi; Millî Mücadele döneminde ne kadar önemli olduğu anlaşılan ve ciddi bir şekilde harap olan mevcut telgraf şebekesinin tamiri için 3-4 milyon lira icap etmekte olup memlekette telsiz telgraf tesisi kesin bir zorunluluktur. İkincisi, Ankara'nın bir hükümet merkezi olmasından dolayı bir telefon şebekesinin yapılmasının son derece önemlidir. Aynı zamanda Ankara telefon merkezi İstanbul'a bağlanacak, böylece Ankara ile İstanbul arasında bulunan telefon bütün devlet işlemlerinin iyi bir şekilde yürütülmesi sağlanacaktır. Üçüncüsü, Ankara'da bütün Avrupa ile haberleşmeyi sağlayacak olan bir telsiz telgraf istasyonu kurulmasıdır[42]. Bu girişiminden anlaşıldığı gibi Mehmet Sabri Bey Cumhuriyetin ilk dönemlerinde başlatılan modernleşme hareketleri içerisinde telefon ve telgrafın de dâhil edilmesini sağlamaya çalışmıştır.

İTTİHAT TERAKKİ FIRKASI VE MEBUSAN MECLİSİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

Mehmet Sabri Bey, İttihat ve Terakki Partisi'nin mensubu olarak Mebusan Meclisi'nde aktif siyaset yapmıştır. İttihat ve Terakki Fırkası'ndan II. Meşrutiyet'in 2. dönem seçimlerinde 4 Ağustos 1912'de Saruhan'dan milletvekili seçilmiştir. Bu milletvekilliği 14 Mart 1914'de meclisin feshiyle görevi ilk milletvekilliği sona ermiştir. 3. dönemde tekrar 18 Mayıs 1914'de İttihat ve Terakki Fırkası'ndan Saruhan milletvekili olmuş ve 20 Aralık 1918'de Meclisin feshine kadar milletvekilliği devam etmiştir[43].

Mehmet Sabri Bey hem Mebusan Meclisi'nde hem de Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çeşitli vesilelerle söz almıştır. Mehmet Sabri Bey'in bir

[40] Diker, **a.g.t.,** s.53.

[41] Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, Başbakanlık Muamelat Fonu, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 195.335..9, Dosya _ 232204M.

[42] **MMZC,** Cilt 2, TBMM Basımevi 1991, s.457.

[43] Fevzi Demir, **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914,** İmge Kitabevi, Haziran 2007, 1. Baskı, s.177, 184. 1912 yılında yapılan milletvekili seçiminde Saruhan mebus adayları içerisinde Hüseyin Kazım Bey 232 oy, Mehmet Sabri Bey 230 oy almıştır.

Levent Şahverdi Arşivi

hatıratı ya da herhangi bir yerde yayınlanmış yazıları olmadığından fikirlerini daha çok onun Meclisteki bu konuşmalarından öğrenilebilmektedir. Mehmet Sabri Bey, Osmanlı hâkimiyetinde bulunan topraklarda ecnebi bir devlete mensup iki kişiden biri diğerini katledecek olduğu halde katledenin tutuklanamadığını, olaya karışan yabancıların yargılanabilmesi için o yabancının mensup olduğu devletin bir tercümanın orada olması bir zorunluluk olduğunu, bu durumun da bir kapitülasyon olduğunu düşünmektedir. Kapitülasyonların ülkeye olumsuz tesirleri olmuştur. Avrupalılar Osmanlı'yı sanayide ve ticarette ilerlememekle suçluyorlar. Hâlbuki sanayi ve ticarette ilerlemek için gerekli şartların birincisi, himaye ile sanayi ve ticarî teşebbüslere ayrılacak sermayenin kâr getirmesini sağlamaktır. Ancak bu amacın gerçekleştirilmesi için devlette hiçbir kuvvet ve iktidar mevcut değildi. Çünkü herhangi bir sınaî girişimde bulunulsa, kapitülasyonların ortaya koyduğu rekabet bu girişimi teşebbüsü öldürmekteydi. Buna bir örnek olarak, bir kâğıt fabrikasının açılmasını göstermektedir. Kâğıt fiyatlarında fabrikanın temeli atıldığında %25, fabrika inşası bittiğinde %50, fabrika üretime geçtiğinde ise % 60 indirim olmuş, büyük külfetlerle kurulan fabrika bu rekabet karşısında bir adım dahi atamamaktadır. Bu durumun sebebi, kapitülasyonlardan dolayı gümrüklere istenilen vergiler konulamaması ve rekabet kapısının kapatılamamasıdır. Ona göre hükümet 18 Eylül 1914 tarihinde kapitülasyonları kaldırarak[44] olumsuz rekabet şartlarını ortadan kaldırmıştır[45].

Mehmet Sabri Bey 1917-1918 devresinde Rüsumat Bütçesi Raportörlüğü yapmıştır. Mehmet Sabri Bey'e göre vergide yeni bir metot olan tarife usulünün iyi bir şekilde uygulanabilmesi için açılmış olan okuldan beklenen faydanın, tarife uygulamasını bilen insanların sayısının az olması ve eğitime esas olacak örneklerin olmamasından dolayı sağlanamadığını ifade etmektedir. Mehmet Sabri Bey bu meseleyi çözebilmek için başmüdür ve genel müdürlük çalışanlarından tarife işleriyle uğraşacak olanların Avrupa'ya gönderilmesi ve tarife usulünü orada öğrenmeleri gerektiğini düşünmektedir. Meclis'te Mehmet Sabri Bey'in bu teklifine bu konuda eğitime gönderilen memurların Almanca bilmemesi ve kısa süre içinde gönderilecekleri için beklenen faydanın sağlanamayacağından dolayı itiraz gelmiş-

[44] Osmanlı Hükümeti'nin I. Dünya Savaşı'nın hemen başlangıcında savaş durumundan faydalanarak yaptığı bir uygulama 8 Eylül 1914'de Meclis'te kabul edilen bir kanun gereğince kapitülasyonların 1 Ekim 1914 tarihinden itibaren kaldırılması olmuştur.

[45] **MMZC,** 26 Mart 1917, Cilt: 3, devre 3, TBMM Basımevi 1991, s.344, 345.

Levent Şahverdi Arşivi

tir. Mehmet Sabri Bey buna cevaben, şimdiye kadar Almanya'ya gönderilen öğrencilerin %80 inin Fransızca bildiğini ve orada uygulamalı bir eğitim yapacaklarından dolayı Fransızca olarak araştırma yapabileceklerini ifade etmiştir. Fakat bu teklifi kabul edilmemiştir[46]. Mehmet Sabri Beyin bu düşüncesi kendisinin yurt dışı tecrübelerinden oluşmaktadır.

TECEDDÜT FIRKASI KURUCULUĞU VE MALTA'YA SÜRÜLÜŞÜ

Teceddüt Fırkası ve Mehmet Sabri Bey

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından savaşın meydana getirdiği felaketlerin sorumlusu İttihat ve Terakki Fırkası'nın gösterilmesi Fırka'nın faaliyetini sona erdirmesine yol açmıştır. Bunun için son kongresinde fesih kararı almış olan Fırka, yerine "Teceddüt" adıyla anılan yeni bir fırkanın faaliyete geçmesini sağlamıştır. İttihat ve Terakki Partisi'nin son toplantısı 4 Kasım 1918'de yapılmıştır. Pazar ve pazartesi günü yapılan toplantılarda "İttihat ve Terakki" isminin kaldırılarak yeni bir program ve yeni bir isimle yola devam edilmesi kararı alınmıştır. Ortaya konulan seçeneklerden "Teceddüt" ismi kabul edilmiştir. Pazartesi yapılan oylamada yeni partinin On iki kişilik bir idare meclisi seçilmiştir. Bu kurulda Muhittin Birgen, Doktor Tevfik Rüştü, Yunus Nadi, Mehmet Sabri, Babanzade Hikmet yanında[44] 34 oyla genel idare kuruluna seçilen o sırada Saruhan mebusu olan Mehmet Sabri Bey de bulunmaktadır[48]. Fırkanın reisliğine her ne kadar Ayan'dan Hüsnü Paşa getirilmişse de bu görevi Mehmet Sabri Bey üstlenmiştir[49].

İstifa etmelerine ve muhalefet tarafından savaşın sorumlusu olarak suçlanmalarına rağmen Mondros'un yürürlüğe girdiği ilk dönemlerde İttihatçılar hala siyasette etkiliydiler. Mehmet Sabri Bey Mebusan Meclisi'nde Teceddüt Fırkası namına yaptığı konuşmada, "Memleketin çok büyük buhranlar geçirdiği, Tevfik Paşa'nın politikasına saygılı olduğunu, ancak mütarekenin iyi bir şekilde uygulanması için ve milleti memnun edecek şekilde bir antlaşmanın yapılabilmesi için hükümetin dikkatlerini çektiklerini,

[46] **MMZC,** 26 Şubat 1918, Cilt 2, TBMM Basımevi 1991, s.534, 535.
[47] Muhittin Birgen, **İttihat ve Terakki'de On Sene İttihat ve Terakki Neydi?** Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 1. cilt, İstanbul 2006, s.545.
[48] Diker, **a.g.t.,** s.43-47.
[49] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, Şubat 1986, s.93-95.

Levent Şahverdi Arşivi

kabineye güvenoyu vereceklerini" belirtmiştir. Fakat sadrazamlık görevi verilen Tevfik Paşa'nın kurduğu hükümete güvensizlik oyu vermiş ve düşmesine neden olmuştur. Teceddüt Fırkası 19 Kasım 1918 günü sabah saat 9'da toplanarak hükümete karşı alınacak tavır hakkında yeniden görüşmelere başlamış ve neticede zamanın önemi dikkate alınarak hükümete güvenoyu verilmesini oy birliğiyle karar vermiştir. Teceddüt Fırkası Ayan Meclisi üyesi İttihatçı eğilimli Ahmet İzzet Paşa'nın kurduğu hükümete güvenoyu vermiştir. Böylece memlekette bir hükümet bunalımı çıkmasını önlemiştir[50].

Güvenoyu veren şahısların isimlerine bakıldığında bunların eski İttihat ve Terakki Fırkası mensubu ve hâlihazırda Teceddüt Fırkası mebusları olduğu görülmektedir. Fakat çeşitli çevreler tarafından suçlanan Fırka mensuplarından bazıları istifa etmeye başlamışlardır. İdare heyeti üyeleri de olan Yunus Nadi, İsmail Canbolat, Muhittin Birgen'de istifa edenler arasında bulunmaktadır. İstifa eden başkan vekillerinin yerine Seyyit Bey ve Mehmet Sabri Bey getirilmişlerdir[51]. Teceddüt Fırkası, çok çatışmalı bir parlamento içinde sessiz kalmamıştır. Parasal bakımdan mütareke döneminin en zengin partisi olması fırkanın etkisinin artmasına olduğu kadar ilişkilerinin yayılmasına da neden olmuştur. Bu da Fırka'nın varlığı bakımından "bir kelimeden ibaret kalmadığını" kanıtlar. Son olarak 18 Aralık 1919 tarihinde Tevfik Paşa kabinesi hakkında gensoru önergesi verilmiş fakat Meclis'in feshi üzerine uygulamaya geçirilememiştir[52].

Mehmet Sabri Bey'in başkanlığını yürüttüğü Teceddüt Fırkası ile Hürriyetperver Avam Fırkası'nın millî meselelerde ortak bir tavır sergiledikleri anlaşılmaktadır. İsmail Canpolat Saruhan Mebusu Mehmet Sabri'ye başvurarak Ali Rıza Paşa kabinesine Teceddüt Fırkası'nın güvenoyu verip vermeyeceğini ve eğer güvenoyu verilecekse ne gibi şartlar öne sürüleceğini sormuştur. Mehmet Sabri Bey bunun şartının özellikle Bakanlar Kurulu'na seçilecek bazı isimler konusunda olacağını belirtmiştir. Harbiye'ye İzzet Paşa, Maliye'ye Cavit, Dâhiliye'ye Canbolat ve Bahriye'ye Rauf'un nazır olması konusunda istekleri olacağını belirtmiştir. İsmail Canbolat Mustafa Kemal Paşa'nın Harbiye Nezareti'ne gelmesinin muhtemel olduğunu söyleyince Mehmet Sabri Bey, onun başka bir Nezarete gelebileceğini fakat Harbiye Nezareti'ne gelmesinin Fırka'ca hoş karşılanmayacağını söylediği

[50] Diker, **a.g.t.,** s.80.
[51] Diker, **a.g.t.,** s.81.
[52] Tunaya, **a.g.e.,** s.102.

Levent Şahverdi Arşivi

nakledilmektedir. Ancak Mehmet Sabri, İsmail Canbolat ve Fethi Beyler Fırka ileri gelenlerinin Mustafa Kemal Paşa ile yakın dostlukları ve fikir beraberliklerinden dolayı, Fırka'nın kendi listesinde Paşa'ya Bahriye Nazırı olarak yer verdiği bilinmektedir. Mustafa Kemal Paşa asker olduğu için Teceddüt Fırka'ya dâhil olup faaliyet göstermemesine rağmen arkadaşlarıyla devamlı olarak diyalog içinde bulunmuştur[53].

Teceddüt Fırkası'nın mütareke döneminde takip ettiği politika, "Türkiye'nin millî sınırlar içerisinde korunması"dır. Bu politikanın ileriki tarihlerde Millî Mücadele'nin de siyasî programını oluşturduğu söylemek gerekir. Teceddüt Fırkası'nın sahip olduğu yeni hedef, Türkiye'yi işgal eden İtilaf Devletleri'nin temsilcilerini rahatsız ediyordu. Nitekim İngiliz Yüksek Komiserliği "Foreign Office"in talimatına uyarak Teceddüt Fırkası'nda yeniden teşkilatlanan İttihat ve Terakki Fırkası ve Cemiyeti mensupları üzerine dikkatler yoğunlaştırıldı. Bu dönemde Türkiye hakkında meydana gelen her felaketin sorumluları kısaca İttihatçı olarak bilinen kimseler olarak gösteriliyordu. Diğer taraftan Teceddüt Fırkası'nın kuruluşu da temelleri bu fırkanın üzerine olduğu için lehte ve aleyhte İttihat ve Terakki Fırkası'nın bütün mirası bu fırkada toplanmıştı. Bu buhranlı devrede fırkadan istifa edenlerle, birlikte memlekette hükümet krizini önlemek için daima hükümete destek verilmesine rağmen ittihatçılık ithamıyla takip edilmekte olan Teceddüt Fırkası mensupları ve bu fırkadan istifa ederek bağımsız kalan milletvekilleri dahi tutuklanmışlardır. 30 Ocak 1919'da ilk tutuklamalar başlamış ve daha sonra Hükümet İttihat ve Terakki Fırkası'nın mal varlığına el koymaya karar vermiştir. 2 Şubat 1919 günü görevliler, bir askerî müfreze, sivil ve resmî polislerle birlikte Teceddüt Fırkası Genel Merkez binasına gelerek, Fırka ikinci başkanı Mehmet Sabri Bey'e el koymayı belirten bir emirname göstermişlerdir. Bunun üzerine binada bulunanlar dışarı çıkarılarak bina mühürlenmiştir. Daha sonra Fırka'nın taşra teşkilatında da aynı el koymalar devam etmiştir[54]. Damat Ferit Paşa kabinesi Teceddüt ve Hürriyetperver Avam fırkalarını 5 Mayıs 1919 tarihli Meclis-i Vükela kararıyla feshetmiş ve gerek İstanbul'da, gerekse taşrada bulunan merkez ve şubelerin kapatılmasını bildirmiştir. Bu fesih kararı ile aynı zamanda İttihat ve Terakki kaynaklı olarak başka adlarla kurulmak istenecek fırka ve cemiyetlere izin verilmemiştir[55].

[53] Diker, **a.g.t.,** s.116, 117, 120.
[54] Diker, **a.g.t.,** s.121, 123.
[55] Tunaya, **a.g.e.,** s.102.

Levent Şahverdi Arşivi

Malta'ya Sürülmesi

Sonuç olarak Teceddüt fırkası üyelerinden bir kısmı Divan-ı Harp önüne çıkarılmış, bir kısmı da Malta'ya sürgün edilmiştir[56]. 28 Mayıs 1919'da, İstanbul'dan alınan ve 2 Haziran'da Malta'ya sürülen bu 41 kişilik grup içerisinde Mehmet Sabri Bey de bulunmaktadır. Mehmet Sabri Bey'in Malta'ya sürülmesi üzerine Kadıköy'de bütün azınlık ve yabancı tabakası İşgal Komutanlığı'na yüzlerce imzalı dilekçe vererek Malta'ya sürülmesini haksız ve adaletsiz bulmuşlar ve sürgün edilmesini önlemeye çalışmışlardır. Tutuklanmasından önceki akşam kendisine kaçması için haber yollanmış fakat o buna tenezzül etmeyeceği cevabını vermiştir[57]. Bu sürgünlerin Malta'da sürgünde bir numara verilmiş ve bu numaradan sonra unvanları belirtilmiştir. Mehmet Sabri Bey, numarası 2729 olup Saruhan mebusu olarak kayd edilmiştir. Mehmet Sabri Bey'in içindeki bulunduğu grup daha ziyade siyasal suçluların olduğu gruptur[58]. İngiliz Yüksek Komiserliği sürgünleri suç sınıflarına göre üç gruba ayırmıştır. A grubu zulüm yapmış olanlar, B grubu zulüm yapılmasına göz yumanlar, C grubu zulüm politikasıyla ilişkileri bulunduğu söylenemeyecek olanlar ki Mehmet Sabri Bey bu grup içerisinde görülmüştür[59]. Malta'da Ziya Gökalp'in sosyoloji ve felsefe derslerine Çürüksulu Mahmut Paşa, Ordu Kumandanı Ali İhsan Sabis Paşa, Yemen Kumandanı Ali Said Paşa, Salah Cimcoz Bey ve Mehmet Sabri Bey gibi isimler katılmıştır. Hatta Mehmet Sabri Bey bu derslerin en gayretli öğrencilerinden biri olarak nitelendirilmiştir[60]. Mehmet Sabri Beyin Malta'dan ne zaman kurtulduğu yapılan taramalara rağmen tespit edilememiştir. 23 Ekim 1920'de Posta ve Telgraf İdaresi umum müdürü olduğuna göre Malta'dan ilk kurtulan grup arasında bulunması ihtimali yüksektir.

---

[56] Tunaya, **a.g.e.,** s.102.

[57] Rüştü Dağlaroğlu, **1907-1987 Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi,** İstanbul 1988, s.661.

[58] Bilal Şimşir, **Malta Sürgünleri,** Bilge Yayınevi, İkinci Basım, Nisan 1985, Bilgi Yayınevi, s.110.

[59] Şimşir, **a.g.e.,** s.218-219.

[60] Ahmet Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1922),** Cilt: I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş, s.583.

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRKİYE BÜYÜK MİLLET MECLİSİ'NDE MEBUSLUĞU VE TARIM BAKANLIĞI

Cumhuriyet Döneminde Milletvekilliği ve Meclis'teki Faaliyetleri

Mehmet Sabri Bey, Millî Mücadele sonrasında siyasî faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu çerçevede Mehmet Sabri Bey, Büyük Taarruz'dan sonra Posta ve Telgraf Genel Müdürlüğü uhdesinde uzunca bir müddet kalmak üzere Almanya'ya hareket etmiştir. Dönüşünde Saruhan'dan milletvekili olmuştur. Posta Telgraf Genel Müdürlüğü görevini II. Meclis'te milletvekili seçilince bırakır. TBMM III. Döneminde de Manisa'dan milletvekili seçilmiştir. 13 Şubat 1929 da Milletvekilliği'nden istifa etmiş ve Bükreş Elçisi olmuş, Cebelibereket'ten 1 Nisan 1930'ta seçilince yeniden yurda dönmüştür[61]. IV. ve V. Dönem Manisa milletvekilliği yapmıştır. Mehmet Sabri Bey, TBMM 2. Döneminden itibaren dört dönem milletvekilliği, 4. Cumhuriyet Hükümeti'nde (3. İnönü Hükümeti) Tarım Bakanlığı (3 Mart 1925-1 Kasım 1927) yapmıştır[62].

Mehmet Sabri Bey, 1935 yılında eğitimle ilgili bir kanun taslağı vermiştir. Bu taslakta; İstanbul Üniversitesi ile ilgili olarak rektörlüğü 25 yıl müddetle bir yabancı profesörün getirilmesi, üniversitede görev yapan Türk öğretmen ve yardımcılarının maaşlarının yükseltilmesi yer almıştır. Ayrıca bütün eğitimini Almanca ve Alman öğretmenler tarafından yapan yeni bir lise kurulması, Galatasaray Lisesi'nin bütün öğretimini Fransızca ve Fransız öğretmenler tarafından yapılması, bu liselerin yabancı müdürler tarafından yürütülmesi, Ankara ve İstanbul dışındaki bütün liselerin öğretiminin ziraat ve ticaret esaslarına göre yeniden tanzim edilmesi gibi hususlar yer almıştır[63]. Bu tasarı dönemin Millî Eğitim Bakanı Zeynel Abidin Özmen tarafından geniş bir şekilde cevaplanarak reddedilmiştir. Özellikle eğitimde yabancıların ağırlığı olumlu karşılanmamıştır.

Mehmet Sabri Bey'in 27.12.1937 tarihli, Türk dili yerine yabancı dil kullananların cezalandırılması ile ilgili bir kanun tasarısı teklifi bulunmaktadır. Bir milletin kuvvetinin büyüklüğü büyük ölçüde hâkimiyet bayrağı altında toplanmış olan kişilerin ve unsurların esaslı millî duygularının, hassasiyetlerinin, fikirlerinin birliğindedir. Bu millî, esaslı, şuur birliğini vü-

[61] Emekli Sandığı Arşivi, agd.
[62] Öztürk, **a.g.e.,** s.681.
[63] BCA, Başbakanlık Muamelat Fonu, 030.10.0.0/ 4.21..1/ 4182.

Levent Şahverdi Arşivi

cuda getiren en birinci etken şüphesiz lisandır. Bütün fertleri aynı diller konuşan milletlerde millî şuur, millî duygu, tabileri muhtelif lisan ile konuşan milletlerden daha yüksektir. Bunun için millî hâkimiyetine kıskanç olan milletlerin lisanda, dilde birliğe dikkat, itina etmeleri lazımdır. Bunun için devlet içerisindeki bir zümre, devletin millî lisanını bırakarak diğer ecnebi bir lisanla konuşursa, sokakta, kahvede, ticarethanelerde hulasa her yerde, kendi aralarında, herkesle yabancı bir lisanla konuşmak suretiyle, ait olduğu memleketin millî rengini bozmayı alışkanlık haline getirirse o zümreye ait kişilerin cezalandırılması, bu kötü alışkanlıktan men edilmesi gerekir. Bu hükümetin asıl görevlerindendir. Üç maddelik bir kanun teklifiyle, millî lisan yerine ecnebi bir lisan kullanılmasının suç olduğu, bu suçun işlenmesinin cezayı gerektirdiği, bu ceza sosyal, ekonomik menfaatlerden mahrumiyet öngörülmektedir[64].

Mehmet Sabri Bey, vekâlet müsteşarlarının Türkiye Büyük Millet Meclisi azalarından seçilmesi için bir kanun teklifi vermiştir. Vekillerin tayin edildikleri vekâletlerde başarılı olabilmeleri için teklif Milli Müdafaa Vekâleti tarafından uygun görülmemiştir[65].

Tarım Bakanlığı Dönemindeki Faaliyetleri ve Sovyet Rusya Seyahati

Sovyet Rusya Seyahati

Ziraat Vekili Mehmet Sabri Bey, Sovyet Hükümeti Ziraat Halk Komiseri'nin daveti üzerine Sovyet Rusya'ya geniş kapsamlı bir inceleme gezisi yaptı[66]. Bu gezi yaklaşık 46 gün, bir buçuk ay civarında sürmüştür[67]. Bu gezinin gerçekleştirilmesinde Sovyet Rusya'nın 1918 yılından itibaren tarım alanında ortaya koyduğu önemli gelişmeler rol oynamış olmalıdır. Buna yol açan gelişmeler Lenin'in ortaya koyduğu sosyalist bir tarım programında yatmaktadır. Bu programda; toprağın verimliliğinin arttırılması, tarımsal tekniklerin geliştirilmesi ve tarım emekçisinin tarım bilgisinin genel düzeyinin yükseltilmesi, çeşitli alanlardaki tarım işletmelerini geliştirmek gibi hususlar yer almaktaydı[68]. Mehmet Sabri Bey, bu gezisini Moskova,

[64] BCA.Fon Kodu: 030.10.0.0/ 4.21..19/ 4200.
[65] BCA.Fon Kodu: 030.10.0.0/ 4.21..8/ 4189.
[66] BCA. 030.18.1.1/16.67.13/ 2678.
[67] Muhtemelen heyetin 1925 yılının Kasım'ının iki haftası ile tüm bir Aralık ayı boyunca Rusya'da bulunduğu tahmin edilebilir.
[68] E.H.Carr, **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 2 1917-1923,** Cilt II, Çev. Metis Yayınları, İstanbul 1998, s.47.

Levent Şahverdi Arşivi

Leningrad, Saratov, Voronej Eyaleti ve Donetz Havzası, Kuzey Kafkasya, Dağıstan Otonom Cumhuriyeti, Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan Cumhuriyeti, Abhazya Otonom Cumhuriyeti, Kırım Otonom Cumhuriyeti'nde gerçekleştirmiştir. Ziraat Vekilinin inceleme yaptığı alanlar şunlardır: Tarım bankaları, sendika ve kooperatifler: tarım sendikaları, tarımla ilgili bilimsel kuruluşlar, kırsal, sütçülük, bölgesel, kendir ve keten kültürleri, patatesçilik kooperatifleri, bağcılık, şarap gibi üretim birlikleri, bilim ve eğitim kuruluşları: Su bilimi kuruluşu, tarım akademileri ve enstitüleri, balık yetiştirme enstitüsü, arazi ölçümü enstitüsü. Veterinerlik enstitüleri, ormancılık enstitüsü, bilimsel iyileştirme enstitüsü, tarım enstitüsü genetik merkezi, veterinerlik: veterinerlik tesisleri, veterinerlik kurumları, Tarım işletmeleri: Tütün işletmeleri, botanik bahçeleri. Atçılık: atçılıkla ilgili olarak haralar, devlet haraları. Tarım uygulama alanları: Deney tarlaları, traktör çiftçiliği, tarım deneme istasyonları, devlet çiftliği. İdari birimler: Köylü tarım yönetimleri, bölgesel, yerel ve merkezi tarım yönetim birimleri. Bu programdan da anlaşılacağı üzere bu gezide Sovyet Rusya'da programda yer alan yerleşim birimlerinde tarım, hayvancılık ve ormancılık alanında ne kadar önemli tesis, işletme, eğitim birimi ve uygulama alanı varsa hepsinin görüldüğünü gösteriyor.

Mehmet Sabri Bey, dönüşünde Sovyet Rusya gezisi hakkındaki izlenimlerini Cumhuriyet'te kaleme almıştır. Her şeyden önce Sovyet Rusya da Türkiye gibi bir tarım ülkesidir ve ihraç ürünlerinin dörtte üçünü tarım ürünleri oluşturmuştur. Fakat büyük çiftlikler istisna olmak üzere 1917 ihtilâlinden sonra çiftlik sahiplerinin arazisi köylülere taksim olunmuştur. Bununla beraber bütün topraklar devlete ait olduğundan şahıslar bu toprakları satamazlar. Arazinin köylülere dağıtılan kısmı hariç kalanlarından büyük çiftlikler oluşturmuşlardır. Gerek ihtilal dönemi iç çekişmeler gerekse 1921 tarihinde yaşanan kuraklık sebebiyle ekilen toprak yüzölçümünde büyük bir düşüş olmuştur. Bu tarihten sonra ziraî üretimde artışı sağlayabilmek için Rus ziraat teşkilatı güçlü esaslara istinat ettirilmiştir. Rusya'da tarımda gelişmeyi sağlamak ve özellikle köylülerin şuurlu tarım yapmalarını temin etmek için çeşitli yollara başvurulmuştur. Öncelikle bilimsel ve iktisadî bir suretle tarım yöntemlerini öğretmek üzere Maarif Komiserliğine bağlı çeşitli yüksek ziraat okulları vardır. Ayrıca Ziraat Komiserliği'nin "Yenigün" isimli matbaasında 1925-1926 yıllarında 656 ziraat eseri bastırılmış olup bunların % 70'i köylülerin anlayabileceği sade bir dilde yazılmıştır. Ziraat Komiserliği'nde köylülerin yazışmalarıyla uğraşan bir daire

Levent Şahverdi Arşivi

bulunmakta ve bu daireye başvuran köylülerin sordukları sorulara cevap verilmektedir. Bütün bu çalışmaların sonucu olarak ziraat mütemadiyen ilerlemektedir[69].

Bu gezinin Türkiye'ye kazanımlarından birisi atlarda uygulanan yapay tohumlamadır. Yapay tohumlama dünyada ilk olarak çiftlik hayvanlarında 18. yüzyılın sonunda Rusya'da uygulanmaya başlanmıştır. Türkiye ise Rusya'dan sonra dünyada bu uygulamayı seçen ikinci ülke konumundadır. Ziraat Vekili Mehmet Sabri Bey, bu gezisinde Sovyetler Birliği'nde gördüğü yapay tohumlama çalışmalarının yararlarını kavramış ve İvanov'un asistanlarından Prof. Mihailov'u Türkiye'ye davet etmiştir. Bu davet üzerine Türkiye'ye gelen Prof. Mihailov ilk olarak 1926 yılında Bursa Karacabey Harası'nda atlarda yapay tohumlamayı başlatmış ve bu konuda bir kurs açmıştır. Aynı zamanda kısraklar üzerinde ilk suni tohumlama tatbikatını yapmıştır. Bu kursa ilk katılan veteriner hekimler sonraki yıllarda Türkiye'de ve Türkiye'ye dost kimi ülkelerde suni tohumlamanın gelişimine çok önemli katkılarda bulunmuşlardır. Bu uygulamaya refakat eden Nazım Uygur ile Tevfik Bulak Türkiye'de bu tekniği uygulayan ilk veteriner hekim olmuşlardır. Daha sonraki yıllarda Karacabeyev'den sonra Çifteler ve diğer haralarda da suni tohumlama çalışmalarına başlanmıştır. Türkiye'de kısrak suni tohumlaması 1926'da suni koyun tohumlaması 1935'te sığır suni tohumlaması uygulamaya konulmuştur[70].

Ziraat Vekili Mehmet Sabri Bey'in Sovyetler Birliği gezisinin Sovyetler Birliği ile aynı zamanda tarım konusundaki bilimsel bilgi alış-verişinin de başlangıcı olduğu söylenebilir. Nitekim 1925–1928 tarihleri arasında ziraat bilimci Sovyet Profesör Jukovskiy, Türk tarımını bitki türleri açısından incelemiş, bütün Türkiye'yi dolaşarak, buralardan ziraî numuneler almış, bu numuneleri ülkesine götürerek daha sonra görev yaptığı Leningrad Ziraat Enstitüsü'ne bağlı laboratuvarda bir Türk ziraat pavyonu açmıştır. Hatta elindeki bu bilgilere dayanarak Türk tarımı ile ilgili Rusça üç eser yazmıştır. Bu eserlerden birisi "Türkiye'nin Zirai Bünyesi" adı ile 1951 yılında Türkçeye çevrilmiştir[71].

---

[69] "Ziraat Vekilinin Rusya'daki Müşahadatı", **Cumhuriyet,** 23.1.1926.

[70] H.Ahsen Adaoğlu, **Türkiye Hayvan Yetiştiriciliğinde Suni Tohumlama,** Yenidesen Matbaası, Ankara 1960, s. 1-2.

[71] BCA. 030.10.0/200.362.11, Ek _ 23810. Rapor s. 7; İlgili eser için P. M. Zhukovksky, **Türkiye'nin Ziraî Bünyesi,** Çev. C.Kıpçak-H.Nouruzhan- S. Türkistanlı, Ankara 1951.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarım Alanındaki Diğer Faaliyetleri

1925 yılında Karadere ormanlarının işletilmesi amacıyla Ereğli Limanı'ndan başlayan bir dekovil hattı işletilmesine karar verilmiş ve bu işin yapılması Ziraat Vekâleti'ne verilmiştir. Bu işin Nafıa Vekâleti'ne değil de Ziraat Vekâleti'ne verilmesinin sebebini Bakan Mehmet Sabri Bey Nafıa Vekâleti'nin işinin diğer demiryolları işlerinden dolayı çok yoğun olmasına bağlamaktadır. Ziraat Vekâleti Fen Heyeti'nin verdiği kararla bu hattın 75 cm genişliğinde bir hat yapılmasını da ekonomik olarak ucuza mal olmasıyla açıklamıştır. 1925 yılında bu hattın 100 kilometrelik kısmı tamamlanacak ve öbür yıl ise tamamı bitirilecektir[72]. İstanbul'un işgal yıllarında Kinderos ve Kutro isimli Osmanlı tebaası iki kişi Belgrat ormanlarından 90 bin ton odun kesilmiştir. Bu şahısların ormanları idareden izinsiz bir şekilde yapması ve üzerlerine gönderilen Türk jandarmalarına İngiliz silahlı güçleriyle karşılık vermişlerdir. Hatta Orman idaresinin masasına çıkıp, "Zanneder misiniz, Türkiye Hükümeti kuvvetlenip bundan sonra bir sual bizden soracak? Bugün biz buraya İngiliz himayesi altında vaziyet ediyoruz, siz engellerseniz, biz karşılık veririz" Adı geçen şahıslar bu odunlar için vermesi gereken beher çeki için 75 kuruşluk ücreti vermemiş ve bu odunlar o zaman İstanbul'da bulunan İngiliz ordusuna lazım olan travers ve diğer ihtiyaçları için kullanılmıştır. Bu şahıslar 1926 yılında bu odunların ücretini çok düşük bir fiyattan vererek bu olayı örtbas etmek istediğinden bu konu Meclis'e bir soru önergesi olarak getirilmiştir. Tarım Bakanı Mehmet Sabri Bey bu önergeye verdiği cevapta, böyle bir arabuluculuğu kabul etmeyeceklerini ve gerekli kanunî takibatın yapılacağını belirtmiştir[73].

Mehmet Sabri Bey'in bakanlığı döneminde tarımda modernleşme çabalarının yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle 1925 yılından itibaren bu durum belirgin bir hal almıştır. Türkiye'de ilk bilimsel bir uygulama tesisi olarak Eskişehir'de bir müessese açılmıştır. 1925 yılında Anadolu Tarımsal Araştırma Enstitüsü ve Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsünü kurulmuştur[74]. Bu müesseselerin başında birer uzman yerleştirilmiştir. Bu dö-

---

[72] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,** 23.03.1325, Cilt:16, TBMM Basımevi, 1976, (Bundan sonra TBMMZC olarak geçecektir), s.130.

[73] **TBMMZC,** 10.02.1926, Cilt: 22, TBMM Basımevi 1977, s.132-133.

[74] S. Necati Turgay, Son 20 Yıl İçinde Türkiye Pamukçuluğu'nda Gelişmeler Üretim Endüstri Ticaret, Tarım Bakanlığı Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No:20, 1969.Bu Enstitü Cumhuriyet döneminin tarımcı ve pamuk uzmanı Celal Şevket İyriboz tarafından kurulmuştur. Celal Şevket (İyriboz) Amerika'da pamuk üzerinde ihtisas yapmış ve 1925 yılında Adana Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü'nü kurmuştur. Bu Enstitü'nün çalışmaları çerçevesinde Amerika'dan 40 çeşit tohum getirilmiş ve bunların içerisinde, yetişirken erkenciliği göz önüne alınan Lightning Express 2 pamuk cinsi bölge ekim alanına sokulmuştur.

Levent Şahverdi Arşivi

nemde ihtiyaç hissedilen ispirto patates ve mısırdan üretmek üzere Adapazarı'nda bir tesis açılmıştır. Halkalı Ziraat Mektebi'nde Türkiye'nin genel tarım üretimi hakkında bir araştırma başlatılmıştır. Ayrıca bu dönemde Bakanlığın en çok uğraştığı işlerden biri de çekirge ile mücadeledir. Özellikle 1926 yılı içerisinde önemli bir çekirge mücadelesi yapılmıştır. Fakat komşu ülkelerde çekirge mücadelesindeki ihmaller endişe yaratmaktadır. Bu sebeple Irak, Suriye, Mısır hükümetleriyle Şam'da küçük bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Bu toplantının ardından bu işi takip etmek üzere bir sekretarya oluşturulmuştur. Tarımdaki diğer bir problem ise faredir. 1926 yılı içerisinde fare ile büyük bir mücadele yapılmıştır. Bu mücadele % 60-70 civarında başarılı olmuştur. Yine bu dönemde hayvan hastalıkları için gerekli olan ilaç ve serumlar ülkede yapılmaya başlanmıştır. Özellikle şarbon ve ruam hastalıklarının serumları Pendik müessesesinde yapılmaya başlanılmış, hatta şarbon ve ruam için Tarım Bakanlığı uzmanı yeni bir metot keşfetmiştir. Bu metot şarbon tatbikatında iyi netice vermiştir. Bir diğer hayvan hastalığı ise sığır vebasıdır. Bu hastalık doğu ve güney sınırlarından girmektedir. 1926 yılında veba ile on bir bin kilo serumla mücadele edilmiştir. Serum üretmek üzere kurulan iki müessese bugüne kadar 300–400 kilo serum üretirken 1927 senesinde üretim 1000 kiloya kadar çıkarılmıştır. Pendik'ten doğuya serum nakli zor olduğundan Mardin'de de serum üretimi yapacak bir müessese kurulmasına karar verilmiştir. Birkaç ay içinde Erzincan ve Mardin'de kurulacak yeni müesseselerle bölgenin serum ihtiyacı yerinde karşılanmış olacaktır. 1922'de 27 bin telefat, 1923'de 24 bin, 1924'da 10 bin, 1925'de 8 bin telefat olmuştur. 1927'de de telefat 8 bin civarında kalmıştır. Hayvan hastalıkları sınırdan girdiğinden dolayı doğu sınırında Rusya ile bu konuda bir anlaşma yapılmıştır. Bu anlaşma Rusya ile mücadelenin nasıl yapılması ve hastalığın iki ülkeden birbirine geçişinin nasıl önleneceği tespit edilmiştir. 1927 yılında bunun uygulaması yapılacaktır Mehmet Sabri Bey'in bakanlığı döneminde özellikle sınırlarda görev yapacak 25 kişiden oluşacak bir baytar baş müdüriyeti oluşturulmuştur. Bunun haricinde iki seyyar mücadele heyeti daha kurulmuştur. Bunların görevi sığır vebası ile mücadele etmektir. Bunların seyyar çalışması diğer baytarların olur olmaz zamanlarda yerlerinden edilmelerini engellemiştir. Ayrıca seyyar olarak görevli bu baytarlar sığır vebası konusunda uzmanlaşacaklardır. Diğer bir önemli konu ise tarım eğitiminin ıslah edilmesi çalışmalarıdır[75].

[75] **TBMMZC,** 14.04.1927, Cilt: 31, TBMM Basımevi, s.152-155.

Levent Şahverdi Arşivi

Mehmet Sabri Bey'in bakanlığı döneminde 7 Haziran 1926 tarih ve 904 numaralı Islahı Hayvanat Kanunu, 26 Mayıs 1926 tarih ve 859 numaralı İpekböceği ve Tohumu Yetiştirilmesi ve Muayene ve Satılması Hakkında Kanun, 3 Teşrin-i Evvel 1926 tarih ve 474 nolu İpekböceği Tohumu Yetiştirilmesi, Muayene ve Satılması Hakkındaki Talimatname yürürlüğe girmiştir. 26 Şubat 1926 tarihli ziraat müesseselerinin Sabit Sermaye ile İşletilmesi Kanunu, Ziraat ve Baytar Enstitüleri ile Ali Mektepleri Tesisine ve Ziraat Tedrisatının Islahına Ait Kanun gibi tarım alanında modernleştirici ve ıslah edici önlemleri içeren temel kanunlar çıkarılmıştır[76].

Bu dönemde ormanlar için de ayrı bir kanun taslağı hazırlanmıştır. Bu kanunla Türkiye'deki ormanların korunması hedeflenmektedir. Mehmet Sabri Bey, bu konuda Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde yaptığı bir konuşmada şunları ifade etmiştir: Türkiye'nin bir orman memleketi olarak görüldüğü bilinmektedir. Fakat bilinenin tam tersine Türkiye bir orman memleketi değildir. Çünkü tahtacılar, civar köylüler ve bir Alman profesörünün sözüyle ormanların insafsız mikropları müteahhitlerdir. Bir de ormanları tahrip eden en önemli unsur hayvancılıktır. Ağaçtan ev yapılması, günlük ihtiyaçların giderilmesinde ağacın kullanılması ve ayrıca domuzların verdiği zararları da göz önünde tutmak gerekir. Afrika'da bunun uygulamasını yapan bir yabancı uzman domuzlara bir serum yapmakta ve domuzlar arasında bir hastalık yayılmaktadır. Ama bu hastalık başka hayvanlara geçmemektedir. Almanya seyahatinde sürme yoluyla orman yetiştirmek meselesini araştırdığı ifade etmiştir[77].

Tarım Eğitiminde Yenileşme ve Mehmet Sabri Toprak

Mehmet Sabri Bey'in tarım bakanlığı döneminde tarım eğitiminde önemli yenilikler yapılmıştır. Bu dönemde Mehmet Sabri Bey'in sadece Rusya'yı değil, birçok Avrupa memleketini de gezerek ziraat konusunda gözlemlerde bulunduğu bilinmektedir. Avrupa seyahati içerisinde özellikle Almanya önemli bir yer tutmuş, burada ziraî eğitimin yapısı ve amaçları üzerinde durulmuştur. Mehmet Sabri Bey buradaki temaslarında Almanya Ziraat Bakanlığı Ziraî Kurumlar Genel Müdürü Dr. Oldenburg'la temasa geçmiş ve onu Türkiye ziraatını inceleyerek gözlemlerini bir rapor hâline getirmesi, tarım okullarının ıslahı ve geliştirmesi için Türkiye'ye davet

[76] Bu kanunlarla ilgili olarak bkz: Ziraat Kanunları, T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı, Sayı: 461, Ankara 1940.

[77] **TBMMZC,** 14.04.1927, Cilt 31, TBMM Basımevi, s.157-160.

Levent Şahverdi Arşivi

etmiştir[78]. Oldenburg geniş bir heyetle 1927 yılında Türkiye'ye gelmiş ve çalışmaları sonunda bir rapor hazırlayarak hükümete vermiştir.

Bu rapor üzerine 19. 6. 1927 tarihinde "Ziraat Enstitüleri Tesis ve Ziraat Tedrisatının Islahı Hakkında (1/1119) Kanun lâyihası Meclis gündemine getirilmiştir. Bu kanunun gerekçesinde, tarımın ilim üzerine tesis edildiği, bir mıntıkada ilmin uygulanması ve yayılması o mıntıkada topraklarının ve çevresinin bütün unsurların tespit ve tayini ile ona göre bir hareket tarzı geliştirilmesini, araştırmaya açık olacaktır. O dönemde Türkiye'nin tek yüksek ziraat ilim okulu; Halkalı Yüksek Ziraat Mektebi'dir. Avrupa'nın en büyük, yüksek ziraat mektebi Rektörü, Alman ziraat uleması meyanında yüksek bir mevki sahibi olan Profesör "Şuht" bu okul hakkında "Enstitünüz yüksek bir ziraat mektebi olamaz. Böyle bir müessesede ilim adamı yetiştirilemez" şeklinde bir değerlendirmede bulunmuştur. Ayrıca yine Alman uzmanların raporlarına istinaden Türk tarımının ilmî esaslar çerçevesinde gelişmesi için tarımın çeşitli alanlarında çok sayıda enstitüler kurulmasını önermişlerdir. Bu enstitüleri işletecek ve araştırmayı yapacak ilim adamlarını yine dışarıdan getirmek zorunluluktur. Bumlar kendi alanına ait araştırma için düzenli bir program çerçevesinde yanında Türk asistanları bulunarak araştırma yapacaklar, yapacakları bu araştırmalara göre enstitülerde eğitimi düzenleyecekler ve araştırmalarını yazacaklardır. Ayrıca yüksek okulların inşaatının bitiminde öğretimle meşgul olacaklardır. Böylece 3 ile 5 sene zarfında memleketin toprakları, hayvanları, hastalıkları, zararlı böcekleri oldukça iyi bir şekilde ortaya konulacaktır. Bu sayede çalışma ve tarım programları düzenlenebilecek ve yeni bir ziraat âlimleri nesli vücuda getirilmeye başlanacaktır. Bu dönemde tarım eğitiminin tarımın modernleşmesinde temel bir etken olarak görüldüğü ve özellikle tarım meselelerinin ilmî bir yaklaşımla çözülmesi anlayışından hareketle bu işi yürütebilecek sayı ve kapasitede ziraatçı yetiştirme amacının ortaya konulduğu anlaşılmaktadır. Yeni yapılacak bu enstitüler için toplam olarak bütçeye 1 500 000 lira tahsisat konulmuştur. Bu enstitü ve okullarla ilgili kanunun gerekçesine göre; millî iktisadın tek dayanağının ziraat ve servet ve memleketin geleceğinin de topraklarımızın üstünde veya içinde olduğuna şüphe olmadığı. Fransa'da tarımın bilimsel teşkilatı 1912, Almanya'da 1912 ve Belçika'da 1919 senelerinde ıslah edilmiş ve yenilenmiştir. Biz de ise bu konuda 1840 senesinden beri esaslı hiçbir değişiklik görülmemiştir[7].[9]

[78] BCA. 030.18.1.1/25.42.3, Karar _ 5411.
[79] **TBMMZC,** 19.06.1927, Cilt 33, TBMM Basımevi, s.249-263.

Levent Şahverdi Arşivi

FENERBAHÇE SPOR KULÜBÜ VE MEHMET SABRİ TOPRAK

Fenerbahçe Kulübü, kuruluşunu gayri resmî olarak 1899 yılında gerçekleştirmiş, iki kez kapatılması nedeni ile faaliyetlerine yeniden 1907 yılında geçebilmişti. Mehmet Sabri Toprak İttihat ve Terakki Cemiyeti'nde yer alan bir siyasetçi olmanın getirdiği Türk futbolunun kurulmasında ve gelişmesinde de emek sarfetmiş bir parlamenter olma özelliğini taşımaktadır. İttihat ve Terakki Fırkası kurucu ve yöneticilerinin çoğunun yurt dışında eğitim görmüş olmaları, Rumeli'den gelmeleri, Paris ve Londra'nın sosyal hayatından etkilenmiş olmalarından dolayı futbolun kitlesel etkisini iyi bilmektedirler. Bu sebeple Fırka futbol camiasında etkili olmaya başlamış, Fırka'nın İstanbul kolu öncelikle başarılarıyla bilinen Fenerbahçe'nin yönetimini ele geçirmiştir[80]. Mehmet Sabri Bey, ilk kuruluş yıllarında Fenerbahçe Spor Kulübü'nün başkanlığını yapmıştır. 1914 yılı sonlarında Dr. Hamit Rüştü Bey'in üç ay ısrarı üzerine Fenerbahçe başkanlığını alan Mehmet Sabri Bey, düşman ganimeti olan Belkıs Kotrası ve birkaç futa ile[81] bir araba dolusu spor malzemesini Fenerbahçe'ye sağlamıştır. Mehmet Sabri Bey, Fenerbahçeyi I. Dünya Savaşı yıllarında ayakta tutmuştur. Özellikle İttihat ve Terakki Fırkası'nın kapanmasının ardından Fırka'nın bütün kütüphanesini Fenerbahçe'ye vermiştir. Fenerbahçe yönetiminde görev almış Elkatipzade Mustafa Bey, Mehmet Sabri Bey'in son derece dürüst bir şahsiyet olduğunu ve Fenerbahçe için çok şey yaptığını ifade etmektedir[82].

O dönemde İttihat ve Terakki Cemiyeti'yle böyle bir bağlantısından olacak ki daha sonra Fenerbahçe İttihat ve Terakki Fırkası'nın bir şubesi olmakla itham edilecektir. Mehmet Sabri Bey ve Mustafa Kemal Paşa çok yakın arkadaştırlar. Bu sebepten dolayı Mustafa Kemal Paşa İstanbul'a gelişlerinde Mehmet Sabri Bey'in Moda'daki evinde kalmaktadır. Yıldırım Orduları Grubu Komutanı olarak Filistin Cephesi'ne giderken birkaç günlüğüne İstanbul'a uğrayan Mustafa Kemal Paşa 3 Mayıs 1918 tarihinde Fenerbahçe Spor Kulübünün Kuşdili Çayırı'nın yanındaki Kuşdili Lokali'ni ziyaret etmiştir. Mehmet Sabri Bey Yıldırım Orduları Komutanı Mustafa Kemal ile Kulübü ziyarete geleceklerini önceden bildirdiği için Fenerbahçeliler onları beklemektedir. Önce yorgunluk kahvesi içilmiş, ardından da

[80] Yalçın Doğan, **Fenerbahçe Cumhuriyeti,** Tekin Yayınevi, 2 nci baskı, İstanbul 1989, s.36-37.
[81] Kotra ve futa bir çeşit sürat teknesi ve kayık çeşididir.
[82] Dağlaroğlu, **a.g.e.,** s.661.

Levent Şahverdi Arşivi

Dr. Hamit Hüsnü ve Elkatipzade Mustafa Beyler ile birlikte lokalin ikinci katında kupaların olduğu bölüm gezilmiştir. Kulüpte yaklaşık olarak iki saat kadar kalmış ve buradan Fenerbahçe'nin yarış teknesiyle deniz yoluyla ayrılmıştır[83].

Mehmet Sabri Bey'in Fenerbahçe ile ilgisi Mütareke dönemi, Millî Mücadele dönemi ve Cumhuriyet döneminde Fenerbahçe ile olan yakın ilişkisi devam etmiştir. Nitekim Fenerbahçe'nin 1922-1923 yılı şampiyonluğunda Hamit Hüsnü Kayacan, Nasuhi Baydar ve Mehmet Sabri beylerin de futbolcu kadro ile beraber bir fotoğrafta yer aldığı görülmektedir. Mehmet Sabri Bey, 1915-1916[84] ve 1923-1924 yıllarında da kulübün başkanlığını yapmıştır[85]. Beş yıl süren işgal döneminde Fenerbahçe düşman takımlarıyla elli maç yapmış, bunlardan 41'ini kazanmış, dört beraberlik ve beş yenilgi almıştır. Kulübün bu başarısı Sakarya Savaşı'nda da savaşan Türk askerleri üzerinde olumlu bir etki yaratmıştır. Kulübün Kuşdili'ndeki lokalinin denize açılan bir dere ağzında olmasından dolayı Anadolu'ya erzak, silah ve cephane yollanan merkezlerden biri haline gelmiştir. Bu durum işgal güçleri tarafından fark edilmiş ve lokal basılarak kulüp kapatılmıştır[86]. Mehmet Sabri Mustafa Kemal Atatürk'ün uzun yıllardan beri yakın dostluğunu kazanmış bir isimdir. Hatta akşam sofralarının vazgeçilmez isimlerinden birisidir. Mehmet Sabri'nin bekâr olmasının getirdiği bir avantajla Kuşdili'ndeki Fenerbahçe Lokali'nden doğruca Mustafa Kemal Paşa'nın çalıştığı Dolmabahçe Sarayı'na gittiği çok olmuştur. Mehmet Sabri Bey gerek Tarım Bakanı gerekse Fenerbahçe lokaline geldiğinde Fenerbahçe'nin hizmetinde olduğunu, herhangi bir zorlukla karşılaşılırsa bunu çözmek için elinden geleni yapacağını ifade ederdi[87].

---

[83] Altan Tanrıkulu, **Fenerbahçe Tarihi Efsaneleriyle, Kahramanlarıyla, Rakamlarıyla,** Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2002, s.19. Elkatipzade Mustafa Bey kendisine kulüp hatıra defterini uzatmış ve Mustafa Kemal Paşa bu deftere duygularını yazmıştır. Mustafa Kemal Paşa bu deftere şunları yazmıştır: "Fenerbahçe Kulübünün her tarafta beğenilip değer verilen, ortaya çıkmış eser ve çalışmalarını duymuş ve bu kulübü ziyaret edip bu işte emeği, yardımı olanları tebrik etmeği görev edinmiştim. Bu görev ancak bugün yerine getirilebilmiştir. Takdir ettiğimi ve kutladığımı buraya kaydetmekle övünüyorum. 3.5.1918 / Ordu Komutanı Mustafa Kemal "

[84] Halit Deringör, Fenerbahçe Cumhuriyeti ve Cumhurbaşkanları, Çağdaş Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1998, s.261.

[85] Tanrıkulu, **a.g.e.,** s.20, s.105.

[86] Yalçın Doğan, **a.g.e.,** s.36, 37, 43, 44.

[87] Doğan, **a.g.e.,** s.54.

Levent Şahverdi Arşivi

SONUÇ

Cumhuriyetin ilk dönemlerinde Millet Meclisi, yargı, üniversite, ordu gibi devletin çeşitli kademelerinde görev alan kişilerin hayat hikâyeleri incelendiğinde; özellikle bu kişilerin Osmanlı döneminde eğitim gördükleri, çeşitli alanlarda görevler yaparak tecrübe sahibi oldukları ve bu tecrübelerini yeni devletin kuruluşunda üstlendikleri görevlerde kullandıkları gerçeği ortaya çıkmaktadır. Mehmet Sabri Toprak'ın hayat hikâyesinin de tarihsel olarak en önemli yanı, Osmanlı döneminde yetişmiş olması ve bu dönemde elde etmiş olduğu tecrübelerini yeni devletin kurulmasında ve çeşitli alanlardaki modernleşme alanlarında görev almış olmasıdır. Mehmet Sabri de yukarıda çizilen çerçevede ele alınması gereken bir şahsiyettir. Posta ve Telgrafçılık alanında Darüşşafaka'nın ilgili bölümünden mezun olmuş, daha sonra Avrupa'da bu konuda ortaya çıkan gelişmeleri yerinde görmüştür. Edindiği bu tecrübeleri ilgili idarede bulunduğu görevlerde uygulama imkânı bulmuş, hem de Osmanlı ve Cumhuriyet dönemi parlamentolarında bu konuda gördüğü aksaklıkları dile getirmiştir. Özellikle Millî Mücadele döneminde bu konudaki tecrübelerini posta-telgraf işlerinin en üst bürokratik seviyesinde bulunarak mücadeleye büyük bir katkı sağlamıştır. Mehmet Sabri Bey Mustafa Kemal Atatürk'ün çok yakınında olan isimlerdendir. Osmanlı dönemindeki siyasî yelpazede İttihatçı kanatta olan bu fikriyatını devam ettirmekle birlikte, yeni devletin kurulmasında yakın arkadaşı Mustafa Kemal Paşa'nın yanında yer almıştır. Cumhuriyet kurulduktan sonra getirildiği tarım bakanlığı sırasında bu alanın modernleşmesi konusunda çok yararlı çalışmalar yapmıştır. Modernleşme konusundaki yararlı faaliyetlerinde yurt dışındaki temaslarının önemli yeri olduğu muhakkaktır. Gerek Avrupa gerekse Sovyet Rusya'daki incelemeleri sonrasında bu ülkelerden çeşitli modern tarımsal yöntemleri yurda taşımıştır.

BİBLİOGRAFYA

ARŞİV BELGELERİ

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, .Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.44..4, Dosya _,1309.

BCA, Başbakanlık Muamelat Fonu, Fon Kodu: 030.10.0.0, Yer No: 195.335..9, Dosya _ 232204M.

BCA, Bakanlar Kurulu Kararları Fonu, .Fon Kodu: 030.18.1.1, Yer No: 4.46..5, Dosya _:1349; Ek No: 238/6;

BCA. 030.18.1.1/25.42.3, Karar _ 5411.

Levent Şahverdi Arşivi

BCA. 030.10.0/200.362.11, Ek _ 23810.

BCA. 030.18.1.1/16.67.13/ 2678.

Emekli Sandığı Arşivi

Mülki Tescil Fonu, 640 nolu Mehmet Sabri (Toprak) Emekli Sicil dosyası.

Meclis Zabıtları

Meclisi Mebusan Zabıtları

MMZC, 26 Mart 1917, Cilt: 3, devre 3, TBMM Basımevi 1991, s.344, 345.

MMZC, 26 Şubat 1918, Cilt 2, TBMM Basımevi 1991, s.534, 535.

MMZC, Cilt 2, TBMM Basımevi 1991.

MMZC, 5 Temmuz 1914, Cilt 21, TBMM Basımevi 1991, s.381-383.

MMZC, 24 Mayıs 1914, Cilt 1, TBMM Basımevi 1991, s.179-183.

MMZC, 26 Şubat 1334, Cilt: 2, TBMM Basımevi 1991, s.624,

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıtları

TBMMZC, 14.04.1927, Cilt: 31, TBMM Basımevi, s.152-155.

TBMMZC, 14.04.1927, Cilt 31, TBMM Basımevi, s.157-160.

TBMMZC, 19.06.1927, Cilt 33, TBMM Basımevi, s.249-263.

TBMMZC, 23.03.1325, Cilt:16, TBMM Basımevi, 1976.

TBMMZC, 10.02.1926, Cilt: 22, TBMM Basımevi 1977, s.132-133.

Yayınlanmış Arşiv Kaynakları

Dâhiliye Nezareti Sicilli-i Ahval Defterleri Fihristi, Defter No: 163, Sıra No: 95, Sayfa No: 1294.

KİTAPLAR

Adaoğlu, H.Ahsen; **Türkiye Hayvan Yetiştiriciliğinde Suni Tohumlama,** Yenidesen Matbaası, Ankara 1960.

Alşan, Reşat; **Cumhuriyetin Kuruluşu ve İlk On beş Yılında PTT İşletmesi,** Ankara 1990.

Birgen, Muhittin; **İttihat ve Terakki'de On sene İttihat ve Terakki Neydi?** Hazırlayan: Zeki Arıkan, Kitap Yayınevi, 1. cilt, İstanbul 2006.

Carr, E.H.; **Sovyet Rusya Tarihi Bolşevik Devrimi 2 1917-1923,** Cilt II, Çev. Metis Yayınları, İstanbul 1998.

Dağlaroğlu, Rüştü; **1907-1987 Fenerbahçe Spor Kulübü Tarihi,** İstanbul 1988.

Demir, Fevzi; **Osmanlı Devleti'nde II. Meşrutiyet Dönemi Meclis-i Mebusan Seçimleri 1908-1914,** İmge Kitabevi, İstanbul 2007.

Deringör, Halit; **Fenerbahçe Cumhuriyeti ve Cumhurbaşkanları,** Çağdaş Yayınları, 2. baskı, İstanbul 1998.

Diker, Handan; **Cumhuriyetin İlk Döneminde Haberleşmenin Gelişimi**

Levent Şahverdi Arşivi

P.T.T. Örneği, Yıldız Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1995.

Doğan, Yalçın; **Fenerbahçe Cumhuriyeti,** Tekin Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 1989.

Eğitim Notları Yurt İçi Posta Taşıması, Posta Dairesi Başkanlığı Etüd ve Planlama Şubesi Müdürlüğü, Ankara 1968.

Eskin, Şekip; **Türk Posta Tarihi,** Ankara 1942.

Geçmişten Günümüze Posta Eğitim Notları, T.C. Ulaştırma Bakanlığı PTT Genel Müdürlüğü, Ankara 2007.

Gökoğlu, Baha; **Posta ve Telgraf Tarihine Ait Tetkikler: IV, İnkılâbımızda Posta ve Telgrafçılar,** İkbal Kitaphanesi, İstanbul 1938.

Şimşir, Bilal; **Malta Sürgünleri,** Bilge Yayınevi, İkinci Basım, Bilgi Yayınevi, İstanbul 1985.

Tanrıkulu, Altan; **Fenerbahçe Tarihi Efsaneleriyle, Kahramanlarıyla, Rakamlarıyla,** Yapı ve Kredi Bankası Yayınları, İstanbul 2002.

Tunaya, Tarık Zafer; **Türkiye'de Siyasal Partiler,** Cilt II, Mütareke Dönemi, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1986.

Turgay, S. Necati; **Son 20 Yıl İçinde Türkiye Pamukçuluğu'nda Gelişmeler Üretim Endüstri Ticaret,** Tarım Bakanlığı Bölge Pamuk Araştırma Enstitüsü Müdürlüğü, Yayın No:20, Ankara 1969.

Türk Parlamento Tarihi, (ed): Kazım Öztürk, TBMM, II. Dönem 1923-1927, III. Cilt, Türkiye Büyük Millet Meclisi Vakfı Yayınları, No:3.

Yalman, Ahmet Emin; **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, (1888-1922),** Cilt: I, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1997.; Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim 1922–1971, Yayına Hazırlayan: Erol Şadi Erdinç, 2. Baskı, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş, İstanbul 2007.

Ziraat Kanunları, **T.C. Ziraat Vekâleti Neşriyatı,** Sayı: 461, Ankara 1940.

Zhukovksky, P. M.; **Türkiye'nin Ziraî Bünyesi,** Çev. C.Kıpçak-H.Nouruzhan- S. Türkistanlı, Ankara 1951.

MAKALELER

"Ziraat Vekilinin Rusya'daki Müşahadatı", **Cumhuriyet,** 23.1.1926.

Durukal, Hüsnü Sadık; "Talat Paşa ile Nasıl Tanıştım", **Pos-Tel,** Aylık Meslek ve Kültür Dergisi, Ağustos 1961.

İNTERNET

Küçüksezer, Cemal; Darüşşafaka Tarihine Bakış ve Bir Değerlendirme Denemesi, http://www.darussafaka.org.tr/tarihce2.asp, alınma tarihi 28.3.2008.

http://tr.wikipedia.org/wiki/Dar%C3%BC%C5%9F%C5%9Fafaka

Levent Şahverdi Arşivi

MUSTAFA KEMAL'İN BASINLA VE MİNBER GAZETESİYLE İLİŞKİSİ

Dilek ÇAVUŞ*

ÖZET

Basının toplum hayatında, toplumun bilinçlenmesinde önemi olduğunu çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin başından itibaren basına büyük önem vermiştir.

Basınla yakından ilgilenen Mustafa Kemal Paşa, Ali Fethi (Okyar) Bey ile Minber gazetesinin ortakları arasındadır. Minber gazetesi yayın hayatına 1 Kasım 1918'de başlamış, her gün yayımlanarak 22 Aralık 1918'de son yayımını yapmıştır.

Karışık ve gergin dönemde basın hayatına giren Minber gazetesi o dönemdeki siyasî gelişmelere ışık tutmuştur. Siyasî gelişmelerin yanısıra toplumun içinde bulunduğu durumu ekonomik ve sosyal olarak da ele alan makaleler bulunmaktadır.

Gazetede Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haberler de bulunmaktadır. 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelişi ve padişahla yaptığı görüşmelerle ilgili haber mevcuttur. Minber gazetesinin 17 Kasım 1918 tarihli nüshasında "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" adı ile bir yazı yayınlanmıştır.

Ayrıca Minber gazetesinde Hatib takma adıyla çıkan yazıların da Mustafa Kemal Paşa'ya ait olduğu yönünde bir takım tartışmalar vardır.

Anahtar Kelimeler: Basın, Minber Gazetesi, Ali Fethi (Okyar), Mustafa Kemal Paşa, Hatib.

SUMMARY

MUSTAFA KEMAL'S RELATION WITH PRESS AND THE MINBER NEWSPAPER

ABSTRACT

Mustafa Kemal Pasha who knew very well that press is very important both in social life and in making society conscious gave a great importance to press from the beginning of the National Struggle.

Mustafa Kemal Pasha and Ali Fethi (Okyar) were among partners of the Minber Newspaper. The Minber Newspaper began his publication life on November 1, 1918 and made its last publication on December 22, 1918.

The Minber Newspaper which entered press life in a confused and tense period lighted the way for political developments of this period. Besi-

* Gnkur. ATASE Bşk.lığı, ATAREM Gensek.liği Araş. ve Konf. Tarih Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

des political developments, there are also articles which deals with social and economic subjects.

On the Minber Newspaper there is also news about Mustafa Kemal Pasha. There is news about his arrival to İstanbul on November 13, 1918 and his conversation with the Ottoman Sultan. On the Minber Newspaper of November 17, 1918, there is an article named "An Interview with Mustafa Kemal Pasha".

There are some debates that articles published by nickname of "Hatib" belong to Mustafa Kemal Pasha.

Key Words: Press, The Minber Newspaper, Ali Fethi (Okyar), Mustafa Kemal Pasha, Hatib.

Giriş

Basının, toplumdaki önemini belirtmek için tarih boyunca çok şeyler yazılmıştır. Bugüne kadar yazılanlar ve söylenenler basının, çağdaş toplumun belli başlı çabalarından biri olduğunu göstermektedir. Çünkü basın haberleşme araçlarının en eskisi ve en etkinidir. Basının önemini Mustafa Kemal Atatürk "Milletin müşterek sesi" olarak tanımlamış ve bu tanımını şöyle tamamlamıştır: "Bir milleti tenvir (aydınlatmak) ve irşatta, bir milletin muhtaç olduğu gıdayı vermekte, hülasa bir milletin hedefi saadet olan istikameti müştereke de yürümesini teminde, basın başlı başına bir kuvvet, bir mektep, bir rehberdir"[1]. Basının toplum hayatında, toplumun bilinçlenmesinde büyük önemi olduğu açıktır. Bu gerçeği çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Millî Mücadele'nin başından itibaren basına büyük önem vermiş, Kurtuluş Savaşı boyunca milli bir basın oluşmasına gayret göstermiştir[2].

Mustafa Kemal'in gazetelere, gazetecilere ve gazeteciliğe sıcak denebilecek ölçüde ilgi duyması kuşkusuz O'nun kamuoyu oluşturma, kitleleri gerçekçi olarak bilgilendirme ve yönlendirme konusunda gazetelerin oynadığı rol ve işlevlerin yanısıra, hitabet ve yazı yazma konularına duyduğu ilgiden kaynaklanmıştır[3]. Basının halkı etkilemekteki önemini bilen Mustafa Kemal'in basınla ilişkisi, daha öğrencilik yıllarında, birkaç arkadaşıyla[4]

[1] M. Nuri İnuğur, **Basın ve Yayın Tarihi**, İstanbul 1982, s.20.

[2] Yücel Özkaya, "Milli Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt: I, Sayı: 3, Temmuz 1985, s. 871.

[3] İzzet Öztoprak. "Atatürk, Basın ve Minber Gazetesi", **Beşinci Uluslar arası Atatürk Kongresi (8-12 Aralık 2003)**, Cilt: II, Ankara 2005, ATAM Yay. s.905.

[4] Mustafa Kemal'e yardım eden arkadaşlarının başında Ömer Naci ve Ali Fethi gelmektedir. Fethi Tevetoğlu; "Atatürk'ün Minber Gazetesinde Kullandığı Takma Adı: Hatib", **Milli Kültür**, Sayı: 63, 1988, s. 89.

Levent Şahverdi Arşivi

gizlice bir gazete çıkarmasıyla başlamıştır. Amaç yönetimin aksayan yanlarını anlatmaktır. Mustafa Kemal bu işe girişmesinin sebeplerini şöyle anlatır: "Mutat olan derslere iyi çalışıyordum. Bunların fevkinde (üstünde) olarak bende ve bazı arkadaşlarda yeni fikirler peyda oldu. Memleketin idaresinde ve siyasetinde fenalıklar olduğunu keşfetmeye başladık. Binlerce kişiden ibaret olan Mekteb-i Harbiye talebesine bu keşfimizi anlatmak hevesine düştük, mekteb talebesi arasında okunmak üzere mektepte el yazısıyla bir gazete tesis ettik"[5]. Mustafa Kemal'in Harp Okulu yıllarında başlayan, daha sonraki yıllarda basına ve dolayısıyla o dönemde etkili haberleşme aracı olarak telgraflaşmaya olan ilgisi hem savaş hem de Cumhuriyet dönemlerinde giderek artmıştır ve ulusu ulusal davaya katma ve kamuoyu oluşturma yolunda çaba harcadığı görülmektedir. Bu haberleşme ağı ile yetinmeyen Mustafa Kemal bilindiği üzere Erzurum Kongresi sırasında Albayrak gazetesine destek vermenin yanısıra Sivas Kongresi'nin bitimiyle birlikte 14 Eylül 1919 tarihinden itibaren ulusal hareketin sesi ve yarı resmi organı olacak olan İrade-i Milliye gazetesini Sivas'ta çıkarmaya başladı ve bu gazetede kimi başyazıları da kendisi kaleme aldı. Ayrıca Mustafa Kemal yanında birkaç Heyet-i Temsiliye üyesiyle birlikte 27 Aralık 1919'da Ankara'ya geldikten hemen sonra yaptığı ilk girişimlerden birisi gazete çıkarmak oldu. Hakimiyet-i Milliye gazetesi 10 Ocak 1920 tarihinden itibaren yayınlanmaya başlamıştır[6].

Basının toplum üzerindeki etkisini çok iyi bilen Mustafa Kemal Paşa, Fethi (Okyar) Bey ile Minber gazetesinin ortakları arasındadır[7]. Ortaklaşa gazete çıkaran Fethi (Okyar) ile Mustafa Kemal'in arkadaşlıkları gençlik yıllarından bu yana devam eden samimi bir dava ve mücadele arkadaşlığıdır. Atatürk ve Okyar arasındaki bu köklü dava ve mücadele birliği, Harp Akademisi sıralarında başlamış; İttihat ve Terakki Cemiyeti saflarında, Trablus ve Balkan cephelerinde devam etmiştir[8].

Minber "camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsü" anlamındadır[9]. Fethi Okyar anılarında Minber gazetesiyle ilgili şöyle demektedir: "Ben, daha Dahiliye Nâzırlığı'ndan kabine ile beraber istifa etmeden önce, resmî vazife ile hüviyeti "Harbiye Nezareti emrinde müstafî Ordu Kumandanı" olan Mustafa Kemal Paşa şöyle diyordu: "İzzet Paşa iktidarda kalsa bile muhâliflerin tazyikine dayanamayacak, Padişah kabinedeki

[5] Yusuf Hikmet Bayur **Atatürk Hayatı ve Eseri,** Ankara 1990, ATAM Yay. s.12.
[6] İzzet Öztoprak a.g.m., s.910-911.
[7] Sadi Borak **Atatürk ve Edebiyat,** Kırmızı Beyaz Yayınları, İstanbul 2004, s.92.
[8] Fethi Tevetoğlu "Atatürk'le Okyar'ın Çıkardıkları Gazete: Minber", **AAM Dergisi** Cilt V, Sayı: 13, Ankara 1988. s.183.
[9] Ferit Devellioğlu **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi, Ankara 2003, s.649.

Levent Şahverdi Arşivi

İttihatçıları muhakkak tasfiye ettirecektir. Memleketi perişan eden ve muhalefet adı altında irtikap edilen taarruz ve tahripler de, daha çok gazeteler vasıtasıyla oluyor. Bunlara karşı milleti uyandırmak için en iyi vasıta, aynı yoldan mukabele etmek, yani bir gazete çıkartmaktır. Benim maaşlarımdan biriktirdiğim biraz param var. Onu koymaya hazırım. Ben askerîm.. İmtiyaz alamam... Sen, bugün genellikle haklı tenkid sebeplerinin çoğunun dışında kaldın, hatta düşmanlarımıza anlatabilmek için gel, beraberce bir gazete çıkaralım."

Samimiyetle itiraf edeyim: Mustafa Kemal'den böylesine gerekçe ile bir teklif gelinceye kadar, ben bir gazete çıkarmayı hiç düşünmüyordum. Mustafa Kemal, gazeteye bir de isim bulmuştu: MİNBER[10]. Ancak Prof Dr. İzzet Öztoprak'ın yapmış olduğu tespit çok yerinde ve doğrudur. Mustafa Kemal'e atfen anlatılanlarda Fethi Bey yanılmaktadır. Çünkü, gazetenin adı Minber olarak Mustafa Kemal'in İstanbul'a dönüşünden önce saptanmış ve gazete yayın hayatına 1 Kasım 1918 tarihi itibariyle girmiştir. Dolayısıyla, Ali Fethi'nin gazetenin adının Mustafa Kemal tarafından saptandığını belirtmesi doğru değildir[11].

Mustafa Kemal, 7 Ağustos 1918 tarihinde VII. Ordu Komutanlığı'na atanmıştır[12]. 31 Ekim 1918'de Suriye Cephesi'nde Yıldırım Orduları Grup Komutanlığı'nı yapmakta bulunan Liman Von Sanders Paşa, İtilaf Devletleriyle Osmanlı Devleti arasında mütarekenin imzalandığını öğrenmesi üzerine görevini Mustafa Kemal Paşa'ya devretmiş[13] ancak 7 Kasım'da da Yıldırım Orduları Grubu ve VII. Ordu Karargahı lağvedilmiş ve Mustafa Kemal Harbiye Nezareti emrine verilmiştir[14]. Bu gelişme Minber gazetesinin 11 Teşrin-i Sani 1334 tarihli nüshasında "Dahili Havadis" içinde "Mustafa Kemal" başlığı altında "Yıldırım Orduları Grubu ile Yedinci Ordu karargahı lağvedilmiş ve Yedinci Ordu Kumandanı Mirliva Mustafa Kemal Paşa Harbiye Nezareti emrine verilmiştir" ifadesiyle duyurulmuştur[15]. Mustafa Kemal'in 13 Kasım'da İstanbul'a geldiğinde 14 Kasım'daki Minber gazetesinde yayınlanmıştır.[16] 13 Kasım 1918'de Haydarpaşa'da tren-

[10] Fethi Okyar **Üç Devirde Bir Adam**; Yay. Haz. Cemal Kutay, İstanbul 1980, 267-268.
[11] İzzet Öztoprak a.g.m., s. 910.
[12] Sadi Borak **Atatürk ve Edebiyat,** Varlık Yay., İstanbul 1972, s. 102.
[13] **Türk İstiklal Harbi I Mondros Mütarekesi ve Tatbikatı,** Gnkur. Yay. Ankara 1999, s.55.
[14] **Türk İstiklal Harbine Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri,** Gnkur. Yay., Ankara 1989, s.3.
[15] **Minber,** Numara: 10, 11 Teşrin-i Sani 1334
[16] **Minber,** Numara: 13, 14 Teşrin-i Sani 1334

Levent Şahverdi Arşivi

den indiği vakit[17] aynı gün İstanbul'a gelmiş olan düşman donanmasıyla karşılaşmış ve düşman donanmasını üzüntü ile seyreden Mustafa Kemal Paşa hiçbir yılgınlık eseri göstermemiş ve "Geldikleri gibi giderler" demek suretiyle de onların bir gün memleketten çıkarılacağı hakkındaki güvenini belirtmiştir[18].

16 Teşrin-i Sani tarihli gazetede "Bahriye nazırı Ali Rıza Paşa, Yaver-i Fahri-i Hazret-i Şehriyari Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı Mustafa Kemal Paşa, Erkan-ı Harbiye Umumiye Re'isi Sanisi Kazım Paşa ve İstanbul Muhafızı Ahmet Fevzi Paşa Mahfil-i Hümayunda ayrı ayrı Huzur-ı Şahaneye kabul olunmak şerefini ihraz etmişlerdir" denilerek Mustafa Kemal Paşa'nın uzun müddet Huzur-ı Hümayun'da kaldığı belirtilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın ikinci kez Huzur-ı Hümayuna kabulü 30 Teşrin-i Sani tarihli gazetede Dahili Havadis başlığı altında yazılmıştır.

13 Kasım 1918'den 16 Mayıs 1919'a kadar İstanbul'da kalan Mustafa Kemal, İstanbul'da bir takım faaliyetlerde bulunmuştur[19]. Bu faaliyetlerde esas olarak hükümet kurmak, olmazsa kurulacak hükümete Harbiye Nazırı olmak, ya da mebus olarak meclise girmek arzusunda idi. Ayrıca İstanbul'da bulunduğu sırada bir diğer faaliyeti de İtilaf Devletleri temsilcileri ile görüşmelerde bulunarak çözüm yolları aramaktı. Mustafa Kemal, basın yoluyla İngilizlerden yana bir tavır sergileyerek onların şüphelerinden uzak durmayı planlar ve 17 Kasım 1918'de Minber'de, 18 Kasım 1918'de Vakit'de yayımlanan mülakatında; İngilizlerin Osmanlı milletine gösterdiği iyi niyet ve dostluktan uzun uzun bahseder[20].

İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'nın elinde maaşından artırıp biriktirdiği üç-beş bin lirası bulunuyordu. Annesine ev almak istediği bu paranın mühim bir kısmını işletmek için bir ticaret işine koyarak kaybeden Mustafa Kemal Paşa, parasının son kalan bölümünü de Ali Fethi Bey'le kurdukları gazetenin sermayesine yatırmış, katmıştır[21]. Falih Rıfkı ATAY

---

[17] 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelen Mustafa Kemal Paşa'yı Haydarpaşa Garında Dr. Rasim Ferid Bey beklemektedir. Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Güvendiği Bir Kişi: Doktor Rasim Ferid Talay", **AAM Dergisi** Cilt VII, Sayı: 21, Ankara 1991. s.632., Yusuf Hikmet Bayur; **a.g.e.**, s.189.

[18] **Türk İstiklal Harbi I,** s.80., Selahattin Tansel, **Mondros'tan Mudanya'ya Kadar,** Cilt: I., MEB. Yay., İstanbul 1991, s.75.

[19] Mustafa Kemal İstanbul'da kaldığı bu süre içinde bir kaç kez padişahla görüşme imkanı bulmuştur. (15 Kasım, 29 Kasım ve 20 Aralık 1918 tarihlerinde) Ayrıntılı bilgi için bkz. Sina Akşin, **İstanbul Hükümetleri ve Milli Mücadele, Cilt I, Mutlakiyete Dönüş (1918-1919),** İş Bankası Yay., Ankara 1998.

[20] Zekeriya Türkmen, **Mütareke Döneminde Ordunun Durumu ve Yeniden Yapılanması (1918-1922),** TTK Yay., Ankara 2001. s. 121.

[21] Fethi Tevetoğlu, a.g.m., **AAM Dergisi** C: V, S: 13, Ankara 1988. s.184.

Levent Şahverdi Arşivi

konu ile ilgili şunları yazmaktadır: "...Gazetenin başında Fethi Bey var. Mustafa Kemal, az da olsa, sermaye koyanlar arasında.

Bu yeni ticaret büsbütün tatlı. Yazacaksın, yazdıracaksın, fikir kavgaları yapacaksın, üstelik para da kazanacaksın.

Gazete müşterisi nedir? Bir gazeteyi alanlardan yüzde kaçı ciddi yazı okur, yüzde kaçı meraklı havadis ve tefrikalar peşindedir. Mustafa Kemal'in bunlar hakkında hiçbir fikri yok. O sanıyor ki o günkü gazetelerde Fethi Bey'den daha akıllı başyazar mı var, kendisinden daha iyi polemik ilhamları kim verebilir, o halde bu gazetenin sürümünün de hepsinden daha yüksek olması pek tabii değil midir?

... Evet, gazetecilik de bir ticaret ama, bir fikir adamı için dahi incir üzüm alış-verişi kadar anlamadığı bir ticaret!

... Gazete teknesi, incir teknesi kadar da dayanmaz. Bütün komutanlık hayatından nesi kalmışsa, o da en çok sürülmemesi için hiçbir sebep olmayan bu gazete de eriyip gider"[22]. Mustafa Kemal, bu gazete ile ortaklığını, hayatında ilk ve son gazeteciliğinin bu olduğunu ve bunun da muvaffakıyetsizlikle sona erdiğini söyler[23].

Gazetenin çıkması için Matbu'at Umum Müdürlüğü'ne Ali Fethi Bey tarafından verilmiş imtiyaz beyannamesindeki resmî kayıtları şu şekildedir: "Namı: Minber, Mahall-i intişyarı: Dersaadet, Bahsedeceği mevad: Siyasî, ilmî, edebî, fennî ve iktisadî. Evkat-ı neşri: Yevmi, Lisanı: Türkçe, Müstedinin ismi: İstanbul Mebusu Ali Fethi Bey, Müdür-i Mesulün ismi: Feritköy'de mukim Dr. Rasim Ferit Bey.

Balada izah olunan gazete için Matbu'at Müdiriyet-i Umumiyesi'ne beyanname tevdi olunduğunu mübeyyin ilmühaberdir.

1 Kanun-u Evvel 1334

Pul ve Mehmet Salih İmzası

Mühür"[24].

Eski Maliye Bakanı Cavit Bey, Minber gazetesi hakkında Fethi Bey'le görüştü. Fethi Bey, sermayesinin bir kısmı Mustafa Kemal Paşa tarafından

---

[22] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya**, İstanbul 1998, s.156-157.
[23] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam 1881-1919** Cilt: I, Remzi Kitabevi, İstanbul 2003, s. 330.
[24] Sadi Borak; **Atatürk'ün İstanbul'daki Çalışmaları (1899-16 Mayıs 1919)**, İstanbul 2004 Kırmızı Beyaz Yayınları, s.179-180., Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Minber'i ve Minber'in Hatibi I", **Yeni Forum,** Sayı: 229, 1989.s. 27.

Levent Şahverdi Arşivi

sağlanmış olan gazetenin zarar ettiğini söyledi. Cavit Bey de gazeteye para bulacağını söyledi[25].

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra 30 Ekim 1918'de imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması'nın ardından 1 Teşrin-i Sani 1334 (1 Kasım 1918) Cuma[26] günü yayın hayatına giren Minber gazetesinin en son sayısı 22 Kanunu Evvel 1334 (22 Aralık 1918) Pazar[27] günü çıkmıştır. 1 Kasım 1918 günü yayın hayatına giren Minber gazetesi kendini "Siyasî, ilmî, edebî, iktisadî yevmi gazete" olarak tanımlamıştır. Gazetenin imtiyaz sahibi Doktor Rasim Ferit (Talay)'tir. Gazetenin imtiyaz sahibi olan Dr. Rasim Ferit (Talay) Bey, 1888'de Trablus'da doğmuştur ve Mehmet Ferid Paşa'nın oğludur[28]. Dr. Rasim Ferid (Talay)'in Mustafa Kemal (Atatürk) ile tanışma ve arkadaşlığı, asker ocağından değildir. Fethi Tevetoğlu'nun tespitine göre Mustafa Kemal - Dr. Rasim Ferit arasındaki yakınlık ve ilişki 1910'lu yıllarda başlayıp ölümüne kadar aralıksız sürmüştür[29].

Mustafa Kemal Paşa, İstanbul dışında bulunurken, bazı önemli konularda başkentteki yüksek makamlar ve şahsiyetlerle haberleşmesi gerektiğinde, yazılı -sözlü mesajlarını, güvendiği arkadaşı Dr. Rasim Ferid aracılığı ile yollamıştır[30].

Rasim Ferid Talay'ın basınla ve özellikle Atatürk'ün Okyar'la ortaklaşa çıkardıkları Minber gazetesi ile ilişkisini belirten Hakkı Tarık Us, şunları yazmaktadır:

"Paris'te çocuk cerrahisi ve ortopedi ihtisası yapmış doktorumuzun basına nisbeti, babasının Görüce Mutasarrıflığı zamanında başlar. Kastamonulu şair Sadık Vicdani'nin Lofcalı Ferid Paşa'ya mektupçuluğu Rasim Ferid için basınla beşiği oluyor. Selanik'te çıkan Çocuklara Rehber mecmuasındaki şiir "Ferid Paşazade Rasim" imzalı küçük satırlar, sevgili doktora İstanbul'da ilk Minber'i kurmak için zemin hazırlıyordu.

Bilirsiniz, hayatı boyunca Atatürk'ün izinde ve emrinde kalan Rasim Ferid bu Minber'i Çanakkale kahramanı Mustafa Kemal'in memlekete seslenmesi için yükseltiyordu.

---

[25] Zeki Sarıhan, **Kurtuluş Savaşı Günlüğü I**, TTK. Yay. Ankara 1993, s. 36.

[26] Gazi Ahmet Muhtar Paşa, **Takvîmü's-Sinîn**, Hazırlayanlar: Yücel Dağlı, Hamit Pehlivanlı, Gnkur. Yay. Ankara 1993, s.553.

[27] **A.g.e**., s. 554

[28] Fethi Tevetoğlu, a.g.m., **AAM Dergisi** Cilt V, Sayı: 13, Ankara 1988. s.185.

[29] Fethi Tevetoğlu, a.g.m., **AAM Dergisi** Cilt VII, Sayı: 21, Ankara 1991. s.623-624.

[30] Fethi Tevetoğlu, a.g.m., **AAM Dergisi.** s.626. Yazışmaların ayrıntıları için bkz. Adı geçen makale ile Sadi Borak'ın **Atatürk'ün Özel Mektupları**, Kırmızı Beyaz Yay., İstanbul 2004.

Levent Şahverdi Arşivi

Ondan sonra İleri Gazetesi'nde sık sık kavuştuğumuz Rasim Ferid, "Yarın Mecmua"sında yarının en mühim bir davasını, ruh adı verilen tabiat muammasını çözmeğe uğraştı durdu.

Jübilemiz kafilesinin yaşça en genci olan Doktor, zannediyorum, yakın aşinası olduğu o ruh alemi ilminden bize taze eserler taşıyacaktır."[31]

Mustafa Kemal "Zabit ve Kumandan İle Hasb-i Hal" adlı eserini 1914 yılında Sofya'da Ataşemiliter (askeri ataşe) iken yazdığı halde, kimi nedenlerle ilk baskısını ancak dört yıl sonra 1918 yılında İstanbul'da Minber Matbaasında yapabilmiştir. Ruşen Eşref Ünaydın'ın aktardığı üzere, "Doktor Rasim Ferit Talay'dan öğrendiğime göre Mustafa Kemal Paşa'nın arzusu ve emri üzerine bin nüsha olarak basılmıştır ve her nüshası 7,5 kuruş fiyatla satışa çıkarılmıştır. Bunlardan bir miktarını dostlarına hediye etmek üzere Paşa almıştır. Geriye kalanı da, Paşa Anadolu'ya geçip Babıalice askerlikle münasebeti kesildikten sonra, Damat Ferit tarafından toplatılarak yok edilmiştir..."[32]

Minber gazetesinin 17 Teşrin-i Sani 1918 tarihli nüshasında "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat" adı ile bir yazı yayınlanmıştır. Yazının baş kısmında Mustafa Kemal'in daha önce hangi görevlerde bulunduğu hakkında geniş bilgi verilmiştir. Yapılan bu mülakatta Mustafa Kemal, memleket hakkındaki düşüncelerini "...en iyi siyasetin her türlü manasıyla en çok kuvvetli olmak da bulunduğunu kabul ederim. En çok kuvvetli olmak ta'birinden maksadım, yalnız silah kuvveti olduğunu zannetmeyiniz. Bi'l-akis asker olduğuma rağmen bu; bence kuvvet muhassalasını vücuda getiren avamilin sonuncusudur. Benim murad etdiğim ma'nen, ilmen, fennen, ahlaken kuvvetli olmakdır. Çünkü saydığım bu hasailden mahrum olan bir milletin bütün efradının en son silahlarla techiz olduğunu farz etsek bile, kuvvetli olduğunu kabul etmek doğru olamaz. Bugün ki cem'iyet-i beşeriye içinde insan olarak ahazz-ı mevki' edebilmek için elbette, silah-ı bi-dest olmak kafi değildir. Benim telakkime göre, kuvvetli bir ordu denildiği zaman anlaşılması lazım gelen mana; her ferdi, bi'l-hassa zabiti, kumandanı icabat-ı medeniye ve fenniyeyi müdrik ve ona nazaran efal ve hareketini tatbik eder. Yüksek ahlak da bir hey'etdir. Şübhe yok ki yegane gayesi ve vazifesi, düşüncesi ve hazırlığı müdafa'a-ı vatana münhasır kalan bu hey'et; memleketin siyasetini idare edenlerin en nihayet verecekleri kararla hal

[31] Fethi Tevetoğlu, a.g.m., **AAM Dergisi**. s.638
[32] **Zabit ve Kumanda ile Hasb-i Hal;** Gnkur. Yay. Ankara 1981, s.VIII-XXVIII.

Levent Şahverdi Arşivi

fa'aliyete geçer. İşte ben, orduya ve ordulara kumanda etmiş bir asker sıfatıyla bu nokta-ı nazardan siyasetle temas etmiş olabilirim. Memleketimi ve milletimi pek iyi tanıdığım ve muhtaç olduğu terakkiye mazhariyet için huzur ve sükun ile, fakat her halde hürriyet ve istiklali masun olarak çok devamlı çalışmak lüzumuna kani' bulunduğum cihetle, bu kana'atimi tatmin edecek yani bize huzur ve sükun ve zaman-ı mesa'i bahşedecek münasebetlere iktiran eden dostluklara cidden tarafdarım" şeklinde ifade etmiştir. Muharririn İngilizler hakkındaki fikirlerini sorması üzerine, İngilizlere karşı beslediği ılımlı duyguları anlatmıştır ve bunu şu sözlerle anlamaktayız: "İngilizlerin Osmanlı milletinin hürriyetine ve devletimizin istiklaline riayetde gösterdikleri, hürmet ve insaniyet karşısında yalnız benim değil bütün Osmanlı milletinin İngilizlerden daha hayır-hah bir dost olamayacağı kana'atiyle mütehassis olmaları pek tabi'idir" .

Muharririn ülkedeki en son fikir cereyanlarını sorması üzerine ise henüz cepheden yeni geldiği için bu konu ile ilgili yorum yapmamıştır[33].

Fethi Okyar anılarında bu mülakat için şunları söylemiştir: "15 Kasım'da Padişah Vahdettin'le konuşmasının havası için Mustafa Kemal'in, Minber'de mülakat-röportaj tarzında çıkan siyasî-askerî yazı serisi, taşıdığı fikir olarak da, o günlerin hakiki şartları olarak da dikkate değer. Bu yazıların geniş hülasası, Fransa'nın ünlü Le Temps gazetesinde "Çanakkale Muharebelerinin Kumandanı bugünkü şartlar içinde vatanının geleceği için neler düşünüyor?" başlığı altında çıktı. Bu mülakatta Mustafa Kemal, Mondros Mütarekesi'nin, galiplere, huzur ve sükun için lüzum gördükleri yerleri işgal hakkı tanıyan yedinci maddesinin tatbik şekli üzerinde duruyor ve bu şarta riayet edilmediğinin misallerini veriyordu. İmalı olarak da, haksızlığa uğramış bir millet için en mukaddes hakkın, varlığını ne bahasına olursa olsun isbat mücadelesi olduğunu söylüyordu. O buhran ve ümitsizlik günleri içinde Minber'in hepimiz için hiç olmazsa teselli olduğunu söyleyebilirim"[34].

Mustafa Kemal'in 17 Teşrin-i Sani günü Tevfik Paşa hükümetinin Harbiye Nazırı olan Abdullah Paşa'yı ziyaret etmesi ertesi günkü gazetede yerini almıştır[35].

Ahmet Hulki imzalı 19 Teşrin-i Sani'de yayınlanan "Nühüfte Bir Sima" başlıklı makalede de Mustafa Kemal'den övgüyle bahsedilmiştir. "İ'tiraf

---

[33] **Minber**, Numara: 16, 17 Teşrin-i Sani 1334, İzzet Öztoprak; a.g.m., Cilt: II, Ankara 2005, **ATAM Yay.** s.909, Sina Akşin; **a.g.e.,** s. 88 ve Selahattin Tansel, **a.g.e.**, s.76.

[34] Fethi Okyar, **a.g.e.**, s.268-269.

[35] **Minber,** Numara: 17, 18 Teşrin-i Sani 1334.

Levent Şahverdi Arşivi

edelim, vatanın emsalini yetiştirmekde semahat göstermediği birkaç zekayı müstesnadan biri ve hatta birincisi "Minber" ve "Zaman" ve "Vakit"[36] Gazeteleri'nde beyanatı neşredilen Mustafa Kemal Paşa'dır. Milletin ve memleketin en ziyade hayır-kâr evladından olduğu halde en az mazhar-ı takdiri olan yine müşarun-ileyhdir." Makale şu cümlelerle son bulmaktadır: "Her halde istikbal-i vatan Mustafa Kemal Paşa'dan büyük hizmetler beklemekde haklıdır" [37].

Ayrıca Minber gazetesinde Hatib takma adıyla çıkan yazıların da Mustafa Kemal'e ait olduğu yönünde bir takım tartışmalar vardır.

Gazetede üç başyazı Hatib takma adıyla çıkmıştır. 1 Teşrin-i Sani'de "Felaketten İbret Alalım", 2 Teşrin-i Sani'de "Hürriyet-i Matbuat", 4 Teşrin-i Sani'de de "Sulh u Salah" başlıklarıyla çıkan başyazılar ile 2 Teşrin-i Sani'de başlayarak 6, 8 ve son olarak da 9 Teşrin-i Sani gününde tefrika şeklinde çıkan Ziya Gökalp'in "Türkleşmek, İslamlaşmak, Muasırlaşmak" adlı eserini konu alan (Asrileşmek) başlıklı makale Hatib takma adıyla çıkan yazılardır. Asrileşmek adlı bu yazının Mustafa Kemal'e ait olduğu çünkü daha sonraki yıllarda çağdaşlaşma konusunda çok çaba harcadığı ve bu yazıdan da bu çıktığı ifade edilmiştir.[38] Fethi Tevetoğlu, Asrileşmek başlığı altında çıkan dört gün süreli bu tefrikanın uzun ve ayrıntılı bir inceleme sonucunda yazıdaki üslup, işlenen konu ve savunulan "Çağdaşlaşmak" görüşü ve yapılan diğer yorumlar, Atatürk'ün daha sonraki yıllarda bütün ömrünce izleyeceği ülküsünün temel bölümünü oluşturacaktır[39] demektedir.

1 Teşrin-i Sani'de "Felaketten İbret Alalım" başlığı altında çıkan makalede dönem itibariyle içinde bulunulan bu zor siyasî şartlarda felaket diye feryad edip ümitsizliğe kapılmak istenmediği ve "Bir musibet bin nasihatden yeğdir" düsturundan hareketle yeni bir hayat için gayret etmek gerektiği dile getirilmektedir.

Gazetenin 2 Teşrin-i Sani 1334 tarihli sayısındaki "Hürriyet ve Matbu'at" başlıklı yazısında, vatanın yüksek çıkarlarına dokunmamak kaydıyla basın hürriyetinin, hem meşrutiyet hem de medeniyetin bölünmez parçası

[36] 18 Teşrin-i Sani tarihinde Vakit gazetesinde Ahmet Emin Yalman tarafından yayınlanan demeci "Mustafa Kemal Paşa İle Mülakat": İngiltere Hükümeti'nin Osmanlılara karşı olan iyi niyetinden şüphe etmek istemem. Hükümet Mebuslar Meclisine dayanmak zorundadır. Meclisin milleti temsil etmediği gibi dedikodulara aldırış edilmemelidir. Zeki Sarıhan, **a.g.e**, s. 32., Şerafettin Turan; **Türk Devrim Tarihi-I**, Bilgi Yay., İstanbul 1991, s. 83.

[37] **Minber**, Numara: 18, 19 Teşrin-i Sani 1334, Sina Akşin, **a.g.e.,** s. 88.

[38] Fethi Tevetoğlu "Atatürk'ün Başlıca Amacı: Çağdaşlaşmak", **Milli Kültür**, Sayı: 65, 1989, s. 3.

[39] Fethi Tevetoğlu a.g.m., **Milli Kültür**, Sayı: 63, 1988, s. 93.

Levent Şahverdi Arşivi

olduğunu, basının hükümet baskısı altına sokulamayacağı; kalem ve fikir sahasında ilerlemeye gerek olduğu açıklanmaktadır[40].

4 Teşrin-i Sani tarihli gazetede çıkan "Sulh u Salah" başlıklı makalede ise mütarekenin imzalandığı artık sulhun beklendiği onun da yakın bir zamanda yapılacağı belirtilerek Osmanlı ülkesinin harbin yaralarını sarması gerektiği belirtilmiştir.

Bu makalelere ve Asrileşmek adlı tefrikaya genel olarak baktığımızda dilinin biraz daha ağır ve ağdalı bir Osmanlıca ile yazıldığını görmekteyiz. Hatib takma adı ile çıkan yazıların kime ait olduğu konusunda tartışmalar vardır. Ancak, henüz bir kesinlik kazanmış değildir.

Hatib takma adıyla çıkan yazıların en sonuncusu 9 Teşrin-i Sani günü yayınlanmıştır. Dolayısıyla kronolojik olarak bu makalelerin Mustafa Kemal'e ait olmadığı anlaşılmaktadır. O zamanın koşulları göz önüne alındığında ise bu yazıları her gün Adana'dan telgrafla göndermesi pek mümkün görünmemektedir. Ayrıca Mustafa Kemal 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelmiş ve 16 Mayıs 1919'a kadar da İstanbul'da kalmıştır, dolayısıyla gazetenin kapandığı tarih olan 22 Aralık 1918 tarihinde İstanbul'dadır. Eğer Mustafa Kemal Hatib takma adını kullanmış olsa 13 Kasım'dan sonra çıkan makale ve baş yazılarda da bu takma adı kullanmış olabilirdi ancak böyle bir takma ada rastlanmamaktadır. Fethi Tevetoğlu ise bu konuyu şöyle açıklamaktadır: Mustafa Kemal asker olduğu ve herhangi siyasiîbir polemiğe adının karışmamasına son derece titizlikle dikkat ettiği içindir ki gazetenin ilk çıktığı günler Hatib takma adıyla yazılar yazmıştır. Ancak Ati gazetesinden Celal Nuri'nin ve Sabah gazetesinden Ali Kemal'in şiddetli saldırılarıyla karşılaşması Mustafa Kemal'i daha tedbirli davranmaya sevk etmiş. Başyazılarında dördüncü günden sonra Hatib imzasına rastlanmayışı, Mustafa Kemal Paşa'nın asker oluşu ve polemiklere takma adıyla bile şahsen karışmak istemeyişi sebebiyledir. Bu takma ad gazetenin yazı kadrosundan başka sivil bir kimseye ait olsaydı, devamında hiçbir sakınca düşünülmezdi[41].

Sadi Borak ise, Hatib takma adıyla yazılan yazıların Rasim Ferit'e ait olduğunu sanıyoruz demektedir[42].

---

[40] **Minber**, Numara: 2, 2 Teşrin-i Sani 1334, Yücel Özkaya, a.g.m., **AAM Dergisi**, s.874.
[41] Tevetoğlu; a.g.m., **Milli Kültür**, Sayı: 63, 1988, s. 93.
[42] Sadi Borak, **Atatürk ve Edebiyat**, Kırmızı Beyaz Yay., İstanbul 2004, s.94

Levent Şahverdi Arşivi

Fethi Tevetoğlu, Atatürk'ün Minber'i ve Minber'in Hatibi II, adı ile Yeni Forum Dergisi'nde yayınlanan makalesinde gazetedeki takma adların kime ait olabileceği konusunda ayrıntılı bilgiler vermektedir. Hatib takma adı ile yazılan yazıların uslüb olarak incelenince kesinlikle Atatürk'e ait olduğunun anlaşılacağını ifade etmiştir ve Sadi Borak'ın tezini şu şekilde çürütmektedir: Sayın Borak'ın "sayılı hatiplerimizden" olduğunu belirttikleri Dr. Rasim Ferit Talay'ın ne hakkında yazılan yazılarda, ne Türk Hatibleri üzerindeki eserlerde ve ne de TBMM'ndeki faaliyetlerinde hatibliğine dair bir kayda rastlanmamıştır[43]. Dolayısıyla Hatib takma adlı yazıları Rasim Ferit (Talay)'e ait olamaz demektedir. Oysa Fethi Tevetoğlu 1987 yılında Kültür ve Turizm Bakanlığı yayınları arasında çıkan Ömer Naci adlı kitabında Minber gazetesinin başyazılarında rastlanan "Hatib" takma adlı yazıların Dr. Rasim Ferit Bey'e ait olduğunu belirtmektedir[44]. Böylelikle kendi içinde çelişkiye düşmektedir.

"Gazetenin çıkmasını ilk ortaya atan, MİNBER diye adını koyan ve sermayesine para katan Mustafa Kemal Paşa'nın, "düşüncelerimizi birlikte yayımlamak üzere" sözleriyle çıkardıklarını bizzat ifade ettikleri bu gazetede yazı yazmadığını düşünmek bizce mantık dışıdır. Bu işe hangi tarihte karar alındığı, adının ne zaman konduğu ve paranın ne zaman verildiği gibi soruların karşılığı tam olarak bilinse kuşkusuz yararlıdır, iyi olur. Fakat bilinmemesi, Atatürk'ün gazete ile varlığı belirli yakın ilişkisini değiştirmez.

Ancak asker olduğu ve herhangi siyasî bir polemiğe adının karışmamasına son derece titizlikle dikkat ettiği içindir ki, MİNBER'deki yazıların altında Mustafa Kemal imzasına hiç rastlanmamaktadır. Fakat Mustafa Kemal Paşa'nın da, diğer asker-yazar arkadaşlarının yaptıkları gibi bir takma ad kullandığını düşünmek yerindedir" diyerek Hatib takma adlı yazıların mutlak surette Mustafa Kemal'e ait olduğunu belirtmektedir Fethi Tevetoğlu[45].

Hatib takma adının ise öğrencilik yıllarında hatiblik deneme ve yarışları yaptıkları arkadaşı Ömer Naci'nin[46] aziz hatırasına atfettiği ifade edilmiştir[47].

---

[43] Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Minber'i ve Minber'in Hatibi II", **Yeni Forum,** Sayı: 230, 1989.s. 25.

[44] Fethi Tevetoğlu; **Ömer Naci**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay., Ankara 1987, s. 44.

[45] Fethi Tevetoğlu, "Atatürk'ün Minber'i ve Minber'in Hatibi I", **Yeni Forum,** Sayı: 229, 1989.s. 26-27

[46] Ömer Naci 29 Temmuz 1916'da Kerkük'te şehit olmuştur.

[47] Tevetoğlu, a.g.m., **Milli Kültür**, Sayı: 63, 1988, s. 92.

Levent Şahverdi Arşivi

Fethi Tevetoğlu'nun konu ile ilgili çok ilginç yaklaşımları bulunmaktadır: Bilindiği gibi Minber, camilerde hatibin çıkıp hutbe okuduğu merdivenli kürsünün Arapça, dilimizde de kullanılan adıdır. Gazetelerine bu adı Ali Fethi Bey'le Mustafa Kemal Paşa seçtiklerine göre Minber'e çıkacak, başyazısı ile Minber'den Türk milletine seslenecek, hitab edecek fikir ve düşüncelerini yayacak Hatib'in de bu ikisinden biri olacağı aşikardır. Gazeteyi çıkaranların kendilerinden başka birine daha birinci gün bu makamı buyur etmeleri mantık dışıdır. En akla geleni centilmenliği ile ünlü Ali Fethi Bey'in bu makamı Mustafa Kemal Paşa'ya verdiğidir. Nitekim kısa bir süre sonra atılacakları Milli Mücadele sırasında da gerektikçe Minber'e çıkıp milletine seslenecek Hatib yine Mustafa Kemal Paşa olacaktır[48].

Prof. Dr. İzzet Öztoprak'ın bu konu üzerine yapmış olduğu değerlendirmede, Prof. Dr. Şerafettin Turan'ın yapmış olduğu kronolojik açıklamaya katılarak Hatib takma adlı yazıların kesin olarak Mustafa Kemal'e ait olmayacağını belirtmiştir[49]. Şerafettin Turan'ın "Minber Gazetesinin Hatibi M. Kemal Atatürk Olamaz" başlıklı makalesinde Fethi Tevetoğlu'nun içinde bulunduğu ikilemi değerlendirerek Asrileşmek isimli tefrikanın Mustafa Kemal'e ait olmayacağı üzerinde durmuş ve Hatib'in Minber'deki yazılarını tümüyle ele aldığımızda bu inancımızı destekleyecek daha başka kanıtlar bulacağımıza ve Hatib'in kimliğine ilişkin kimi tahminler öne sürebileceğimizi sanıyorum, diyerek makaleye son vermiştir[50]. Bilim dünyasında yapılan bu tartışmalardan hareketle Hatib takma adlı yazıların kime ait olduğu konusunda herhangi bir kesinlik yoktur. Biz de yapmış olduğumuz bu çalışmayla bu konuya bir kesinlik getiremedik ancak kronolojik olarak yazıların Mustafa Kemal'e ait olmayacağı inancındayız.

[48] Tevetoğlu; a.g.m., **Milli Kültür**, Sayı: 63, 1988, s. 94.
[49] İzzet Öztoprak; **a.g.m**. ATAM Yay. s. 910.
[50] Şerafettin Turan; "Minber Gazetesi'nin Hatib'i M. Kemal Atatürk Olamaz", **Çağdaş Türk Dili Dergisi**, (12,1989), s.557-559.

Levent Şahverdi Arşivi

Sayfa Boş

Levent Şahverdi Arşivi

"DEĞİŞEN DÜNYA ŞARTLARINDA KARADENİZ VE BOĞAZLAR MESELESİ" (1923-2008)*

Hüseyin TOSUN**

Boğazlar sorunu çok uzun bir geçmişi olan ama güncelliğini bugünde koruyan uluslar arası bir sorundur. Bundan dolayı gerek ülkemizde gerekse Avrupa'da konuyla ilgili birçok yayın yapılmış ve yapılmaya da devam edilmektedir.

Kısaca tanıtmaya çalışacağımız *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)* adlı eser, boğazların ve Karadeniz'in nasıl Uluslararası bir sorun haline geldiği, bu süreçte Türkiye ve karşısında yer alan devletlerin yürüttükleri politikalar ve günümüzde boğazların ve Karadeniz'in güvenliği ve alınması gereken tedbirleri inceleyen akademik bir çalışmadır. Bir akademisyen tarafından hazırlanmış olmasıyla da dikkate değerdir. 573 sayfadan ibaret olan eser, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı yayını olarak çıkmıştır.

Genel olarak Boğazlar Sorunu ve Karadeniz'in Güvenliği üzerinde durulan eser, öncelikle Giriş mahiyetindeki şu bölümlerden oluşmaktadır: İthaf, (s.III) Önsöz (s.XI), ve Kısaltmalar (s. XV).

Önsöz'de yazar bu kitabı yazmasındaki amacı ; "Sevr Antlaşması'ndan 2000'li yıllara kadar olan evrede "Boğazlar Meselesi'nin geçirdiği aşamaları tespit ederek, günümüzdeki problemlere cevap bulmak" olarak belirtmekte, buna gerekçe olarak da "günümüz dünyasında problemin mahiyetinin farklılaştığı, artan deniz trafiği ve kazaların boğazlar ve İstanbul'u tehdit etmeye başladığı, mevcut anlaşmaların bu problemin çözülmesine yetmediği gibi Türkiye'nin de tedbir almasını engellediğini" göstermekte. (s.xıı), "ve bu araştırma çerçevesinde Montreux sonrasındaki değişen dünya şartları karşısında, Türkiye'nin Uygulamalarının haklı gerekçeleri üstünde durularak, yakın bir gelecekte meydana gelebilecek gelişmelere ışık tutulmaya çalışıldığını" ifade etmektedir.

---

* Doç. Dr. Selma Yel, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2009. Eseri kaleme alan Doç.Dr.Selma Yel, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi Genel Türk Tarihi bölümünden mezun olup, master ve doktora derecesini yine aynı üniversitenin Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü'nden aldı. 1983'de aynı enstitüye araştırma görevlisi olan Yel, 1993'de Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesine Yrd. Doçent atandı. 1996'da ise aynı üniversitenin Gazi Eğitim Fakültesinin ilköğretim bölümü, sınıf öğretmenliği anabilim dalına öğretim görevlisi atandı. Halen aynı bölümde Doçent olarak öğretim üyeliğine devam etmektedir.

** Atatürk Araştırma Merkezi Uzmanı.

Levent Şahverdi Arşivi

Çalışma esas olarak Giriş'i takiben beş bölümden oluşmaktadır. Giriş'te; Boğazlar ve Karadeniz'in gerek askeri gerekse ticari yönden tarih boyunca Anadolu'da hakimiyet tesis etmek isteyen başka milletlerin de dikkatlerini çektiğinden, bir çok defa bölgenin saldırıya uğradığı, Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu tamamladıktan sonra, bölgeyle ilgilenmeye başladığı ve bölgeye hakim olduktan sonra uzun yıllar Boğazlar ve Karadeniz'in bir iç deniz halini aldığı, Yakın Çağ'da ise Batılı devletlerin ilgisinin bölgeye yönelmesiyle bölgenin uluslar arası bir sorun halini aldığı şeklinde özetlenebilecek tarihî süreç Birinci Dünya Savaşı'na kadar anlatılmaktadır.

Girişi takiben "Birinci Dünya Savaşı ve Lozan Konferansı'na Kadar Boğazlar Meselesi" (s.9) adlı ilk bölümde "Gizli Antlaşmalar ve Sevr Antlaşması'nda Boğazlar", (s.9) "Boğazlar Çevirme Harekatı ve Mudanya Mütarekesi" (s.15) "Lozan Barış Konferansı ve Boğazlar Meselesi" (s.23) "Lozan Boğazlar Sözleşmesinin Kabul Edilmesi ve Türkiye Açısından Sakıncaları" (s.46) "Lozan Boğazlar Sözleşmesi Hükümleri" (s.48), "Sevr Anlaşması ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi Hükümlerinin Mukayesesi" (s.52) adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde boğazların durumunun Birinci Dünya Savaşı'ndan Lozan'a kadar geçirdiği aşamalar ve bu süreçte İngiltere, Sovyet Rusya, ABD, Fransa, Romanya-Bulgaristan ve Türkiye'nin boğazlara ilişkin tezleri ve karşı görüşler üzerinde ayrı ayrı durulmaktadır.

"Montreux Boğazlar Sözleşmesi" (s.57) adlı ikinci bölüm, "1923'den Sonra Uluslar arası Siyasetteki Değişmeler ve Boğazlar Meselesi Üzerindeki Tesirleri" (s.57) "Türkiye'nin 1923-1936 Yılları Arasında Takip Ettiği Siyaset ve Sebepleri" (s.66) "Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Tadilini İstemesi" (s.75) "Montreux Boğazlar Konferansı" (s.94) "Lozan Boğazlar Sözleşmesi İle Montreux Boğazlar Sözleşmesi Arasındaki Farklar" (s.129) "Türk Kamuoyu İle Yerli ve Yabancı Basında Montreux İle İlgili Tepkiler" adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde Öncelikle 1923'den sonra değişen uluslar arası siyaset ve bunun boğazlar meselesi üzerindeki etkileri üzerinde durulmakta. Daha sonra Türkiye'nin 1923'den 1936'ya kadar takip ettiği siyaset ve bunun sebepleri, Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin tadilini istemesi ve Montreux Boğazlar Konferansı'nın ayrıntıları üzerinde durulmaktadır. Konferans sürecinde İngiltere, Sovyet Rusya, Fransa, Japonya, İtalya, Almanya, Balkan Devletlerinin savundukları tezler ve takip ettikleri politika ve sebepleri ayrıntıları ile ele alınmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

"1936 Yılından Sonra Değişen Dünya Şartları ve Boğazlar Meselesi" (s.147) adlı üçüncü bölüm, "Türkiye ve Sovyet-Rusya Arasında Moskova Görüşmeleri ve Sovyet Rusya'nın Almanya İle Boğazlar Pazarlığı" (s.149), "II. Dünya Savaşı Sonrasında Boğazlar Meselesi" (s.170), "ABD ve İngiltere'nin Boğazlarla İlgili Nota Teatisi" (s.175), "Türkiye'nin NATO'ya Girmesi ve Sovyet Rusya İle İlişkileri" adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde, 1936 yılı değişen dünya şartları bağlamında Almanya ile Rusya'nın boğazlar üzerindeki pazarlığı, Adana, Tahran ve Kahire Konferansları, Boğazlardan geçen Alman Savaş gemileri problemi ve Türkiye'nin İkinci Dünya Savaşı'na girişi, Yalta Konferansı, 19 Mart 1945 notası, Potsdam Konferansı, Sovyet Rusya'nın boğazlar notası, Türkiye, İngiltere ve ABD'nin Cevabi notaları, üzerinde durulmaktadır.

Yazar bu bölümde, Sovyet-Rusya'nın takip ettiği Boğazlar Stratejisi üzerinde durarak özellikle, 1936 yılından sonra Sovyet-Rusya ile Türkiye siyasî ve askerî ilişkilerini güçlendirmelerine rağmen Sovyet lideri Stalin'in takip ettiği siyaset nedeniyle Boğazların yine problem olmaya başladığı ve devletlerin yine gizli paylaşım anlaşmalarına sahne olduğu ve bu sürecin Türkiye'nin NATO'ya girmesiyle sonuçlandığını ifade etmektedir.

"Montreux Boğazlar Sözleşmesinden Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Arayışları" (s.187) adlı dördüncü bölümde, "Boğazlarda Artan Deniz Trafiği ve Sonuçları" (s.187), "Montreux Boğazlar Sözleşmesinin Yetersizliği ve Değişim İstekleri" (s.208), "1998 Boğazlar Tüzüğü ve Uygulamasındaki Güçlükler" (s.230) adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde Öncelikle boğazlar üzerinde artan deniz trafiği ve buna bağlı oluşan kazalar ve sebepleri, çevreye verdikleri zararlar, çevreye bağlı olarak büyüyen boğazlar hinterlandı, 1994 Boğazlar tüzüğünün hazırlanış aşamaları, boğazlar ve Marmara Bölgesi deniz trafik düzeni, Resm uygulamasında karşılaşılan problemler, Türk Boğazlarındaki Muhtemel terör tehdidi ve tedbirler üzerinde durulmaktadır.

Eserdeki ağırlığın dördüncü ve beşinci bölümlerde olduğu görülmektedir. Çünkü bu bölümlerin konusu son derece güncel olup, hâlihazırda dünya gündemini meşgul etmekte olan Karadeniz ve Boğazlar meselesine ışık tutmaktadır. Yazar bu bölümde, Türk boğazlarının 1991'de Sovyetler Birliği'nin dağılmasına kadar, Karadeniz'e sahildar olan Sovyetler Birliği, Romanya ve Bulgaristan'ı yakından ingilendiriyor iken, bu tarihten itibaren ülke sayısı çoğalarak Ukrayna, Moldovya ve Gürcistan sahildar olmaları nedeniyle doğrudan doğruya, Ermenistan ve Azerbaycan dolaylı yoldan,

Levent Şahverdi Arşivi

Türkmenistan, Özbekistan, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan'ın deniz yoluyla ticaret yapmaları yine Karadeniz ve Boğazlar yoluyla mümkün olmaya başladığı ve bu şekilde boğazların hinterlandı büyürken öneminin daha da arttığı, çünkü 1992'den itibaren Main-Tuna, Tuna-Ren iç su yollarının birbirine bağlantılı hale getirilmesiyle de boğazlara yeni bir yük ilave olduğu gibi Avrupa ülkelerinin de dolaylı yollardan Karadeniz'e sahildar oldukları, petrol sevkiyatının artmasıyla da üstesinden gelinemeyecek trafik yoğunluğuna sebep olduğu gerçeği üzerinde durmaktadır.

"Karadeniz, Boğazlar ve Marmara Denizi'nde Güvenliği Temin Etme ve Çevre Problemlerini Engelleme Çabaları" (s.245) adlı beşinci bölüm, "Karadeniz'in Güvenliğini Temin Etme Çabaları" (s.249), "Karadeniz ve Marmara Denizi'nde Çevre Problemleri" (s.299) adlı alt başlıklardan oluşmaktadır. Bu bölümde öncelikle Karadeniz'in güvenliğini temin etme çabaları ABD'nin Karadeniz ile ilgili plan ve istekleri, Karadeniz Ekonomik İşbirliği ve bölgedeki diğer işbirliği teşebbüsleri ölçeğinde değerlendirilmekte. İkinci olarak da; "Soğuk Savaş dönemi boyunca doğu ile batı arasında stratejik sınır olarak kabul edilen Karadeniz, soğuk savaş döneminin sona ermesiyle birlikte etrafında bağımsız devletlerin yer aldığı yarı kapalı bir deniz olarak yeniden yapılandığı bu ortamda , Kardeniz'in; doğu Akdeniz devletlerinin yeni ve hayatiyet kazanmış bir Rusya'nın, geniş güney Kafkasya'nın, Büyük Orta Doğu'nun ve kuşkusuz Avrupa'nın gelişen siyaset ve stratejisinin ayrılmaz bir parçası haline geldiği, Avrupa Birliği'nin ve NATO'nun Karadeniz'e kadar genişleyerek daha geniş bir Euro-Atlantik güvenliğini uluslararası politikanın konusu haline getirdiği, bunda özellikle bölgede uzun zamandır var olan dondurulmuş çatışma bölgelerinin de istikrarı etkileyebilecek bir risk oluşturabileceği düşüncesinden hareketle" (346) Karadeniz ve Marmara Denizi'nde çevre problemlerini artıran faktörler, Kirlenmeyi engelleme çabaları ve işbirliği süreci ayrıntılı olarak incelenmektedir.

Sonuç bölümünde yazar kısa bir özet yaparak kanaatlerini ve önerilerini ortaya koymaktadır. Ona göre; "Montreux Boğazlar Sözleşmesi, her ne kadar Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini kesinleştirmiş olsa da, zaman içerisinde mahzurlu tarafları görülmeye başlamıştır. Deniz trafik düzenlemesi 1936 yılı şartlarına göre yapıldığı için çağdaş teknolojik gelişmeler sonucunda yapılmış olan gemilerin ağırlıkları, silah sistemleri ve sayılarının artması ilerleyen yıllarda problem yaratmaya başlamıştır. Deniz trafiği yoğunluğuna bağlı olarak meydana gelen kazalar ve yarattığı

Levent Şahverdi Arşivi

çevre kirliliği ciddî olarak Boğazlar Bölgesi, İstanbul ve de Karadeniz'i tehdit etmeye başlamıştır. 1937'de Boğazlardan geçen yabancı gemi sayısı 2603, tonilatosu ise 4 800 000'dur. Tuna ve Ren nehirlerinin Main-Tuna kanalıyla birleşerek, Karadeniz'e çıkış imkânı elde etmesi ve petrol taşımacılığının artmasıyla, bu rakam bu gün Boğazların kaldıramayacağı ölçülere ulaşmış, kirlilik ise giderek denizdeki canlı çeşitliliğini azaltmaya başlamıştır. Montreux'nin imzalandığı yıllarda ne yoğun petrol taşımacılığı söz konusudur, ne metan gazı taşınmaktadır ve ne de atom bombası ya da uranyum bilinmektedir. Deniz kirlenmesi ve çevre bilinci henüz gelişmemiş olup, Rusya Federasyonu'nun bir gün 300 metreyi geçen gemilerle petrol taşıyabileceği kimsenin aklına gelmemektedir. İstanbul nüfusunun bu denli artış göstereceği de hiç düşünülmemiştir. Bu sebeple, acil olarak, Boğazlardaki trafik yükünün hafifletilmesi gerektiği gerçeği ile yüz yüze kalınmıştır. Üstelik Türkiye Boğazları, diğer su yolarında olduğu gibi ekonomik gelir temin edecek şekilde kullanamamaktadır."

Yazar boğazlarda yaşanan sorunları aşmak için öneriler de sunmaktadır. Ona göre; "Türkiye, Karadeniz'i, Silivri üzerinden bir kanalla Marmara'ya bağlama projesini hayata geçirmelidir. Ayrıca, Boğazlar Bölgesi'nde geçiş kurallarına uymayanlara gerekli cezaî yaptırımları uygulamalıdır." Buna dayanak olmak üzere somut bir örnek olarak ABD'nin uygulamalarını göstermektedir. Örneğin "ABD, kendi karasuları olarak ilan ettiği 200 millik mesafede yoğun kontrol sistemi uygulamakta olup, petrol tankerlerinin çift cidarlı olma mecburiyeti, transit geçen gemilere de sınırsız limite varan sigorta şartı getirmiştir. Bu şartı yerine getirmeyen gemilere 25 000 Dolar ceza verilmektedir. Bu uygulama, hiçbir insanın yaşamadığı, Alaska'nın en ücra sahillerinde dahi geçerliliğini muhafaza etmektedir. Bu sebeple, Türkiye, 1998 Tüzüğü'nün getirdiği uygulamalar çerçevesinde, çevreye zarar verdiği tespit edilen gemi ve tankerlere, ABD'de olduğu gibi en ağır cezai yaptırımları uygulamalıdır."

Bundan sonra da takip edilmesi gereken politikalar üzerinde durarak; uluslar arası dengeler gözetilerek dünya barışının korunmasında gayret sarf edilirken, diğer yönden de gerek ülke güvenliği için gerekse de ekonomik menfaatlerin korunması ve siyasi gücün artırılması için Karadeniz'de tek bir gücün hâkim olmasına mani olunmasını" belirtmektedir. Çünkü "1990 sonrasında, ABD'nin tek dünya gücü olmaya çalışmasının sonuçları Irak'ta, Afganistan'da görüldüğü, bu sebeple de, yeniden çok kutuplu bir sisteme ihtiyaç hissedildiği, Türkiye'nin ise dünya yeniden şekillenirken,

Levent Şahverdi Arşivi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında olduğu gibi pasifize değil, etkin ve yönlendirici olacak imkânlara sahip olduğu" ifade edilmektedir.

Yazarın bütün çalışma boyunca ortaya koyduğu gerçeğe göre "Türkiye artık, başta Boğazlar ve Karadeniz olmak üzere, kendi milli politikalarını kendisinin tespit etmesi, projelerini kendisinin yönetmesi gerektiğini" ifade etmektedir.

Çalışmanın sonunda yedi ek yer almaktadır. Bu ekler içindekiler de şu şekilde isimlendirilmiştir:

Boğazlar Rejimi Hakkında Montreux'de 20 Temmuz 1936 Tarihinde İmza Edilen Mukavelename. (s. 345) (Bu mukavelename 24 Temmuz 1923'de Lozan'da imza edilmiş olan mukavelenamenin yerine Bulgaristan, Fransa, Büyük Britanya, Hindistan, Japonya, Romanya, Türkiye, Sovyetler Birliği ve Yugoslavya tarafından imzalanmıştır.)

Boğazlar ve Marmara Bölgesi Deniz Trafik Düzeni Hakkında Tüzük... (Boğazlar ve Marmara Bölgesinde seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlamaya yönelik deniz trafik düzenlemesini içermektedir.)

İstanbul Liman Tüzüğü (s. 405) (İstanbul liman sınırları, yanaşma ve demir yerleri, rıhtımlara yanaşma, ticaret eşyası ile patlayıcı, yanıcı ve benzeri tehlikeli maddelerin boşaltma ve yükleme yöntem, yer ve zamanları, gemilerin limanda kalabilecekleri süreler ile limanda yasal güvenliğin ve disiplinin sağlanmasına yönelik önlemleri içermektedir.)

Uluslar arası 1972 Denizde Çatışmayı Önleme Tüzüğü (s. 427). (Ancak denizlerde ve açık denizlerle bağlantılı olan açık deniz gemilerinin seyredebileceği sularda bulunan gemilerimizin tümünün uçakları genel manevra ve seyir, birbirini gören ve kısıtlı görüş koşullarında teknelerin davranışları, fenerler ve şekiller, ses ve ışık işaretleri ve istisnai kuralları içermektedir.)

Uluslar arası Denizde Çatışmayı Önleme Kurallarına Ait Konvansiyon 1972 (s. 457).

1998 Türk Boğazları Deniz Trafik Düzeni Tüzüğü (s. 507). (Türk Boğazları'nda seyir, can, mal ve çevre güvenliğini sağlamaya yönelik deniz trafik düzenlemesi kurallarını içermektedir.)

Türk Boğazlarında Muhtemel Terör Eylemlerine Karşı Tedbirler (s. 543). (Türk boğazlarında gemiden kıyıya, kıyıdan gemiye gemiden gemiye yapılacak terör eylemlerine yönelik tedbirleri içermektedir.)

Levent Şahverdi Arşivi

Kaynaklar (s. 543) bölümünden sonra dizin ile çalışma tamamlanıyor.

Türk Boğazları üzerine genişçe bir literatür vardır. Ama Boğazların son 90 yıllık tarihini bir ciltte bütünüyle toplayan ve bugünkü sorunları da ayrıntılarıyla kapsayan bir eser bulunmamaktadır. Sayın Yel'in eseri bu boşluğu doldurması, alandaki diğer kitaplardan farkını ortaya koymaktadır. Hem uzun bir dönemin tarihsel gelişimi ortaya konulmakta, hem de Türk diplomasisinin boğazlar kozunu kullanmasının ayrıntıları ele alınmaktadır. Bu bakımdan Yel'in eseri gerek Tarih gerekse uluslararası politika meraklılarının, Türkiye'nin meselelerine alaka gösteren herkesin ilgiyle inceleyecekleri bir çalışma olmakla beraber, alana getirdiği yenilik sebebiyle de dikkat çekmektedir.

Kısaca tanıtmaya çalıştığımız *Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi* adlı çalışma, Türk boğazlarının tarihini günümüze kadar bir bütün içerisinde vermekte ve yorumlar ve izahatlarla bir strateji geliştirme niteliği taşımaktadır. Bu nedenle halihazırda dünya gündemini meşgul etmekte olan Karadeniz ve Boğazlar meselesine ışık tutmakta olan bu eserin hem Türkiye hem de dünya için anlamı, stratejik değeri hızla yükselen Karadeniz sadece barındırdığı ve keşfedilmeyi bekleyen zenginlikleriyle değil, Rusya-Batı ilişkilerini belirleme potansiyeli ile, Türkiye'nin güneyinden sonra kuzeyinde oluşturacağı nüfuz alanı ile Kafkasya'yı denetleme gücüyle, Hazar kaynaklarını dünyaya açacak özelliği ile İran'dan Afganistan'a uzanan lojistik hat üzerinde Türkiye'nin bölgenin jeopolitiğine, jeoekonomik gücüne yoğunlaşmasına katkı sağlayacağı kuşkusuzdur.

KAYNAKLAR

Tukin, Cemal**, Boğazlar Meselesi**, Pan yayıncılık, İstanbul 1999.

Erkin, Feridun Cemal, **Türk Sovyet İlişkileri ve Boğazlar Meselesi**, Ankara 1968.

Tarhanlı, Turgut, "Türk Boğazlarında Trafik Düzeni ve 1936 Montreux Sözleşmesi" **Uluslararıs Politika** (Derleyen: Faruk Sönmezoğlu), Der Yayınları, İstanbul 1998.

Karagül, İbrahim, "Mayınlı Petrol, Yeni Hazar ve Karadeniz" **Yeni Şafak Gazetesi**.

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİNDEN HABERLER

Hüseyin TOSUN

2008 YILINDA GERÇEKLEŞTİRİLEN ETKİNLİKLER

Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak amacıyla kurulmuş olan Atatürk Araştırma Merkezi, Başta Valilikler olmak üzere, Kamu kurum ve kuruluşları, Üniversiteler, sivil toplum örgütleri ile işbirliği halinde konferans, panel, sempozyum vb. faaliyetler gerçekleştirmektedir. Merkezimiz, Ocak- Aralık 2008 tarihleri arasında toplam 23 etkinlik gerçekleştirmiştir. 2008 Etkinlik tablosu ektedir.

Bu etkinliklerin önemli olanlarından bazıları şunlardır:

125.YAŞINDA CELAL BAYAR

(15 Mayıs 2008/ Ankara)

Üçüncü Cumhurbaşkanımız Celal Bayar doğumunun 125.yılında Ankara'da Merkezimiz ve Türkiye İş Bankası'nın katkılarıyla 15 Mayıs 2008 tarihinde Devlet Konuk Evi'nde düzenlenen toplantı ile anıldı.

Saygı duruşu ve İstiklal Marşımızın okunmasıyla başlayan anma toplantısında, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Başkanı ve Atatürk Araştırma Merkezi Başkan Vekili Prof.Dr.Sadık Tural, Nilüfer Gürsoy, Türkiye İş Bankası Genel müdürü Ersin Özince ve 9.Cumhurbaşkanımız Sayın Süleyman Demirel birer açılış konuşması yaptılar.

Konuşmaları takiben Celal Bayar konulu ilk doktora çalışması yapan Prof.Dr.M.Akif Tural ile Bayar konusunda kitapları bulunan tarihçi İsmet Bozdağ'a *onur* ve *şükran belgesi* verildi. Arkasından oturumlara geçildi. Prof.Dr.Tuna Taner'in yönettiği birinci oturumda Dr.Tülay Duran, *Bayar ve Kurtuluş Savaşı*, Prof.Dr.Hikmet Özdemir, *3.Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın Atatürk ve Laiklik Konularındaki Hassasiyetleri* konulu birer tebliğ sundular.

Daha sonra başlayan ikinci oturumu Prof.Dr.Emin Gürsoy Naskali yönetti. Prof.Dr.Yahya Sezai Tezel, *Türkiye'de Bankacılık 1923-1938*, Mehmet Arif Demirer, *Bayar ve 1934, 1937 ve 1938 Yılları Kalkınma Planları* konulu birer konuşma yaptılar.

Öğle tatilinden sonra başlayan Üçüncü oturumda ise Bayar'ın Türkiye'de bıraktığı İzler konusu ele alındı. Mehmet Arif Demirer'in yönettiği oturumda Mehmet Dülger, *Bayar ve Demokrat Parti*, Prof.Dr.Akile Gürsoy, *Celal*

Levent Şahverdi Arşivi

Bayar'ın Demokrasi Anlayışı, Dr.Melih Aktaş, *Bayar ve Dış Politika*, Mete İ. Özcanoğlu, *Bayar'ın Türkiye'de Bıraktığı İzler* konulu konuşmalar yaptılar. Prof.Dr.Sadık Tural'ın kapanış konuşmasıyla program sona erdi.

Anma toplantısından görüntüler

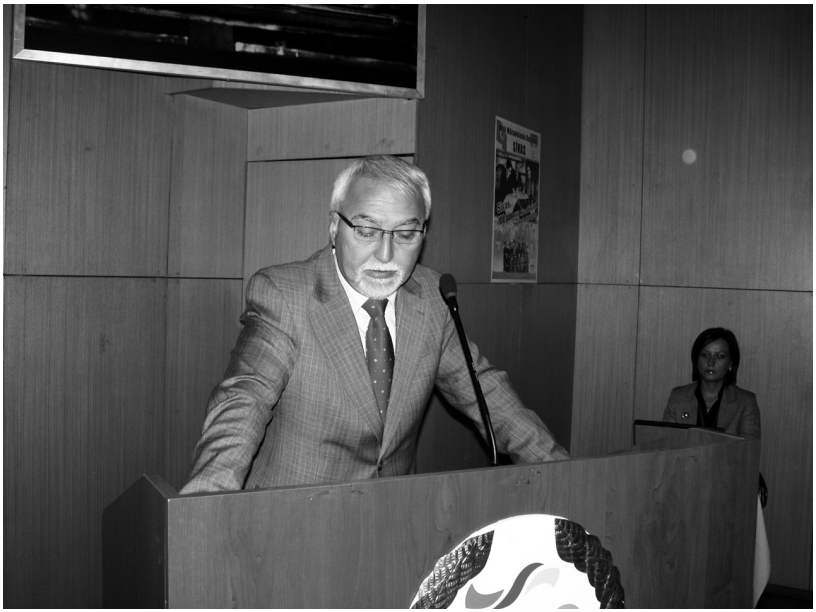
Levent Şahverdi Arşivi

SİVAS KONGRESİ'NİN YURTİÇİ VE YURTDIŞINDAKİ YANSIMALARI PANELİ

(3 Eylül 2008 / Sivas)

Kongre Haftası kutlamaları çerçevesinde 3 Eylül 2008 tarihinde Sivas'ta ***Sivas Kongresi'nin Yurtiçi ve Yurtdışındaki Yansımaları*** konulu bir panel düzenlendi. Merkezimiz, Cumhuriyet Üniversitesi ve Sivas Valiliğince ortaklaşa düzenlenen panel, Ticaret ve Sanayi Odası Konferans Salonunda saat 10.00'da Saygı Duruşu ve İstiklal Marşımızın okunmasıyla başladı. Daha sonra Açılış konuşmalarına geçildi. Açılış Konuşmalarını, Merkezimiz Başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Cumhuriyet Üniversitesi Rektörü Prof.Dr. İlyas Dökmetaş, Sivas Belediye Başkanı Sami Aydın ve Sivas Valisi Veysel Dalmaz yaptılar. Sivas protokolü, halkı, öğretim üyesi, öğretmen ve öğrencilerinin katıldığı panelde ilk konuşmayı yapan Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Prof.Dr.Cezmi Eraslan "Türk milletinin kurtuluşu ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunun kararının verildiği bu güzel beldede bulunmaktan dolayı memnuniyetini belirterek sözlerine başladı. Sayın Eraslan; "Her zerresi şehit kanlarıyla bezeli bu cennet vatan üzerinde tek millet, tek bayrak ve tek devlet olarak sonsuzluğa ulaşmanın en temel vasıtasının insanlığımızın tarih bilincinin kuvvetli olmasına bağlı olduğu, millî hafızayı daima taze ve diri tutmanın bu noktadaki önemi son derece açıktır. Son derece hassas bir coğrafyada yaşıyoruz, bu coğrafyada tekrar tekrar sahneye konulan bir senaryo sözkonusu. Rejisi aktörleri farklı olsada hedefi aynı. Yüce Türk Milleti'nin birliğini, düzenini bozmaya yönelik senaryolarla şimdiye kadar olduğu gibi, bundan sonrada başa çıkacağımıza olan innacımı yenilemek istiyorum. Bu inançta yalnız olmadığımı, bu inancın umumi olduğunu, bizler ve bizlerden sonraki nesillere de şirayet edeceğini, bu devamlılık içinde ilim adamı, siyaset adamı, bu milletin mutluluğuyla ilgili her safhada elini taşın altına koymuş cumhuriyet vatandaşı olmuş her bireyin katkıları, eliyle, diliyle, yüreğiyle ve bütün benliğiyle katkıları olduğuna, olacağına bütün benliğimle inancımı ifade etmek istiyorum" diye konuştu. Açılış konuşmalarının ardından "Sivas Kongresi'nin Yurtiçi ve Yurtdışındaki Yansımaları" konulu panele geçildi. Merkezimiz başkanı sayın Eraslan'ın yönettiği panele Prof.Dr.Adnan Sofuoğlu, *Sivas Kongresine Giden Süreç*, Doç.Dr.Selma Yel, *Sivas Kongresi'ne Dışardan Bakışlar*, Doç.Dr.Haluk Selvi , *Sivas Kongresine İçerden Bakışlar* başlıkla değerlendirmelerini aktardılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Sivas Kongresi'nin Yurtiçi ve Yurtdışındaki Yansımaları Panelinden görüntüler

Levent Şahverdi Arşivi

TÜRK İNKILÂBI'NA BAKIŞLAR SEMPOZYUMU

(27-28 Ekim 2008 / Ankara)

Cumhuriyetimizin İlanın 85., Harf İnkılabı'nın 80., Atatürk'ün Ebediyete intikalinin 70.yıldönümleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Türk Tarih Kurumu, Türk Dil Kurumu ve Atatürk Kültür Merkezi başkanlıklarınca ortaklaşa olarak Ankara'da Türk Dil Kurumu konferans salonunda 27-28 Ekim 2008 tarihlerinde Türk İnkılabına Bakışlar konulu sempozyum gerçekleştirilerek anıldı. Saat 10.00'da Saygı duruşu ve İstiklal Marşımızın okunmasının arkasından, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu başkanı Prof. Dr. Sadık Tural'ın Açılış Konuşması ile başladı. Arkasından Şair Semih Sergen "Gazi Paşam ve Mustafa Kemal Paşa" adlı henüz yayınlanmamış şiirini okudu.

Birinci Gün Birinci Oturumda "Atatürk'ten Günümüze Cumhuriyetin İlim Politikaları ve Müesseseler" incelendi. Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Kurucu Başkanı Suat İlhan'ın yönettiği oturumda Prof.Dr.Nükhet Yetiş, Prof.Dr.Mustafa Kaçar ve Doç.Dr.Sevtap Kadıoğlu birer bildiri sundular.

Öğle tatilinden önce yer alan ikinci oturumda ise *80. Yıldönümünde Harf İnkılabı* konusu incelendi. Türk Dil Kurumu Başkanı Prof. Dr. Haluk Akalın'ın yerine Prof. Dr. Recep TOPARLI'nın yönettiği oturumda Prof. Dr. Hamza Zülfikar, Prof. Dr. Mustafa Öner, Doç. Dr. Dilek Batislam birer bildiri sundular.

Öğleden sonraki süreçte yer alan Üçüncü Oturumda *Atatürk'ten Günümüze Türkiye'de Tarih ve Tarihçilik* konusu işlendi. Türk Tarih Kurumu başkanı Prof. Dr.Ali Birinci'nin yönettiği oturumda Prof.Dr.Özer Ergenç, Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak, Doç. Dr. Ahmet Nezihi Turan, Doç. Dr. Mehmet Özden birer bildiri sundular.

Birinci günün son oturumu olan Dördüncü Oturumda ise *Atatürk Dönemi Kültür Politikalarına Bakışlar* konusu ele alındı. Prof. Dr. Osman Horata'nın yönettiği oturumda Prof. Dr. Haşim Karpuz, Prof. Dr. İsmail Doğan, Doç. Dr. Mehmet Akgül, Yrd. Doç. Dr. Levent Bayraktar, Yrd. Doç. Dr. Ali Atayiğit birer bildiri sundular.

İkinci gün ilk oturumda *Atatürk'ten Günümüze Laiklik ve Demokrasi* konusu ele alındı. Prof. Dr. Reşat Genç'in yönettiği oturumda Prof. Dr.

Levent Şahverdi Arşivi

Etem Ruhi Fığlalı, Prof. Dr. İhsan Güneş, Prof. Dr. Süleyman Beyoğlu ve Prof. Dr. Mehmet Saray birer bildiri sundular.

İkinci gün ikinci oturumda ise *Atatürk'ten Günümüze Cumhuriyetin Dış Politikası* tartışıldı. Prof. Dr. Utkan Kocatürk'ün yönettiği oturumda Prof. Dr. Ali Arslan, Prof. Dr. Zekeriya Kurşun, Doç. Dr. Hikmet Öksüz ve Doç. Dr. Halil Bal birer bildiri sundular.

Her oturumun sonunda 15 dakikalık bir zaman dilimi tartışmalara ayrıldı.

Oturumların sonunda Atatürk Araştırma Merkezi başkanı Prof. Dr. Cezmi Eraslan, Türk Tarih Kurumu Başkanı Prof. Dr. Ali Birinci, Atatürk Kültür Merkezi Başkanı Prof. Dr. Osman Horata kapanış ve değerlendirme konuşması yaptılar.

Levent Şahverdi Arşivi

Türk İnkılabına Bakışlar Sempozyumundan görüntüler

Levent Şahverdi Arşivi

Türk İnkılabına Bakışlar Sempozyumundan görüntüler

Levent Şahverdi Arşivi

Türk İnkılabına Bakışlar Sempozyumundan görüntüler

Levent Şahverdi Arşivi

VEFATININ 35.YILDÖNÜMÜNDE İSMET İNÖNÜ VE DÖNEMİ SEMPOZYUMU

(22 Aralık 2008 / Malatya)

İkinci Cumhurbaşkanımız İsmet İnönü vefatının 35.yılında memleketi Malatya'da Merkezimiz, İnönü Vakfı ve İnönü Üniversitesi Rektörlüğü işbirliğinde 22 Aralık 2008 Pazartesi günü İnönü Üniversitesi Kongre ve Kültür Merkezi'nde düzenlenen sempozyumla anıldı.

Merkezimiz başkanı Prof.Dr.Cezmi Eraslan, İnönü Vakfı Başkanı Özden Toker, İnönü Üniversitesi Rektörü Prof.Dr.Cemil Çelik ve Malatya Valisi Halil İbrahim Daşöz birer açılış konuşması yaptılar. Arkasından oturumlara geçildi. Merkezimiz başkanı Prof.Dr.Cezmi Eraslan'ın yönettiği birinci Oturumda Özden Toker; *Babam İsmet İnönü*, Prof.Dr.Utkan Kocatürk; *İsmet İnönü'nün hatıraları Üzerine Bir Değerlendirme*, Gülsün Bilgehan; *lider İnönü* konulu konuşmaları ile yer aldılar.

Daha sonra başlayan ikinci oturumu ise Merkezimiz kurucu başkanı Prof.Dr.Utkan Kocatürk yönetti. Prof.Dr.Mustafa Yılmaz; *İngiliz Kamuoyunda Lozan Görüşmeleri*, Prof.Dr.Nuri Köstüklü; *Birinci Dünya Savaşı'nda Şehit Olan Malatyalılar* ve Cemal Avcı; *Lozan'dan Ankara'ya İsmet İnönü* konularında bildiriler sundular.

Öğleden sonraki süreçte yer alan üçüncü oturumu İnönü üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof.Dr.Süheyla Ünal yönetti. Başkent üniversitesinden Prof.Dr.Ünsal Yavuz; *Çok Partili Demokrasiye Geçiş ve Sonrasında İsmet Paşa*, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Müdürü Prof. Dr. Temuçin Faik Ertan; *İnönü'nün Sovyetler Birliği Gezisi* ve Doç.Dr.Ahmet Demirel; *İnönü'nün Not Defterleri Üzerine* konularında birer bildiri sundular.

Dördüncü oturum ise Prof. Dr. Ünsal Yavuz tarafından yönetildi. Yrd. Doç. Dr. Ali Atayiğit; *İnönü Dönemi Kültür politikaları*, Yrd. Doç. Dr.Süleyman Tüzün; *İnönü Döneminde Dış Türkler Tartışmaları* ve Yrd. Doç. Dr. Sabit Duman; *Jonson Mektubu ve İnönü* konularında bildiriler sundular.

Dört oturum olarak düzenlenen sempozyumda toplam 12 bildiri sunuldu. Bu bildiriler ile İsmet İnönü'nün liderliği, Lozan'da ve İkinci dünya Savaşı sırasında yürüttüğü diplomasi ve etkileri ile döneminde uygulanan kültür politikaları ve dış Türkler tartışmaları bilimsel bir ortamda incelendi.

Her oturumun sonunda 15 dakikalık bir zaman süreci tartışmalara ayrıldı.

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü ve Dönemi Sempozyumundan görüntüler

Levent Şahverdi Arşivi

İsmet İnönü ve Dönemi Sempozyumundan görüntüler

Levent Şahverdi Arşivi

CUMHURİYET DÖNEMİNDE DEMİRYOLLARI SEMPOZYUMU

(18 Aralık 2008, Ankara)

Merkezimizce Ankara'da Türk Dil Kurumu Konferans Salonunda Cumhuriyet döneminde Demiryolları Sempozyumu gerçekleştirildi. 18 Aralık 2008 Perşembe günü saat 10.00'da Saygı duruşu ve İstiklal Marşımızın okunuşunun ardından, Merkezimiz başkanı Prof.Dr.Cezmi Eraslan, Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demir Yolları Genel Müdürü Süleyman Karaman, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu başkanı Prof.Dr.Sadık Tural, Ulaştırma Bakanı Sayın Binali Yıldırım ve Devlet Bakanı Sayın Prof.Dr.Mehmet Aydın birer açılış konuşması yaptılar.

Arkasından Birinci Oturuma geçildi. Prof Dr.Cezmi Eraslan'ın yönettiği oturumda Prof.Dr.Metin Hülagü, *Cumhuriyet Öncesi Osmanlı Demiryollarına Genel Bir Bakış,* Prof.Dr.Ünsal Yavuz, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları Politikası,* Mukaddes Arslan, *Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular* konulu bildiriler sundular.

İkinci Oturumu ise Prof.Dr.Temuçin Faik Ertan yönetti. Dr.Seyfi yıldırım, *Cumhuriyet Döneminde Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler,* Yrd. Doç. Dr. Fatih Mehmet Dervişoğlu, *Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Tarihinde Bir Şahsiyet: Nuri* Demirağ, Yrd.Doç.Dr.Ayla Efe, *Rayların Altında Kalan Makus Talih: Değişen Eskişehir* konulu bildirilerini sundular. Arkasında Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Genel Müdürlüğü tarafından bir sunum yapıldı. Daha sonra Demiryolları müzesi'ne gezi yapılarak program tamamlandı.

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumundan görüntüler

Levent Şahverdi Arşivi

Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumundan görüntüler

Levent Şahverdi Arşivi

2008 YILINDA YAYINLANAN KİTAPLAR

Merkezimiz kurulduğu tarih olan 1983'den bugüne kadar yayınlarıyla dikkat çeken bir kurum olmuştur. İlk yıllarda Atatürk'ün kendi eserlerinden *Nutuk, Söylev ve Demeçler, Tamim Telgraf ve Beyannameler* ile birlikte Atatürkçü düşüncenin içeriğine yönelik telif eserler yayınlamıştır. Bu yayınların ardından Merkezimiz çalışma alanına giren konularda araştırma, inceleme ve analize yönelik kitapları ve makaleleri ilk basımı olmak şartıyla yayınlamaya devam etmiş ve etmektedir. 2008 yılında Merkezimiz tarafından 14'ü yeni, 10 tanesi tıpkı basım, 3 sayı Merkezimiz Süreli yayanı olan Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi olmak üzere toplam 27 adet kitap yayımlanmıştır. Basımı yapılan yeni kitapları kısaca aşağıda tanıtılmaktadır.

Yeni Çıkan Kitaplar

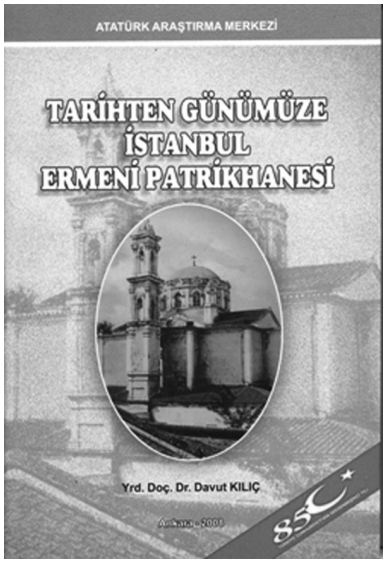

1908-1912 Osmanlı Meclis-i Mebusanı'nın Faaliyetleri ve Demokrasi Tarihimizdeki Yeri

Yrd.Doç.Dr.Kenan OLGUN

Eser; dönemin siyasî olayları ışığında meclisin yapısını, faaliyetlerini inceleyerek adeta okuyucuya Osmanlı Devletindeki demokrasi uygulamaları ile Türkiye Cumhuriyeti'ndeki uygulamaları kıyaslama imkanı sunmaktadır. Bugüne kadar 1908 meclisinin oluşumunu sağlayan seçimler bir çok araştırmalara konu olmasına rağmen, meclisin yapısı ile ilgili yeterli bir çalışma yapılmamıştır. Gerek oluşumu, gerekse çalışmaları itibariyle Türk demokrasi tarihinde önemli bir yere sahip olan Meclis-i Mebusan çok partili ilk seçimler sonucunda oluşmuş olup etnik guruplara da temsil imkanı tanımaktaydı. Adeta günümüz iktidar-muhalefet ilişkilerinin şekillenmesinin temelinin oluştuğu bu dönemin incelenmesine katkı sağlayan önemli bir çalışma olarak, Girişi takiben beş bölüm, değerlendirme ve Eklerden oluşmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Tarihten Günümüze İstanbul Ermeni Patrikhanesi

Yrd.Doç.Dr.Davut KILIÇ

Bugüne kadar Ermeniler pek çok sempozyum, kongre, panel vb. faaliyetlerin konusu olmuş, haklarında çok çeşitli eserler yazılmıştır. Ancak bu çalışmaların büyük bir çoğunluğunu siyasî tarih içerikli çalışmalar oluşturmuştur. Oysa ki Ermeni toplumu ve Ermeni tarihi üzerine araştırma yapan herkesin üzerinde birleştiği nokta Ermeni toplumunun mevcudiyetinin "Ermeni Klisesi" ile var olduğu fikridir. İşte bu gerekçe ile hazırlanan bu eserde, Osmanlı Ermenilerine ait olan Patrikhanenin tarihi ve Osmanlı yönetimi ile olan ilişkileri incelenmektedir. Eserde; genelde İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve müntesiplerinin, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti içerisinde ne gibi dönemlerden geçerek dini ve sosyal hayatlarını günümüze kadar nasıl devam ettirdiklerini, özelde ise İstanbul Ermeni Patrikhanesi'nin tarihi temellerini, devletle olan münasebetlerini anlama ve izah etmeyi hedefleyerek, devletin modernleşme çabalarının ve Fransız İhtilali ile gelişen milliyetçilik akımlarının İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve bağlı kurumlarına yapmış olduğu etkileri dini ve sosyal boyutuyla tarihi bir çerçeveye oturtarak ortaya koymak amaçlanmıştır. Bu çalışmada, esas itibariyle İstanbul Ermeni Patrikhanesi ve bağlı kurumlarına endeksli din adamları, amiralar, esnaflar, aydınlar, komitacılar ve Ermeni toplumunun katmanlarını oluşturan Kilise mensuplarının dini etnisiteden, etnik-ulusal topluma dönüşme çabası ele alınarak, Osmanlı Ermenilerinin grup içi yaşantıları ve Patrikhaneye bağlı kurumların sekülerleşme sürecini günümüze kadar getirilmektedir. Eserde ele alınan konular ve meselelerin daha köklü ve sistematik sonuçları günümüz ve geleceğe ışık tutacaktır. Eser, Girişi takiben 6 bölüm ve eklerden oluşmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Gizli Belgelerde Mustafa Kemal Vahdettin ve Kurtuluş Savaşı

Prof.Dr.Selahi R.SONYEL

Eser; Türk tarihinin en tehlikeli ve aynı zamanda en parlak dönemini oluşturan Türk İstiklal Savaşı'nın eşsiz önderi Mustafa Kemal Paşa ile çok eleştirilen son Osmanlı padişahı VI. Mehmet Vahdettin'i gizli belgelere dayalı olarak incelemektedir. Mustafa Kemal ve Vahdettin'in o günlerdeki tutumları, görüşleri ve faaliyetleri hakkında bilgiler verilmekte ve özellikle Vahdettin'in kendi yurduna ve milletine ihanet edip etmediği konusu açıklığa kavuşturulmaya çalışılmaktadır. Ancak eserde Vahdettin'in hain olduğuna ya da olmadığına dair açık bir yoruma yer verilmemektedir. Özellikle genç kuşakların kendi tarihlerini iyice bilmeleri gerekçesinden hareketle hazırlanan eserde, Vahdettin'in hain olup olmadığı hususuna okuyucunun kendisinin karar verebilmesine yardımcı olmak amaçlanmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal
Zekeriya TÜRKMEN

31 Mart Olayı hakkında ülkemizde bilimsel anlamda yapılan çalışmaların azlığı ve konunun yüzeysel olarak pek çok eserde işlenmiş olmasına rağmen 13 Nisan 1909 tarihinde İstanbul'da ortaya çıkan bu gerici ayaklanmanın bastırılmasında önemli rolü üstlenen Hareket Ordusu ve onun sevk ve idaresinde önemli bir görev üstlenmiş olan Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir çalışma yapılmadığı gerekçesiyle kaleme alınan araştırmada; 31 Mart isyanını bastıran Hareket Ordusu ve bu ordunun Birinci Mürettep Tümen Kurmay Başkanı olarak önemli bir görev üstlenmiş olan Kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in faaliyetleri birinci elden arşiv belgelerine dayalı olarak ortaya konulmaktadır. İlk baskısı 1999'da Genelkurmay ATASE Başkanlığınca yapılmış olan çalışma, *Atatürk'ün Not Defterleri* ve konuyla ilgili yapılan son araştırmalar ve tespit edilen yeni bilgi ve belgelerin ilavesiyle tekrar gözden geçirilerek ele alınmış ve genişletilmiştir. ATASE Başkanlığınca yayımlanmış olan *Atatürk'ün not Defterleri*'nden birinci cilt bu çalışmada ayrıntılı değerlendirilmektedir. Eserin Ekler kısmında kurmay Yüzbaşı Mustafa Kemal'in Hareket Ordusu'yla ilgili olan kendisine ait özel not defterinin günümüz Türkçe'sine çevirisi ile örnek olması açısından önemli görülen sayfaların fotokopilerine yer verilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

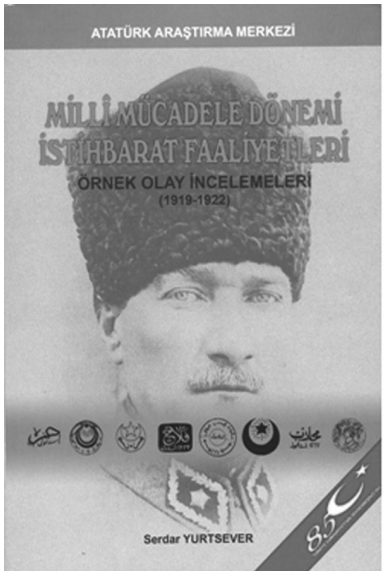

Mustafa Necati'nin Söyledikleri

Tülay Alim BARAN

Mustafa Necati, Millî Mücadele'nin bütün zor koşullarına rağmen ortaya çıkan ateşli bir hatip ve yazar olup, cumhuriyet döneminin değişik bakanlıklarında özellikle Milli Eğitim Bakanlığı'nda yaptığı çalışmaları ile dikkat çekmiş kısa yaşamında, inkılap çocuklarına örnek olacak kadar temiz ve dolgun bir şahsiyettir. Mustafa Necati'nin Söyledikleri adlı bu çalışmada; Milli Mücadele yıllarından ölümüne kadar, önce bağımsızlık Savaşı'nın, daha sonra Cumhuriyet döneminin etkin çalışanı durumunda bulunan bu önemli ismin, tamamını olmasa bile çoğunluğa yakın bir oranda düşündükleri ortaya konulmaktadır. Kısa biyografisinin ardından, Millî Mücadele yıllarından başlayarak ölümüne kadar olan yazıları ve konuşmaları ele alınmaktadır. Bu manada onun mütarekedeki yazılarının yer aldığı *Ahenk Gazetesi*, Balıkesir'de arkadaşlarıyla çıkardığı *İzmir'e Doğuru* ile *Hayat Dergisi*'nde yer alan yazılarına ve konuşmalarına yer verilmektedir. Çalışmanın oluşturulması için yararlanılan kaynakların çoğunluğunu Osmanlıca metinler oluşturduğundan dönemin dili, ortaya çıkabilecek anlam kaybını önlemek için herhangi bir sadeleştirme yapılmadan kullanılmış ve okuyucuya yardımcı olmak amacıyla kitabın arkasında metinde geçen Osmanlıca kelimelerin bir kısmının Türkçe karşılıklarını içeren bir sözlük yer almaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

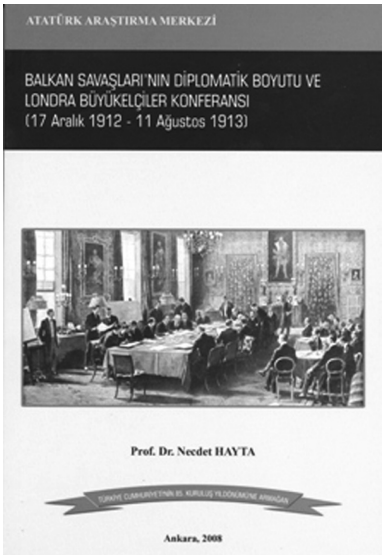

Millî Mücadele Dönemi İstihbarat Faaliyetleri Örnek Olay İncelemeleri (1919-1922)

Serdar YURTSEVER

Millî Mücadele sürecinde muharebe alanında olduğu gibi istihbarat sahasında da çetin mücadeleler yaşanmıştır. Bu çalışmada; Millî Mücadele dönemindeki istihbarat faaliyetlerinde rol alan grup, cemiyet ve resmi teşkilatlarımızın yapmış oldukları istihbarat çalışmaları, mümkün olduğu kadar münferit olay bazına indirgenerek toplanan haberlerin hangi birim / gurup tarafından kimler vasıtasıyla nerede, ne zaman ve nasıl toplandıkları / elde edildikleri toplanan haberlerin, ilgili yerlere hangi haberleşme yöntemleriyle ulaştırıldıkları, gönderilen haberler neticesinde, varsa yapılan analiz ve alınmış tedbirlerin nasıl ortaya konulduğu belirlenmeye çalışılarak, yabancı istihbarat servislerine karşı koyma ve mukabil karşı tedbirler için neler yapıldığının tespitiyle, istihbarat faaliyetlerinin o günkü işleyişine ışık tutulması amaçlanmaktadır. Ayrıca istihbarat kavramı ve gerekliliği, nitelikleri, metotları, çeşitleri, kaynakları ile istihbarat çalışmalarında kullanılan bazı terimlerin açıklamaları verilerek, örnek olay anlatımlarının anlaşılır hale getirilmesi sağlanmaktadır. Örnek olay incelemeleri kapsamında ise Türk tarafınca icra edilen 60 olaya, yabancı istihbarat servislerine ilişkin 40 olay ve karşılıklı olarak gerçekleştirilen istihbarat ve istihbarata karşı koyma çalışmalarına ait altı olay ele alınmakta ve değerlendirilmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

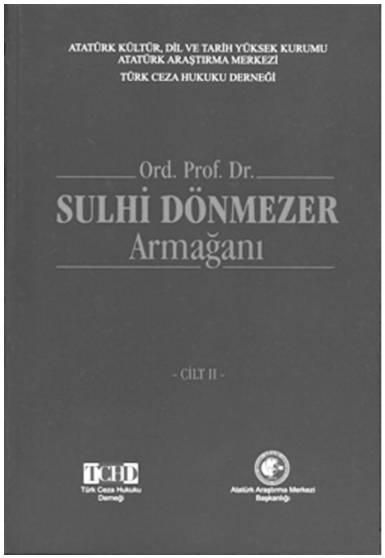

Balkan Savaşlarının Diplomatik Boyutu ve Londra Büyükelçiler Konferansı (17 Aralık 1912-11 Ağustos 1913)

Prof. Dr. Necdet HAYTA

Balkan Savaşları ile ilgili araştırmalar yayınlanmış ancak bunların çoğunluğu askeri yönüyle sınırlı kalmıştır. Kitabın konusunu oluşturan Balkan savaşlarının diplomatik boyutu bir çok eserde tam anlamıyla değerlendirilmemiştir. Bu eksiği gidermek için hazırlanan eser Necdet Hayta tarafından kaleme alınmıştır. Eserde; Balkan Savaşları esnasında ağır yenilgiler alan Osmanlı Devleti ve ortaya çıkardığı yeni siyasî durum karşısında büyük devletlerin ortak bir politika takip etmek süretiyle hem Balkanlardaki yeni stratejiyi belirlemek, hem de aralarında doğabilecek anlaşmazlıklara engel olmak ve gerektiğinde müdahale edebilmek için birlikte düzenledikleri ve toplam 8 ay süren Büyükelçiler Konferansının ayrıntıları incelenmektedir. Bu eser, gerek konferans sırasında gerekse konferans sonrasında alınan kararların etkilerinin günümüzde de görülmesi açısından önem taşıması nedeniyle incelenmesi gereken bir çalışmadır.

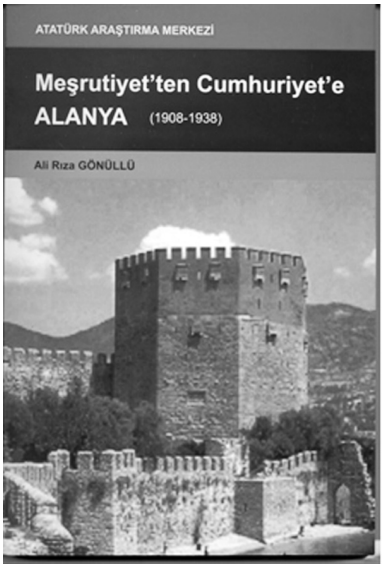
Levent Şahverdi Arşivi

Ord. Prof. Dr. Sulhi Dönmezer Armağanı II Cilt

Sulhi Dönmezer Atatürk'ün laik hukuk ve laik cumhuriyet idealini samimiyetle benimsemiş, devletimizin devamlılığının yorulmaz savunuculuğunu yapmış bir aydın idi. Merkezimiz ve Türk Ceza Hukuku Derneği işbirliğinde, Atatürk Araştırma Merkezi Bilim Kurulu Üyeliği ve Atatürk ve Sosyal Değişme Bilim ve Uygulama kolu başkanlığı da yapmış olan Ord.Prof.Dr.Sulhi Dönmezer'e Armağan kitabı yayınlamıştır. 1000 sayfayı aşan ve iki ciltten oluşan bu eser; Türk Ceza Hukuku Derneği üyeleri, İçişleri Başkanlığı, Adalet Bakanlığı'nda görevli bürokratlar, Yargıtay'daki yargıçlar ve savcılar, çeşitli barolardaki avukatların yazdıkları makalelerden oluşmaktadır. Ülkemizde görev yapmış ve yapmakta olan pek çok siyasetçi, hukukçu, idareci, bilim adamının anılarını kapsayan yazılar ve bilimsel makalelerle Dönmezer hoca bir kere daha yaşatılmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

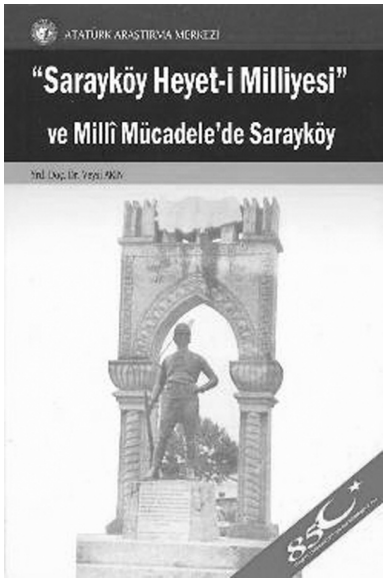

Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Alanya (1908 - 1938)

Ali Rıza GÖNÜLLÜ

1908-1938 yılları arasında Alanya Kazası'nın sosyal, kültürel ve ekonomik yapısını incelemek süretiyle, Türk toplumunu yakından ilgilendiren, bu iki tarih arasında Alanya şehrinin görüntüsünü ortaya koymak amacıyla kaleme alınmıştır. Eser, Girişi takiben üç bölümden oluşmaktadır. Giriş'de Alanya'nın tarihi 1908 yılına kadar özetlenmekte. Alanya'nın sosyal, kültürel ve ekonomik hayatı sırasıyla II.Meşrutiyet'in İlanından I.dünya Savaşı'na Kadar (1908-1918), Milli Mücadele Döneminde (1919-1922), Cumhuriyetin İlk yıllarında (1923-1938) olmak üzere üç bölüm halinde incelenmektedir.

Levent Şahverdi Arşivi

"Sarayköy Heyet-i Milliyesi" ve Milli Mücadele'de Sarayköy

Yrd.Doç.Dr.Veysi AKIN

Sarayköy, Yunanlıların 15 Mayıs 1919'da İzmir'i işgal etmelerine tepki gösteren kazaların başında gelmektedir. Nitekim 17 Mayıs 1919'da kasabada bir miting düzenlenmiş, İtilaf Devletleri'nin İstanbul'daki mümessillerine protesto telgrafları çekilmiş ve ayrıca bir "heyet-i milliye" kurularak millî mukavemet ateşi yakılmıştır. Sarayköy heyet-i milliyesi, bölgede kurulan ilk heyetler arasındadır. Heyet, kurulduğu ilk günden itibaren gönüllü yazarak, Sarayköy müfrezesi ve cephesinin teşekkülünü sağlamış, Nazilli ve Aydın'ın kurtuluşunda rol oynamıştır. Batı Anadolu kongrelerine katılmış ve bu kongrelerde alınan kararları kendi bölgesinde uygulayarak birlik ve beraberliğin sağlanmasında üstüne düşen vazifeyi yerine getirmiştir. Bu eser Sarayköy'ün Millî Mücadele'deki yerini ortaya koymak amacıyla hazırlanmış olup Girişi müteakip dört bölümden oluşmaktadır.

Levent Şahverdi Arşivi

EKLER

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
2008 YILI ETKİNLİK TAKVİMİ

TARİH	ETKİNLİĞİN ADI	KONUŞMACILAR	YER / İŞBİRLİĞİ
22 Aralık 2008	Vefatının 35. Yılında İsmet İnönü ve Dönemi Sempozyumu	**AÇILIŞ KONUŞMALARI** Prof.Dr.Cezmi ERASLAN Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı Özden TOKER İnönü Vakfı Başkanı Prof.Dr.Cemil ÇELİK İnönü Üniversitesi Rektörü Halil İbrahim DAŞÖZ Malatya Valisi **I.OTURUM** **BAŞKAN**: Prof.Dr. Cezmi ERASLAN Özden TOKER: *Babam İsmet İnönü* Prof.Dr.Utkan KOCATÜRK: *İsmet İnönü'nün Hatıraları Üzerine Bir Deneme* Gülsün BİLGEHAN: *Lider İnönü* **II.OTURUM** **BAŞKAN**: Prof.Dr.Utkan KOCTÜRK Prof.Dr.Mustafa YILMAZ: *İngiliz komuoyunda Lozan Görüşmeleri* Prof.Dr.Nuri KÖSTÜKLÜ: *Birinci Dünya Savaşı'nda Şehit Olan Malatyalılar* Yrd.Doç.Dr.Cemal AVCI: *Lozan'dan Ankara'ya İsmet İnönü*	İnönü Üniversitesi MALATYA

Levent Şahverdi Arşivi

		III.OTURUM **BAŞKAN**:Prof.Dr. Süheyla ÜNAL Prof.Dr.Ünsal YAVUZ: *Çok Partili demokrasiye Geçiş ve Sonrasında İsmet Paşa* Prof.Dr.Temuçin Faik ERTAN: *İnönü'nün Sovyetler Birliği Gezisi* Doç.Dr.Ahmet DEMİREL: *İnönü'nün Not Defterleri Üzerine* **IV.OTURUM** **YÖNETEN**:Prof.Dr. Ünsal YAVUZ Yrd.Doç.Dr.Ali Ata YİĞİT: *İnönü Dönemi Kültür Politikaları* Yrd.Doç.Dr.Süleyman TÜZÜN: *İnönü Döneminde Dış Türkler Tartışmaları* Yrd.Doç.Dr.Sabit DUMAN:*Johnson Mektubu ve İnönü*	
18 Aralık 2008	Cumhuriyet Döneminde Demiryolları Sempozyumu	**AÇILIŞ KONUŞMALARI** Prof.Dr.Cezmi ERASLAN Atam Başkanı Süleyman KARAMAN TCDD Genel Müdürü Binali YILDIRIM Ulaştırma Bakanı Prof.Dr.Mehmet AYDIN Devlet Bakanı **I.OTURUM** **YÖNETEN**: Prof.Dr.Cezmi ERASLAN Prof.Dr.Metin HÜLAGÜ:*Cumhuriyet Öncesi Demiryollarına Genel bir Bakış* Prof.Dr.ÜnsalYAVUZ: *Cumhuriyet Dönemi Demiryolları Politikası*	Türk Dil Kurumu Konferans Salonu ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

		Mukaddes ARSLAN: *Milli Mücadele Tarihimizde Demiryolları ve Demiryolcular* **II.OTURUM** **YÖNETEN**: Prof.Dr. Temuçin Faik ERTAN Dr.Seyfi YILIDIRIM: *Cumhuriyet Döneminde Demiryollarının Gelişiminde Etkili Olan Faktörler* Yrd.Doç.Dr.Fatih Mehmet DERVİŞOĞLU: Cumhuriyet Dönemi Demiryolu Tarihinde Bir Şahsiyet: Nuri Demirağ Yrd.Doç.Dr.Ayla EFE: *Rayların Altında Kalan Makus Talih: Değişen Eskişehir* TCDD Genel müdürlüğü Sunumu	
25 Kasım 2008	Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi Konferans	Mukaddes ARSLAN	Başbakanlık Hazine Müsteşarlığı ANKARA
31 Ekim 2008	Osmanlı'dan Günümüze Cumhuriyet Süreci Panel	Prof.Dr.Süheyla ÜNAL Prof.Dr.Cezmi ERASLAN Doç.Dr.Sabit DUMAN	İnönü Üniversitesi MALATYA
27-28 Ekim 2008	Türk İnkılâbına Bakışlar Sempozyum	**Yöneten:**E.Korg.Suat İLHAN Prof.Dr.Nüket YETİŞ Prof.Dr.Mustafa KAÇAR Doç.Dr.Sevtap KADIOĞLU **II.Oturum** **Yöneten**:Prof.Dr Recep TOPARLI Prof.Dr.Hamza Zülfikar Prof.Dr.Mustafa ÖNER Doç.Dr.Dilek BATİSLAM **III.Oturum** Yöneten:Prof.Dr.Ali BİRİNCİ Prof.Dr.Özer ERGENÇ Prof.Dr.Ahmet Yaşar OCAK	Türk Dil Kurumu Konferans Salonu ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

		Doç.Dr.Ahmet Nezihi TURAN Doç.Dr.Mehmet ÖZDEN Doç.Dr.Yunus KOÇ **IV.Oturum** **Yöneten**:Prof.Dr.Osman HORATA Prof.Dr.Haşim KARPUZ Prof.Dr.İsmail DOĞAN Doç.Dr.Mehmet AKGÜL Yrd.Doç.Dr.Levent BAYRAKTAR Yrd.Doç.Dr.Ali ATAYİĞİT **V.Oturum** **Yöneten**:Prof.Dr.Reşat GENÇ Prof.Dr.Ethem Ruhi FIĞLALI Prof.Dr.İhsan GÜNEŞ Prof.Dr. Süleyman BEYOĞLU Prof.Dr.Mehmet SARAY **VI.Oturum** **Yöneten** :ProfDr.Utkan KOCATÜRK Dr.Bilal N.ŞİMŞİR Prof.Dr.Ali ARSLAN Prof.Dr.Zekeriya KURŞUN Prof.Dr.Hikmet ÖKSÜZ Doç.Dr.Halil BAL **Değerlendirme** Prof.Dr.Cezmi ERASLAN Prof.Dr.Osman Horata Prof.Dr.Ali Birinci	
24 Ekim 2008	Cumhuriyetin İlanı Konuşma	Mukaddes ARSLAN	Polis Radyosu ANKARA
19 Eylül 2008	Atatürk'ün Giresun'a Gelişinin 84. Yıldönümü Panel	Prof.Dr.Cezmi ERASLAN Prof.Dr.Dursun Ali AKBULUT Prof.Dr.Nevin Yurtsever ATEŞ Doç.Dr.Mehmet OKUR	Giresun Üniversitesitesi Rektörlüğü GİRESUN

Levent Şahverdi Arşivi

3 Eylül 2008	Sivas Kongresi'nin Yurtiçi ve Yurtdışındaki Yansımaları Paneli	Prof.Dr.Cezmi ERASLAN Prof.Dr.Adnan SOFUOĞLU Doç.Dr.Haluk SELVİ Doç.Dr.Selma YEL	Sivas Valiliği, Cumhuriyet Üniversitesi SİVAS
14 Temmuz 2008	Gelir Uzman Yardımcısı Adaylarının Temel Mesleki Eğitim Kursunda Atatürk İlke ve İnkılapları Konularında Konferans	Doç.Dr.Derviş KILINÇKAYA	Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı ANKARA
11 Temmuz 2008	Gelir Uzman Yardımcısı Adaylarının Temel Mesleki Eğitim Kursunda Atatürk İlke ve İnkılapları Konularında Konferans	Doç.Dr.Derviş KILINÇKAYA	Maliye Bakanlığı Gelir İdaresi Başkanlığı ANKARA
2 Haziran 2008	Mustafa Kemal Atatürk'ün Bilim ve Sanata Verdiği Önem Konferans	Doç.Dr.Derviş Kılınçkaya	Çubuk Kaymakamlığı ANKARA
22 Mayıs 2008	19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramı ve Gençlik Haftası Konferans	Doç.Dr.Derviş Kılınçkaya	Kastamonu Valiliği KASTAMONU
15 Mayıs 2008	125.Yaşında Celal Bayar'ı Anma Toplantısı	Prof.Dr.Sadık TURAL Nilüfer GÜRSOY Ersin ÖZİNCE Süleyman DEMİREL I.Oturum Başkan:Prof.Dr. Tuna TANER Dr. Tülay DURAN Prof.Dr.Hikmet ÖZDEMİR 2.Oturum Başkan:Prof. Dr. Emine GÜRSOY -NASKALİ	Devlet Konukevi ANKARA

Levent Şahverdi Arşivi

		Prof.Dr.Yahya Sezai TEZEL Mehmet Arif DEMİRER 3.Oturum Başkan:Mehmet Arif DEMİRER Mehmet DÜLGER Akile GÜRSOY Dr.Melih AKTAŞ Mete İ. OZCAOĞLU	
2-6-23 Mayıs 2008	Uzman Yardımcılarının Temel Mesleki Eğitim Kursları için "Atatürk İlkeleri ve İnkılâpları" Konulu Eğitim	Doç.Dr.Derviş KILINÇKAYA	Başbakanlık Devlet Personel Başkanlığı ANKARA
18 Nisan 2008	Yahya Kemal yılı Münasebetiyle Şiir Dili Açısından Yahya Kemal Konferans	Prof.Dr.Sadık TURAL	Karadeniz Teknik Üniveristesi TRABZON
3 Mart 2008	Kariyer Meslek Memurları İçin Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi İntibak Eğitimi	Yrd.Doç.Dr.Gülseren AKALIN	Başbakanlık ANKARA
23 Şubat 2008	Atatürk'ün Silah Arkadaşı Ali Çetinkaya'nın Doğumunun 130. Vefatının 60.Yıldönümü Anma Paneli	Prof.Dr.Sadık TURAL Prof.Dr.Utkan KOCATÜRK Zeki DİLEK Oktay ŞİMŞEK	Merkezimiz ve Afyonkarahisar ve İlçeleri Derneği İşbirliğinde ANKARA
15 Şubat 2008	Sömürgeciliğin ve Sömürgecilerin Tuzakları Nasıl Bozuldu Konferans	Prof.Dr.Sadık TURAL	Yozgat Belediye Başkanlığı YOZGAT
10 Şubat 2008	Ord.Prof.Dr.Sulhi Dönmezer'i Anma Toplantısı	Prof.Dr.Sadık TURAL	İSTANBUL
18 Ocak 2008	Milli Bütünleşme Açısından Atatürkçü Düşünce	Prof.Dr.Sadık TURAL Prof.Dr.Utkan KOCATÜRK	Giresun Valiliği GİRESUN

Levent Şahverdi Arşivi

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ DERGİSİ
YAYIN İLKELERİ

Atatürk Araştırma Merkezi, Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nın 134. Maddesi ve 2876 sayılı Kanun gereğince Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu'nu oluşturan dört kurumdan biri olarak; Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve bu konularda yayımlar yapmak üzere kurulmuştur. Merkezimiz bu amacı gerçekleştirmek üzere Atatürk'ün eşsiz kişiliğini, ilke ve inkılâplarını, Atatürkçü düşünceyi aydınlatacak, değerlendirecek bilimsel araştırmalar yapmakta ve elde edilen sonuçları iç ve dış kamuoyuna sunmaktadır. Ayrıca Atatürk'e, Atatürkçülüğe ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri de yayımlamaktadır.

Yayın hayatına Kasım 1984 yılında başlayan **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** her 4 ayda bir **Mart, Temmuz** ve **Kasım** olmak üzere yılda üç sayı yayımlanır. Her yılın sonunda Derginin yıllık dizini ve on sayıda bir olmak üzere de genel dizini çıkarılır; uluslar arası endeks kurumlarına ve abonelere yayımlandığı tarihten itibaren bir ay içerisinde gönderilir.

Derginin Yayın Amacı

* Atatürkçü düşünceyi, Atatürk ilke ve inkılâplarını bilimsel yoldan araştırmak, tanıtmak, yaymak ve Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ait kaynak ve belgeleri yayımlamak.

* Atatürk'ün Türk toplumuna kazandırdığı değerleri tarihî ve güncel gerçekler çerçevesinde bilimsel ölçülerde değerlendirmek.

* Atatürkçü düşünceye, Atatürk ilke ve inkılâplarına uygun millî politikaların oluşmasında ve yürütülmesinde millî hedeflerin tespitinde, seçiminde fikir birikimini sağlamak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi'ne ilgi duyan, bu konuda fikir üreten yurtiçi ve yurtdışındaki uzman ve bilim adamlarına ulaşmak.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili olarak, uluslar arası düzeyde yapılan bilimsel çalışmaları izlemek, bunları ilgili bilim adamlarına, uzmanlara ve ilgili kamuoyuna duyurmaktır.

Derginin Konusu

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, yakın dönem tarih dergisidir. Burada yayımlanacak makaleler; Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki geri

Levent Şahverdi Arşivi

kalmışlığının ve tarih sahnesinden ayrılışının nedenlerini/sonuçlarını, Mustafa Kemal Atatürk'ü hazırlayan tarihsel ve siyasal koşulları, Mütareke dönemini, emperyalist ülkelerin işgaline karşı Kuva-yı Milliye ve 19 Mayıs 1919 ile başlayan Millî Mücadele'yi, Anadolu'da toplanan kongreleri, yayınlanan genelgeleri, millî egemenlik, tam bağımsızlık ve düzenli ordu ilkeleriyle bağımsızlık savaşının evrelerini, parlamenter sisteme geçişi, siyasal ve ekonomik açıdan tam bağımsız Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşunu, Ulus-devlet olarak örgütlenişini ve bu devletin temel değerlerini, Atatürk'ün gerçekleştirdiği devrimlerin anlamlarını ve Türk ulusuna kazandırdıklarını, demokrasi düşüncesinin gelişimi ve uygulamalarını, Misak-ı Millî dahilinde gerçekleştirilen dış politika anlayışını, gerek Millî Mücadele döneminde, gerekse daha sonraları ortaya çıkan sorunların günümüze yansımalarını, Atatürk'ün altı temel ilkesi ve onları tamamlayan bütünleyici ilkelerin anlamları ile güncel yorumlarını, yine bu ilkelerin bağımsız, özgür ve kişilikli Türk ulusunun oluşumundaki önemini yeniden tüm yönleriyle ortaya koyan, Atatürk'ü kişilik olarak her boyutuyla bilimsel açıdan inceleyen, Onun nasıl bir ülke, devlet, ulus ve dünya arzuladığını evrensel bağlamda değerlendiren, bugün ve gelecekte Türkiye'de cereyan edebilecek olumsuzlukları giderebilecek yorumlar, çözüm önerileri ve geleceğe yönelik yeni stratejiler belirleyen/geliştiren yazılar olmalıdır.

Derginin İçeriği/Muhtevası

* Alanında boşluğu dolduracak, araştırmaya dayalı özgün makale olmalıdır.

* Daha önce yazılmış yazı ve çalışmaları zengin bir kaynakçaya dayanarak değerlendiren, eleştiren ve bu konuda yeni ve dikkate değer görüşler ortaya koyan araştırma ve inceleme yazısı olmalıdır.

* Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi ile ilgili konularda eser ve çalışmalarıyla tanınmış kişi ve gruplara proje kapsamında yaptırılacak araştırmalar.

* Millî Mücadele ve Türkiye Cumhuriyeti ile ilgili eser, yazı ve şahsiyetleri tanıtan yazılar olmalıdır.

Araştırma ve inceleme yazılarının, Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanabilmesi için daha önce bir başka yayın organında yayımlanmamış veya yayımlanmak üzere kabul edilmemiş olması gerekir. Daha önce bir bilimsel kongrede sunulmuş bildiriler bu durumu belirtilmek koşuluyla yayımlanabilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Makalelerin Değerlendirilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere gönderilen makaleler; Yayın Kurulu'nca önce amaç-kapsam, sunuş tarzı ve yazım ilkelerine uygunluk açısından incelenir. Uygun bulunanlar bir sonraki toplantıya kadar kurul üyelerince; sorunun ortaya konuluşu, araştırmanın varsayımları ve amacı, konu itibariyle akademik bir dergide yayımlanmaya uygunluk derecesi, ilgili literatürün değerlendirilmesi ve benzer araştırmalarla ilişkilendirilişi, bulguların varsayımları ve sonuçları destekleme düzeyi, anlatım açıklığı ve yazının kurgusu, çalışmanın özgünlük derecesi ve ilgili olduğu alana katkı yapma dereceleri bakımlarından incelenerek tekrar Yayın Kurulu'na getirilir. Burada oybirliği ile karar verilir. Üzerinde tereddüt edilen çalışmalar alanında eser ve çalışmalarıyla tanınmış iki hakeme gönderilir. Hakem raporları gizlidir ve saklanır. Hakem raporlarından biri olumlu, biri olumsuz olduğu takdirde, makale üçüncü bir hakeme gönderilebilir.

Yazarlar, Yayın Kurulu ve hakemlerin eleştiri, öneri ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar. Katılmadıkları hususlar olduğunda bunları ayrı bir sayfada, gerekçeleri ile birlikte açıklama hakkına sahiptirler. Yayıma kabul edilen ve edilmeyen makalelerin yazarlarına bilgi verilir ancak makale metni iade edilmez.

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanan yazıların telif hakkı Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığına devredilmiş sayılır.

Yayımlanan makalelerdeki görüşlerin sorumluluğu yazarlarına aittir. Yazı ve fotoğraflar kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Yayımlanması kararlaştırılan makalelerin yazarlarına ve hakemlerine, telif ve inceleme ücreti, yayım tarihinden itibaren 1 ay içerisinde ödenir. Ücret miktarı Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu ile Bağlı Kuruluşları Telif Hakkı, Yayın ve Satış Yönetmeliği'ne göre tespit edilir.

Yazım Dili

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nin yazım dili Türkçe'dir. Ancak her sayıda derginin üçte bir oranını geçmeyecek şekilde İngilizce, Almanca, Fransızca ve Rusca makalelere de yer verilebilir.

Yayımlanacak makalelerin Türkçe özetlerinin yanı sıra İngilizce özetleri de, yazarları tarafından tespit edilen anahtar kelimeler, birlikte verilir.

Levent Şahverdi Arşivi

Yazım Kuralları

Makalenin Yapısı

Makalenin genel olarak aşağıda belirtilen düzene göre sunulmasına özen gösterilmelidir:

1- Başlık, (Koyu karakterde büyük harflerle)

2- Yazar adı ve Adresi, (Hepsi Lâtin / Türk harfleriyle olmak üzere yazar adları, soyadı büyük olmak üzere normal karakterde)

3- Özet (anahtar kelimeler eklenerek)

4- İngilizce başlık ve İngilizce özet (anahtar kelimeler eklenerek)

5- Makale, amaç, kapsam, çalışma yöntemlerini belirten bir Giriş bölümüyle başlamalı; veriler, gözlemler, görüşler, yorumlar, tartışmalar, gibi ara ve alt bölümlerle devam etmeli ve nihayet tartışma ve sonuç bölümüyle son bulmalıdır.

6- Katkı belirtme (gerekiyor ise)

7- Kaynaklar dizini ile son bulmalıdır.

Başlık

Konuyu en iyi şekilde belirtmeli, 15 kelimeyi geçmemeli, tamamı büyük harflerle ve koyu (bold) olarak yazılmalıdır.

Özet

100 kelimeden az, 250 kelimeden fazla olmayacak şekilde ve yazının diğer bölümlerinden ayrı olarak yayımlanabilecek düzeyde yazılmış, Makalenin tümünü en kısa, öz biçimde (özellikle çalışmanın amacını ve sonucunu) yansıtacak nitelikte olmalıdır. Özet içinde, yararlanılan kaynaklara, şekil, çizelgelere değinilmemelidir.

Özetin altında bir satır boşluk bırakılarak 5 (beş) anahtar kelime verilmelidir.

Ana Metin

Makale, A4 boyutunda kâğıtların üzerine bilgisayarda 1.5 satır aralıkla ve 12 punto (Times New Roman veya benzeri bir yazı karakteri ile) MS word programında yazılmalıdır. Yazılar en az beşbin, en çok yirmibin civarında kelimeden oluşmalıdır.

Levent Şahverdi Arşivi

Bölüm Başlıkları

Makalenin yapısını belirlemek ve ana metinde düzenli bir bilgi aktarımı sağlamak üzere yazıda ana, ara, ve alt başlıklar kullanılabilir. Başlıklara numara veya harf verilmemelidir.

Ana Başlıklar: Bunlar sıra ile özet, ana metnin bölümleri, teşekkür (varsa), kaynakça, ekler (varsa)'den oluşmalıdır. Ana başlıklar büyük harflerle yazılmalıdır.

Ara ve Alt Başlıklar Yalnız birinci harfleri büyük olmak üzere küçük harflerle koyu (bold) yazılmalıdır.

Şekiller ve Çizelgeler

Şekiller, küçültmede ve basımda sorun yaratmamak için siyah mürekkep ile, düzgün ve yeterli çizgi kalınlığında aydınger veya beyaz kâğıda çizilmelidir. Her şekil ayrı bir sayfada olmalıdır. Şekiller birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her şeklin altına başlığıyla birlikte Türkçe, olarak yazılmalıdır.

Çizelgeler de şekiller gibi, birden başlayarak ayrıca numaralandırılmalı ve her çizelgenin üstüne başlığıyla birlikte Türkçe olarak yazılmalıdır. Şekil ve çizelgelerin başlıkları kısa ve öz olarak seçilmeli ve her kelimenin ilk harfi büyük, diğerleri küçük harflerle yazılmalıdır. Gerekli durumlarda açıklayıcı dipnotlara veya kısaltmalara şekil ve çizelgelerin hemen altında yer verilmelidir.

Resimler

Parlak, sert (yüksek kontrastlı) fotoğraf kâğıdına basılmalıdır. Ayrıca şekiller için verilen kurallara uyulmalıdır. Renkli resim baskısı da yapılabilir. Şekil, çizelge ve resimler toplam 10 sayfayı aşmamalıdır.

Kaynak Gösterme

Metin içinde kaynak vermede aşağıdaki örneklere uyulmalıdır;

a- Metin içinde tek yazarlı kaynaklara değinme yapılırken, aşağıdaki örneklerde olduğu gibi, önce soyadı, sonra parantez içinde yayım tarihi verilmelidir.

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Bazı araştırıcılar (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

Levent Şahverdi Arşivi

b- Dip not şeklinde kaynak gösterilirken önce yazarın adı, soyadı, sonra yararlanılan kitabın adı (koyu olacak şekilde-makale ise tırnak içinde ve italik), yayınevi, yayım yeri, tarihi ve sayfa numarası verilmelidir.

Abdurrahman Çaycı, **Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. s. 30.

c- Çok yazarlı yayınlara metin içinde değinilirken, aşağıdaki gibi ilk yazar adı belirtilmeli, diğerleri için vd. harfleri kullanılmalıdır. Ancak kaynaklar dizininde bütün yazarların isimleri yer almalıdır.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d- Kişisel görüşmelere metin içinde -soyadı ve tarih belirtilerek-değinilmeli, ayrıca Kaynaklar Dizini'nde belirtilmelidir.

Kaynaklar Dizini

Kaynaklar dizini yazar soyadlarına göre alfabetik sıraya dizilmelidir.

a- Süreli yayınlar için:

Yazar adı, makalenin başlığı, süreli yayının adı (kısaltılmamış), cilt no (sayı no), tarih-yer, sayfa no.

b- Bildiriler için:

Yazar adı, bildirinin başlığı, sempozyumun veya kongrenin adı, editörler, basımevi, cilt no, düzenlendiği yerin adı, tarih, sayfa no.

c-Kitaplar için:

Yazar adı, kitabın adı, (ilk harfleri büyük), yayınevi, tarih-yer, sayfa sayısı.

d-Rapor ve tezler için:

Yazar adı, raporun veya tezin başlığı, kuruluş veya üniversitenin adı, tarih, sayfa sayısı, yayımlanıp - yayımlanmadığı.

Yazıların Gönderilmesi

Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi'nde yayımlanmak üzere - yukarıda belirtilen ilkelere uygun olarak- hazırlanmış yazılar, 3 (üç) nüsha olmak

Levent Şahverdi Arşivi

üzere bilgisayar disketleri ile birlikte aşağıdaki adrese gönderilir. Metinlerin 2 (iki) nüshasında yazar (lar) ın adı bulunmamalıdır. Yazarlar Yayın Kurulu'nca, esasa yönelik olmayan küçük düzeltmeler yapılabileceğini kabul etmiş sayılırlar.

YAZIŞMA ADRESİ
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/128 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: bilgi@atam.gov.tr. • ht0992@gmail.com
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi

Levent Şahverdi Arşivi

JOURNAL OF ATATÜRK RESEARCH CENTER – EDITORIAL PRINCIPLES

The Atatürk Research Center is a governmental organization founded as a dependent body of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History with the aim of studying and publishing Atatürk's thoughts, principles and reforms in accordance with the Law numbered 2876 and 134th Article of the Turkish Constitution. To follow up, study and evaluate publications at home and abroad related to the Center's aims and functions and submitted its findings for the domestic and foreign public opinion. In addition, to publish sources and documents regarding the Republic of Turkey, Atatürk and his Ideas. ***The Journal of Atatürk Research Center,*** *commenced its publishing life on November 1984, is published three times a year as forthly months (March, July and November). At the end of every year, the annual index of the journal and also in every ten issue, general index is published. It is dispatched to the international index societies and the subscribers within the one month from the publishing date.*

The Publishing Objectives of the Journal

** To publish the sources and documents regarding Republic of Turkey, Atatürk and His Ideas,*

** To research and submit for the Atatürk's ideas, principles and reforms in scientific way.*

** To evaluate the values which were gained by Atatürk for Turkish society within the context of historical and current facts.*

** To provide for gathering the ideas for the selecting, determining the national objectives and formulate the national policies and carrying out them in line with the Atatürk's thoughts, principles and reforms.*

** To collaborate with researchers, writers working in research centers and similar areas in a variety of fields at home and abroad.*

** To follow up and submit the scholarly international works for the public opinion and authorities concerned.*

The Objectives of the Journal

The Journal of Atatürk Research Center is a historical journal for the modern times. The subjects of the Journal shall be as follows: the reasons

Levent Şahverdi Arşivi

of the collapsing and declining of the Ottoman State in its recent years, the historical and political conditions for the being of Mustafa Kemal, the National Forces against the occupation of the imperialistic powers, the National Struggle which began with the 19 May 1919, the Congresses in Anatolia, the declarations, national sovereignty, full independence, and winning the Salvation War with the principles of order army, transmitting into the parliamentary system, foundation of the Independent Turkish Republic within the political and economic aspects, the meaningful of the Atatürk's reforms, the profits of Turkish nation by Atatürk, attempts for the multi-party systems, the concept of foreign policy within the National Pact, the reflections of the problems during the National Struggle and aftermath for todays, the six basic principles of Atatürk and the supplementary principles for them and their meanings and their current comments, the examining in every dimensions of Atatürk in scholarly, the universal evaluation of His ideas which were to project how country, state, nation and world, the strategical proposals for the solutions of the negative situations which shall be in Turkey today or in future.

The Contents of the Journal

** It shall be as follows:*

** The original article which depends on the scientific researches,*

** The researching and examining writings which evaluated, reviewed the former works depending on the rich bibliography and exposed the new and reasonable ideas.*

**The research which fulfilled within the project by the prominent person (s) with the works regarding the Atatürk and the history of modern Turkey.*

**The writings about the biographics, works regarding the National Struggle and Modern Turkey.*

The works which shall not be published or accepted to publish in another publishing institutions, shall be publish in the Journal of Atatürk Research Center. As if the papers are submitted in another congress, shall be accepted with the condition of declaring it's submission.

Levent Şahverdi Arşivi

The Evaluation of the Articles

The artıcles submitted for consideration of the Journal of Atatürk Research Center, are subject to peer review. The editorial board takes into consideration whether submitted article follows the rules of scientific writing. The selected works are decided in following meeting by a unanimous vote examining their contribution, originality degrees, exposition, supporting the thesis, depending on the other sources, the subjects and objectives.

The indecision works are sent to two referees known for their academic reputation in their respective areas. Their reports are hide and secret. In case, one of the reports is negative, the other one is positive, the article is then sent to another referee.

The writers should be considered the opinions, corrections and critics of the referees and the editorial board. They have also right to define their rejections and justifications in another page. In case the article shall be accepted for the publication, the writers shall be informed but the paper shall not be re-delivered.

The copyright of the article that published in the Journal of Atatürk Research Center shall be turned over the Presidency of the Atatürk Researc Center.

Statements of facts or opinions appearing in the Journal are solely those of the authors and do not imply endorsement by the editors of publisher. The writings and photos shall be quoted by showing its source.

The copyright and examining fees of the articles to the writers and referees shall be paid in 3 months after it's publishing. The amount of fees shall be made according to the Regulation of Copyright, Publication and Sells of the Atatürk Supreme Council for Culture, Language and History and its dependent bodies.

The Writing Laguage

The writing language of the Journal is Turkish. However, in every issue, it can be give place for the articles in English, French and German languages within the proportion of 1/3 of the journal. It is also given the Turkish and English abstract and key words determined by the writers.

Levent Şahverdi Arşivi

The Rules of Writing – The Structure of the Article

It shall be submitted to the Journal according to the rules as follows:

1. Title of the Article

2. Writer(s) name(s), address(es) (all of them shall be Latin words/Turkish words, the names and surnames are CAPİTAL LETTER and bold, the addresses are in normal character.

3. Abstract and key words (in Turkish)

4. It shall be begin with the introductory part defining the objective, content, methods in use then, followed the main part with the datas, observations, opinions, comments, discussions, lastly ended with the arguments and conclusion parts.

5. Showing the contribution (if necessary)

6. Bibliographical index

7. The Heading in English version and abstract in English (with keywords in english)

Title

It should be expressed the subject, not more than 15 words, with capital letters and bold.

Abstract

It should not be more than 250 words and less than 100 words. Shortly define the article (objective and conclusion). The heading of abstract and the text part shall be in italic character. It shall not be composed the bibliographical informations, tables. It should be given 1 line space after the abstract then write the keyword 5 words.

Main Text

The article shall be in A4 format (29;7x21 cm.), with the 1,5 line space and in 10 punto (Times New Roman or similar format) in MS-Word program. In the edges of paper, 3 cm. spaces, and pages are numbered. Not more than 20.000 and not less than 5.000 words are used.

Levent Şahverdi Arşivi

The Headings of the Parts

To determine the structure of article and to provide the giving information in main text regularly, it shall be use the sub-headings without the numbered.

Main Headings: *These are in turn in order abstract, the parts of the main text, thanks (if there is), bibliography, enclosures (if there is). The main headings shall be capital letter.*

Break Headings: *Just for the first letter is capital, in bold.*

Sub-Headings: *Just for the first letter is capital, in bold with double-colon then continued in the same line.*

Diagrams and Charts

Diagrams

Not to cause the question in degrade and publish, with black printing and enough thick and in white paper. Every diagram should be in separate paper. Every pages should be numbered. And also the headings of the diagrams should be written in Turkish and English together at the end of the diagrams.

Charts

They are also numbered and also the headings of the charts should be written in Turkish and English together at the beginning of the charts.

The headings should be short and main and every first word in capital letter, the others in lower case. The footnotes and abbreviations should be under the diagrams and charts.

Pictures

Printed in shined, hart (high contrast) photocraphic paper, they shall be in colour, total amount of the charts, diagrams, pictures are not more than 10 pages.

The Notes Method in the Text

The notes in the text should be as follows:

a. Using the source with one writer, firstly surname, publish date and page number as follows:

Levent Şahverdi Arşivi

...(Eroğlu 2007 : 50)

...Some Researchers (Feyzioğlu 1985, Gönlübol 1987, Şimşir 2001)

b. Using the footnotes, surname, title of book (bold, if it is article, it should be in quotation marks) publishing house, publishing place, date and page numbers.

Abdurrahman Çaycı, ***Gazi Mustafa Kemal Atatürk (Milli Bağımsızlık ve Çağdaşlaşma Önderi, Hayatı ve Eseri),*** *Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 2002. S. 30.*

c.More than one writers, as follows, first writer name and et.al. but, in Bibliographical index, all the names of writers should be written.

...Özkaya'dan vd. (1999)

d. When using the source in source, the quoted source with the other source shall be defined as follows:

e. Interviews with surname, date and also in bibliographical index.

Bibliographical Index

It shall be begin with the surnames of the writers and alphabetical order.

a. For the periodicals:

Writers name (s), date, the title of article, periodical name (not abbrv.) volume no (issue no) page no.

b. For the papers:

Writers name (s), date, the title of paper, Congress or symposium name, editors, publishing house, volume no, organization place, page no.

c. For the books:

Writers name (s), date, the title of book (for the first letter is capital), publishing house, printed city, page no.

d. For the reports and theses :

Writers name (s), date, the title of report or thesis the name of institution or university, archieve no, page no, whether it is printed or not.

Levent Şahverdi Arşivi

Dispatching the Writings

For the consideration of the Journal of the Atatürk Reseach Center - the prepared works according to the above rules- it shall be send to the following address within the floppydisc or CD and 3 layouts. The last correction copy of the accepted for the publishing in the Journal shall be send in one month to the following address. The Editorial Board shall be made any corrections but not in main essence of the text.

CORRESPONDENCE ADDRESS

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı
Gazi Mustafa Kemal Bulvarı No:133 06570 MALTEPE / ANKARA
Tel: (0 312) 231 23 48/128 • Fax: (0 312) 232 55 66
e-mail: bilgi@atam.gov.tr. • ht0992@gmail.com
Web:http://www.atam.gov.tr

Levent Şahverdi Arşivi